

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİSLERİ ANLAMA YÖNTEMİ OLARAK ESBÂB-I VURÛD

Doktora Tezi
İbrahim SAYLAN

ANKARA 2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİSLERİ ANLAMA YÖNTEMİ OLARAK ESBÂB-I VURÛD

Doktora Tezi
İbrahim SAYLAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

ANKARA 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİSLERİ ANLAMA YÖNTEMİ OLARAK ESBÂB-I VURÛD

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM
- 2- Prof. Dr. Kamil ÇAKIN
- 3- Prof. Dr. İbrahim MARAŞ
- 4- Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM
- 5- Dr. Öğr. Üyesi Hüsamettin KARATAŞ

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Savunması Tarihi

11/12/2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM danışmanlığında hazırladığım “HADİSLERİ ANLAMA YÖNTEMİ OLARAK ESBÂB-I VURÛD (Ankara.2019) ” doktor tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:/12/2019
İbrahim SAYLAN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	VII
ÖN SÖZ.....	VIII
GİRİŞ	
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
II. Araştırmanın Amacı.....	5
III. Araştırmanın Planı ve Metodu.....	8
 BİRİNCİ BÖLÜM	
KAVRAMSAL ÇERÇEVE, ESBÂB-I VURÛDUN TARİHÇESİ, ESERLERİ VE SEBEB-İ NÜZÛLLE İLİŞKİSİ.....	11
I- Bazı Kavramlar: Esbâb, Vurûd, Nüzûl, Siyâk, Sibâk ve Bağlam	
a- Esbâb.....	12
b- Vurûd.....	15
c- Nüzûl.....	18
d- Siyâk.....	20
e- Sibâk	24
f- Bağlam	25
II-Esbâbu Vurûdi'l-Hadîsin Tarihçesi.....	31
III-Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs Literatürü	39
A) Müttekaddimûn Döneminde Eser Telif Edenler/Günümüze Ulaşmayan Eserler	
1- Ebû Hafs el-Ukberî	39
2-Ebû Muhammed Abdulğânî el-Ezdî	41
3-Ebû Hâmid İbn Kutâh el-Cubârî	42
4-Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî	43
5-Nâsihuddîn Ebû'l-Ferec İbnu'l-Hanbelî	44
B) Günümüze Ulaşan Eserler	44
1-Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ev el-Luma' fî Esâbi'l-Hadîs	44
a-Yahya İsmail Ahmed'in Çalışması	44
b-Giyas Abdullatif Dahdûh'in Çalışması.....	48
2-el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi's-Şerîf.....	51

C) Günümüzde Sebeb-i Vurûd Konusunda Yapılmış Çalışmalar.....	55
1-Esbâb-ı Vurûdi'l-Hadîs Tahlîl ve Te'sîs.....	55
2-Esbâb-ı Vurûdi'l-Hadîs Mefhûmihî ve Fevâidihî.....	56
3-Sebeb-i Vurûdi'l-Hadîs Devâbitü ve Me'âyîr.....	58
4- İlmu'l-Esbâbi Vurûdi'l-Hadis ve Tatbikâtihî İnde'l-Muhaddisîn ve'l Usuliyyîn.....	58
5-Esbâbu Vurûdi'l-Hadis ve Bunun İslâm Teşriindeki Yeri ve Önemi...59	
6-Rivayet Kitaplarında Esbâbu'l-Hadis.....	60
IV- Sebeb-i Vurûd ile Sebeb-i Nüzûl Arasındaki İlişki.....	62

İKİNCİ BÖLÜM

SEBEBİ VURÛD'UN ZAMANI, MEKÂNI VE MECLİSİ

I- Hadislerin Vurûd Mekânı ve Zamanı.....	66
1- Mekkî-Medenî.....	73
a-Mekkî Hadisler.....	74
b- Medenî Hadisler.....	80
2- Haderî ve Seferî Hadisler.....	85
a- Seferî Hadisler.....	85
b- Haderî Hadisler.....	89
3- Nehârî ve Leylî Hadisler.....	93
a-Nehârî Hadisler.....	93
b- Leylî Hadisler.....	97
4-Sayfî ve Şitâî Hadisler.....	98
a- Sayfî Hadisler.....	98
b- Şitâî Hadisler.....	99
5- Mescidde ve Mescid Dışında Söylenen Hadisler.....	100
a- Mescidde Söylenen Hadisler.....	101
b- Mescid Dışında Söylenen Hadisler.....	103
6- Evde ve Ev Dışında Söylenen Hadisler.....	106
a- Evde Söylenen Hadisler.....	106
b- Ev Dışında Söylenen Hadisler.....	109
II- Hadislerin Vurûd Ettiği Meclisler.....	112
1- Müminlerin ve Gayr-i Müslimlerin Bulundukları Meclisler.....	115
a- Müminlerin Bulundukları Meclisler.....	116

b- Gayr-i Müslimlerin Bulundukları Meclisler.....	119
2-Eşrafın ve Avamın (bedevî, köylü) Bulundukları Meclisler.....	121
a- Eşrafın Bulundukları Meclisler.....	123
b- Avamın (bedevî) Bulundukları Meclisler.....	125
3- Yaşlı ve Yetişkinler ile Genç ve Çocukların Bulunduğu Meclisler..	127
a- Yaşlı ve Yetişkinlerin Bulunduğu Meclisler.....	127
b- Genç ve Çocukların Bulunduğu Meclisler.....	129
4- Kadınların Bulunduğu Meclis.....	131
5- Tek Kişinin veya Bir Cemaatin Bulunduğu Meclis.....	133
a- Tek Kişinin Bulunduğu Meclis.....	133
b- Bir Cemaatin Bulunduğu Meclis.....	136

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEBEBİ VURÛDUN FAYDALARI VE KISIMLARI

I- Esbâb-ı Vurûdi'l-Hadîsin Faydaları ve Konu ile İlgili Temel Kurallar.....	138
1- Esbâb-ı Vurûdi'l-Hadîsin Faydaları.....	138
2- Konu ile İlgili Temel Kurallar.....	140
a- Tahsîsu'l-Amm.....	140
b- Mutlak'ın Takyîdi.....	141
c- Mücmeli Tafsîl.....	144
d- Nâsihin Tahdidi ve Nâsihin Mensûhtan Ayırt Edilmesi.....	146
e- Hükmün İletinin Beyanı.....	150
f- Müşkilin İzah Edilmesi	151
II-Sebebu Vurûdi'l-Hadîsin Kısımları.....	153
A)Kaynağına Göre Hadis Çeşitleri.....	153
1- Kudsî Hadis.....	153
2- Merfû Hadis.....	155
3- Mevkuf Haber.....	156
B)Açıklık ve Kapalılık Bakımından Sebepler.....	157
1- Zâhir Sebep.....	157
2- Hafî Sebep.....	160
3- Mübeyyen Sebep.....	162
C) Esbâb-ı Vurûda Sebep Olan Durumlar.....	164
1-Hadisın Vurûd Sebebi Ayet Olur.....	164
2-Hadisın Vurûd Sebebi Hadis Olur.....	166

3-Hadisın Vurûd Sebebi Sahabeden Onu İşitenlerle Alakalı Olması.....	167
D) Sayısına Göre Sebebi Vurûdun Çeşitleri.....	168
1- Bir Sebebi Olan Hadisler.....	168
2- Birden Fazla Sebebi Olan Hadisler.....	169
3-Birçok Hadis İçin Bir Sebebin Olması.....	170
III-Esbâb-ı Vurûda Etki Eden Amiller.....	171
1- Soru Sorma.....	171
2-Vakıa.....	173
3- Rasûlullah'ın Müdahil Olduğu Yaşantılar.....	176
4- Yaratılıştan Gelen Davranışlar.....	178
5- İnfial Uyandıran Durumlar	181
6- Kur'an'ın Nüzûlü.....	182
IV- Esbâb-ı Vurûdu Tanıma Yolları.....	183
1- Hz. Peygamber'in Beyânı (Nassu'n-Nebevî).....	185
a- Rasûlullah'ın Sarîh Beyânı.....	186
b- Rasûlullah'ın Zımnî Beyânı.....	187
c- Rasûlullah'ın Zımnî Davranışı.....	189
2- Sahabe Sözü (Kavlu's-Sahâbî).....	190
a- Hükmen Merfû Olan Sahabe Sözü.....	191
b- Sebeb-i Vurûdda Sahabe Sözü.....	193
c- Sahabenin Esbâb-ı Vurûdda İhtilâf Etme Sebepleri.....	194
3- İctihadla Tesbit Etme.....	196
V-Hadislerin Belli Bir Sebebinin Var Olup Olmaması.....	200
1) Belli Bir Sebebi Olan Hadisler.....	202
a- Sebebin Aynı Hadiste Gelmesi.....	202
b- Sebebin Farklı Tarikte Gelmesi.....	205
c- Sebebin Farklı Hadiste Gelmesi.....	208
d- Hadisin Sebebi Nübüvvet Asrı ve Sonrası İçin Birlikte Gelmesi.....	211
e- Rivayetin Vakıaya Uygunluğu/Sebebu Zikri'l-Hadis.....	214
2) Belli Bir Sebebi Olmayan Hadisler.....	219
VI- Uydurma Sebeb-i Vurûdların Varlığı.....	220

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESBÂB-I VURÛDUN GELİŞ ŞEKİLLERİ VE ESBÂB-I VURÛDUN İNŞASI

I-Belli Bir Sebebi Olan Hadisler/Rivayet Yoluyla Bilinen Sebeb-i

Vurûdlar.....	233
A- Hadisin Anlamını Değiştirmeyip Hadislere Anlam Zenginliği	
Kazandıran Sebeb-i Vurûdlar	233
B- Sebeb-i Vurûdların Hadisleri Anlamaya Etkisi	234
C- Esbâb-ı Vurûdun Hadislere Tatbiki.....	238
1- Cuma Guslü.....	238
2- Resim Yapma.....	242
3- Hz. Peygamber'in Hediye Kabul Etmek İstememesi.....	245
4- Bir Seferin Devam Etmesinin Şartı.....	249
5- Kırmızı Deve Sahibi Olmak.....	252
6- Zalim de Olsa Müslüman Kardeşine Yardım Et.....	256
7- Kabirden Ses Gelmesi.....	259
8- Sıcaklık Şiddetlenince Öğle Namazını Geciktirmek.....	261
9- Kadınların Sadaka Vermeye Teşvik Edilmeleri.....	263
II- Esbâb-ı Vurûdun İnşası.....	266
A) Yahudilerle Hristiyanların Arap Yarımadası'ndan Çıkarılması ...	267
1-Cezîratu'l-Arab	271
2-Tarihî Kaynaklarda Gayr-i Müslimlerin Arap Yarımadası'ndan	
Sürgün Edilmeleri.....	273
a-Yahudiler.....	273
b-Hristiyanlar.....	277
3-Değerlendirme.....	281
B) Müslümanlar Üç Şeyde Ortaktır.....	286
1-Sahipsiz Yerlerin İhyası ve Kamu Malı	288
2-Rivayetin Temel Unsurları.....	292
a-Ot (Kele')	293
b-Su.....	293
c-Ateş	295
3-Rivayetler Arası Genel Değerlendirme.....	296
4-Sonuç.....	301
C) İpek ve Altının Erkeklerle Haram Olması.....	303

1-İpek Elbise Giymek.....	305
2-Altın Yüzük Takmak.....	311
3-Değerlendirme.....	321
D) Hayızlı Kadının Mescidde Bulunması.....	324
1-Hayız.....	330
2-Mescid-i Nebevîye Açılan Hususi Kapıların Kapatılması	333
3-Değerlendirme.....	336
E) Avret Yerine Dokunmaktan Dolayı Abdest Almak/Almamak.....	338
1-Avret Yerine Dokunma Hakkındaki Ruhsat.....	338
2-Avret Yerine Dokunmaktan Dolayı Abdest Almak.....	342
3-Değerlendirme.....	347
SONUÇ.....	352
KAYNAKÇA.....	358
ÖZET.....	376
ABSTRACT.....	378

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Ans.	: Ansiklopedi
as.	: aleyhisselâm
AÜSBE.	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜDTCFY.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları
AÜİF.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn, bin, (oğul, oğlu)
bkz.	: Bakınız
bnt.	: Bint
c.	: Cilt
cc.	: Celle celâlühü
çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİBY.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
ERÜİFD.	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ERÜSBE.	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Hız.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İÜİFD.,	: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,
ktp.	: Kütüphanesi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
md.	: Madde, maddesi
no.	: Numara
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü, ölüm tarihi
ra.	: Radiyallahu anhu, anha anhuuma anhüm
s.	: Sayfa
sas.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
SÜİFD.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkîk eden
trc.	: Tercüme, tercüme eden
Tsz.	: Tarihsiz
Ün.	: Üniversite
vs.	: ve saire
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık, Yayınevi
yy.	: Yayın yeri yok

ÖN SÖZ

İslam, Kur'an ve hadis/sünnet olmak üzere iki temel kaynak üzerine inşa edilmiştir. İslam'ın bu iki temel kaynağı, on dört asırdır Müslümanların hayatını, her yönü ile kuşatmıştır. Kur'an'ın tabiatıyla her olayın detayını anlatması beklenemez. Sünnet tam da bu esnada devreye girer; vahyin doğrultusunda onda bulunmayan hükümleri sunar ve gerektiğinde de bize hükümleri ayrıntılı bir şekilde bildirir. Neyin hâss, neyin âmm, neyin geçici ve neyin kalıcı ve neyin cüzî neyin küllî olduğunu birbirinden ayırmak sünnetle mümkün olabilir. Böylelikle sünnet Kur'an-ı Kerim'in ekseninde onunla bir bütün oluşturur.

Hiz. Peygamber'in tebliğ görevinin yanında Kur'an-ı Kerim'deki mücmel olan ayetleri açıklama görevi vardır. O örnek yaşantısıyla Kur'an'ı tebliğ etmiş, yeri geldiğinde de ayetlerdeki anlaşılması güç, kapalı lafızları izah etmiştir. Bu manada Kur'an'ın tefsiri ve ayetlerinin uygulanması açısından Hiz. Peygamber'in sünnetini, anlamak büyük bir önem arz eder. Bu öneme binaen ashab döneminden itibaren günümüze kadar sünneti anlama ve yaşama dâhil etme çabaları olagelmıştır.

Bu çabaların temelinde, Hiz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve takrirlerini anlayabilmek ve onların hangi atmosferde irad olunduğunu bilip yorumlayabilmek için O'nun yaşadığı coğrafi ve sosyo-kültürel ortamı ve olayların tarihi seyrini bilme, ayrıca ilk muhataplarının durumlarını tespit etme zorunluluğumuz vardır. Bu zorunluluk, bizlerin anlam bilimleriyle irtibatlı olmamızı gerektirir.

Birbirlerine yakın anlam ilişkisi olan ve çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılan; esbâb-ı vurûd, siyâku sibâk veya bağlam diye ifade ettiğimiz kavramları hadis ilminde daha etkin bir şekilde kullanma zarureti vardır. Nasıl ki her sözün duyulduğunda herkeste aynı kanıyı uyandıran bir temel anlamı bir de kullanıldığı şartlarla farklılaşabilen bağlamsal anlamı varsa, aynı şekilde hadislerin de temel ve bağlamsal anlamları vardır.

Anlama faaliyetinin müstakil bir unsuru olarak zikredilen amaç yani hadisin söyleniş amacı, rivayetlerde zikredilmeyen vurûd sebebi, hadis metninde geçen bir hükmün hikmeti teşrii veya illeti; ancak tabii ve sosyal bağlamın bilinmesiyle anlaşılabilir. Bunları tek başına hadisin lafızlarında bulmak mümkün değildir.

Hadisin tarihsel ve toplumsal bağlamını elde etmek için konu ile ilgili rivayetlerin yanı sıra, sünnetin bize sunduğu zaman, mekân ve daha başka verilerden yararlanmamız gerekir. Hadisin özel bir sebebe binaen vurûd olduğu tespit edilmezse, hadis umuma şamil olacak ve bu umumi durum insanları zorluğa düşürecektir. Umumi bir mana, kimi zaman sınırsız bir yorumu da beraberinde getirir. Bu da fikrî bir karışıklığa neden olabilir ve tefrikaları körükleyebilir.

Hadislerin vurûd sebepleri farklılık arz eder. Bunlar arasında en çok Hz. Peygamber'e sorular sorulması, meydana gelen olaylar, ayetlerin izahı gibi durumlar sebebiyle hadisler irad edilmiştir.

Esbâbu vurûdi'l-hadîs, nakil temelli bir ilimdir. Sebeb-i vurûdu olan rivayetlerin sebeplerinin tespit edilmesi, gerekliliği bilinen bir husustur. Ancak sebebi olmayan hadisler için vurûd tespiti yapılmalı mıdır veya rivayetlerin bize sunmadığı esbâbı belirleyip sayısını çoğaltabilir miyiz? Çoğaltabiliyorsak bu işi nasıl yapacağız? Evet, her hadis için özel bir vurûd sebebi gerekmesek de genel çerçevede bir açıklama yapılabilir. Ancak ictihâdî bir ameliye ile vurûd sebeplerini belirleyip sayısını çoğaltabiliriz. Sahabe döneminden günümüze kadar sürekli bir gayret sarf edilse de nübüvvet asrından uzaklaştıkça hadisi doğru anlamlandırma daha zayıf bir hal aldığından dönemin tarihî ve kültürel ortamı hakkında bilgi sahibi olmaya daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Akademik anlamda ülkemizde hadis ilimleri arasında zayıf kaldığını düşündüğümüz esbâbu vurûdi'l-hadîs konusu, üzerinde daha az çalışılan bir konu olduğu varsayımından hareketle, hadisleri anlama yöntemi olarak esbâb-ı vurûd konusunu tez olarak çalıştık.

Bu araştırmada genel olarak hadislerin vurûd sebeplerinin bilinmesinin önemi ve esbâb-ı vurûdun anlam üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalıştık. Bir hadisin vurûd zamanı, mekânı, münasebeti ve insicamını tespit etmeye çalıştık. Hadisin vurûd ettiği meclisi oluşturan fertlerin özelliklerinin, hadise etkisine vurgu yaptık. Hz. Peygamber'in hadisi irad ederken içinde bulunduğu hal ve sıfatları belirlemeye çalıştık.

Çalışmamız giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında: araştırmanın konusu, önemi ve amacı hakkında bilgi verdik ve araştırmanın plan ve metodunu ortaya koyduk.

Bu çalışmanın birinci bölümünde kavramsal çerçeve başlığı altında; esbâb, vurûd, nüzûl, siyâk, sibâk ve bağlam kelimelerinin lügat ve ıstılah anlamlarını açıkladık. Esbâbu vurûdi'l-hadisın tarihçesi ve bu sahada yazılmış eserleri tanıttık. Esbâb-ı vurûd ile esbâb-ı nüzûl arasındaki ilişkiyi mukayeseli bir şekilde ele aldık.

İkinci bölümde ise sebebi vurûdun zamanı, mekânı ve meclisi üst başlığı altında; hadislerin vurûd zamanı ve mekânı olarak rivayetlerin mekkî-medenî, neharî-leylî, hadarî-seferî, sayfî-şitaî, mescidde-mescid dışı ve evde-ev dışı olması şeklinde gruplandırarak örnekler verdik. Hadislerin vurûd ettiği meclisleri muhatap kitlenin nitelik ve nicelik açısından gruplandırarak örnekler sunduk.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise esbâbu vurûdi'l-hadîs'in faydaları ve bu faydanın elde edilmesi için istifade edilen temel kurallardan; tahsîsu'l-âmm, müşkilin izahı, mutlakın takyîdi, hükmün illetinin beyanı, mücmeli tafsîl, neshin tahdidi ve nâsihin mensûhtan ayırt edilmesi gibi ilkeleri örnekler ışığında açıkladık. Sebeb-i vurûdu, sebeplerin var olup olmaması, var olan esbâbın nasıl geldiği, dayanak açısından kudsî, merfû ve mevkuf şeklinde, sebebin açık veya kapalı olması, sebebe etki eden amiller, bir hadis için sebebin sayısı ve esbâbu vurûdi'l-hadîsi tanıma yolları başlıkları altında inceleyip, hadisin her bir çeşidine örnekler vererek izah etmeye çalıştık. Ayrıca uydurma sebeplerin var olup olmadığına dair kısa bir değerlendirmede bulunduk.

Dördüncü bölümde ise esbâb-ı vurûdu belli bir sebep-i vurûdu olan rivayetleri anlam üzerinde etki yapıp yapmaması açısından inceledik. Esbâb-ı vurûdun hadislere tatbiki başlığı altında; hadislerin zaman, mekân, münasebet, illet ve hikmetini tespit etmeye çalıştık. Son olarak sebep inşası kısmında sebebi bilinmeyen hadislere örnekler vermek suretiyle tarihî, sosyo-kültürel vb. unsurlardan faydalanarak muhtemel vurûd sebebi inşa etmeye çalıştık.

Araştırma konusunun belirlenmesinden itibaren, her aşamada fikirleriyle yol gösteren, tashih ve tenkitleriyle konunun olgunlaşmasında yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Enbiya Yıldırım'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca doktora ders döneminde derslerine katılmakla kendimi bahtiyar kabul ettiğim Prof. Dr. Kâmil Çakın'a, Prof. Dr. Bünyamin Erul'a, Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar'a, Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal'a ve Prof. Dr. M. Hayri Kırbaşoğlu'na ve Prof. Dr. Ali Dere hocalarıma ve her türlü desteğini esirgemeyen yüksek lisan danışman hocam Prof. Dr. Veli Atmaca'ya, tezin yazım ve okunması aşamasında kıymetli zamanlarını esirgemeyen edebiyat öğretmenleri arkadaşlarım Nizam Ağbaş, Serkan Dalgıç hocalarıma ve eşime çok teşekkür ederim.

İbrahim SAYLAN

Ankara 2019

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Vahyin pratik uygulayıcısı olan Hz. Peygamber'in (sas.) söz ve davranışları her yönüyle araştırmalara konu olmuş ve anlaşılması için de büyük gayretler ortaya konulmuştur. Risalet görevini icra eden Hz. Peygamber, birçok yönetime başvurmuştur. Bunu sözlü olarak ifade ederken de her zaman aynı dili kullanmamıştır. Kimi zaman temsîlî anlatımı icra etmiş, kimi zaman teşbihi anlatımı seçmiş, kimi zaman da veciz anlatımı tercih etmiştir. Bunun için dinde “*nass*”¹ olarak kabul edilen metinleri kavramak Şârî'in gaye ve maksadını ortaya koymak esastır. Bu maksadın ortaya çıkması için de “*nass*” olan metnin zamanını, zeminini ve münasebetini bilmek gerekir. Bu gerekliliğin makâsıd-ı Rasûlû daha iyi kavramaya yardım edeceğinde şüphe yoktur.

Bütün bu anlama ameliyesinin, sadece dilbilgisi kurallarıyla lafızlardan hareketle gerçekleşeceğini düşünmek ve onu çözüm olarak sunmak kısır bir döngü meydana getirir. Her dönemin ihtiyacına binaen öne çıkan bir yön vardır. Genel olarak bakıldığında hadis tarihi tedvin, tasnif ve tecmil şeklinde devam eden süreçtir. Bu süreç insanlık var oldukça devam edecektir. Zira zamanın değişmesiyle yeni anlayışlar yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar. Ümmetin alimleri de halkın mefkûresini meşgul eden sorunlara dinî metinlerden çözümler üretirler.

Sözlerin ve uygulamaların gerek Rasûlullah'a aidiyetini, gerekse mana ve makâsıdını tespit etmek için birçok ilim dalı ortaya çıkmış ve bu gayeye hizmet etmiştir. Anlama hedefine giden yol tek yönlü olmayıp birçok farklı açıdan ilerlemektedir.

¹ “Tevile ihtimali olmayan söze, delile denir.” Bilmen, Ömer Nasuhi (ö. 1971), *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Yay., İstanbul Tsz., I, 21; “Açık hüküm, kesin delil. Kesin ve muhkem hüküm getiren ayet veya hadis.” Doğan, D. Mehmet, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yay., İstanbul 1994, s. 595.

Hadis metnlerinin değerlendirildiği bu dönemde, modern ilimler ışığında rivayetlerin yeniden bir bakış açısıyla tetkiki zarureti hâsıl olmuştur. Çünkü beşer idraki artık bazı şeyleri eskiye göre daha iyi yorumlayabilmekte, gelişen müspet ilimlerle evreni daha iyi değerlendirebilmekte, kalıplaşmış bilgilerle, manevi baskılarla değil de anlayarak inanmak istemektedir. Bu anlayış Müslümanı, dinin ikinci kaynağı, Kur'an'ın ilk yorumu olan sünneti anlamaya, adeta yeniden keşfetmeye; asrı, O'nun Kur'an'a getirdiği yorumla yaşamaya yöneltmektedir.²

Hadislerin vurûd sebebini bilmek son derece önemlidir; çünkü sebeb bilinişle her şeyden önce mesele aydınlığa kavuşur. Hz. Peygamber'in söylediği sözlerin taşıdığı hükümler umumi midir, hususi midir? Vucuba mı nedbe mi delalet eder? Bu ve öteki önemli hususlar açıklık kazanır. Dolayısıyla hadisten hüküm çıkarmak bir ölçüde kolay hale gelir. Diğer taraftan sebeb-i vurûdun bilinmesi hadisin etraflı bir şekilde ve kolayca anlaşılmasını sağlar. Benzer bir meseleye tatbik edilerek hüküm çıkarılmasını kolaylaştırır.³

Hz. Peygamber, istikrarlı bir hayat yaşamış, Kur'an'ın tebliğ ve tebyiniyle ilgilenmiştir. O bu görevlerini çelişkiden uzak ve insicam içerisinde yerine getirmiştir. Bundan hareketle, ona nispet edilen hadislerde de aynı uyumun bulunması gerekmektedir. Ancak çeşitli sebeplerle, hadislerin parçalanarak rivayet edilmesi veya bütün halinde rivayet edilen hadislerin bağlamından koparılarak değerlendirilmesi, bu gün hadislerin neredeyse problemlerin kaynağı olarak görülmesine sebep olmuştur. Bu problemlerin çözümlenmesinde, hadislerin iç ve dış siyak bütünlüğünde değerlendirilmesi son derece önem arz etmektedir.⁴

² Yıldırım, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç Yeni Yaklaşımlar*, OTTO, Ankara 2015, s. 17.

³ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik hadis Terimleri sözlüğü*, TDV. Yay., Ankara 1992, s. 82.

⁴ Coşkun, Selçuk, *Hadise Bütüncül Bakış*, İFAV., İstanbul 2016, s. 21.

İlk asırlardaki Müslümanlar, Kur'an ve sünnetin arka planını, iyi bildikleri için sünneti değişen şartlara uyarlamada başarılı oldular. Sünneti Allah Rasûlü dönemiyle sınırlandırmadılar. Yaşayan bir hayat haline getirdiler. Zamanımızda ise sünnet yaşanan bir hayat değil, kitaplardan okunan bir tarihi veri olarak ele alınmıştır. Diğer taraftan sünnet Rasûl-i Ekrem döneminden sonra değişimlere sahne olmuştur. Bu değişiklik sadece problemleri çözmede ilgili ayet ve hadis aramak şeklinde olmamalıdır. Böyle parçacı bir yaklaşımla Kur'an ve sünnet doğru anlaşılamaz. Yapılacak şey bütün tarihî verilerden yararlanarak ve bunları her türlü tenkit süzgecinden geçirerek, Kur'an'ın ve sünnetin tarihî arka planı ve tek tek her bir nassın bu arka planla bağı ve bağlamını ortaya koymaktır. Bu sayede nassların arkasındaki temel motifleri ve gayeleri kavramak mümkün olabilir. Zaten bu yapılmadıkça nassların peygamberlik dönemindeki değişen şartlara riayetinin mahiyetini de bir bütünlük içinde anlamak mümkün değildir. Değişim vakıası karşısında en önemli problem, nelerin değişebiliş, nelerin değişemeyeceğini tayin etmektir. Sadece Hz. Peygamber'in aynı konudaki farklı uygulamalarını, bağlamı ve bütünlüğü içinde değerlendirmeksizin ele alarak bu mesele halledilemez. Sünnet, bütüncül bir anlayışla arka planına yerleştirildikten sonra, genel ilkeler çıkarmak, araçlardan amaçlara, değişkenlerden değişmezlere gitmek gerekir. Bundan sonra yapılacak olan, bu ilkelerin günümüz şartlarında nasıl gerçekleştirileceğine cevap aramaktır.⁵

Tefsir usûlünde, Yüce Kur'an'ın doğru anlaşılması için nasıl bazı temel ilkeler belirlendi ise hadis ilminde de metinlerin anlaşılmasına dair bazı esaslar ortaya konulmuştur. Hadis ilminin iki temel unsuru vardır. Biri, hadislerin Peygamber Efendimiz'e ait olup olmadığının tespit edilmesi, diğeri ise bu hadislerin doğru anlaşılıp yorumlanmasıdır. Yorumlamayı kendisine konu alan bu çalışmamızda kullanacağımız

⁵ Bkz. Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yay. İstanbul 1997, s. 254-255.

terimler şunlardır: Esbâbu vurûdi'l-hadîs, sebab-i vurûdi'l-hadîs, esbâbu'l-hadîs, vurûdu'l-hadîs, sebebu'l-hadîs, îrâdu'l-hadîs, sebab-i âsâr, hadisin söylenme sebebi. Tabii olarak bu terimler, metinler arasında çoğu zaman görünmeyebilir. Genelde olay örgüsü anlatılırken; şöyle oldu bunun üzerine şu söylendi, bir olay olur hutbe irad edilir, bir soru sorulur buna cevap verilir, kırdan, badiyeden, uzak diyarlardan birileri gelir, bunun üzerine hem hazırda olanlara hem de yeni gelenlere bazı tavsiyelerde bulunulur, tabii bazı olaylar cereyan eder, bunun üzerine tedbirler alınır, tavsiyelerde bulunulur, bir sevinç günü olur bunun üzerine sevince sevinç katma sadedinde bir şeyler söylenilir veya yapılır, mevsim değişir buna bağlı ihtiyaçlar beklentiler değişir, savaş ortamı olur buna bağlı değişimler meydana gelir...

Evet, bütün bunların metnin doğru anlamlandırılmasına ve anlaşılmasına katkı sağlayacağında şüphe yoktur. Tezimizin konusu da rivayet ortamını yakalayıp bunun anlam üzerinde etkisini tespit etmektir. Bu bağlamda vârid olan metnin arkasındaki olaya bir örnek verecek olursak, Amel-niyet ilişkisine dair hadisin söylenme/vurûd sebebini açıklayan şu hadise bakalım: *“Ameller, niyetlere göre değer kazanır. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. Kim elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına kavuşmak için yola çıkmışsa, onun hicreti hicret ettiği şeye göre değerlendirilir.”*⁶ Hadisin söyleniş sebebi: Adı bilinmeyen bir sahâbi Mekke’de yaşamaktaydı ve Ummu Kays adlı bir kadınla evlenmek istiyordu. Hicret emredildikten sonra bu hanım Medine’ye hicret etme arzusundaydı ve kendisine gelen evlilik talebini ancak Medine’ye hicret şartıyla kabul edeceğini bildirdi. Aslında hicreti düşünmeyen bu sahâbi, Ummu Kays ile evlenebilmek için Medine’ye hicret etti. Bu olayı öğrenen sahâbiler ona Ummu Kays için

⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavki’n-Necât, y.y., 1422/2002, *Bedu’l-Vahy*, 1; Muslim, Ebu’l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü’rî (ö. 261/875), *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, Beyrut Tsz., *İmâret*, 155, h. no: 1907.

hicret eden adam anlamında “Muhâciru Ummi Kays” lakabını verdiler ve onun hicret sevabı kazanıp kazanmadığını konuşmaya başladılar.⁷ Bu hadise hicretin tamamen uhrevi bir ibadet olduğunu düşündüğümüz bir noktada, bunun herkes için aynı olmadığını, bunun arkasındaki saikin farklılık arz edebileceği hakikatini de görmek gerektiğini veya düşünülmesi gerektiğini akla getirmektedir. Bütün sebep bilgileri, hadislerin umumîliğini etkilemese de her bir sebebin metni anlamamıza çeşitlilik katacağında şüphe yoktur.

II. Araştırmanın Amacı

Esbâb-ı vurûdun, hadisleri anlamaya katkısının bilimsel olarak incelenmesini konu alan çalışmamız, hadisin arka planını görmeyi gaye edinmiştir. Şüphesiz sağlıklı, tutarlı ve doğru bir İslam anlayışını inşa etmek, onun temel kaynaklarının doğru anlaşılmasına bağlıdır. İslam’ın temel kaynaklarından olan hadisin anlaşılmasında da vurûd sebebinin katkısı gözden ırak tutulamaz. Bu alanda yapılacak bir çalışmanın, anlama ve düşünce yapımıza sağlayacağı yararın önemli olduğu açıktır. İctimaî hayatı derinden etkileyen hadisleri söylendiği ve nakledildiği bağlam çerçevesinde anlamak, hadis bağlam ilişkisini ortaya koymak, bu ilişkiden doğan muhtemel sonuçları tespit etmek, araştırmanın temel gayesini oluşturmaktadır.

⁷ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire Taz. IX, 103, h.no: 8540; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Muslim b. Haccâc*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1392, XIII, 55; İbn Dakîk el-İd, Takiyuddin Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali b. Vehb (ö.702/1302), *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, Mektebetu's-Sunne Kahire 1994/1414, s. 62; Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed (ö. 855/1451), *'Umdetu'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut Tsz., I, 28; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379/1959, I, 10.

Bir hadisin iki unsuru vardır. Bu iki unsurun birincisi sened ile ilgili olup rivayet, ikincisi ise metin ile ilgili olup dirayet ilmi adını alır. Rivayet ilminde, isnad zincirleri araştırılarak hadislerin Rasûl-i Ekrem'e ulaşması ele alınır. Dirayet ilminde ise hadislerin özellikle doğru anlaşılması amaçlanır. Çalışmamıza konu olan tezimiz de dirayet ilminin alt disiplinlerinden biridir.

Müfessirlerin ayetleri anlamak için sebep-i nüzûllerine özel önem verdikleri gibi muhaddislerin de hadislerin vurûd sebepleri için gayret sarf etmeleri beklenilir. İlk dönemlerde ihtiyaç duyulmayan bu ilim sahabe asrından uzaklaşılmasıyla kendisine ihtiyaç duyulan bir ilim haline gelmiştir. Ancak ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yeterli seviyede geliştiği söylenemez. Zira incelenen rivayet sayısı ve bu sahada yazılan eser sayısı sınırlıdır.

Usûl alimleri, şerî bir hükmün ortamını ve illetini açıklamaya katkısından dolayı esbâb-ı vurûda büyük bir önem gösterirler. Çünkü bu, hükme tesir eden vasıfların ortaya konmasında büyük bir kolaylık sağladığı gibi hükmün kastının doğru tespit edilmesine de yardım eder.

Hadisin doğrudan ilgili olduğu ortamların bilinmesi, ne amaçla söylenmiş olduğunun tespit edilmesi ve haberin muhatap olduğu sual, şart, zaman ve kişilerin içinde bulunduğu halin ortaya konulması gereklidir. Konuyla ilgili Şâtıbî (ö.790/1388): “Pek çok hadis, sebepler üzerine vârid olmuştur. Dolayısıyla onların anlaşılabilmesi için mutlaka bunların yani vurûd sebeplerinin bilinmesi gerekir”⁸ diyerek konunun ehemmiyetini vurgulamıştır. Ayrıca el-Karadâvî, bu ilmin ehemmiyeti ve amacını şöyle izah etmektedir: “Nebevi sünnetin en güzel şekilde anlaşılması için gerekli hususlardan birisi de; hadislerin söylenirken, özel bir sebebe dayanıp dayanmadığına veya belî bir gerekçeye (illete) bağlı olup olmadığına bakılmasıdır. Hadisleri derinlemesine inceleyen

⁸ Şâtıbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Ğirnâtî (ö.790/1388), *el-Muvâfakât*, thk. Muhammed Ebû

Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl Semân, I-VII, Daru İbni Affân, 1417/1997, IV, 155.

bir araştırmacı, bazı hadislerin, muteber bir maslahatı gerçekleştirmek ya da belirli bir zararı gidermek veya mevcut bir problemi çözüm için, o günkü özel şartlara riayet esasına dayandıklarını görür. Bunun anlamı şudur: Hadisin taşıdığı bir hüküm, genel ve devamlı bir hüküm gibi gözükebilir; fakat iyice düşünüldüğünde onun, varlığıyla hükmün var olacağı ve yokluğuyla da hükmün ortadan kalkacağı bir gerekçe (illet) kurulduğu görülecektir. Bu ise; derin bir kavrayışa, hassas bir bakış açısına, bütün nassları kapsayan ilmî bir çalışmaya, şeriatın maksatlarına ve dinin hakikatine iyice nüfuz eden bir bilince sahip olmayı gerektirmektedir. Hadislerin doğru ve titiz bir şekilde anlaşılabilmesi için, nassın hangi bağlamda, hangi konuyu açıklamak üzere ve hangi şartlarda ortaya çıkan bir problemi çözmek üzere söylendiğinin de bilinmesi gerekir. Neyin özel, neyin genel, neyin geçici ve neyin kalıcı, neyin tikel (cüzî) ve neyin tümel (külli) olduğunu ayırt etmek gerekir. Çünkü bunlardan her birinin ayrı ayrı bir hükmü vardır. Hadisin bağlamına, ilgili şartlara ve sebeplere bakmak; Allah'ın muvaffak kıldığı bir kimsenin sünneti dosdoğru anlamasına yardım eder.”⁹

Sebeb-i vurûdun birçok yönden faydası vardır. Hiç şüphesiz hadisin doğru anlaşılmasına yardım eder. Hadisteki mananın kastını belirtir. Sehâvî (ö. 902/1496) de “hadisin sebebinin bilinmesi, haberin kastının ne olduğunu ortaya çıkarır,”¹⁰ diyerek sebeb-i vurûdun işlevine işaret etmiştir. Evet, esbâbu vurûdi'l-hadîs, hükmün teşrî hikmetini anlamada, âmmı tahsiste, mutlakı takyidde, mücmeli beyanda, nâsihi mensûhu birbirinden ayırmada, müphemî tayin etmede, hadiste cem veya tercihte bulunmada ve zahir olarak muteâriz görünen hadislerin müşkilini gidermede mühim bir görev icra eder.

⁹ Karadâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Çev. Bünyamin Erul, Nida Yay., İstanbul 2009, s. 245-246.

¹⁰ Sehâvî, Muhammed b. Abdîrahmân (ö.902/1496), *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfîyyeti'l-Hadis li'l-İrâkî*, thk. Alî Huseyn Ali, I-IV, Mektebetu's-Sunnet, Mısır 1424/2003, IV, 38.

Bütün bu işlevlerin ortaya konulması için hadisin bu alanına bir adım da olsa katkı sağlamayı hedefliyoruz.

Çalışmamızın asıl gayesi satır aralarında kalmış, kimi zaman ihmal edilmiş, ihtiyaç dışı kabul edilmiş, sebab-i vurûdun ehemmiyetini ortaya koymaktır. Bir de Rasûlullah'ın bir konuyla ilgili söz, fiil ve takrirlerinin amacını anlayabilmek için de o söz, fiil ve takrirlerin söyleniş ve yapılış nedenini bilme gerekliliğini kavramaktır. Zira Rasûl-i Ekrem'in, tarihsel ve toplumsal şartları göz önünde bulundurarak hareket ettiğini biliyoruz.

Kısaca tezimizdeki amaçlarımızı şöyle özetleyebiliriz: Nüzûl sebebinin Kur'an için önemi ne ise esbâb-ı vurûdun da hadis ilmi için o denli önemli olduğunu ortaya koymak, hadis ilimleri içinde zayıf kalmış ve ihmal edilmiş bu alanın ilerlemesine az da olsa katkıda bulunmak ve bir de esbâb-ı vurûdu tespit ederken sadece rivayet malzemesiyle yetinmeyip tarihi ve sosyo-kültürel verilerden hareketle olay örgüsünün tümünden görülmesine örnekler verebilmektir.

III. Araştırmanın Planı ve Metodu

Esbâb-ı vurûd ilminde, hadisin söylenmesine sebep olan olay tespit edilir. Hadisin nerede, ne zaman ve hangi maksatla söylendiği araştırılır. Hadisin söylenmesine zemin hazırlayan olay ve durum, ortam ve şartlar belirlenmeye çalışılır. Ayrıca hadisin hikmetinin ne olduğu, örfî, yerel veya evrensel boyut taşıyıp taşımadığı, yürürlükten kalkıp kalkmadığı (nâsih-mensûh) ortaya çıkarılır. Yukarıda sayılanların elde edilmesinde kuşkusuz sahabe nesli, hadisin söylenme/vurûd sebeplerine şahit olduğundan, hadisleri anlama ve uygulama konusunda kaynak olarak öncelikle onlar dikkate alınacaktır.

Bu çalışmada sebab-i vurûd ve buna yakın olan ıstılahlar incelenecektir. Hadis ilminin önemli meselelerinden biri olan vurûd olayının, geçmişten günümüze nasıl

geldiği üzerinde durulacak ve hadisi anlamayı destekleyen tarih, siyer gibi yardımcı ilimlerden istifade edilecektir. Hadd-i zatında Esbâb-ı vurûdi'l- hadisın müstakıl bir hadis ilmi olup olmadığı üzerinde durulacak ve hadis tarihi içerisindeki serüvenine değinilecektir.

Tezimizde şu varsayımlardan hareket edilecektir: Sebebin hususiliğinin hükmün umûmi olmasına engel teşkil etmediği, sebepler bilinmediğinde anlamda bir daralma veya asıl maksattan sapma meydana gelebileceği, mücerret meselelerin kavranmasının zor olduğu, hadis metinleri anlamaya çalışılırken zaman ilişkisi göz önünde bulundurulmadığında oluşabilecek sakıncaların mevcudiyeti, uydurma sebeplerin var olduğu, sadece hadisın sebab-i vurûdunun ihmal edilmediği, bunun yanı sıra hadisın illet ve hikmet boyutunun da ihmal edildiği... Hadisın gerçek yani ilk veya orijinal anlamına uygun yorumlanıp yorumlanmadığına dair kaygıların gerçekliğini ortaya çıkarmak için gerek fıkhî yorumlama gerekse şerh ve derleme devrine ait hadisçilerin anlama faaliyetlerine kaynak teşkil eden vurûd sebeplerini ortaya çıkaracak hadislerden örnekleme yoluyla bir etüt yapılacaktır.

Tezimizde hadis metinlerinin Arapçasının ilgili kısmını, tercümesinin ise tamamı verilecek. Bir de vurûd sebebinin ihtiva eden rivayetlerin sadece tercümesini aktarmakla yetineceğiz.

Tezimizde, bütün hadislerin esbabını tespit etme gayesi güdülmeyecek, her hadisın bir sebab-i vurûdu var anlayışıyla konu incelenmeyecektir. Bu nedenle konuların açıklanması için gerekli/yeterli örneklemlerle yetinilecektir. Çalışmamızda, hadisın anlamına tesir eden sebepler üzerinde durulacak, hadisın anlamını daraltan veya değiştiren rivayetler tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca örnek olarak sunacağımız hadisleri seçerken sıhhat açısından problemli olarak görülmeyen rivayetleri tercih etmeye çalışacağız, ayrı bir sıhhat değerlendirmesine tabi tutmayacağız. Vurûd bilgisini içeren kaynakların isimlerini zikretmekle yetineceğiz.

Tezimizde örnek olarak getireceğimiz hadislerde Kutub-i Tis'a başta olmak üzere Taberânî'nin (ö. 360/971) el-Mu'cemleri, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr* adlı eserleri ve diğer hadis kaynaklarından da yararlanılacaktır. Şerh kaynaklarından da Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-Kârî'i* ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bârî* ve diğer şerh kaynaklarından da istifade edilecektir. Derleme eserlerden olan Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ev el-Luma' fî Esâbi'l-Hadîs* ve İbn Hamza el-Huseynî'nin (ö.1120/1708) *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi's-Şerîf'i* adlı eserlerden de yararlanılacaktır. Rivayetlerin sosyal yapısını bilebilmek için de ricâl, tabâkat, tarih kaynaklarının ilgili bölümlerine başvurulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE, ESBÂB-I VURÛDUN TARİHÇESİ, ESERLERİ VE SEBEB-İ NÜZÛLLE İLİŞKİSİ

Bir anlama yöntemi olarak esbâb-ı vurûdu konu edindiğimiz bu çalışmada, anlamın doğru olarak gerçekleşmesi için öncelikle kavramların doğru anlaşılması gerekir. Zira kavramlar, kelimelerle belirtilen tasavvurlar, dilden dile nasıl farklı iseler, somut varlıkların, olayların, duyguların, soyut şeylerin, kısaca çeşitli mefhumların anlatımında tutulan yollar da dilden dile farklılaşır: İnsanoğlu, dilin gelişmesi sonucunda yeni kavramlar kullanmaya başlamış, çeşitli anlam aktarmalarından yararlanarak ifade zenginliğini yakalamıştır. Dolayısıyla her dil, tarihsel süreç içerisinde farklı dillerden yararlanır ve zenginleşir. İşte diller arasındaki bu etkileşim metinlere de yansır, kavramsal yönden zengin ve etkili anlatım ortaya çıkar.¹¹

İnsanoğlu yaşam süreci içerisinde çeşitli nedenlerden dolayı canlı varlık olan dilini zenginleştirmiştir. Kültürel etkileşim nedeniyle dile yeni kavram ve terimler girmiştir. Bu durum dilde ifade kalitesini de beraberinde getirmiş, anlam aktarmalarına başvurmuştur. Müellifler eserlerini oluştururken dilin bu canlı yönünden faydalanmışlar, yeni terim ve kavramlara eserlerinde yer vermişlerdir.

Her dilin kendine özgü bir dünyayı anlama ve anlatma yolu olduğu gibi her saha her toplumun da kendisini ifade eden bir kavramlar manzumesi vardır. Bu sebeple bir toplumu veya sahayı başkalarından ayıran temel faktörlerden birisi de kavramlarla inşa ettiği anlama ve bir başka aşaması olan anlatım yoludur. Bu anlamayı elde etmek için elzem olan şey, sahamızda ve sahamıza yakın olan yerlerdeki kavramların anlaşılmasıdır.

¹¹ Aksan, Doğan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, AÜDTCFY, Ankara 1978, s. 40.

Çalışmamızın ilk bölümünün ilk merhalesinde, birbirleriyle yakın anlam ilişkisi olan kavramların sözlük ve ıstılah¹² anlamları üzerinde durulacaktır.

I- Bazı Kavramlar: Esbâb, Vurûd, Nüzûl, Siyâk, Sibâk ve Bağlam

a- Esbâb

Esbâb kelimesi *Sebeb* kelimesinin çoğuludur. *Sebeb* kelimesinin sözlük anlamı, İbn Fâris (ö.395/1005) “ ip” anlamında,¹³ İbn Manzûr (ö. 711/1311) ve birçok dil bilimci ise; ip, sicim, ulaşmak, yol, vesile, bir şeye ulaşmanın yolu, bir şeye ulaşmanın aleti gibi anlamlarda kullanmışlardır.¹⁴ Râğib el-İsfahânî de (ö. 502/1108) *sebebi*, kendisiyle hurma ağacına çıkılan ip, bir şeye ulaşmayı sağlayan vasıta,¹⁵ şeklinde açıklamıştır. İp vasıtasıyla başka bir şeye ulaşıldığı için *sebeb* denilmiştir.

Modern lügatlerde ise genelde şu anlamlarda kullanılmıştır: 1-ip, 2-kendisiyle başkasına ulaştıran şey/vasıta 3-karâbet, 4-meveddet, 5-yol, 6-hayat, 7- alet 8-Aruzda; iki

¹² “Lügatte ittifak manasıdır. İlim lisanında: Muayyen bir cemaatin, bir meslek erbabının bir lafzı manayı lugavisinden çıkararak başka bir manada müttefikan istimal etmeleri demektir.” Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I, 11.

¹³ İbn Fâris, Ahmed b. Fâris Zekeriyâ el-Kazvinî Ebû Husayn (ö. 395/1005), *Mucemu Mekâyîsi 'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, I-VI, Darul-Fikr, yy., 1399/1979, III, 64; Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Abdurrezzak el-Huseynî Ebû'l-Feyz Murtazâ ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-Arûs*, I-XL, Daru'l-Hidaye, yy., Tsz., III, 38; Tehanevî, Muhammed Ali (ö. 1158/1746), *Keşşafu Istılahatı'l-Funûn ve 'l-Ulûm*, thk. Ali Dehruz, Mektebetu Lubnân, I-II, Beyrut 1417/1996, I, 924.

¹⁴ Râzî, Zeynuddin Ebû Abdullah Muhammed Ebi Bekr b. Abdilkadir (ö. 666/1268), *Muhtâr's-Sahâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1420/1999, s.140; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn b. Mukerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1414/1993, I, 455-459.

¹⁵ el-İsfahânî, Râğib (ö. 502/1108), *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dar'l-Kalem, Dimeşk 1412/1992, s.391.

harf, biri harekeli diğeri sakın veya ikisi harekeli anlamlarında kullanılmıştır.¹⁶ Günümüz Türkçesinde de sebep olmak, neden olmak, yol açmak şeklinde kullanılmaktadır.¹⁷

Kur'an'da beş yerde *sebeb*, dört yerde *esbâb* kelimesi geçmektedir. Bu yerlerde geçen anlamları ise; 22/Hac Sûresi'nde¹⁸ "ip", diğeri ayetlerde de "yol, vasıta ve bağ"¹⁹

¹⁶ Mes'ûd, Cubrân, *er-Râid*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 1413/1992, s. 430; Ma'luf, Luis, *el-Muncid fi'l-Lugati ve'l-Edebi ve'l-Ulûm*, el-Matbatu'l-Kâsûlikiyye, Beyrut 1960, s. 316-317; İbrahim Mustafa, Ahmed Ziyâd, Hamid Abdulkadir, Muhammed en-Neccâr (Komisyon), *Mu'cemu'l-Vasît*, Dâru'l-Davet, Kahire Tsz., s. 411.

¹⁷ Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, s. 685; Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2011, s. 2052.

¹⁸ 22/Hacc, 15:

يُظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ مَنْ كَانَ

"Her kim, Allah'ın, dünya ve ahirette O'na (Rasûlü'ne) asla yardım etmeyeceğini zannetmekte ise, (Allah ona yardım ettiğine göre) artık o kimse tavana bir ip atsin; (boğazına geçirsin); sonra da (ayağını yerden) kessin! Şimdi bu kimse baksın! Acaba, hilesi (bu yaptığı), öfke duyduğu şeyi (Allah'ın Peygamber'e yardımını) gerçekten engelleyecek mi?"

¹⁹ 38/Sâd, 10:

مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبَابِ أَمْ لَهُمْ

"Yahut göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların hükümranlığı onların elinde midir? Öyleyse (göklerin) yollarında yükselsinler (görelim)!"

40/Ğafir, 36-37:

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ - أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلَعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا....

"Firavun: "Ey Hâmân, bana yüksek bir kule yap; belki yollara erişirim. "Göklerin yollarına erişirim de Musa'nın Tanrısı'nı görürüm! Doğrusu ben onu, yalancı sanıyorum, dedi. Böylece Firavun'a, yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı tamamen boşa çıktı."

18/Kehf, 84-85:

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا - فَاتَّبَعَ سَبَبًا

anlamlarında kullanılmıştır. SebeP kelimesi, hadisi şeriflerde *yol, çare, vesile* ve *karâbet* anlamlarında zikredilmektedir.²⁰ Ashab-ı kiram da bu anlamlarda kullanmıştır.²¹

İstilah manası ise, kendisiyle başka bir şeye ulaşılan her şey,²² bir şeyin belli bir halde bulunmasına veya olmasına yol açan şey²³ anlamında kullanılmıştır. Kişi onunla gayesini idrak eder ve maksuduna erer. İnsan bu ameliyeden yola çıkarak gayesine ve kastettiği şeye ulaşır.

SebeP kelimesi, bir istilah olarak daha çok fukaha tarafından ele alınmıştır. Bu kelime usûlü fıkıhta önemli bir yere sahiptir. Fıkıhçılara göre *sebeP*, hükmün oluşmasına müessir olmadan hükme ulaştıran yoldur.²⁴ Bir hükme mevzu ve müessir olmadığı halde

“Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir sebeP (bir vasıta ve yol) verdik. O da bir yol tutup gitti.” *اَتَّبَعَ سَبَبًا* ayeti Kehf Sûresi 89. ve 92. ayetlerinde de geçmektedir.

2/Bakara, 166:

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ

“İşte o zaman (görecekler ki) kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır.”

20

«كُلُّ سَبَبٍ وَنَسَبٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُنْقَطِعٌ إِلَّا سَبَبِي وَنَسَبِي»

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire Tsz., III, 45, 2634; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, III, 38.

²¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru Tavki'n-Necât, yy., 1422/2002, *Tefsir*, Sâd Sûresi, h. no: 4807.

²² (كُلُّ شَيْءٍ يُتَوَصَّلُ بِهِ إِلَى شَيْءٍ غَيْرِهِ / شَيْءٍ كُلُّ مَا يُتَوَصَّلُ بِهِ إِلَى) İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 459; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, III, 38; Tehanevî, *Keşşafu Istilâh*, I, 924.

²³ Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, s. 685; TDK, *Türkçe Sözlük*, s. 2052.

²⁴ Tehanevî, *Keşşafu Istilâh*, I, 924; (Komisyon), *Mu'cemu'l-Vasît*, I, 411.

mücerred bir tarik teşkil eden şeydir. Mesela: Bir hırsıza yol gösteren, onun hırsızlığına sebep olmuş olur.²⁵ Had cezasının gerekli olması için zina; namazın farz olması için vakit; orucun farz olması için Ramazan ayı; haccın farz olması için Kâbe'nin bulunması birer sebeptir. Sözkonusu sebepler bulununca, hüküm bulunur, bu sebepler bulunmayınca da hüküm bulunmaz. Fakat hükmün aslı kalıcıdır. Vakıt bulununca namaz farz olur, vakit bulunmayınca farz olmaz, ancak namazın farz olma hükmü hiçbir zaman ortadan kalkmaz.²⁶

Birçok ilim dalında *sebeb*, farklı anlamlarda kullanılmakla beraber, kısaca onu şöyle özetleyebiliriz: Hükümlerin kendisi üzerinde inşa edildiği, kişiyi faydaya, maksuda ve matluba ulaştıran her şeydir. Dilimizde de sebeplenmek kelimesi, faydalanmak anlamında kullanılmaktadır. *Sebeb* kelimesini izah eden sözlüklerin meydana geldiği dönemi göz önünde tuttuğumuzda, şunu söyleyebiliriz: Sözlüklerin olşum sürecinden hareketle sebep kelimesinde, tarihi süreç içerisinde sürekli bir anlam genişlemesi meydana geldiğini söyleyebiliriz.

Bu başlık altında, *sebeb* kelimesinin sözlük ve terim anlamları üzerinde duruldu. Ayrıca fıkıh ilmi açısından ne anlam ifade ettiğini, izah etmeye çalıştık. Bu çalışmanın boyutunu aşmamak için başka açılardan inceleme gereğini duymadık.

b- Vurûd

Vurûd kelimesi masdar olup, وَرَدَ fiil kökünden türemektedir. Lügatlerimizde iki temel anlamda geçmektedir. Birinci anlam grubunda; ulaştı, geldi, getirdi, hazır oldu, vasıl oldu, suya ve sair nesneye ulaştı, giriş ve geliş yaptı.... İkinci grupta ise; renk,

²⁵ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I, 36.

²⁶ Köktaş, Yavuz, “*Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs İlmi: Kapsamı ve İçeriğine Yeni Bir Bakış*” *Usûl*, 4, II, 2005, s.134-135.

kırmızı rengin sarıya çalması, çiçek açtı...²⁷ Ayrıca bu iki anlam grubu dışında başka kamuslarda, farklı anlamlar da mevcuttur.²⁸ *Vurûd*, başlangıçta su kaynağına varmak için kullanılırken, sonraları başka şeylere varmak için de kullanılmıştır.

²⁷ İbn Fâris, *Mucemu Mekâyîs*, VI, 105; Râzî, *Muhtârû's-Sahâh*, s.336; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III,456; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 286-289; Ma'luf, *el-Muncid* s. 895; Mes'ûd, *er-Râid*, s. 860.

²⁸ İbn Fâris, *Mucemu Mekâyîs*, VI, 105: “İki asıl anlamı vardır. Birincisi bir şeye ulaştı. İkincisi ise renklerden bir renktir. Birinci asılda şu anlamlar zikredilmiştir: *خِلَافُ الصَّدْرِ* ويقال *وَرَدَتْ الْإِبِلُ الْمَاءَ* bir yere veya su kaynağına ulaşmak anlamında kullanılır. Bunun için “ deve suya ulaştı” denilir. Sıtma hastası olan kişi sıtması geldiğinde *وَرَدُ الْخُمَى* denilir. Sular, yollar, ulaşılan, gelen. Diğer asılda ise *يَقَالُ أَسَدٌ وَرَدٌ*, *يَقَالُ أَسَدٌ وَرَدٌ*, gül rengine, pembeye(sarı renginin kırmızılaşması) dönüştü. Mes'ûd, *er-Râid*, s. 860: 1. Ona gitti. 2. Ona ulaştı. 3. Ona geldi. 4. O vakitli, vakitsiz sıtmaya yakalandı. 5. Ağaç çiçeğini açtı. 6. Kırmızı rengi, sarı rengine dönüştü.

Kur'an'da suya varmak,²⁹ götürmek,³⁰ girmek³¹ ve kova³² anlamlarında zikredilmiştir.

İstılahta, hadisin söylenmesi, yapılması, meydana gelmesi³³ anlamlarına gelmektedir. Türk Edebiyatı'nda ise geliş, gelme anlamında kullanılmaktadır. “Ben onun yatağa bu surette vurûduna hayret ederken o, gözlüklerini çıkarıp yanındaki masanın üstüne koydu.”³⁴

²⁹ 28/Kasas, 23:

وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِّنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأُبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ

“Musa, Medyen suyuna varınca, orada (hayvanlarını) sulayan birçok insan buldu. Onların gerisinde de, (hayvanlarını) engelleyen iki kadın gördü. Onlara: Derdiniz nedir? Dedi. Şöyle cevap verdiler: Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (onların içine sokulup hayvanlarımızı) sulamayız; babamız da çok yaşlıdır.”

³⁰ 11/Hud, 98:

يَقْدُمُ قَوْمُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأُورَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمُؤْرَدُ

“Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne düşecek ve onları (çekip) ateşe götürecektir. Varacakları yer ne kötü yerdir!”

³¹ 21/Enbiya, 98-99:

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ, لَوْ كَانَ هَؤُلَاءَ آلِهَةً مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ

“Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtıdır. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar birer tanrı olsalardı oraya (cehenneme) girmezlerdi. Hâlbuki hepsi (tapanlar da tapılanlar da) orada ebedî kalacaklardır.”

³² 12/Yusuf, 19:

وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غَلَامٌ وَأَسْرُوهُ بِضَاعَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ

“Bir kervan geldi ve sucularını (kuyuya) gönderdiler, o da (gidip) kovağını saldı, (Yusuf'u görünce) “Müjde! İşte bir oğlan!” dedi. Onu bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi bilir.”

³³ Aydınli, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV., İstanbul 2011, s. 330.

³⁴ TDK., *Türkçe Sözlük*, Ankara 2011, s. 2493.

Vurûd kelimesi sebep kelimesiyle bir araya geldiğinde bir terkip oluşturur ve asıl aradığımız anlamı bulur. Bu kelime sebep-i vurûd veya esbâb-ı vurûd şeklinde hadis ilimleri içinde bir ilmin adı olmuştur. Bu ilmin adından bahseden ilk müelliflerden el-Bulkînî (ö. 805/1403),³⁵ İbn Hacer, (ö. 852/1449)³⁶ ve es-Suyûtî (ö.911/1505)³⁷ gibi alimler bu terkip için herhangi bir tanım yapmadan, bunun nüzûl sebebinin yaptığı görevi icra ettiğini söyleyip, örnekler üzerinde, esbâb-ı vurûdun işlevinden bahsetmişlerdir.

Esbâb-ı vurûdun işlevinden hareketle; bazı hadislerin muayyen bir sebep, bir vesile veya ahvâl dolayısıyla varid olduğu,³⁸ hadislerin söyleniş, bir fiil bildiriyorsa işleniş sebeplerini konu olarak alan ilim dalının adı³⁹ ve Rasûlullah'ın herhangi bir söz söylemesine veya bir işi yapmasına yol açan sebep, vesile ve durumlar⁴⁰ şeklinde tanımlar yapabiliriz.

Kısaca hadislerin söyleniş ve yapılış nedenini içeren esbâb-ı vurûd, Hz. Peygamber'in davranışlarının hangi sebeplere dayandığını araştıran ilmin adıdır.

c- Nüzûl

Nüzûl kelimesi, نَزَلَ يَنْزِلُ نَزْلاً ikinci babdan gelen نَزَلَ fiilinin masdarıdır.⁴¹ Yukarıdan aşağıya inme, misafir olma, hulul etme, yolculuk etme, hakkından

³⁵ Bulkînî, Ebû Hafs Ömer b. Reslân (ö. 805/1402), *Mukaddimetu İbni's-Salâh ve Mehâsinu'l-İstılâh*, thk. Âişe Abdurrahman, Dâru'l-Me'ârif, Kahire Tsz., s. 698-713.

³⁶ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî (ö. 852/1449), *Kitabu Nuzheti'n-Nazar fî Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalehi Ehli'l-Eser*, thk. Abdülkerîm el-Fadîlî, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1425/2005, s. 132.

³⁷ Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Tedribu'r-Râvî*, thk. Mâzin b. Muhammed e's-Sersâvî, I-II, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad 1438/2017, II, 1056-1057.

³⁸ Okiş, Muhammed Tayyip, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, Atlas Yay., Ankara 2017, s. 50.

³⁹ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 82.

⁴⁰ Aydın, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 71.

⁴¹ (Komisyon), *Mu'cemu'l-Vasîl*, II, 915.

vazgeçme,⁴² konaklama, birine bir emrin gelmesi⁴³ ve hacının Mina'ya gelmesi,⁴⁴ manalarına gelir. Muhaddisler daha çok, uluvvun (yükselmek) zıttı anlamında kullanmışlardır.

Kur'an-ı Kerim'de muhtelif sûrelerde müştaklarıyla 293 yerde geçmektedir. Daha çok indi, indirdi, indirildi anlamlarına gelmektedir.⁴⁵

Lügat anlamı, “inme” olan nüzûl kelimesi, sebab-i nüzûl tabiri içinde kullanıldığında, tefsir ilminde ayetlerin veya sûrelerin iniş sebeplerini ele alan bir disiplini ifade etmektedir. Esbâb-ı nüzûl, iniş sebepleri diye ifade ettiğimiz tabir; Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ ettiği süre içinde ayetlerin veya surelerin inmesine yol açan, durum, olay, olgu ve soruları ihtiva etmektedir.⁴⁶ Bu tabir, Kur'an'ı açıklamak için kullanılan hususi bir terim olmuştur.

Tefsir usûlü kitaplarında, bir müfessirin bilmesi gerekli ilimler içinde, nüzûl sebeplerini bilme⁴⁷ de geçmekte ve hatta en başta zikredilmektedir. Nitekim tefsir ilminin ilk dönemlerinde; “tefsir ilmi, sebab-i nüzûlü bilmekten ibarettir.” şeklinde ifade edilmekteydi.⁴⁸

⁴² Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 799; Ma'luf, *el-Muncid* s. 802; Mes'ûd, *er-Râid*, s. 802; (Komisyon), *Mu'cemu'l-Vasît*, II, 915.

⁴³ Ma'luf, *el-Muncid* s. 802.

⁴⁴ (Komisyon), *Mu'cemu'l-Vasît*, II, 915.

⁴⁵ Kur'an-ı Kerim'de geliş şekilleri için bakınız. Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 799-801.

⁴⁶ Geniş bilgi için bakınız. Demirci, Muhsin, *Esbâb-ı Nüzûl*, DİA., İstanbul 1995, XI, 360.

⁴⁷ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh (ö. 794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1391/1971, I, 13.

⁴⁸ Nitekim konunun ehemmiyetini Cerrahoğlu şöyle özetlemektedir: “Bilhassa tefsir ilminde, sebab-i nüzûlün ayeti izah ve beyan etmesi bakımından lüzumu çok önemlidir. Zaten tefsir sahasında sahabeyi yükselten en mühim amil de budur. Onlar Hz. Peygamber'e bir ayet nazil olduğunda, nüzûle sebep olan

İstilah anlamı olarak da, on beşinci yüzyılda yapılmış bir tanımla, muhtevayı içermesi açısından günümüzde yapılmış diğer bir tanımla iktifa ediyoruz. el-Kâfiyecî (ö.879/1474): “Nüzûl, yukarıdan aşağıya inmek manasınadır. Bunun aksi ise su‘ûddur. İnzâl ise, bir şeyi yukarıdan aşağıya indirmektir. Nüzûl sebebine gelince: O, Kur'an-ı Kerim'in iniş sebebidir.”⁴⁹

Kısaca Kur'an'ın nüzûl ortamında vuku bulan bir olaya bir duruma veya Allah Rasûlü'ne sorulan bir soruya, vuku bulduğu günlerde bir veya daha fazla ayetin, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin indiği ortamı resmeden hâdiseye sebep-i nüzûl denir.⁵⁰

d- Siyâk

Siyâk kelimesi, ساق يسوق سَوْقاً وسياقاً birinci bابتan, ساق fiilinin fiâl vezninden gelen bir masdardır. Kelime anlamı; deve ve benzeri hayvanları sürdü, gönderdi, verdi, saldı, sevk etti, kadına mehirini verdi, bedel verdi anlamlarının yanı sıra; ruhun bedenden ayrılması, kişinin ölüm öncesi can çekişmeye başlaması ve ruhun çekilip alınması, ayak, baldır, baldırın açılması, kütük, ağaç gövdesi, pazar yeri, hasat toplama, savaşa girme, savaşın kızıştığı zaman, güvercinin salınması ve sevik yemeği gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁵¹

hadiseyi ve sebebini, sual soranın durumunu ve suali sormasındaki sebebi bilirlerdi.” Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, AÜİF Yay., Ankara, 1971, s.111-112.

⁴⁹ el-Kâfiyecî, Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Suleyman (ö. 879/1474), *Kitâbu't-Tefsîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, (neşr ve çev. İsmail Cerrahoğlu), AÜİF Yay., Ankara 1974, s. 64.

⁵⁰ Bkz. Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân ve Bağlam*, Şule Yay., İstanbul 2012, s. 56.

⁵¹ Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (ö.393/1003) *es-Sihâh Tâcu'l-Lugati ve Sihâhi'l-Arabiye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, I-IV, Daru'l-İlmi li'l-Mulayîn, Beyrut 1979/1399, IV, 1498-1500; İbn Fâris, *Mucemu Mekâyis*, III, 117; Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer (ö. 538/1144), *Esâsu'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 484; Râzî, *Muhtârû's-*

Zemahşerî (ö. 538/1144), siyâkın yukarıdaki sözlük anlamlarını saydıktan sonra mecazi olarak da “Allah onu hayra sevk etti. Ona mehir verdi. Rüzgâr bulutu getirdi. Ben bu evi değerinde istedim fakat Allah sana evi bedava verdi. Sana sözü söylemek gerekir. O, sözü çok güzel sunandır/söyleyendir. Bu söz, şu şekilde söylendi.”⁵² gibi ifadeleri sözün söylenişi, terkihi, akışı ve dizilişi anlamında zikreder. Böylece önceleri sözün dışındaki birtakım maddî şeylerin sevk edilmesi anlamında kullanılan *siyâk* kavramı, daha sonraları anlam genişlemesine uğrayarak mecazen sözün sevk edilişi için de kullanılmaya başlandı.⁵³

Siyâk kavramı ıstılah olarak; sözün gelişi, anlatım biçimi, ifade şekli, üslup, tarz,⁵⁴ gibi manalarda kullanılır, bir terkip olarak siyâku’l-kelam ise; “sözün gelişi, sevk edilişi”⁵⁵ anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle *siyâk*, sözün kullanılış tarzı ve ortamından yola çıkarak o sözün söyleniş gayesini ortaya koymak demektir. Emîr Pâdişah (ö. 987/1579), *Teysîru’t-Tahrîr* adlı eserinde siyâkı, “sözün sevkini, gerisinde veya ilerisinde bulunan lafzî bir karine ile hakiki manaya bakılmaksızın konuşanın kastına delalet etmesi,” şeklinde tanımlamıştır.⁵⁶

Nassların doğru anlaşılmasında önemli bir yöntem olan *siyâkı* ilk kullananın, İmam Şâfiî (ö.204/819) olduğu kabul edilmektedir. Şâfiî, *siyâka* bir tanım getirmeden

Sahâh, s. 666; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, X, 166-171; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXV, 470-484; (Komisyon), *Mu’cemu’l-Vasît*, I, 464-465; Mes’ûd, *er-Râid*, s. 740.

⁵² Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâğa*, I, 484.

⁵³ Yıldırım, Selahattin, *İbn Dakiki’l-İd’e Göre Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Siyâkın Rolü*, İÜİFD., C.7, sayı, 2, 2016, s. 99-100.

⁵⁴ Yeğin, Abdullah, *İslamî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 634; Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, s. 706.

⁵⁵ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 634.

⁵⁶ Bkz. Emîr Pâdişah, Muhammed Emîn b. Mahmud el-Buhârî (ö. 987/1579), *Teysîru’t-Tahrîr*, thk. Mustafa el-Babî el-Halebî, Dârû’l-Kutbi’l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1403/1983, I, 319.

kullanmaktadır. O, mananın kendi söz dizilişindeki karineden anlaşılacağı ile ilgili bir bab oluşturmuş ve şu örneği zikretmiştir: “*Onlara, deniz kıyısındaki köyün durumunu sor...*”⁵⁷ ayetindeki köyden (القرية) kastın, orada yaşayan halk olduğunu ifâde etmekte ve bunun, siyâktan anlaşıldığını söylemektedir. Gerekçe olarak da ayetin devamında yer alan “*Hani onlar cumartesi günleri haddi aşıyorlardı*” cümlesini göstermektedir. Çünkü köy için haddi aşmak söz konusu değildir.⁵⁸ Şâfiî’nin bu konudaki açıklamaları şu şekildedir: “Yüce Allah, kitabında Araplara, dilleriyle ve anlamlarını bildikleri sözlerle hitâp etmiştir. Onlar, dillerindeki anlam genişliğinin (mecâz, terâduf, muşâreke vs.) farkındalardı. Arap dilinin bu yapısal özelliğinden dolayı bazen âmm ve zâhir olan bir lafız ile yine âmm ve zâhir olan bir anlam kastedilir. Bu anlamın anlaşılması için sözün başı yeterli olur ve sonrasına ihtiyaç kalmaz. Bazen âmm ve zâhir olan bir lafız ile umûm murâd olurken aynı zamanda o âmm lafzın tahsîs edilmiş olması mümkündür ve tahsîs edilmiş olması da sözün bir bölümünden anlaşılır. Bazen âmm ve zâhir olan bir lafızdan hâss (özel) bir mânâ kastedilir. Bazen de zâhir olan bir lafzın siyâkından zâhir olan o anlam dışında başka bir şeyin kastedildiği de bilinir. Bunlarla ilgili bilgi cümlelerin başında, ortasında veya sonunda yer alır. Arap bazen bir söze başlar ve bu sözün baş tarafı, sonunu açıklar. Bazen de bir söze başlar ve bu sözün sonu baş kısmını açıklar. Yine bir şeyi işâret ile bildirdiği gibi bir sözü söyler ve onu lafız ile açıklamaz, bunun yerine mânâ ile bildirir.”⁵⁹

İbn Dakîkî'l-Îd’in (ö.702/1302) hocası İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1261), *siyâk* için, “cümlelerdeki ayır edici faydalar” adıyla müstakil bir başlık atmıştır. O, bu başlık altında

⁵⁷ 7/A’râf, 163.

⁵⁸ Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs, el-Kuraşî, (ö.204/819) *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetu’l-Halebî, Mısır 1359/1940, I, 62.

⁵⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, I, 52; Bkz. Yıldırım, Selahattin, *İbn Dakîkî'l-Îd’e Göre Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Siyâkın Rolü*, s.100-101.

siyâkın mücmel olan ifâdelerin beyânına, muhtemel manalara gelen bir sözcükten birinin tercih edilmesine ve anlamı açık olanların ise pekiştirilmesine, kullanım örfü ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Ve devamla, medh siyâkında söylenen her bir sıfat medh olur ve yergi siyâkında söylenen her bir sıfat da yermek olur. Aynı şekilde, yeme siyâkında söylenen övgü de yeme, alay etme ve dalga geçme olur. Bunların da kullanım örfü ile meydana geldiğini ifâde etmektedir.⁶⁰

İbn Dakîki'l-Îd de yukarıda hocasının değindiği hususlara değinerek, siyâkın önemi ile ilgili olarak şunları kaydetmektedir: “*Siyâk*, konuşanın sözünden ne kastettiğini bildirir. Mücmel olanı açıklar ve ihtimalli ifâdelerin hangi anlamda kullanıldığını tayin eder.”⁶¹

Konuyla ilgili yapılan doktora tezinden yararlanılarak hazırlanan makalede: “İbn Dakîki'l-Îd’den önce hocası İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1261) dâhil olmak üzere *siyâka* dikkat çekenler, nassların yorumunda önemine işâret edenler onu daha ziyâde Kur’an merkezli çalışmalarda ele almış ve ayetlerin tefsirinde kullanmışlardır. *Siyâk* için verilen örneklerle bakıldığında, bunlar arasında hadislerin pek fazla yer almadığı görülür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadislerin doğru anlaşılmasında siyâkın önemine işâret eden ve onu bu meyanda bir yöntem olarak kullanan ilk şârih, İbn Dakîki'l-Îd’dir. Fakat o da kendisinden önceki alimler gibi eserlerinde sıklıkla kullanmasına rağmen siyâkın mâhiyeti ile ilgili net bir bilgi vermemiş ve bir tanımlamada bulunmamıştır.”⁶² Ancak önümüzde şu gerçek var: İbn Dakîki'l-Îd’den önceki alimler siyâkı daha çok tefsir ilminde ele alıyor iken O, Takiyyuddîn Abdulgani b. Abdilvahid el-Makdisî’nin (ö.600/1203),

⁶⁰ İzz b. Abdisselâm, Ebû Muhammed (ö. 660/1261), *el-Îmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1407/1987, s. 159.

⁶¹ İbn Dakîki'l-Îd, Takiyuddin Ebû'l-Feth Muhammed b. Ali b. Vehb (ö.702/1302), *Şerhu'l-Îlmâm bi-Ehâdîsi'l-Ahkâm* thk. Muhammed Hulûf Abdillâh, Dâru'n-Nevâdir, Suriye 1429/2008, V, 13.

⁶² Yıldırım, Selahattin, *İbn Dakîki'l-Îd'e Göre Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Siyâkın Rolü*, s.103.

Buhârî (ö.256/870) ile Muslim'in (ö.261/875) ittifak ettikleri hadisleri derlediği *Umdetu'l-Ahkâm* adlı eseri üzerine yazdığı *Ihkâmu'l-Ahkâm* adlı şerhte hadisleri değerlendirirken sık sık siyaktan yararlanmış, bunun nassları anlamakta vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir.

Özetle şunu söyleyebiliriz; kelime olarak oldukça geniş bir anlam yelpazesine sahip olan *siyâk* kavramı, başlangıçta farklı anlamlarda kullanılsa da tarihi seyir içerisinde sözün sevk edilmesi anlamı daha ağırlık kazanmıştır. Anlama ve yorumlama usûlünün önemli bir konusunu ifade eden *siyâk*, tefsir ilminde daha çok öne çıksa da zamanla hadis ve diğer ilimlerde de uygulanan bir yöntemdir. *Siyâk* için herhangi bir tanım yapmadan ilk kullanan İmam Şâfiî'dir. Onu takiben İzz b. Abdisselâm ve öğrencisi İbn Dakîki'l-İd de *siyâk*ı bir yöntem olarak geliştirmişlerdir.

e- Sibâk

سَبَقَ يَسْبِقُ وَيَسْبِقُ سَبْقًا و سِبَاقًا fiilinin mastarıdır. Yarışta, savaşa, İslam'a girmede, cennete girmede vs. her şeyin ilki, öncüsü, birincisi olmak, başkasını geride bırakma manalarına gelmektedir.⁶³ Mecazi olarak da bir Arap atasözünde “سبق السيف العذل” “olan oldu, iş işten geçti”⁶⁴ anlamlarında kullanılmaktadır.

Sibâk kelimesi ayet-i kerimede öne geçmek ve yarışmak anlamlarında kullanılmaktadır. “*Sonra Kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefesine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir (سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ) İşte büyük lütuft budur.*”⁶⁵ فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا “Yarıştıkça yarışanlara”⁶⁶

Sibâk kelimesi hadis-i şeriflerde de şöyle geçmektedir:

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, X, 151; (Komisyon), *Mu'cemu'l-Vasît*, I, 414; Mes'ûd, *er-Râid*, s. 431.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Mu'cemu'l-Vasît*, XIII, 233; Ma'luf, *el-Muncid* s. 319.

⁶⁵ 35/Fatır, 32.

⁶⁶ 79/Nâziat, 4.

«أَنَا سَابِقُ الْعَرَبِ إِلَى الْجَنَّةِ، وَصُحَّيْبُ سَابِقِ الرُّومِ إِلَى الْجَنَّةِ،»

"Ben, cennete giren Arapların ilkiyim. Suheyb Rumların, Bilal Habeşlilerin, Selman da İranlıların ilkidir." ⁶⁷ «أَنَا سَابِقُ» ile başlayan bir hayli rivayet vardır.

Istılah olarak *sibâk*; bir şeyin geçmişi, öncesi, başlangıcı, üst tarafı, ⁶⁸ birisinden ileri geçmek, bir şeyin geçmişi, bir şeyin önceki hali, ⁶⁹ söz, yazının baş tarafı, bağ veya bağlantı anlamlarına gelmektedir. ⁷⁰ *Sibâk* kelimesi iki kalıp ifadede yaygın olarak kullanılmaktadır. Birincisi *sibâku'l-kelam*; "sözün ilk halindeki bağlantısı, sözün evvelinde geçenden çıkan mana," ⁷¹ anlamında, ikincisi ise *sibâku siyâk*; sözün öncesini ve sonrasını dikkate alarak anlama ve değerlendirme, sözdeki uygunluk ve tutarlılık ⁷² anlamında kullanılmaktadır.

f- Bağlam

Anlama faaliyetinin en temel unsurlarından biri de bağlamdır. *Bağlam* konusu, çağdaş anabilim ve yorum biliminin eksenini oluşturur. Bağlam, iletişim olayının, sözlü veya yazılı söyleşinin içinde yer aldığı ortamdır. *Bağlam*, öncelikler yer ve zaman boyutlarını, konuşan ve dinleyen arasındaki ilişkiyi içine alır. Bunlara konuşanın ve dinleyenin önyargı, önbilgi, görüş, kanaat ve beklentileriyle, her türlü kişisel

⁶⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII, 111, h.no: 7526; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Târik b. 'Avadullah b. Muhammed, Abdulhasen b. İbrâhim el-Huseynî, I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415/1994, III, 241, h.no: 3036.

⁶⁸ Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, s. 701.

⁶⁹ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 630.

⁷⁰ Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, s. 216.

⁷¹ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 630.

⁷² TDK., *Türkçe Sözlük*, s. 2125.

davranışlarını ve toplumsal özelliklerini de eklemek gerekir.⁷³ *Bağlam* aynı zamanda bir dil biliminin çevresi, bir metin açıklandığında içinde bulunduğu durum olarak ifade edilir. Bir yönüyle de o hem içerik hem de süreç ile ilgilidir.⁷⁴ Bir terimi tek başına değil de başka şeylerle ilişkili olarak, açıklama gereğini ifade eder.

Bağlamsal tanım ise Türkçemizde "*bağlam*" teriminin yerine çoğu zaman siyâku sibâk terkibi kullanılmaktadır. *Siyâku sibâk/ sibâku siyâk*: Türkçe sözlüklerde bu deyim şu anlamları ifade etmektedir:

-Bağlam, kontekst,

-Sözde baş ve son uygunluğu, tutarlılığı,⁷⁵

-Sözün gelişi, sözün öncesinin sonrasına olan uygunluğu,

-Sözlerin uygun bir şekilde bir birini takip etmesi, tutarlılık⁷⁶

-Sözün geliş ve başıyla sonundaki ifadeden hâsıl olan mana⁷⁷

-Olaylar (kontekst), durumlar, ilişkiler örgüsü ya da bağlantısı⁷⁸

-Bir düşüncenin, bir yapının, bir öğretinin bölümleri arasındaki çelişmeye yer vermeyen bağlantı⁷⁹ diye tanımlanmaktadır.

Siyâku sibâkın kavram karşılığı olarak günümüz Türkçesinde *bağlam* ve kontekst sözcükleri kullanılmakta, ıstılah olarak da şu anlamları ifade etmektedir:

⁷³ Bkz. Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, OTTO Yay, Ankara 2014, s.356.

⁷⁴ Agitoğlu, Nurullah, *Hadis ve Bağlam*, Kitâbî Yay., İstanbul 2015, s.152.

⁷⁵ Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, s. 706.

⁷⁶ Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, s.217.

⁷⁷ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 630.

⁷⁸ Haçerlioğlu, Orhan, *Türk Dili Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, 61.

⁷⁹ Haçerlioğlu, Orhan, *Türk Dili Sözlüğü*, s. 61.

Bağlam, herhangi bir olguda olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü veya bağlantısı, bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütününe denir.⁸⁰

Dilbilimde *bağlam*, bir ifade veya metinde belirli bir linguistik birimi inceleyen ve takip eden seslerin, kelimelerin veya ibarelerin oluşturduğu bütün anlamına gelir. Buna göre konuşmayı oluşturan ses birimleri kendilerine bitişik sesler tarafından belirlenerek kayıt altına alınırlar. Yani hangi linguistik birim olursa olsun, bir linguistik birimin anlamını belirleyen şey, içinde ortaya çıktığı bağlamdır.⁸¹

Bağlam, bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü ki buna iç bağlam, dil içi bağlam da denir. Duruma konuşmacı ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, etkinsel, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümü, buna dış bağlam, dil dışı bağlam da denir.⁸²

Aşağı yukarı aynı anlamları ifade eden bir başka tanım da şöyledir: Bir ifade veya görüngünün anlamını belirlemede katkısı olan koşulların tümü, bir konuşmanın bir yazının veya bir olayın öncesi ve sonrası, bir önceki pasaj veya kelimeyle irtibatlı olması. Daha genel bir ifadeyle söylersek: Bir olay ya da ifadenin anlamını oluşturan ve içeriğini belirleyen olgusal, kavramsal veya dizgesel çerçevedir.⁸³

Bağlam (siyâk-sibâk) kavramının daha iyi anlaşılması için onunla alakalı iki kavramı tanımlamak gerekir. Bunlar “olgu bağlamı” ile “sosyal bağlam” kavramlarıdır.⁸⁴

⁸⁰ TDK., *Türkçe Sözlük*, s. 230.

⁸¹ Sosyal Bilimler Ans., Risale, İstanbul 1990, I, 142-143.

⁸² Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yay. İstanbul Tsz., 31.

⁸³ Demir, Ömer, Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yay., İstanbul 2002, s: 43-44.

⁸⁴ Serinsu, *Kur‘ân ve Bağlam*, s. 218.

1- “Olgu bağlamı: Bir olgunun kendini hazırlayan, çevreleyen veya biçimlendiren şartlarda ve diğer olgularla birlikte oluşturduğu bütünlük içindeki yeri; olgunun başka olgulara göre konumunu belirleyen çerçeve.”⁸⁵

2- “Sosyal bağlam: Bir sosyal olgu veya ilişkiyi ortaya çıkaran, çevreleyen ya da biçimlendiren değer ve koşullar.”⁸⁶

Diğer taraftan siyâk kavramı ile ilgili olarak Mustafa Ünver, *Kur’ân’ı Anlamada Siyakın Rolü* adlı eseri ve konu ile ilgili makalelerinde siyâk u sibâk terkinin Türkçe yazılmış eserlerde kullanıldığını ve yanlış kullanıldığını hatta sözlüklerde dahi yanlış kullanıldığını belirterek sibâk kavramını kullanmanın yersiz olduğunu ifade ederek, konuyu şöyle özetlemektedir: “İnceleyebildiğimiz kadarıyla Arapça telif edilmiş hiçbir kaynakta bir terkip olarak siyâk-sibâk ayrımı ve kullanımı bulunmamaktadır. Böyle bir terkip yerine birimin hem öncesi hem sonrası kısmı ihtiva etmek üzere sadece siyâk kelimesi kullanılmaktadır. Siyâk-sibâk gibi bir ayrıma ve kullanıma sadece Türkçe kaleme alınmış kaynaklarda gidildiğini ve üstelik de yanlış olarak kullanıldığını tespit etmiş bulunmaktayız. Buradan hareketle böyle bir ayırım ve kullanımın Türkiye’ye özgü olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.”⁸⁷ Makalenin sonuç bölümünde de konu şöyle özetlenmiştir: “Siyâk alanıyla ilgili olarak ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise Türkçe yazılan eserlerde çoğunlukla konuyu ifade etmek üzere siyâk sibâk şeklinde ikili kelimenin kullanılmasıdır. İfadenin hangi tarafının siyâk veya sibâk olduğu konusunda ciddi sayılabilecek karışıklıklar söz konusu olabilmektedir. Bu karışıklıklar maalesef sözlük ve tefsirlerde bile yer alabilmektedir. Siyâk sibâk kelimelerinin karıştırıldığı kaynaklardan birisinin de Elmalılı tefsiri olduğunu tespit etmekteyiz. Bu yüzden önerimiz

⁸⁵ Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 305.

⁸⁶ Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 371.

⁸⁷ Bkz. Ünver, Mustafa, *Tefsirin Temel Bir İlkesi Olarak Siyaka Riayet -Elmalılı Tefsiri Örneği-*, Tefsir Araştırmaları Dergisi, I, I, 2017, s. 84.

özgün şekline de uygun olması hasebiyle sadece siyâk kavramının kullanılmasının yeterli olacağı yönündedir.”⁸⁸

Siyâk kavramının, bağlam ile eş anlam ifade edip etmediği ile ilgili husus da tartışılmıştır. Ünver, yine aynı çalışmasında siyâk kavramı bağlam kavramıyla eş anlamda olduğunu ifade etmektedir.⁸⁹ Ayrıca siyâkın bağlama karşılık olarak kullanıldığını hatta tüm bağlamsal birimleri içine aldığını şu sözlerle dile getirmektedir: “Anlama ve yorumlama usûlünün önemli bir konusunu ifade eden siyâk terimi ortam, bağlam, münasebet ve alâka demektir. Siyâk ifadenin birinci derecede ne için söylendiğini ortaya koyan en önemli söz aygıtıdır. Bu yönüyle siyâk anlama, yorumlama, bir bütünün son derece yüksek düzeyde alakalı bir parçası olma, bütünü harika şekilde tamamlama, parça ve bütün makamında bedîî olarak yerine uyma ve yakışma gibi tüm bağlamsal birimleri içine alır, bağlı tüm ilişkileri yüksek düzeyde ifade eder. Hâsılı gerek kavram gerek muhteva olarak siyak, konusuyla ilgili tüm gerekleri karşılama yetenek ve yetkinliğine sahiptir. Ayrıca siyâk kavramı anlama ve yorumlama üst çatısı altında ayetler ve sûreler arası münasebeti de farklı bir terimle ifade edilmesini gerektirmeyecek derece ihtiva ve ihata etmektedir.”⁹⁰

Nurullah Agitoğlu *Hadis ve Bağlam*, adlı çalışmasında bu görüşün isabetli olmadığını, bağlamın sibâk ve siyâk kavramlarını da içine alan daha geniş bir kavram olduğunu ifade etmektedir.⁹¹ Mehmet Emin Özafşar da “dil in ictimaî ve toplumsal bir olgu olduğu, bunun vehbi değil kesbi oluşu dikkate alınır sa bu takdirde toplumun, kültürün ve coğrafyanın da ondaki payı hesaba katılmak zorundadır. Bu nedenle rivayet metinlerinde görünmeyen öğelerin başında şu üç unsur sayılabilir: Psikolojik, fiziki ve

⁸⁸ Ünver, *Tefsirin Temel Bir İlkesi Olarak Siyaka Riayet*, s. 117.

⁸⁹ Ünver, Mustafa, *Kur’ân’ı Anlamada Siyakın Rolü*, Sidre Yay., Ankara 1996, s. 217.

⁹⁰ Bkz. Ünver, *Tefsirin Temel Bir İlkesi Olarak Siyaka Riayet*, s. 80;

⁹¹ Agitoğlu, *Hadis ve Bağlam*, s.158.

sosyolojik ortamlar. Bunlar siyâk ismi altında ele alınabileceği gibi buna ‘dolaylı bağlam’ demek de mümkündür. Bundan başka, bir rivayetin metnini meydana getiren, görünen ve görünmeyen öğeler arasında sözün ayrılmaz parçası diğer bazı unsurlar da vardır. Eğer dil veya söz bir iletişim aracı ise o takdirde taraflar arasındaki ilgiyi temin eden vasat ortam ve söze kimlik katan yan unsurlar hesaba katılmak zorundadır. Bunları da şöylece göstermek mümkündür: söz dizini, işaret dizini, vurgu, siyâk, algı, konum. Bunları sözün ‘doğrudan bağlamı’ olarak nitelemek mümkündür.”⁹² diyerek siyâkın doğrudan bağlamın bir alt dalı olduğunu ifade etmiştir. Kanaatimize göre siyâkı iç bağlamın içinde görmek mümkündür.

Bağlam çok şümullü bir kavram olup içinde iç bağlamlar dediğimiz: dil, konu, işlev, varoluşsal bağlamların yanı sıra dış bağlamlar da; zamansal, kültürel, sosyal, coğrafi, siyasi, beşeri ve psikolojik bağlam olmak üzere birçok çeşidi vardır. Şunu söyleyebiliriz: siyâk ve sibâk bir bağlamdır ancak her bağlam siyâk ve sibâk değildir. Bütün bağlam çeşitleri hakkında bilgi vermemiz, çalışmamızın sınırlarını aşan bir durumdur. Konu ile ilgili yapılmış çalışmalar mevcuttur.⁹³

Siyâk, sibâk ve bağlamın konumuzla olan ilintisi, bunların bir metni anlama çabasının yöntemleri olmalarıdır. Bu yöntemler, hadis metinlerinin anlaşılmasında direk olarak kullanıldığı gibi bazısı esbâb-ı vurûdu da kapsamaktadır. Nitekim İbn Dakîkî'l-Îd, Hadis metni ile birlikte aktarılan sebep-i vurûd bilgisini, metin ile aynı kuvvette gördüğünden siyâk içerisinde ele alırken, hadis metni ile aktarılmayan sebep-i vurûd bilgisini ise siyâk kavramı içerisinde değerlendirmemektedir.⁹⁴

⁹² Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, OTTO, Ankara 2015, s. 321-322.

⁹³ Geniş bilgi için bkz. Agitoğlu, *Hadis ve Bağlam*, s.151-184; Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 317-376; Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, s.217-222; Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 356-378.

⁹⁴ Yıldırım, *İbn Dakîkî'l-Îd'e Göre Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Siyâkın Rolü*, s.123.

Bağlamı hadis ilminde de kullanma zarureti vardır. Herhangi bir sözün bir eylemin nasıl ki bir asıl anlamı bir de bağlamsal anlamı varsa, aynı durum hadis için de geçerlidir. Bazılarının, anlama faaliyetinin müstakil bir unsur olarak zikrettiği amaç, hadisin rivayetlerde zikredilmeyen esbâb-ı vurûdu, rivayetin metninde olan bir hükmün hikmet-i teşrii veya illeti, ancak tabii ve sosyal bağlamın isabetli bir şekilde tespit edilmesiyle kavranabilir. Bir hadiste iletilmek istenenleri sadece, mana ile rivayet edilen hadisin lafızlarında aramak yanlış olur.

Hiz. Peygamber'in sözlerini ve fiillerini anlamak ve yorumlamak için, içinde yaşadığı coğrafî ve sosyokültürel ortamı, hedeflerini kendileri ile gerçekleştirdiği ilk muhataplarını ve mücadele ettiği toplumun olgularını ve bu olgular arasındaki bağlantıları tespit etmek zorunluluktur. Başka bir ifadeyle, Hiz. Peygamber'in her sözünü ve davranışını, bulunduğu ortam ve bu ortamın doğurduğu şartlar içerisinde ele almak zarureti vardır.⁹⁵ Bu zaruret bu anlam bilimlerle irtibatı kesmemeyi gerektirir.

II. Esbâbu Vurûdi'l-Hadîsin Tarihçesi

Sebeb-i vurûd ilminin tetkikini yapabilmek için önce söz konusu ilmin hadis tarihi içerisindeki yerini tespit etmemiz gerekir. Bu ilmin izlerini ilk kaynaklardan takip edip günümüze kadar nasıl bir serüvenle gediğini araştırmamız elzemdir.

Kur'an'ı anlama ameliyesinden olan sebeb-i nüzûle dair ilk dönemlerden itibaren hatırı sayılır oranda bilgi ve eser bulunmasına rağmen, mütekaddimûn hadis usûlü alimleri hadisi anlamayı gaye edinen esbâb-ı vurûda doğrudan eserlerinde yer vermemişlerdir. Hicrî ilk dönemlerde telif edilen hadis usulü kitaplarından: Râmehurmuzî'nin (ö. 360/972) *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Ravi ve'l-Vâ'î*, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs* Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071),

⁹⁵ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 357-358.

el-Kifâye fî (ma 'rifeti usûli) İlmi 'r-Rivâye, Kâdî İyâz (ö. 544/1149), *el- 'İlmâ ' ilâ Ma 'rifeti Usûli 'r-Rivâye ve Takyîdi 's-semâ'* ve İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245), '*Ulûmu 'l-Hadîs*, adlı eserlerine yaptığımız tetkikte esbâb-ı vurûd bilgisine doğrudan temas edilmediği görülmüştür. Bunlar dışında daha başka usûl eserlerine yapılan tetkikler için de benzer kanaatler ifade edilmiştir.⁹⁶

Mütekaddimûn dönemi hadis usulü alimlerinin eserlerinde sebep-i vurûda doğrudan yer vermemeleri sebep-i vurûd bilgisinin tamamen göz ardı edildiği anlamına gelmez. Bu dönem usul eserlerinde konuların anlaşılması için esbâb-ı vurûd bilgileri aktarılmıştır. Mesela İmam Şâfiî'nin (ö. 204/819) usûle dair önemli bilgiler bulunan *er-Risâle* adlı eserinde hadislerin söylendiği ortamla ilgili olarak bir hadisin nâsih ve mensûh

⁹⁶ Ebû Hafs el-Meyâneci'nin (ö. 581/1185) *Mâ lâ yeseu'l-muḥaddise cehlüh*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1372), *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs*, el-İrâkî'nin (ö. 806/1403) *et-Takyîd ve'l-izâh*, İmam en-Nevevî'nin, *et-Takrîb* isimli eserleri gibi hadis ilimlerinin neveleri sıralanan önemli eserler ve İbn Cema'â, et-Tebrizi, et-Tîbî ve ez-Zerkeşî'nin aynı nitelikteki eserlerinde de esbâbu vurûdi'l-hadîs'ten herhangi bir şekilde bahis yoktur. Bkz. Ayvallı, Ramazan, *Hadislerin Vurûd Sebeplerine Dair Çalışmalar*, SÜİFD, Sayı 1, 1985, s. 78; Ayvallı, Ramazan, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ve Bunun İslam Teşriindeki Yeri ve Önemi*, AÜİF, basılmamış doktora tezi, 1979, s. 2-3.

olduğuna dair herhangi bir delalet bulunmadığında,⁹⁷ çelişkili hadislerin izahında⁹⁸ ve bir hadisteki nehyin nedeninin başka bir hadisle anlaşılması başlığı altında⁹⁹ konuyla ilgili bilgiler aktarılmıştır. Günümüzde ilk müstakil hadis usûlü olarak kabul edilen Râmehurmuzî'nin (ö. 360/972) *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Ravi ve'l-Vâ'i*, adlı

⁹⁷ “Hangisi nâsih, hangisi mensûh olduğuna dair bir işaret olmayan ihtilaflı hadislere gelince, aslında Rasûlullah'ın her işi ittifak halindedir, doğrudur ve onda çelişki de yoktur. Rasûl-i Ekrem'in yurdu Arap Yarımadası ve dili de Arapçadır. O, bazen genel (âmm) bir söz söyler onunla geneli kasteder; bazen genel bir ifade kullanır, bununla da özeli (hâssı) kasteder. Nitekim daha önce Allah'ın Kitabında ve Allah Rasûlü'nün sünnetinde bunların nasıl olduğunu sana anlattım. Allah Rasûlü'ne bir şey hakkında sorulur, o da soruya göre cevap verir. Hadisi rivayet eden kimse de ya onun geniş olarak, ya özet olarak yahut da onun manasının hepsini değil, bir kısmını nakleder. Yahut da bunların manasının hepsini değil, bir kısmını nakleder. Bir kimse Rasûlullah'tan bir hadis nakleder. İşittiği bu hadis, onun yetişemediği bir sorunun cevabı olabilir. Eğer soruya yetişseydi, cevabın dayandığı sebep vasıtasıyla onun mahiyetini anlardı. Hz. Peygamber bir nass hakkında aynı manada bir sünnet koyar ve onu biri hıfz eder; sonra bir konuda bir bakıma ona muhalif olan bir bakıma da onunla uyum halinde olan başka bir sünnet ortaya koyar. Bunu da başka biri ezberler. İki farklı durumla ilgili olan bu hadisleri her râvi kendine göre rivayet edince, onları işiten bazı kimseler, hadisler arasında çelişki olduğunu sanır; oysa burada çelişkili bir hal yoktur.” Şâfiî, *er-Risâle*, s. 213-214.

⁹⁸ “Biri bana şöyle dedi: Biz, Râfi b. Hadîc'in hadisine dayanarak, sabah namazını ortalık biraz aydınlanınca kılmayı uygun görüyoruz ve bunun faziletli olduğu kanaatindeyiz. Sen de, iki hadis birbirine muhalif olursa bizim onlardan birine göre amel etmemizin caiz olduğunu söylüyorsun. Biz, bu hadisi Âişe'nin hadisine muhalif sayıyoruz. Şâfiî der ki: ona şöyle dedim: O hadis, Âişe'nin hadisine muhalif ise, senin de bizim de yapmamız gereken, başkasına değil, Âişe'nin hadisine uymamızdır. Çünkü sizin de bizim de dayandığımız kural şudur: Hadisler birbirine uymadığı zaman, kabul ettiğimiz hadisin reddettiğimiz hadisten daha kuvvetli olduğunu gösteren bir sebep bulunmadıkça, birini alıp ötekini bir yana bırakmamamızdır...” Şâfiî, *er-Risâle*, s. 283-284.

⁹⁹ Şâfiî, “sizden biriniz, kardeşinin nikâhlanmak istediği kimseye evlenmek için talip olmasın.” hadisi ile Fatıma binti Kays'a iki kişi talip olmasına rağmen üçüncü bir kişi olarak Hz. Peygamber'in Usâme b. Zeyd için dünür olması rivayeti arasındaki ihtilafı çözmek için sözün söyleyiş sebebinin işitilmemiş olmasıyla izah etmiştir. Bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s.307-313.

eserinde, bir yöntem olarak olmasa da “rivayet ve dirayeti cem edenin üstünlüğü” başlığı altında İmam Şâfiî¹⁰⁰ (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel’in¹⁰¹ (ö. 241/855) bazı hadislerdeki nehiy sebebinin Cahiliye dönemi adetleri olmalarından kaynaklandığını söylemeleri örnek olarak verilmiş, bu onların sebab-i vurûd bilgisi ile rivayet ve dirayeti cem etmedeki üstünlüklerinin bir göstergesi olarak zikredilmiştir. İlk dönem usûlî hadislerinden olan Hâkim en-Nisâbûrî’nin (ö. 405/1014) *Ma’rifetu ‘Ulûmi’l-Hadîs* adlı eserinde nâsih ve mensûh konusu incelenirken, esbâb-ı vurûd kapsamına girebilecek bazı örnekler zikredilmiştir.¹⁰² Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî (ma’rifeti usûli) İlmi’r-Rivâye*’sinde de esbâb-ı vurûd doğrudan isimlendirilmemiş ancak rivayeti tercih edilen kişi anlatılırken, sahibu’l-kıssa olan ravi, sahibu’l-kıssa olmayan raviye tercih edilir denilerek sebab-i vurûdun önemine işaret edilmiştir.¹⁰³ Aynı şekilde İbnu’s-Salâh’ın *‘Ulûmu’l-Hadîs*’inde ihtilâfu’l-hadîs konusuna sebab-i vurûd ile ilişkilendirilerek değinilmiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Râmezhurmuzî, Hasan b. Abdîrrahmân (ö. 360/972), *el-Muhaddisu’l-Fâsıl Beyne’r-Ravi ve’l-Vâ’i*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru’l-Fîkr, Beyrut 1404/1984, s. 259.

¹⁰¹ «لَا عُقْرَ فِي الْإِسْلَامِ» Enes’in (ra.) rivayet ettiğine göre Rasûlullah: “İslam’da (kabirde kurban) kesmek (meşru) değildir.” buyurdu. Bu hadisin ne anlama geldiği birçok kişiye soruldu her kime sorulduysa ben bilmiyorum cevabı verildi. Aynı soru Ahmed b. Hanbel’e de soruldu. O da: “Cahiliye döneminde ileri gelen biri öldüğünde kabrinin başında kurban kesilirdi. Hz. Peygamber bunu yasaklamak için söyledi.” şeklinde cevap vermiş ve bu cevap soru soranın hoşuna gitmiştir. Bkz. Râmezhurmuzî, *el-Muhaddisu’l-Fâsıl Beyne’r-Ravi ve’l-Vâ’i*, s. 252.

¹⁰² Hâkim en-Nisâburî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (ö. 405/1014), *Ma’rifetu ‘Ulûmi’l-Hadîs*, thk. Muazzam Huseyn, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1397/1977, s. 87.

¹⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî (ma’rifeti usûli) İlmi’r-Rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Sevrikî, İbrahim Ahmedî, el-Mektebetu’l-İlmiyye, Medine tsz., s. 435.

¹⁰⁴ İbnu’s-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdîrrahman eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *‘Ulûmu’l-Hadîs*, thk. Nûruddîn İtr, Dâru’l-Fîkr, Dîmeşk 1406/1986, s. 284-286.

Müteahhirûn döneminde ilk kez esbâb-ı vurûd bir kavram olarak kullanılmıştır. İbn Dakîk el-Îd (ö. 702/1302) *İhkâmu'l-Ahkâm* adlı eserinde, “*ameller niyetlere göredir*” hadisini açıklarken dokuzuncu maddede, ehl-i hadisten bazı müteahhirûn alimlerinin Kur'an-ı Kerim'in nüzûlu ile ilgili yapılan çalışmalarının benzeri esbâb-ı hadisin tasnifine de başladığını ancak kendisinin bundan az bir kısmına vakıf olduğunu ifade etmiş, hadisin sebebi olarak da evlenmek istediği kadına kavuşmak için hicret eden, Muhaciru Umm-i Kays diye nitelenen bir şahıstan bahsetmiştir.¹⁰⁵

İbn Dakîk el-Îd'in niyet hadisini açıklarken dokuzuncu maddede aktarmış olduğu, hem sebab-i vurûd bilgisi ve hem de bu konudaki musannefatın varlığından söz etmesi, onun esbâbu vurûdi'l-hadîs kavramını doğrudan dile getiren ilk alim olduğunu göstermektedir. İbn Dakîk el-Îd'in aktarmış olduğu bu bilgi, kıymetli olmakla birlikte bu, herhangi bir hadisin açıklanmasında bir madde olmaktan öteye geçmemektedir. Esbâbu vurûdi'l-hadîsin müstakil bir başlık altında ele alınması yukarıdaki bilgilerin aktarılmasından yaklaşık bir asır sonra mümkün olabilmektedir.

Bugün elimizdeki kaynaklar içerisinde, esbâbu vurûdi'l-hadîsi müstakil bir başlık altında örneklerle inceleyen ilk alim Ömer b. Raslân el-Bulkînî'dir. (ö. 805/1403) Onun İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) usûl eserine yazdığı *Mikaddimetu ibni's-Salâh ve Mehâsinu'l-İstılâh* adlı kitabı, ma'rifetu esbâbi'l-hadîs konusuna yer veren ilk hadis usûlü eseridir. Bulkînî, İbn Dakîk el-Îd'in yukarıda aktardığımız sebab-i vurûdla ilgili bilgiyi verdikten sonra, konuyla alakalı birçok örnek aktarmıştır. Bulkînî'nin sebab-i vurûdu bir

¹⁰⁵ İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetu's-Sunne, Kahire 1414/1994, s. 64; İbn Dakîki'l-Îd'in bu eseri üzerinde yapılan doktora çalışmasında İbn Dakîk'in sebab-i vurûda dair aktardığı bilgiler ve daha başka örnekler de zikredilmiştir. Bkz. Yıldırım, Selahattin, *İbn Dakîki'l-Îd ve Ahkâm Hadislerini Şerh Etmedeki Metodu*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2016, s. 242-246; Bkz. Erdim, Sinan, “*Hadîs Musannefâtında Niyet-Amel İlişkisi*,” Amasya İlahiyat Dergisi 12 Haziran 2019, s. 228-260.

başlık altında zikretmesi, daha sonraki eserlere de örnek teşkil etmiştir. Bulkînî, İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesindeki 65 nev'e 5 nev' daha ilave ederek hadis ilimlerinin nevilerini 70'e çıkarmış ve 69. nev'i ma'rifetu esbâbi'l-hadîs konusuna tahsis etmiştir.¹⁰⁶

Her ne kadar İbn Dakîk, bu ilmin kendi asrında toplanmaya başlandığını söylese de İbn Hacer'in (ö. 852/1449) verdiği bilgiye göre esbâb-ı vurûdla ilgili kitap tasnif eden ilk kişi Ebû Hafs el-Ukberî'dir. (ö. 339/950) Konuyla ilgili İbn Hacer, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*'in son bölümünde, ma'rifetu esbâbi'l-hadîs başlığı altında, hadisın sebab-i vurûdunu hadis ilimleri içerisinde zikretmenin önemini vurgulayarak, Ebû Hafs el-Ukberî'nin sebab-i vurûdla ilgili bir kitap tasnif ettiğini, İbn Dakîk'in de bazı muasırlarının bu konu ile ilgili haberleri toplamaya başladıklarını söylemesinin el-Ukberî tasnifini görmemiş olabileceğinden kaynaklandığını zikretmiştir.¹⁰⁷

Celâleddin Abdurrahmân es-Suyûtî (ö.911/1505) *Takrîbu'n-Nevevî*'ye şerh olan *Tedribu'r-ravi* isimli eserinde, İbnu's-Salâh'ın 65 olarak tasnif ettiği hadis ilimleri nevilerine 28 kısım ilave ederek 93'e çıkarmış ve 89. sırada da ma'rifetu esbabi'l-hadîs konusunu işlemiştir. Suyûtî, İbn Dakîk el-İd'in *Şerhu'l-'Umde*'de, el-Bulkînî'nin, *Mehâsinu'l-Istılâh*'ta, İbn Hacer'in de *Nuhbetu'l-Fiker*'de esbâbu vurûdi'l-hadîse dair aktardığı bilgileri zikrettikten sonra Ebû Hafs el-Ukberî (ö. 339/950) ile Ebû Hâmid İbn Kutâh el-Cubârî'nin de bu mevzuda tasnifleri bulunduğunu ve Zehebi'nin, (ö. 748/1347) Ebû Hâmid'in kitabı hakkında “buna sebkât eden olmamıştır.” dediğini kaydetmiştir.¹⁰⁸ İbn Receb de (ö. 795/1393) *Zeylu Tabakâti'l-Henâbil*'de “İbnu'l-Hanbelî diye maruf

¹⁰⁶ Bulkînî, *Mehâsinu'l-Istılâh*, s. 698-713.

¹⁰⁷ İbn Hacer, *Nuzheti'n-Nazar*, s. 132.

¹⁰⁸ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, II, 1056-1057.

Nâsihuddîn Ebî Ferec'in¹⁰⁹ *Esbâbu'l-Hadis* ismiyle bir ciltlik eserinin kayıp olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰

Taşköprizâde (ö. 960/1553) *Miftâhu's-Sa'âde*'de "ilmi esbâbi vurûdi'l-hadîsin zamanı ve mekânı" konu başlığı altında: "Konusu isminden açıkça anlaşılmaktadır. Menfaati hiç kimseden gizli kalmayacak kadar açıktır. Bu sahada bazı kitapların yazıldığını duydum ancak o kitapları görmedim."¹¹¹ demiştir.

Daha evvel farklı ilmî disiplinler içerisinde hadislerin anlaşılması ya da hadisler arasında görülen ihtilâfların giderilmesinde sebep-i vurûd bilgilerinden istifade edilmiş olsa da Bulkînî'nin eldeki bilgiler çerçevesinde bu bilim dalı için bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Zira kendisinden sonra hadis usûlü telif eden pek çok muhaddis bu konuyu müstakil bir başlık altında incelemiş ve onun aktardığı bilgilerin büyük bir kısmını aynen nakletmiştir.

Bulkînî, hadis usûlü eserlerine esbâbu vurûdi'l-hadîsi bir ilim dalı olarak yerleştiren ilk şahsiyettir. O sebep-i vurûd konusunu bir ilmî disiplin olarak hadis usûlüne koymasına rağmen daha sonraki dönemlerde bu konuya değinme oranına baktığımızda oldukça üzücü bir tabloyla karşı karşıya kalmaktayız. Bırakın bu ilmin günümüze kadar ilerleyerek devam etmesini, zaman içerisinde Bulkînî'nin verdiği örnekler dahi ihtisar

¹⁰⁹ "Ebû'l-Ferec Nâsihuddîn Abdurrahmân b. Necm b. Abdilvehhâb el-Ensârî ed-Dımaşkî (ö. 634/1236), Hanbelî fakihidir. 17 Şevval 554 (1 Kasım 1159) tarihinde Dımaşk'ta doğdu. Ensardan Sa'd b. Ubâde'nin soyundandır. Büyük dedesi Ebû'l-Ferec eş-Şîrâzî, Hanbelî mezhebinin Suriye ve Filistin bölgesinde tanınması ve yerleşmesinde öncülük etmiş, bu sebeple onun soyundan gelenler İbnu'l-Hanbelî diye anılmıştır..." Bkz. Koca, Ferhat, *İbnu'l-Hanbelî*, DİA., İstanbul 2000, XXI, s.67-68.

¹¹⁰ İbn Receb, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî (ö. 795/1393), *Zeylu Tabakâti'l-Henâbil*, thk. Muhammed Abdurrahman b. Suleyman el-Useymin, I-V, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad 1425/2005, III, 434.

¹¹¹ Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, (ö.960/1553) *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevdû'âti'l-Ulûm*, I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1995, II, 342.

edilmiştir. Bulkînî'nin adını koyduğu ve örnekler verdiği bu ilim, daha sonraki usûlî hadis alimlerin ya özetlenmiş ya aynen muhafaza edilmiş veya hiç ele alınmamıştır. Bir örnek verecek olursak bir önceki asırda kaleme alınmış ve ehline de muteber bir usûl eseri olarak kabul edilen el-Kâsımî'nin (ö. 1332/1914) *Kavâ'idu't-Tahdîs*'i, esbâb-ı vurûd hakkında tercih mertebesi anlatılırken sadece şu bilgiyi içermektedir. el-Kâsımî: "Sebebi bilinen bir hadis, sebebi bilinmeyen hadise tercih edilir"¹¹² demektedir. Bunun daha vahimi günümüzde kaleme alınan ve birçok ilahiyatçının da istifade ettiği, Yaşar Kandemir tarafından Türkçeye kazandırılan Subhi es-Salih'in *Hadis ilimleri ve hadis ıstılahları*, Hayreddin Karaman'ın *Hadis usûlû* ve İsmail Lütî Çakan'ın *Hadis usûlû* adlı eserlerinde bu ilme herhangi bir başlık olarak dahi yer verilmemesidir.

Esbâbu vurûdi'l-hadîs ilmi hakkında bilgi veren bazı kaynaklar, hicrî IV. asırdan sonra bu sahada müstakil eser yazan alimlerden bahsetmişlerdir. Bu alimler: Ebû Hafs el-Ukberî (ö. 339/950), Ebû Muhammed el-Ezdî (ö. 409/1009), Ebû Hâmid el-Cubârî (ö. 582/1186), İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve Ebû Ferec İbnu'l-Hanbelî'dir. (ö. 634/1236) Bu alimlerin esbâb-ı hadis konusunda müstakil eserlerinin olduğu söylene de bunların isimlerinden başka bir bilgiyi tespit edebilmiş değiliz.

Müteahhirûn döneminden günümüze ulaşmış, çeşitli baskıları yapılmış ve ilmi çalışmalara konu olmuş iki eser vardır: Elimizde mevcut esbâb-ı vurûd ile ilgili en eski eser, fıkhi bablara göre düzenlenmiş olan ve 98 rivayeti ihtiva eden Celâluddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505), *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ev el-Luma' fî Esbâbi'l-Hadîs* adlı eseridir. İkincisi ise alfabetik olarak düzenlenmiş İbn Hamza el-Huseynî'nin, (ö. 1120/1708)) *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi's-Şerîf*, adlı eseridir.

¹¹² el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn (ö.1332/1914), *Kavâ'idu't-Tahdîs Min Funûni Mustalehi'l-Hadis*,

Dâru'l-Akîde, Mısır 1425/2004, s. 314.

III. Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs Literatürü

Bu bölüm üç aşamada incelenecektir. İlk aşamada kaynaklarda esbâb-ı hadis konusunda tasnif edilmiş olduğu bildirilen ancak müellif isimleri dışında haklarında başka bir bilgi bulunmayan eserlerin müellifleri tanıtılacak, ikinci aşamada geçmişten günümüze ulaşan eserler ve bunların içerikleri hakkında bilgiler aktarılacak ve son aşamada ise tespit edebildiğimiz çağdaş çalışmalardan bahsedilecektir.

A) Mütেকaddimûn Döneminde Eser Telif Edenler/Günümüze Ulaşmayan Eserler

Daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Dakîk, ehl-i hadisten bazı müteahhirûn alimlerinin Kur'an'ın nüzûlu ile ilgili yapılan çalışmaların benzerlerini esbâb-ı hadis tasnifinde de yaptıklarını; ancak kendisinin bundan az bir kısmına vakıf olduğunu¹¹³ zikretmiş, fakat vakıf olduğu bu şahısların kimler olduğuna dair herhangi bir bilgi aktarmamıştır. Taşköprizâde de “bu sahada bazı kitapların yazıldığını duydum ancak o kitapları görmedim.”¹¹⁴ demiştir. Bundan dolayı bu sahada bazı eserlerin telif edildiğinden şüphe yoktur. Bu eserler esbâbu vurûdi'l-hadîs başlığında müellif adıyla öne çıkmıştır. Eserler için ayrı bir isimlendirme söz konusu değildir. Bu başlık altında çeşitli eserlerde zikredildiği halde, içerikleri hakkında herhangi bir bilgi bulamadığımız sadece müellif isimlerine ulaşabildiğimiz beş eserin müelliflerinden bahsedeceğiz.

1-Ebû Hafs el-Ukberî (ö. 339/950)

Ebû Hafs el-Ukberî künyesine sahip ve bu künye ile meşhur olmuş, tarihte birden fazla şahsiyet vardır. Bu isimlerin gerçekte kim oldukları zaman zaman karışıklığa sebep olmuş, bunların çoğunun mezhebinin Hanbeli olması da bu karışıklığı artırmıştır.

¹¹³ İbn Dakîki'l-İd, *İhkâmu'l-Ahkâm*, 64.

¹¹⁴ Taşköprizâde, *Miftâhu's-Sa'âde*, II, 342.

Esbâb-ı hadis hakkında İmam Suyûtî *Elfiye*'sinde konuyla ilgili eser yazarları, şu mısralar ile zikretmektedir:

أَوَّلُ مَنْ قَدْ أَلَّفَ الْجُوبَارِي ... فَالْعُكْبَرِيُّ فِي سَبَبِ الْأَثَارِ

Ahmed Muhammed Şâkir'in tahkikinde ve *Şerhu Etyûbî*'de el-Ukberî'nin hicrî 339 yılında vefat eden Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın öğrencisi olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵ Bir başka tahkikte de el-Ukberî'nin tam adı Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Racâ olarak zikredilmiştir.¹¹⁶ İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker*'de el-Ukberî'nin, el-Kadî Ebû Ya'la İbn Ferra'nın (ö. 458/1065) şeyhlerinden olduğunu söylemesi, el-Ukberî'nin kim olduğu konusundaki karışıklığın asıl nedeni olmuştur. *Nuzheti'n-Nazar*'ın tahkikinde el-Ukberî'nin, Ebû Ya'la İbn Ferra'nın şeyhlerinden olduğu bilgisi, İbn Hacer'in sehvi olarak belirtilmiştir.¹¹⁷ Bizce de bu bilgi yanlıştır. Zira İbn Ferra'nın doğumu hicrî 380 dir.¹¹⁸ Ebû Hafs el-Ukberî hicrî 387 yılında vefat eden kişi kabul edilse dahi bunların uzun soluklu birbirleriyle hoca talebe ilişkisi içinde olduğunun söylenmesi mümkün değildir. İbn Hacer'in Ukberî'nin Ebû Ya'la İbn Ferra'nın

¹¹⁵ Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fî İlmi'l-Hadis*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetu'l-İlmiyye, b.y, tsz. s. 105; el-Etyûbî, Muhammed b. Ali b. Adem *İs'âf Zevî'l-Vetar bi Şerhi Nazmi'd-Dureri/ Şerhu elfiyeti's-Suyûtî* Mektebetu'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, Medine 1414/1994, II, 176.

¹¹⁶ Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fî Mustelehi'l-Hadîs*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Dâru İbni'l-Kayyim, Riyad 1425/2004, II, 214.

¹¹⁷ İbn Hacer, *Nuzheti'n-Nazar*, s. 132.

¹¹⁸ Ünlü muhaddis, fakih, müfessir, usûl ve kelam alimidir. Çok yönlü bir Hanbelî alimi olan el-Kadî Ebû Ya'la İbn Ferra'nın hicrî 380-458 yıllarında yaşamıştır. Bkz. İbn Ebî Ya'la, Kâdî Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Ebî Ya'la (ö.526/1131) *Tabakâtu'l-Henâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, I-II, Matbaatu's-Sunneti'l-Muhammediyye, Kahire Tsz., II, 193; Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî, I-LIII, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1417/1996, XXX, 453; Kehhâle, Ömer Rıza (ö. 1408/1987), *Mu'cemu'l-Muellifîn Terâcimu Musannifi'l-Kutubi'l-Arabî*, I-XIII, Mektebetu'l-Musenâ ve Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut Tsz., IX, 254.

şeyhlerinden olduğunu söylemesinden olsa gerek ülkemizde bu konuda yapılmış bir tez¹¹⁹ ve yazılan bir makalede¹²⁰ söz konusu kişinin (ö. 387/997) yılında vefat eden Ebû Hafs el-Ukberî olduğu kabul edilmiştir.¹²¹

Tam adı Ömer b. Muhammed b. Racâ Ebû Hafs el-Ukberî 339 yılında vefat eden ilmiyle amil, zahid, salih, kadri büyük ve güvenilir bir kişi olarak tanınmıştır. O, Abdullah b. Hanbel'den rivayetleri olan ve Hanbeli mezhebinde imam kabul edilen bir kimsedir.¹²² el-Ukberî'nin vefatı bazı kaynaklarda hicrî 329 olarak da kaydedilmektedir.¹²³

2-Ebû Muhammed Abdulğânî el-Ezdî (ö. 409/1009)

Ebû Muhammed Abdulğânî b. Sa'îd b. Ali el-Ezdî, *Mu'telif ve Muhtelif* eserinin sahibi, imam, hafız ve Mısır diyarının önemli muhaddislerindendir. Babası Sa'îd de döneminde Mısır'ın önemli şahsiyetlerindendi. Hicrî 332 yılında doğdu.¹²⁴

¹¹⁹ Ayvalli, *Esbâbu Vurûdî'l-Hadîs ve Bunun İslam Teşriindeki Yeri ve Önemi*, s. 5.

¹²⁰ Bkz. Demir, Serkan, *Müstakilleşme Sürecinde Sebeb-i Vurûd Bilgilerinin Bazı Hadis İlimlerinde Kullanımı*, İÜİFD., C. 7, Sayı 2, 2016, s. 73.

¹²¹ Ömer b. İbrahim b. Abdillâh Ebû Hafs el-Ukberî (ö. 387/997), İbn Muslim olarak bilinir. Hanbeli mezhebinde, yüksek bir mevki sahibidir. Çeşitli dallarda eserleri vardır. Ebû Hafs el-Ukberî Hanbeli şeyhlerinden olup usul ve furû fıkıhta otorite bir şahsiyettir. *Şerhu Hireki ve el-ihtilâfu beyne Mâlik ve Ahmed* adında eserleri var. Cemaziyelahir ayında vefat etmiştir. Bkz. İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Henâbile*, II, 56-57; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVII: 150; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, VII, 271.

¹²² Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd ve Zeylihi*, thk. Mustafa Abdalbaki Atâ, I-XXIV, Dârul-Kutubil-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, XI, 238; İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Henâbile*, II, 56-57; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIV, 266.

¹²³ Bkz. Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve Zeylihi*, XI, 238; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXIV, 266.

¹²⁴ İbn Nukta, Ebû Bekr Muînuddîn Muhammed b. Abdilğânî b. Ebî Bekr b. Şucâ' el-Bağdâdî (ö. 629/1231), *et-Takyîd li Ma 'rifeti'r-Ruvâti's-Suneni ve'l-Mesânîd*, thk. Şerîf b. Salih, Vezârtu'l-Evkâf, Katar 1435/2014, s. 368-370; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût danışmanlığında bir komisyon, I-XXV, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985, XVII, 268-272; İbnu'l-Mulakkin, Siracuddin Ebû Hafs Ömer

İbnu'l-Mulakkîn (ö.804/1401) konu hakkındaki çalışmalardan bahsederken Vahidî ve başkalarının nüzûlu'l-Kur'an'a dair eser tasnif ettiği gibi esbâb-ı hadis konusunda da eser tasnif edildiğini söyledikten sonra Abdulğanî b. Sa'îd el-Hâfız'ın “*el-Umde* kadar bir tasnifinin olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵ Suyûtî de aynı bilgiyi işittiğini söylemiştir.¹²⁶

3-Ebû Hâmid İbn Kutâh el-Cubârî (ö. 582/1186)

Zehebî, (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm*'da 582 yılında vefat eden alimleri sıralarken,¹²⁷ el-Cubârî'yi Muhammed İbnu'l-Hâfız Ebû Mes'ûd Abdulcelil b. Ebî Bekr Muhammed b. Abdilvâhid şeklinde tanıtmış sonra da Ebû Hâmid İbn Kutâh el-İsbahânî el-Cubârî olarak aktarmıştır. Ayrıca Zehebî, el-Cubârî'nin hicrî 520 senesinde doğduğunu, Bağdat ve İsbahan'da hadîs tahsil ettiğini ve esbâb-ı hadîse dair bir kitap cem ettiğini ifade etmiştir.¹²⁸

İmam Suyûtî de Ebû Hâmid İbn Kutâh el-Cubârî'nin bu mevzuda tasnifleri bulunduğunu zikretmiş ve Zehebî'nin, Ebû Hâmid'in kitabı hakkında “buna sebkât eden olmamıştır.” dediğini nakletmiştir.¹²⁹

Suyûtî *Elfiye*'de esbâb-ı hadis başlığı altında;¹³⁰ **أَوَّلُ مَنْ قَدْ أَلَّفَ**

b. Ali b. Ahmed (ö.804/1401), *el-Îlâm bi Fevâidi Umdeti'l-Ahkâm*, thk. Abdulaziz b. Ahmed, I-XII, Daru'l Asime, yy., 1417/1997, I, 205.

¹²⁵ İbnu'l-Mulakkîn, *el-Îlâm bi Fevâidi Umdeti'l-Ahkâm*, I, 205; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVII, 268-272.

¹²⁶ Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ev el-Luma' fi Esâbi'l-Hadîs*, thk. Yahya İsmail Ahmed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984, s. 70-71.

¹²⁷ Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XLI, 133.

¹²⁸ Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XLI, 148.

¹²⁹ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, II, 1056-1057.

¹³⁰ Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî*, s.105.

عَبْدُ الْوَكْبَرِ ... فَأَلْعُكِرِي فِي سَبَبِ الْأَثَرِ Ebû Hâmid İbn Kutâh el-Cubârî'yi Ebû Hafs el-

Ukberî'den önce zikretmiştir. Buradaki geliş şeklinin kafiye uygunluğundan veya nazmın akışından olduğunu sanıyoruz. Zira vefat tarihlerine bakıldığında el-Ukberî'nin daha erken bir dönemde yaşadığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

4-Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201)

Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed b. Ali el-Bağdâdî (ö. 597/1201) İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan bir Hanbelî alimidir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 510 yılı civarında Bağdat'ta doğduğu söylenmektedir. Soyu Hz. Ebû Bekir'e dayanır. Dedelerinden Ca'fer b. Abdullah el-Cevzî'ye nispetle İbnu'l-Cevzî diye tanındı. Bir cuma geces, 12 Ramazan 597 tarihinde vefat etti ve Babu Harb kabristanında bulunan Ahmed b. Hanbel'in mezarının yanına defnedildi.¹³¹ Vaizliğiyle de ün kazanan İbnu'l-Cevzî, çeşitli eserler telif etti ve dersler verdi. Yaşadığı dönemde hafız ve fadıl bir şahsiyet olarak bilindi.¹³²

İbnu'l-'Attâr (ö. 724/1323): "Vahidî ve başkaları nüzûlu'l-Kur'an'a dair eser tasnif ettiği gibi Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî ve başkaları da esbâb-ı hadis konusunda eser tasnif etmiştir." demektedir.¹³³ Zerkeşî de (ö. 794/1392) marifetu esbâbi'l-hadîs başlığı altında şunları söylemiştir: "Hadis ilminin en önemli nevilerinden biri olan esbâb-ı hadîs alanında, Kur'an-ı Kerim'in esbâb-ı nüzûlüne eş değer nitelikte İbnu'l-Cevzî'nin tamamlanmamış bir tasnifinin olduğu söylendi."¹³⁴ Bu malumatın aynısı İbnu'l-Mulakkin

¹³¹ Bkz. Yavuz, Yusuf Şevki-Casim Avcı, *İbnu'l-Cevzî*, DİA., İstanbul 1999, XX, 543-549.

¹³² İbn Nukta, *et-Takyîd*, s. 632-633; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI, 365-384.

¹³³ İbnu'l-'Attâr, Alâuddîn b. Ali b. Davûd, (ö.724/1323) *el-Udde fî Şerhi'l-Umde fî Ehâdîsi'l-Ahkâm*, I-III, Dâru'l-Beşâiru'l-İslamiyye, Beyrut 1427/2006, I, 46.

¹³⁴ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh (ö.794/1392), *en-Nuket alâ Mukaddimeti İbnu's-Salâh*, thk. Zeynelabidin b. Muhammed, I-III, Edvâu's-Selef, Riyâd 1419/1998, I, 70.

(ö.804/1401) tarafından da zikredilmiştir.¹³⁵ İbnu'l-Cevzî'nin hayatını anlatan eserlerde, onun esbâb-ı vurûda dair herhangi bir eserini tespit edemedik. Ancak Zehebî'nin: "Onun hangi eserleri yazdığını tam olarak bilen yoktur."¹³⁶ ifadesi onun daha başka eserlerinin de varlığını göstermektedir.

5-Nâsihuddîn Ebû'l-Ferec İbnu'l-Hanbelî (ö. 634/1236)

Tam adı Ebû'l-Ferec Nâsihuddîn Abdurrahmân b. Necm b. Abdilvehhâb el-Ensârî ed-Dımaşkî'dir. Hanbelî fakihi olup ensardan Sa'd b. Ubâde'nin soyundandır.¹³⁷ İbn Receb (ö.795/1393), *Zeylu Tabakâti'l-Henâbil*'de, İbnu'l-Hanbelî diye maruf Nâsihuddîn Ebî Ferec'in *Esbâbu'l-Hadis* ismiyle bir ciltlik eserinin var olduğunu ama kayıp olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸

B) Günümüze Ulaşan Eserler

Günümüze gelen ve ilmi çalışmalara konu olan eserler iki tanedir: İmam Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ev el-Luma' fî Esbâbi'l-Hadîs* ve İbn Hamza el-Huseynî'nin (ö. 1120/1708) *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi'sh-Şerîf* adlı eserleridir.

1-Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ev el-Luma' fî Esâbi'l-Hadîs

Celâluddîn es-Suyûtî tarafından fıkıh bablarına göre tertip edilmiş, günümüze kadar ulaşan en eski eserdir. Bu esere iki önemli tahkik çalışması yapılmıştır.

a-Yahya İsmail Ahmed'in Çalışması

Yahya İsmail Ahmed tarafından 18 Nisan 1979 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Muhakkik, eseri tahkik etme gerekçesini şöyle açıklamıştır:

¹³⁵ İbnu'l-Mulakkin, *el-Îlâm*, I, 205.

¹³⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI, 367.

¹³⁷ Bkz. Koca, "*İbnu'l-Hanbelî*", XXI, 67-68.

¹³⁸ İbn Receb, *Zeylu Tabakâti'l-Henâbil*, III, 434.

“Kur'an'ın esbâb-ı nüzûlü bilindikten sonra şüphe yok ki en önemli konu hadisin esbâb-ı vurûdunun bilinmesidir. Cem veya tercihin ortaya çıkardığı teâruzu gidermek isteyen kimse için bu bilgiye ihtiyaç vardır. Bana öyle geliyor ki araştırma ve incelemelerle bu konuyu içeren müstakil ilk kitap budur. Şüphesiz ki elimizde bulunan şu kitabın nüshası tahrif ve yanlış yazımlarla doludur. Tahkikimizde ortaya çıkacağı gibi, bu zaman aşımından ve kitap nâsihlerinin yetersizliğinden ortaya çıkmıştır. İşte bu çeşitli sebeplerden dolayı kendimi bu kitabın tahkik ve incelemesine hasrettim. Üniversitede öncelikle tahkik işini yapmayı istedim. Allah'a hamd olsun ki, onun yardımı ve Kahire Usûlu'd-Din Fakültesi Hadis Bölümü Başkanı Ebû'l-Alâ Ali'nin danışmanlığında bu tahkik çalışmasını tamamladım.”¹³⁹

Eserin giriş kısmında hadislerin vurûd sebeplerinin ehemmiyeti, çeşitleri ve bu konudaki meşhur tasnifât zikredilmiştir.

Birinci bölüm muhakkik Yahya İsmail'in yüksek lisans çerçevesinde kitaba yaptığı eklerden oluşmaktadır. Eserin asıl kısmı ikinci bölümden başlamaktadır. Bu bölüm, eserin tahkikinin olduğu bölümdür, giriş ve kaynakları tahrir edilmiş hadislerden ibarettir. Hadislerin tahririnde takip edilen yöntem hadislerin bizzat aslî kaynaklarına başvurmak ve bu kaynaklarda mevcut değilse ferî kaynaklara atıfta bulunmaktır.

Konu başlığı altında zikredilen hadisler, çoğu zaman yalın bir şekilde verilmiş ve bunların esbâb-ı vurûdlarını içeren rivayetler de bazen farklı tariklerde, bazen de farklı hadislerde aktarılmıştır. Sebepleriyle birlikte nakledilen hadislerin konuları şöyledir:

- 1- Taharet Konusu: 8 rivayet 18 sebep-i vurûdu içeren rivayet,
- 2- Namaz Konusu: 12 rivayet 34 sebep-i vurûdu içeren rivayet,
- 3- Cenaze Konusu: 8 rivayet 23 sebep-i vurûdu içeren rivayet,
- 4- Oruç Konusu: 5 rivayet 17 sebep-i vurûdu içeren rivayet,

¹³⁹ Suyûtî, *el-Luma'*, s. 5-6.

- 5- Hac Konusu: 3 rivayet 8 sebep-i vurûdu içeren rivayet,
- 6- Alış-veriş Konusu: 8 rivayet 22 sebep-i vurûdu içeren rivayet,
- 7- Nikâh Konusu: 3 rivayet 8 sebep-i vurûdu içeren rivayet,
- 8- Cinayetler Konusu: 5 rivayet 10 sebep-i vurûdu içeren rivayet,
- 9- Kurbanlar Konusu: 1 rivayet 3 sebep-i vurûdu içeren rivayet,
- 10- Yeme-içme Konusu: 3 rivayet 9 sebep-i vurûdu içeren rivayet,
- 11- Edeb Konusu: 42 rivayet 81 sebep-i vurûdu içeren rivayetten meydana gelmektedir.

İmam Suyûtî eserin giriş kısmında bu kitabın yazılmasının gerekliliğini şöyle açıklar: “Şüphesiz ki hadis ilimleri'nin kısımlarından biri de, Kur'an'ın nüzûl sebeplerinde olduğu gibi, onun vurûd sebeplerini bilmektir. Kur'an'ın nüzûl sebepleri konusunda, İmamlar birçok kitap yazmışlardır. Bunlardan Vahidî'nin yazdığı meşhurdur. Benim de konuyla alakalı olarak *“Lubabu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl”* adında bir eserim vardır. Hadis sebeplerine gelince, bazı mütekaddimûn uleması, konuyla alakalı eserler telif etmişlerdir. Ben de bu konuda bir kitap telif etmeyi istedim. Bunun için hadis camilerini tetkik ettim. Hadis kaynaklarından azar azar bilgiler toplamak suretiyle, bu kitabı meydana getirdim. Doğruya ulaştıran (ve hidayet eden) Allah Teâla'dır.”¹⁴⁰

Suyûtî kitabın başlıklarını fıkıh konularına göre tertip etmiş, bab başlığı altında konuyla ilgili hadisi zikrettikten sonra rivayetlerin sebeplerini aktarmıştır. Suyûtî senedleri hazfederek rivayetleri sahabe adıyla vermiştir. Onun eserinde yararlandığı muhaddisler ve hadis sayıları şöyledir:

Buhârî 36, Muslim 83, Ebû Dâvûd 30, Tirmizî 26, Nesâî 14, İbn Mâce 14, İmam Mâlik 3, *Musnedu's-Şâfiî* 3, Ahmed b. Hanbel'in *Musned'i* 125, İbn Huzeyme 1, İbn Hibbân 4, Hâkim en-Nisabûrî 13, el-Beyhakî 14, Taberânî 15, Abdurrezzak'ın *Muşannefi*

¹⁴⁰ Bkz. Yahya, İsmail Ahmed , *“Mukaddime”*, Suyûtî, *el-Luma' fî Esbâbi'l-Hadîs*, s. 65.

17, İbn Ebî Şeybe'nin *Muşannefi* 5, Ebû Nuaym'ın *Delâilu'n-Nubuvve*'si 2, Haraitî'nin *el-Musaviu'l-ahlak* adlı kitabı 2, Haraitî'nin *et-Tilalu'l-kulûb* 1, İbn Cerîr'in *Tehzîbi'l-aşâr* 4, Darekutnî'nin *Efrâd* 2, İbn A'dî'nin *el-Kâmil* 3, Deylemî 1, Mahallî 1, Abdullah b. Ahmed'in *Zevâidi'z-zuhd* 1, Ebû el-Hasan b. Ahmed b. Şazan'ın *Meşihat* adlı eseri 1, İbn Muni' 1, Ebû Mutî'in *Emalî*'si 1, Zubeyr b. Bekkar'ın *Ahbaru'l-Medine*'si 1, Ebû'l-Abbâs ez-Zuzenî'nin *Şeceretu'l-aql* 1, Ebû'l-Kasım'ın *Emalî*'si 1, Hatîb 1, İbn Sa'd'ın *Tabakat*'ı 4, İbn Neccar'ın, *Tarih-i Bağdâd* 5, İbn Asakir'in, *Tarih-i Dimeşk* 10.¹⁴¹

Muhakkik Yahya İsmail kitabı şöyle tanıtmaktadır: “Bu mevzuda bize ulaşan ilk eserdir. Daha önce ismi geçen kitaplar hakkında ise isimlerinden başka bir şey bilmiyoruz. Araştırmacılar zarurî olarak nazarlarını tarih kitaplarına çevirir. Çünkü tarih kitapları hadislerin bazı vurûd sebeplerini kendilerinde toplarlar ki o sebepler başka kitaplarda bulunmaz. Hadisin vurûduna sebep olan şeylerin birçoğu hadisin (metnin) dışındadır. O devirde bunları bir araya getirmek büyük bir gayrete muhtaçtı. Bunu da ancak Suyûtî gibi kimseler yapabiliyordu. Kitabın tertibi kolay, ibaresi güzel, lüzumsuz uzatmalardan uzaktır.”¹⁴²

Muhakkik, kitabın yetersizliklerini de şöyle açıklar: Alakası olmadığı halde kitabın Tahâret Babı'na "ameller niyetlere göredir." hadisiyle başlamış olmasıdır. Belki bunu böyle yapmayabilirdi. Ancak o, Buhârî'nin *Sahihi*'ne başladığı şekilde kitabına başlamayı kastetmiştir. Bununla niyetinin iyiliğini ve hedefinin samimiyetini belirtmek istemiştir.

Müellif önce şu baktır diyerek bir konu başlığını oluşturuyor. Sonrasında da bu konuyu aşırı bir şekilde dallandırıyor.

Müellifin ele aldığı konular sınırlı olup birçok önemli konu ihmal edilmiştir. Mesela: zekât, had (cezaları), cihad, kölelik ve benzeri bazı konularda hiçbir şey irad

¹⁴¹ Yahya, “*Mukaddime*”, s. 46-54.

¹⁴² Yahya, “*Mukaddime*”, s. 55.

etmemiştir. Aynı şekilde bazen sebebini zikretmekle beraber konu hakkındaki hadisi unutmasıdır. Mesela, kitabın tahkik bölümünün teşehhüt babında (s. 109) durum böyledir. Belki bunu (bu eksiği) giderecekti ama ölüm onu yakalamıştı. Nitekim talebesi Dâvûdî: "Mezkûr konuyu tamamlamadan önce kendisini ölüm yakaladı." demiştir.

Bölüm içerisinde konu ile ilgisi olmayan bazı hadiseleri zikretmesi. Buna, Enes'in aşağıdaki hadisini örnek verebiliriz: Enes: Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: "Allah Teâlâ buyurdu ki, kulumu iki aşûfte ile imtihan ederim. Eğer sabrederse onlara karşılık cenneti veririm (Yani gözlerini sakınırsa) diyor. Bu hadisi cenâiz bölümünde zikretmiştir. Doğrusu onu edeb, sabır, rikâk yahut tıp babında zikretmesiydi. Ne olursa olsun bu eksiklikler, kitabın kıymetini azaltmaz. Zira denildiği gibi başarılı olan kimse hatası olmayan değil, iyiliği kötülüğüne galip gelen kimsedir.¹⁴³

b-Giyas Abdullatif Dahdûh'un Çalışması

Bu tahkik çalışması ise Dımeşk Üniversitesi Dr. Nureddîn 'İtr danışmanlığında Giyas Abdullatif Dahdûh tarafından 2001'de biten bir tahkik ve tahrir çalışmasıdır.

Muhakkik ön sözde sebab-i nüzûlun insanlar arasında yayıldığı fakat sebab-i vurûd ilminin sebab-i nüzûlun sahip olduğu paya ulaşamadığından ve bu ilmi bilmenin faydalarından bahsetmiştir. Esbâb-ı hadis ilminde *el-Luma*'nın kıymeti başlığının altında dört önemli özellik saymıştır:

1- Esbâbu vurûdi'l-hadîsi's-şerîf, bize nassın gerçekleştiği zamanı, mekânı ve şahıslarını açıklayan bir ilimdir.

2- *el-Luma*'dan önce esbâbu vurûdi'l-hadîs konusunda telif edilen eserlerin sadece müelliflerinin isimleri bize kadar ulaşabilmişti. Ancak *el-Luma*'nın bize kadar gelmesi Halep, Dımeşk, Kahire ve Endülüs'teki Müslümanların kurduğu kütüphaneler sayesinde olmuştur.

¹⁴³ Bkz. Yahya, "Mukaddime", s. 55-56.

3- Bu, fıkıh bablarına göre tertip edilmiş, muhtasar ve veciz bir eserdir.

Muhakkikin bu çalışmasında tetkik ettiği hususlar şunlardır: Esbâbu vurûdi'l-hadîs ilminin önemi ve bu sahada eser veren ilim adamlarının isimleri, *el-Luma*'nın kıymeti, İmam Suyûtî'nin hayatı, bu eserin Suyûtî'ye nispetinin vurgulanması, Suyûtî'nin eserinde ele aldığı konular ve takip ettiği yöntem, eserde geçen hadislerin sayılması ve kaynaklarının gösterilmesi; Halep, Dimeşk, Kahire ve Endülüs'teki beş mahtut eserin tanıtımı,¹⁴⁴ Yahya İsmail Ahmed'in tahkik ettiği 1984 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, tarafından basılan eserin tanıtımı ve bu eserde takip edilen metodun açıklanması.¹⁴⁵ Bu iki tahkik çalışmasından başka ülkemizde eserin tercümesi yapılmış¹⁴⁶ ve *el-Luma* ve İbn Hamza'nın *el-Beyân* adlı eserlerinden bir derleme eser meydana getirilmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ 1-Dimeşk'te Mektebetu'z-Zahiriyye Kütüphanesi 6376/30 nolu yazma. 2-Kahire Daru'l-Kutub 748/35 nolu yazma. 3-Halep Mektebetu'l-Evkâfî'l-İslamiyye 307 nolu. 4- Dimeşk'te Mektebetu'z-Zahiriyye Kütüphanesi 10517 nolu yazma. 5-Endelüs'te el-Firdevs yazmaları Brockelmann'ın *Geschichte der Arabischen Litteratur*, II, 288 kaydına göre Madrid'te İskuryal Kütüphanesi 1798 nolu yazma, bu yazma kayıptır. Birinci sırada zikrettiğimiz Zahiriyye Kütüphanesinde kayıtlı olan nüsha, istinsah tarihi en eski (1071) olduğundan, tahkik çalışmasında bu nüsha esas alınmıştır. Nüsha farklılıklarını dipnotlarda verilmiştir. Bu eser 2004 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Ma'rife Yayınevi tarafından basılmıştır. Dahdûh, Gıyas Abdullatif, "*Mukaddime*", Suyûtî, *el-Luma fî Esbâbi'l-Hadîs*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut1425/2004, s. 27-50.

¹⁴⁵ Dahdûh, "*Mukaddime*", s. 11-12.

¹⁴⁶ *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs "Hadisler ve Sebepleri"* adıyla Abdülmecid Okçu ve Dr. Necati Tetik tarafından İsmail Ahmed Yahya'nın tahkikli çalışması tercüme edilmiştir. Eser, İhtar Yayınlarınca 1996 yılında Erzurum'da basılmıştır.

¹⁴⁷ Prof. Dr. Sadık Cihan, *Hadisler ve Ortaya Çıkış Sebepleri* adlı eseri Suyûtî'nin *el-Luma* ve İbn Hamza'nın *el-Beyân* adlı eserlerinde bulunan hadislerin belli bir metoda göre cem edilerek oluşturulan tercüme bir eserdir. Tercüme edilirken, her iki eserde aynı anlama gelen, fakat lafız farklılıkları bulunan hadislerden biri tercih edilmiştir. Çok zayıf olan hadisler alınmamış, nadir olarak genel anlamı

Her iki tahkik çalışmasında hadisler tahric edilmiştir. 11 babda gelen konulara, hadisler numaralandırılarak verilmiştir. Sebebi ihtiva eden hadisler için ayrıca numaralar verilmiştir. Ana metinde geçen şahıslar ve kavramlar hakkında dipnotlarda bilgiler aktarılmıştır. Anlamı açık olmayan ifadeler açıklanmış, ana metinde kısa olarak aktarılan hadisler dipnotta tam olarak verilmiştir.

Suyûtî her bir konu için bir veya daha çok hadis aktarmış, ardından da aktarılan bu hadisin esbâb-ı vurûdunu nakletmiştir. Eserde 11 konuda 98 hadis ve bunlara ek olarak sebeplerini açıklayan 135 rivayet aktarılmıştır. Toplamda eserde 233 rivayet mevcuttur. Ancak *el-Luma'*, üzerinde, Gıyas Abdullatif Dahdûh tarafından yapılan diğer bir tahkik çalışmasına göre tekrarsız bab başlığındaki hadis sayısı 98, bablardaki tekrar sayısı 29 ve hem bab hem de sebepleri açıklayan hadislerin sayısı 276'dır.¹⁴⁸ Bablarda aktarılan hadislerin sayısında bir farklılık yoktur. Farklılığın nedeni mükerrerlerin göz önünde tutulmasından kaynaklanmaktadır.

Suyûtî bu eserinde 98 rivayeti, 11 fıkıh konusuna göre düzenlemiştir. O, rivayeti eserine alırken önce rivayetin kim tarafından nakledildiğini ve daha sonra da hadisin metnini zikretmiştir. Ardından da sebep veya sebepleri ihtiva eden hadisleri aktarmıştır. Suyûtî eserine aldığı hadisleri herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmamıştır. Eserin

destekleyici bazı zayıf hadisler alınmıştır. Toplumu ilgilendirmeyen, özel konulardan bahseden hadislerle, zikir ve dualarla ilgili olanların bir kısmı da esere alınmamıştır. Bu iki eserde birden fazla zikredilen söyleniş sebeplerinden sadece biri tercih edilmiştir. Bununla birlikte bazen önemli görüldüğü hadislerin sebeplerinden ikisi de verilmiştir. Eser üç bölüm, seçilen 285 hadis ve bu hadislerin sebeplerini aktaran rivayetlerden meydana gelmektedir. Eserin bu üç bölümü Suyûtî'nin *el-Luma' fî Esbâbi'l-Hadîs* eserini tahkik eden İsmail Ahmed Yahya'nın yazdığı mukaddime kısmı aynen tercüme edilmiştir. Seçilen hadisler alfabetik olarak sıralanmıştır. Eser Ankara Merkez İHL Öğrenci ve Mezunları Vakfı tarafından 2008 yılında Ankara'da yayınlanmıştır.

¹⁴⁸ Suyûtî, *el-Luma' fî Esbâbi'l-Hadîs*, thk. Gıyas Abdullatif Dahdûh, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1425/2004, s. 25.

tamamlanmasına müellifin ömrü kifayet etmemiş olsa da bu eser, esbâb-ı vurûd sahasının ilk tecrubî eseri olduğundan hadis ilimleri içinde önemli bir yere sahiptir.

2-el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l- Hadîsi's-Şerîf

Günümüze gelen ikinci eser, İbn Hamza el-Huseynî, (ö. 1120/1708) tarafından telif edilen *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi's-Şerîf* adlı eserdir. İbn Hamza el-Huseynî diye tanınan İbrahim b. Muhammed b. Kemâleddin ed-Dımaşkî 1054'te (1644) Dımaşk'ta doğdu. Şam Nakîbüleşrafi¹⁴⁹ olan babasından, ayrıca Dımaşk, Mısır, Hicaz ve İstanbul'un tanınmış alimlerinden ilim tahsil etti. Dımaşk ve Mısır'da Nakîbüleşraflık, ayrıca Dımaşk'ta mahkeme nâibliği ve muhtelif medreselerde hadis ve Arap dili müderrisliği yaptı. Bu eserinden başka İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si üzerine yazdığı yarım kalmış bir hâşiyesi de vardır. Tam adı *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi's-Şerîf* olan eser, çeşitli kaynaklarından rivayetler derlenmek suretiyle oluşturulmuştur. Eserde rivayetler, alfabetik olarak verilmiş ve her bir rivayetin kaynağı gösterilmiştir. Hadisin değeri üzerinde yer yer hadisçilerin görüşleri nakledilmiştir. Daha sonra “sebebuḥû” başlığı altında ve genellikle güvenilir kaynaklara dayanılarak hadisin sebeb-i vurûdu zikredilmiştir. Esbâb-ı vurûd tespit edilirken sırasıyla hadisin kendi içindeki muhtemel rivayet farklılıkları, varsa ilgili ayetler, sahabe ve çevresinden gelen bilgiler verilmiştir. Eseri oluşturan malzemeler çok geniş bir yelpazeden derlendiği için eserin değerini artırmıştır. *el-Beyân*, rivayetler harekeli olarak iki cilt şeklinde Halep'te (1929-1930) yayımlanmıştır. 1973'te Kahire'de Huseyn Abdulmecid Hâşim'in tahkik ve ta'likleriyle yeni bir baskısı yapılmış, bunda Ezher Üniversitesi Şeyhi Abdulhalim Mahmud'un 30 sayfalık bir ön sözü de yer almıştır. Tahkikli baskıda hadisler harekelenmiş, anlaşılması zor kelimeler muhakkik tarafından dipnotlarda izah edilmiş,

¹⁴⁹ Seyyid ve şeriflerle ilgili işlere bakan yetkili. Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumlusu için kullanılmıştır. Bkz. Bozpınar, Şit Tufan, *nakibüleşraf*, DİA., İstanbul 2007, XXXII, 322-324.

ayrıca bazı şahıs ve kitap isimleri hakkında bilgi verilmiştir. Huseyn Abdulmecîd Hâşim tarafından gerçekleştirilen bu tahkikli çalışma, rivayetleri açıklayıcı bazı dipnotlarıyla üç cilt halinde Kahire’de (1973-1975) basılmıştır. Halep baskısını esas alan Seyfeddin el-Kâtib, eserin sonuna 111 sayfalık bir indeks ekleyerek iki cilt olarak Beyrut’ta 1981’de yayımlamıştır.¹⁵⁰ *el-Beyân*’ın bilinen üç yazma nüshası vardır.¹⁵¹

Eser, Medine İslam Üniversitesi Hadis Fakültesinde Süleyman b. Abdilaziz el-Ureynî danışmanlığında dört yüksek lisans öğrencisi tarafından bölümlere ayrılarak

¹⁵⁰ Koçkuzu, Ali Osman, *el-Beyân ve 't-Ta'rîf*, DİA., İstanbul 1992, VI, 30.

¹⁵¹ 1-Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye: Kahire 221 varak ve her bir varak da 27 satırdan oluşuyor. Ortalama olarak her satırda 13 kelime vardır. Bu nüsha müellif nüshasıdır. 2- Mektebetu Muhibbillah Şah: Pakistan’da olup 200 varaktan meydana geliyor. Her bir varakta 29 satır var. Ortalama olarak her satırda, 14 kelime vardır. Hattı oldukça güzeldir. Bağdat’ta yazılmıştır. 3- Princeton Kütüphanesi: Amerika’da olup 189 varaktan meydana geliyor. Her bir varakta 25 satır var. Ortalama olarak her satırda da 17 kelime var. Bu nüsha tamdır. Hat oldukça açıktır ve noktalıdır. Üzerinde düzetmeler ve yorumlar vardır. el-Ahmedî, Bedr b. Muhammed Salih b. Avd, *el-Beyân ve 't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadisi'-Şerîf'in tahkiki*, Medine İslam Ün. basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1431/2009, s. 44-45.

tahkik ve tahrir edilmiştir.¹⁵² Ayrıca bu eser ve *el-Luma* 'dan bir derleme eser meydana getirilmiştir.¹⁵³

¹⁵² 1-Bedr b. Muhammed Salih b. Avd el-Ahmedî, 1430-1431 öğretim yılında Prof. Dr. Suleyman b. Abdilaziz el-Ureynî danışmanlığında (1033) ذر الناس يعملون ؛ (698) إِنَّمَا ابْنُكَ سَهْمٌ مِنْ كِنَانِكَ) hadisinden (*el-Beyân ve 't-Ta 'rîf* deki hadisleri tahrir etmiştir. el-Ahmedî, bu tahrir çalışmasının mukaddimesinde, ilmu esbâbi vurûdil-hadîsi şerif, muhaddislerin önem verdiği hadis ilminin çeşitlerinden biri olmasına rağmen, bu alanda yazılmış eserlerin çok sınırlı kaldığını, buna binaen hadis ilminin bu dalı üzerinde çalışmanın bir ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. *el-Beyân* 'nın bu sahada yazılmış en hacimli eser olduğuna değinerek *el-Beyân* 'nın mukaddimesindeki bu ilmin tarihçesine dair bilgileri aktarmıştır. el-Ahmedî, bu eserin tahririni çalışmasının sebeplerini şöyle açıklar: Bu alanda ilmî kaynakların az, bu kitabın ilmî değerinin yüksek olması ki o da kendi konusunda en geniş kaynaklara sahip olması, hadis ilminin her alanıyla ilgili eserlerden (sahihler, sünenler, müsnedler, mucemler, emâliler, cüzler) faydalanması, bu eserin büyük bir gayrete ihtiyaç duyması gibi.. Bu çalışma mukaddime, iki bölüm ve fihristlerden meydana gelmektedir. Mukaddime; konunun önemi ve seçilmenin sebepleri, araştırmanın planı, tahkikin yöntemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde de müellif çeşitli yönleriyle tanıtılmış, ikinci bölümde ((إِنَّمَا ابْنُكَ سَهْمٌ مِنْ كِنَانِكَ)) hadisinden ((ذر الناس يعملون ؛ فَإِنَّ الْجَنَّةَ مِائَةُ دَرَجَةٍ)) hadisine kadar (698 den 1033) rivayetler tahrir edilmiştir.

2-Fahd b. Zâfir b. Sâlih el-Kureşî ez-Zehrânî, 1430-1431 öğretim yılında Prof. Dr. Suleyman b. Abdilaziz el-Ureynî danışmanlığında (697) إِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ (359) اللَّهُمَّ اسْتَجِبْ لِسَعْدٍ إِذَا دَعَاكَ) hadisinden (*el-Beyân ve 't-ta 'rîf* deki hadisleri tahrir etmiştir. Bu çalışma mukaddime, iki bölüm ve fihristlerden meydana gelmektedir. Mukaddime; konunun önemi ve seçilmenin sebepleri, araştırma planı, tahkikin yöntemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde iki mebhasten oluşuyor. Birinci mebhaste, esbâb-ı vurûdil hadis ilminin gelişimi, alimlerin bu ilme katkıları, ikinci mebhaste ise müellif çeşitli yönleriyle tanıtılmış, ikinci bölümde de ((اللَّهُمَّ اسْتَجِبْ لِسَعْدٍ إِذَا دَعَاكَ)) hadisinden ((إِنَّمَا أَعْتَقَ)) hadisine kadar (359-697) rivayetler tahrir edilmiştir.

3-Bedr b. Feyâz b. Nuveyşî Abdulmuîn el-Mutrafi, 1431-1432 öğretim yılında Prof. Dr. Suleyman b. Abdilaziz el-Ureynî danışmanlığında (1034) ذروني ما تركتكم فَإِنَّمَا هَلْكَ مِنْ كَانَ قَبْلَكُمْ)) hadisinden (((1426) لِيَصِلَ أَحَدُكُمْ نَشَاطَهُ فَإِذَا كَسَلَ أَوْ فُتِرَ فَلْيَقْعِدْ) hadisine kadar *el-Beyân ve 't-Ta 'rîf* deki hadisleri tahrir etmiştir. Bu yüksek lisans çalışması da yukarıda içeriğini verdiğim tahrir çalışmalarıyla neredeyse aynıdır.

el-Beyân ve 't-Ta 'rîf'in genel özellikleri

Müellif ilk önce hadis metinlerini aktararak eserine başlamış, bunları kimin aktardığını belirtmiş daha sonra da hadisin sebebini zikretmiştir.

Müellif eserin hadislerini cümle içinde alfabetik sıraya göre düzenlemiş, önce mücerred kelimelerle başlayan hadisleri daha sonra da harf-i tarifle (ال) gelenleri aktarmıştır.

Hadislerde geçen garip lafızları bazen açıklamıştır.

Müellif eserine aldığı hadisler şayet *el-Luma* 'da geçiyorsa buna da değinmiştir.

Çoğu zaman hadis rivayet edenin ismiyle verilmiştir ancak bazen de ravinin yerine eserin adı zikredilmiştir.

Bazen müellif, hadisi tahrir etmemiştir.

Genelde senedi zikrederken, sahabe ravisiyle yetinmiştir. Nadir de olsa senedi uzattığı olmuştur.

Sadece sahih hadisler ele alınmamış farklı sıhhat derecesindeki hadisler de zikredilmiştir.

Muhaddislerin hadislerin sıhhat derecesi hakkındaki değerlendirmelerini çoğu zaman belirtmiştir.

Bazen muhaddislerin ravi hakkındaki cerh ve ta'dil ifadelerini de nakletmiştir.

4-Ali b. İbrahim b. Abîdî'l-Abîd, 1431-1432 öğretim yılında Prof. Dr. Suleyman b. Abdilaziz el-Ureynî danışmanlığında (1834) (الْيَدُ الْعُلْيَا هِيَ الْمَنْطِقَةُ وَالْيَدُ (1427)) (لَيْسَ هَذَا بِنَذْرٍ إِنَّمَا النَّذْرُ مَا ابْتَغَى بِهِ وَجْهَ اللَّهِ) hadisinden (الْيَدُ الْعُلْيَا هِيَ الْمَنْطِقَةُ وَالْيَدُ (1834)) (لَيْسَ هَذَا بِنَذْرٍ إِنَّمَا النَّذْرُ مَا ابْتَغَى بِهِ وَجْهَ اللَّهِ) hadisine kadar *el-Beyân ve 't-Ta 'rîf*'deki hadisleri tahrir etmiştir. Bu yüksek lisan çalışması da yukarıda içeriğini vermeye çalıştığım tahrir çalışmalarıyla neredeyse aynıdır. Bu tezleri üniversitenin kütüphanesinde inceleme fırsatım oldu. Yaptığım incelemede dört öğrencinin tezin geneli için yapmış oldukları açıklamalar bir birine yakın olmakla birlikte en derli toplu bilgilerin Bedr b. Muhammed Salih b. Avd el-Ahmedî adlı öğrenciye ait olduğunu gördüm.

¹⁵³ Prof. Dr. Sadık Cihan, *Hadisler ve Ortaya Çıkış Sebepleri* adlı eseri 147. dipnota bakınız.

Bazı rivayetleri güçlendirmek için hadisin tariklerini ve şevahidini zikrettiği de olmuştur.

Müellifin hadisin vurûd sebebini gözden kaçırdığı veya öncesinde geçen sebebe bıraktığı olmuştur. Bazen de sebebi kısa bir şekilde zikretmiştir.

Müellif, genelde bir rivayet için bir sebep zikretmekle birlikte nadir de olsa birden fazla sebep-i vurûd aktarmıştır. Aktarılan bu sebepler bazen aynı hadis ile sınırlı kalmayıp başka hadisleri de kapsayabilmiştir.¹⁵⁴

el-Beyân'ın kaynakları cami, sünen, müsned, mu'cem, müstedrek, tarih, tabakât ve tefsir kitapları gibi 150'ye yakın kaynaktan istifade edilerek oluşturulmuştur.¹⁵⁵

Netice olarak İbn Hamza el-Huseynî *el-Beyân ve't-Ta'rîf* adlı eserinde, 1834 hadisi alfabetik olarak aktarmıştır. Müellif ilk önce hadislerin metinlerini aktarmakla başlamış sonra kimin rivayet ettiğini nakletmiş, en sonunda da rivayetin sebebini zikretmiştir. Esbâbu vurûdi'l-hadîs sahasının ikinci matbu eseri olması ve eserin rivayet yelpazesinin oldukça geniş olması, eseri değerli kılan özelliklerdir.

C) Günümüzde Sebeb-i Vurûd Konusunda Yapılmış Çalışmalar

Bu başlık altında ulaşabildiğimiz esbâb-ı vurûd ile ilgili çalışmaların kimler tarafından, ne zaman, nerede ve içerikleri hakkında kısaca tanıtıcı bilgiler aktaracağız. Bu bölümde sebeb-i vurûdla ilgili yüksek lisans, doktora ve müstakil telif çalışmaları tanıtılacak, makalelerden bahsedilmeyecektir.

1-Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs Tahlîl ve Te'sîs

Dr. Muhammed Re'fet Sa'îd tarafından yazılan bu eser, Katar Vakıflar Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Merkezu Bahs ve'd-Dirâsât bi Vezâreti'l-Evkâf'ın dinî ve

¹⁵⁴ Ahmedî, *el-Beyân ve't-ta'rîfî esbâbi vurûdi'l- hadîsi 'ş-şerîf'in tahkiki*, s. 36-38.

¹⁵⁵ Ahmedî, *el-Beyân ve't-ta'rîfî esbâbi vurûdi'l- hadîsi 'ş-şerîf'in tahkiki*, s. 44-45.

kültürel olarak “*Kitabu’l-Umme*” adıyla yayımladığı serinin 37. eseri olarak basılmıştır. Eser daha önce bu kapsamda yayımlanan çalışmaların listesini vermekte ve ardından da Ömer Ubeyd Hasan’ın, Kur’an ve onun beyanı çerçevesinde sünnet/hadisın önemine vurgu yapan otuz sayfaya varan bir takdim yazısıyla başlamaktadır.

Bu çalışma, mukaddime, iki bölüm, sonuç ve fihristlerden meydana gelmektedir. Birinci bölümde nebevî hadislerle amel etmenin esasları, sahih haberlerin cemi, zenginlik ve fakirlikle ilgili rivayetlerin cemi, süslenmek ve süslenmeyi terk etmekle ilgili hadislerin cemi; nesh, tercih ve tevekkuf gibi usûlü hadis ile ilgili konular işlenmektedir. İkinci bölümde ise esere adını veren “Esbâbu Hadîs Tahlîl ve Te’sîs” başlığı altında, esbâb-ı vurûd ile ilgili ilk telif çalışma, sebab-i vurûd ile sebab-i nuzûl arasındaki irtibat, sahabe ve tabiinin rivayetlerine itimat etme, sebab-i nüzûl ile sebab-i vurûdu bilmenin faydası, İmam Bulkînî’nin esbâb-ı vurûda katkısı, İmam Suyûtî ve esbâb-ı vurûd, İbn Hamza ve esbâb-ı vurûd konuları ele alınmaktadır.

Bu çalışma Doha’da, hicrî 1414’te, 160 sayfa olarak basılmıştır. Eserin birinci bölümünde, daha çok usulü hadis ile ilgili bilgiler verilmiş, ikinci bölümde ise ağırlıklı olarak esbâb-ı vurûdun tarihçesi ele alınmıştır.

2-Esbâbu Vurûdi’l- Hadîs Mefhûmihî ve Fevâidihî

Bu çalışma, Cezâir Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Akaid ve’l-Edyân Bölümü el-Kitâb ve’s-Sunne alanında, Şemlâl Rebî‘ adlı öğrenci tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. 2009 yılında hazırlanan tez mukaddime, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Tezin sonunda yedi sayfalık Fransızca özet bulunmaktadır.

Mukaddimedede; önceki çalışmalar, bu araştırmanın tercih edilme sebepleri ve önemi, araştırmanın planı, yöntemi ve zorlukları ele alınmaktadır.

Birinci bölümde: Esbâb-ı vurûdun tarifi, çeşitleri ve gelişim aşamaları, esbâb-ı nüzûl ile olan ilgisi, esbâb-ı vurûdu bilme yöntemleri, senedin muttasıl ve munkatı olması ne anlama gelir, sebeplerin ihtilafı olduğu hallerde nasıl amel edilir, sebab-i vurûdun

gelişim merhaleleri ele alınmıştır. Esbâb-ı vurûdun önemli musannefatı, mevcut müelliflerin çalışmaları ve onlardan örnekler, bu bağlamda Bulkînî, Suyûtî ve İbn Hamza'nın hayatı ve eserleri ele alınan başlıklardır.

İkinci bölüm: Fevâid ile kavâid olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Fevâid kısmında; hadisin manasını tahdit etme ve yönlendirmenin faydaları, bu çerçevede; hükmün illetinin beyânı, nâsih-mensûh, tahsîsu'l-âmm, beyânu'l-mucmel, mutlakın takyidi konuları özel faydalar olarak ele alınmıştır. Genel faydalar başlığında da hükmün teşriinde hikmetin beyan vechi, siretteki bazı eksikliklerin giderilmesinde sebab-i vurûddan istifade etme, Hz. Peygamber'in belâğatını keşfetme, anlamayı ve ezberlemeyi kolaylaştırma, eğitimsel faydalar adlı konular çalışılmıştır.

Kaideler kısmında başlıca şu konular işlenmiştir: Sebeplere ilmi müsebbebin ilmine varis olur. Sebepler bilinmezse şüphelere ve problemlere düşülür. Esbâb göz ardı edilirse makâsıdın dışına çıkılmasına sebep olur. Sebebin zikredilmesi, ravinin rivayetine çok önem verdiğini gösterir. Esbabdaki söz nakle bağlıdır. Doğrulanma imkânı olmadığında sebebin sınırlandırılması ictihâdî bir iştir. Sebeplere ayrı olduğunda sünnet metinlerine uygun tümevarım yöntemiyle sonuca ulaşılması gerekir. Hüküm icra etmede hadisler hangi işlevi görüyorsa sebepler de aynı görevi icra eder. İçinde sebep olan sarîh bir hadis muteberdir ancak hadise benzemeyen herhangi bir kıssa muteber değildir. Müellifin sebep rivayetlerinin ihtilaflarını hesaba katması onun çalışmasını yaparken titiz olduğunu gösterir.

Bu tez, 187 sayfadan meydana gelmektedir. Tezden Fransızca özet ve fihristler çıkarıldığında eser 157 sayfa kalmaktadır. Birinci bölümde esbâb-ı vurûdun tarihçesi hakkında bilgi verilirken ikinci bölümde usulü hadis konuları ele alınmıştır. Yaptığımız inceleme sonucunda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Bu çalışma daha çok usul konularını içeren ve bu konulara misal olarak hadislerin sebab-i vurûdlarıyla aktarıldığı bir tezdır.

3-Sebebu Vurûdi'l- Hadîs Devâbit ve Me'âyîr

Malezya Câmiatu'l-'Ulûm, Dirâsâtü'l-İslamiyye Bölümü müderrislerinden Dr. Muhammed Asrî Zeynelabidin tarafından telif edilen bu eser, 1971 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yayınevi tarafından, basılmıştır.

Bu çalışma; mukaddime, dört bölüm ve her bölüm içinde de dörde kadar fasılların olduğu, sonuç ve fihristlerle 300 sayfaya varan bir eserdir.

Mukaddime; esbâb-ı nüzûl ile esbâb-ı vurûdu karşılaştırmalı olarak ele alarak, vurûd bilgisinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Esbâb-ı vurûd etrafında şekillenen kurallar, bunun problemleri ve bu alanla ilgili genel bilgiler aktarılmıştır.

Birinci bölümde; geçmiş alimlerin katında sebab-i vurûd kavramının ne anlam ifade ettiği ve bu çerçevede Bulkînî, Suyûtî ve İbn Hamza'nın değerlendirmelerinin neler olduğu, sebab-i vurûdun tercih edilen tarifi ve usul alimlerince sebab-i vurûd ile illet arasındaki farkın ne olduğu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde; sebab-i vurûdun zâhir, hafî ve mübeyyin kısımları örneklerle izah edilmiştir. Ayrıca esbâb-ı vurûda muhatap olma, muhatap olunan boyutu, zaman ve mekân boyutları da ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, sebab-i vurûdu bilme yolları ki onlar sarîh bir sözle, imalî bir sözle, sarîh bir fiille veya imalî bir fiille bilinir. Sahabenin çeşitli açılardan sebab-i vurûda olan katkısı ve bu konudaki tutumlarının tespit edilmesi. Sebeb-i vurûdun bilinme yolları gibi başlıklar ve alt başlıklarla konular işlenmiştir. Dördüncü bölümde de rivayetlerin vurûd sebebinin geliş şekilleri: Tam, nakıs ve tamamen hazfedilmiş olması, birden fazla sebebi olan rivayetler aktarılmış ve son olarak da esbâb-ı vurûdun faydaları üzerinde durulmuştur.

4-İlmu Esbâbi Vurûdi'l- Hadîs ve Tatbikâtihî İnde'l-Muhaddisîn ve'l Usuliyâyîn

Fas Ribat'ta Beşinci Muhammed Üniversitesi, Edebiyat ve İnsânî İlimler Fakültesi Hadis İlimleri bölümünde, Prof Dr. Faruk Hammad Azam danışmanlığında,

Tarık Es'ad tarafından, doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bu tez, 1422/2001 yılında Beyrut'ta Dâru İbn Hazm Yayınevi tarafından basılmıştır.

Bu çalışma mukaddime ve iki bölümden meydana gelmektedir. Mukaddime tezin amacı ve planı hakkında bilgiler aktarılmaktadır. Birinci bölümde, esbâbu vurûdi'l-hadîs ilmi ve onun şerî delilleri tefsir etmedeki konumu, muhaddis ve usul alimlerin onu uygulamaları ana başlıklarla ele alınmış ve bu başlıklar altında sebep-i vurûd kavramı, konusu, faydaları, hükmün teşriindeki hikmetinin bilinmesi, takyid, tayin, illet, neshin sınırlandırılması, sebep-i vurûdun geliş şekilleri, esbâb-ı nüzûl ile aralarındaki ilişki, muhaddis ve usul alimleri bu ilme önem vermeleri ve daha birçok alt başlıkla, konular ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise İmam Bulkînî, Suyûtî ve İbn Hamza'nın esbâbu vurûdi'l-hadîs ilmine katkıları hakkında bilgi verildikten sonra Kitabu'l-İman'dan başlayıp, Kitabu Sıfati'l-Kiyame'ye kadar 33 kitapta, Bukînî, Suyûtî ve İbn Hamza'nın eserlerine almadıkları esbâb-ı vurûdla ilgili 632 hadis sebepleriyle aktarılmıştır. Bu tez, 545 sayfa olarak hazırlanmıştır. Bunun 300 sayfadan fazlası, konularına göre düzenlenmiş bab başlıkları altında sebepleriyle aktarılmış hadislerden meydana gelmektedir. Hadisler kısa bir şekilde verilip ardından da sebep-i vurûdlar zikredilmiştir. Bu rivayetler üzerinde herhangi bir yorum yapılmamış ve hadislerin sıhhatleri hakkında da herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Önce hadislerin kaynakları dipnotta gösterilmiştir. Hadisler ve ayetler için alfabetik fihristler oluşturulmuştur.

5-Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ve Bunun İslâm Teşriindeki Yeri ve Önemi

Ankara Üniversitesi Hadis Bilim Dalında 1979 yılında Prof. Dr. Talat Koçyiğit danışmanlığında, Ramazan Ayvallı tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Basılmamış olan bu tez, giriş, iki bölüm, sonuç ve bibliyografyasıyla 286 sayfadan oluşmaktadır.

Girişte, hadislerin anlaşılmasında esbâb-ı vurûdun önemi üzerinde durulmuş, bu sahada çok sayıda eserin olmadığı ifade edilmiş, esbâb-ı vurûd ile ilgili bibliyografik eserlerde herhangi bir bilginin olmadığı belirtilmiştir.- Bu ilmin nasıl başladığını ve bu dal ile ilgili ilk çalışmalar olan *el-Luma'* ve *el-Beyân* adlı eserler hakkında bilgiler aktarılmıştır.

Birinci bölümde hadislerin vurûd sebepleri başlığı altında dört maddede konular işlenmiştir. 1-Esbâb, vurûd ve nüzûl kavramlarının lügat ve ıstılah anlamları üzerinde durulmuştur. 2-Hadislerin vurûdu zaman ve mekân açısından mekkî-medenî, seferî-haderî, leylî-neharî, sayfî-şitaî gibi gruplara ayrılarak ele alınmıştır. 3-Hadislerin vurûd ettiği meclisleri; genç-yaşlı, erkek-kadın, mümin-gayri mümin, tek kişi-cemaat açısından ele alınmıştır. 4-Allah Rasûlü'nün hadis irad ederken halleri ve sıfatları belirtilmiş, vurûd sebebinin tespitinde de hadislerin zahiri sebeplerinin olup olmadığı ile ilgili sebeplerin çeşitliliği açısından konular etüt edilmiştir.

İkinci bölümde ise vurûd sebebinin önem ve faydaları başlığı altında; 'hadislerin anlaşılmasında, nâsîh ve mensûhun ayırt edilmesinde, haberlerin ihtilaf durumları ve müşkillerinin açıklanmasında, hükmün istinbatında konular işlenmiştir. Son olarak da esbâb-ı vurûdun değerlendirilmesi ve tarihi gelişimi ele alınmıştır. Genel anlamda esbâb-ı vurûd konusu zaman ve meclis açısından ele alınmış ve sebep-i vurûdlar rivayetlerde açıkça gelenler örnek olarak aktarılmıştır. Sebeb-i vurûdu rivayetlerde aktarılmayan hadisler için ise herhangi bir yöntemden söz edilmemiştir.

6-Rivayet Kitaplarında Esbâbu'l-Hadîs

Bu çalışma, Serkan Demir tarafından Marmara Üniversitesi Hadis Bilim Dalında, 2016 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

Çalışma dört bölümden meydana gelmiştir. Çalışmanın giriş kısmında tezin amacı, metodu ve kaynakları ele alınmış, ardından da çalışmanın kavramsal çerçevesini meydana getiren sebep-i vurûd sebep-i nüzûl, siyak ve bağlam kavramları ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci kısmında; ilmu esbabi vurûdi'l hadîsin tarihi gelişimi, edebiyatı özelinde nâsihu'l-hadîs, ihtilâfu'l-hadîs, garîbu'l-hadîs ve şerhu'l-hadîs ilimlerle alakası ortaya konulmuş, akabinde de vurûdu'l-hadis sahasında yazılmış bağımsız çalışmalar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmında, hicrî ikinci ve üçüncü asırda fıkıh, tefsir ve siyer kaynaklarında esbâb-ı vurûd bilgisini ihtiva eden rivayetlerde nasıl incelendiğini ve bunlardan nasıl faydalandığına değinilmiştir. Çalışmanın üçüncü kısmında ise, esbâbu vurûdi'l-hadîsin tespiti, taaddüdü, sınıflandırılması ve rivayetin anlaşılmasına etkisi ortaya konulmuş ve bu sahanın neden istenen düzeyde olmadığı tespitleri sıralanmıştır. Esbâbu vurûd bilgisi, hadis ilmi dışında İslamî ilimlerin farklı alanlarından da istifade edilebileceğinin örnekleri sonuç kısmında verilmiş ve hadislerin anlaşılmasında siyer, tefsir ve fıkıh gibi farklı sahalardan da istifade etme zorunluluğu ifade edilmiştir.

Bütünüyle aynı konu olmasa da kısmen esbâb-ı vurûdu da içine alan “Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Rolü” adlı tez çalışması da bulunmaktadır.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Bu çalışma Nurullah Agitoğlu tarafından Atatürk Üniversitesi Hadis Bilim Dalında 2012 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Tez, giriş, üç bölüm, sonuç ve kaynakçasıyla 245 sayfadan meydana gelmektedir. Bu tezde giriş ve üç bölümde hadislerin anlaşılmasında bağlamın rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Eserin giriş kısmında; araştırmanın önemi, konusu, metodu, kaynakları vb. gibi konulara dair bilgiler aktarılmıştır. Birinci kısımda, anlama, kavrama ve yorumlarla ilgili hususlar üzerinde durulmuştur. Bağlam adı verilen ikinci kısımda, bu kavramın anlam alanı, bağlamın anlama etkisi ve bağlamın çeşitleri ele alınmıştır. “Hadis ve Bağlam” adıyla meydana getirilen üçüncü kısımda ise rivayetlerin anlaşılmasında bağlamın önemi ve bağlamın kopmasıyla meydana gelen mahzurlar üzerinde durulmuştur. Çalışma, nakledilen hadislerin doğru bir biçimde anlaşılması ve yorumlanması önemine vurgu yapılarak sonuç kısmıyla bitirilmiştir. Ayrıca bu çalışma “*Hadis ve Bağlam*” adıyla Kitâbî Yayınevi tarafından 2015’te basılmıştır. Genel anlamda bu çalışmanın teorik yönü, pratik yönüne göre daha öne çıkmaktadır.

Bu bölümde, asrımızda esbâb-ı vurûd sahasıyla ilgili elde edebildiğimiz altı eserin içeriğini genel hatlarıyla yansıtmaya çalıştık ve bu eserlerin kimler tarafından ve nerede çalışıldığını da belirttik.

IV- Sebeb-i Vurûd ile Sebeb-i Nüzûl Arasındaki İlişki

Sebeb-i nüzûl, esbâb-ı vurûdun hareket noktasıdır. Esbâb-ı nüzûl daha erken dönemde geliştiği ve daha yaygın olduğu için esbâbu vurûdi'l-hadîs anlatılırken karşılaştırmalı bir açıklamaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu sahayla ilgili ilk olarak: “İlmu esbâbi vurûdi'l-hadîsin bilinmesi esbâbu nüzûli'l-Kur'an'ın bilinmesi gibidir.”¹⁵⁷ şeklinde kısa ve özlü açıklamalarla iktifa edilmiştir. Bazı ayetlerin indirilişinin özel sebepleri vardır ki buna sebeb-i nüzûl denilmiş, aynı şekilde bazı hadislerin de özel sebepleri vardır ki bu da esbâb-ı vurûd olarak isimlendirilmiştir. Esbâb-ı nüzûlün bilinmesi Allah'ın kitabının anlaşılmasına ve tefsirine yardım ettiği gibi esbâbu vurûdi'l-hadîsin bilinmesi de Hz. Peygamber'in sünnetini anlamaya yardım eder. Kur'an-ı Kerim genel hükümleri ihtiva ettiği gibi bazı konularda ayrıntılı bilgiler de sunar. Sünnet de vahyin doğrultusunda küçük büyük birçok konuyu ayrıntılı olarak işlemekte ve özel durumlara da çözümler sunarak Kur'an'ın yaşam eksenini belirlemektedir.¹⁵⁸

Esbâb-ı nüzûl, ayetlerin nüzûl sebepleri, nüzûl zamanı ve mekânıyla ilgili hususlardan söz ettiği gibi esbâbu vurûdi'l-hadîs de hadislerin söyleniş sebepleri, söylendiği zaman ve mekânla ilgili hususlardan bahseder. Bu ilim genel hükümlerin tahsis edilebilmesi, mânası mutlak olan hükümlerin sınırlandırılması, mücmel ve müşkilin beyanı, nâsih ve mensûhun bilinmesi, bir hükmün asıl sebebinin açıklanması,

¹⁵⁷ Suyûtî, *el-Luma'*, s. 65; İtr, Nûruddîn, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*, Daru'l-Fikr, Dımeşk, Suriye, 1401/1981, s.334.

¹⁵⁸ Bkz. Zeynelabidin, Muhammed Asrî, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, s.7.

kısaca hadislerin daha iyi anlaşılabilmesi için büyük önem taşımaktadır. Müteahhirun dönemi alimleri bunu bir yöntem olarak ele alıp değerlendirmişlerdir.¹⁵⁹

Esbâb konusuna genel olarak bakan bir kimse için nüzûl veya vurûdun işlevi birdir. Bir mananın ne kast ettiğinin tayin edilmesinde, çelişkili iki farklı rivayet bir araya getirildiğinde, birini diğerine tercih etmemize yardım eden unsurdur. Bir ibarede dini yükümlülük açısından tam olarak ne kastedildiği anlaşılmamış ise esbâb ana eksen olarak kabul edilir. Zira ümmetin dini yükümlülükleri bilmesi ve bu doğrultuda amel etmesi gerekir. Esbâb-ı vurûd ve nüzûl sadece Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen bir olayı açıklama faydasıyla kayıtlanamaz. Aynı şekilde ayetlerin uygulanabilirliği ve Hz. Peygamber dönemi sonrasının da dini kurallar açısından sürdürülebilir olması yönünden önemlidir. Bu ilim sadece şöyle bir olay oldu ve bunun üzerine bir ayet indi veya Rasûlullah şöyle dedi ile yetinilmeyecek genişlikte bir ilimdir. Bu sadece bir olayı açıklamak değil bir tabloyu açıklamaktır. Asıl hükümlerin uygulanabilirliğini bizatihi göstermektir. Bir hatibin hitap esnasındaki jest mimikleri, yüz rengi, tonlamayı güzel ayarlaması sözün anlamına hep yön verir. Vârid olan sözün söylendiği atmosfer yansıtılmadan aktarılan bir bilgi çoğu zaman amaca hizmet etmeyebilir. Vurûd ve nüzûl ortamları, İslam tablosunu tamamlayan önemli parçalarlardır.

Bir ayet/rivayet için birden fazla sebep olabilir. el-Vâhidî'nin ele aldığı şu ayet;

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ

“Allah yolunda harcayın, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın...”¹⁶⁰

el-Vâhidî, bu ayet için bir çok nüzûl sebebi saymaktadır. Bunlardan bazıları: eş-Şa‘bî, ensarın yanına gittim “Allah yolunda infak etmeyiniz.” dediler, ardından bu ayet indi, demiştir. Yine İkrime'nin rivayetine göre; bu sûre Allah yolunda infak etmekle

¹⁵⁹ Bkz. Ayvalli, Ramazan, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs*, DİA., İstanbul 1995, XI, 363.

¹⁶⁰ 2/Bakara, 195.

ilgilidir. Ebû Cureyc b. Dehhâk'tan rivayet edilmiştir. O der ki: “Ensar elinden geldiğince sadaka veriyordu; ancak bir sene kıtlığa uğrayınca sadaka vermedi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.” Numan b. Beşîr aktarıyor: Bir adam günah işliyordu ve ardından da Allah beni bağışlamaz diyordu, bunun üzerine bu ayet indi.¹⁶¹

Ebû İmrân et-Tucîbî'den şöyle rivayet edilmiştir: Konstantiniyye'de idik. Rumlar karşımıza büyük bir orduyla çıktı. Müslümanlar, Rumlara karşı onlar kadar veya daha fazla asker çıkardı. Ukbe b. Âmir, Mısırlıların başında komutan olarak bulunuyordu. Ordunun komutanı ise Fedâle b. Ubeyd idi. Müslümanlardan bir asker Rumların saflarına hücum ederek onların arasına girdi. Askerler bağırarak “*Subhânallah*” dediler. Bu kimse kendi eliyle kendini tehlikeye atıyor. Bunun üzerine Ebû Eyyûb şöyle dedi: Ey insanlar! Siz bu ayeti (2/Bakara, 195) yorumlamaya çalışıyorsunuz, fakat bu yaptığınız sadece bir yorumdur. Bu ayet, biz ensar topluluğu hakkında nazil olmuştur. Allah, İslam'ı güçlendirip yardımcılarını çoğaltınca bizler peygambere duyurmadan pek çok malımızı heder ettik, mallarımızla ilgilenmedik. Allah, İslam'ı güçlendirmiş, yardımcılarını çoğaltmıştır. Artık bizler mallarımızın başına oturup onlarla meşgul olsak, ihmal ettiğimiz şeyleri telafi etsek dedik. Allah, bizim bu sözümüze karşılık olmak üzere şu ayetini indirdi: “*Allah yolunda size verilenlerden bol bol harcayın. Böylece siz cenneti kazandıracak imkânı hazır bulmuşken onu kullanmayarak kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın...*”¹⁶² Ayette geçen tehlike: Malların üzerinde oturmak, onları çoğaltmaya ve ıslah etmeye çalışmak ve Allah yolunda cihâdı terk etmektir. Böylece Ebû Eyyûb, Allah yolunda cihâda devam ederek şehîd olup Rum toprağına defnedilmiştir.¹⁶³

Örneklerden de anlaşıldığı gibi bir ayetin sebab-i nüzûlü için hem birbirine benzer hem de birbirinden farklı birden fazla olay anlatılıyor.

¹⁶¹ Vâhidî, Ebû'l-Hasan Alî b. Ahmed (ö. 468/1093), *Esbâb-ı Nuzûl*, thk. Asım b. Abdilmuhsin el-Humeydân, Dâru'l-İslâh, Demmâm, Suudi Arabistan 1412/1992, s. 56-57.

¹⁶² 2/Bakara, 195.

¹⁶³ Tirmizî, *Tefsir*, 3, h. no: 2972; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 23, h. no: 2512; Vâhidî, *Esbâb-ı Nuzûl*, s.58.

Bazen sebep müsebbep yer değiştirebilir. Ayet hadisin vurûduna sebep olabilir, hadis de ayetin nüzûlüne sebep olabilir. Kâb b. Uca haber verdiğine göre Allah Rasûlü Ka'b'ı yüzüne haşereler düşerken görmüş buna binaen ona: “*Böceklerin sana eziyet veriyor mu?*” diye sormuş. Kâb: Evet eziyet veriyor, demiştir. Müslümanlar henüz Hudeybiye'de iken, kendileri ve beraberindeki topluluk Hudeybiye'den hac yapacakları belirmemiş ve Mekke'ye girmeleri arzusu üzerinde bulunurlarken, Rasûl-i Ekrem ona tıraş olunmasını emretmiştir. Bunun üzerine tıraşla ilgili Allah (cc.): “*İçinizden hasta olan ya da başından bir rahatsızlığı bulunan kimse, oruçtan, sadakadan veya kurbandan fidyeye versin.*” (2/Bakara: 196) ayetini indirdi. Bunun üzerinde Hz. Peygamber, Ka'b'a altı fakire birer fidyeye verip doyurması veya bir koyun kurban etmesi yahut da üç gün oruç tutmasını emretti.¹⁶⁴ İhramlı iken çıkan olumsuz bir durumun giderilmesine Rasûlullah'ın izin vermesinden dolayı ayet-i kerime inerek bu kararın fidyesi belirlenmiştir.¹⁶⁵

Lügat anlamı, “inme” olan nüzûl kelimesi, sebep-i nüzûl tabiri içinde kullanıldığında, tefsir ilminde ayetlerin veya surelerin iniş sebeplerini ele alan bir disiplini ifade etmektedir. Esbâb-ı nüzûl, iniş sebepleri diye ifade ettiğimiz tabir; Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ ettiği süre içinde ayetlerin veya surelerin inmesine yol açan, durum, olay, olgu ve soruları ihtiva etmektedir.¹⁶⁶ Bu tabir, Kur'an'ı açıklamak için kullanılan özel bir terim olmuştur.

Kısaca her iki ilim, ayet/hadislerdeki şariin maksadını doğru bir şekilde anlamayı sağlar. Birbirine teâruz ediyor gibi görünen ayet ve hadislerin arasını bulmaya cem etmeye yahut da birini diğerine tercih etmeye yardım eder.

¹⁶⁴ Buhârî, *Muhsar*, 8, h. no:1817; Muslim, *Hac*, 82, h. no: 1201; Ahmed b. Hanbel, XXX, 52, h. no: 18128.

¹⁶⁵ Geniş bilgi için bakınız. Halimî, Tarık Es'ad, *İlmu'l-Esbâbi Vurûdi'l-Hadis ve Tatbikâtihi İnde'l-Muhaddisîn ve'l-Usûliyyîn*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1422/2001, s. 128-137.

¹⁶⁶ Bkz. Muhsin, *Esbâb-ı Nüzûl*, DİA., İstanbul 1995, XI, 360.

İKİNCİ BÖLÜM

SEBEBİ VURÛD'UN ZAMANI VE MECLİSİ

I- Hadislerin Vurûd Mekânı ve Zamanı

Bir hadisin vuku bulduğu zaman, mekân ve coğrafya onun anlaşılmasında önemli bir yer teşkil eder. Bazı rivayetlerin söylendiği veya meydana geldiği zaman, mekân, coğrafi durum, arazi şartları, iklim yapısı ve daha başka özel durumlar göz önünde bulundurulmadan o metnin tam olarak anlaşılmasının ve o hadislerle doğru neticelere varılmasının imkan dahilinde olmadığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde hadislerde geçen mekânların tam olarak neresi olduğunu veya hangi bölgeyi kapsadığını bilmek de önemlidir. Örneğin rivayetlerde geçen Bahreyn, Basra körfezinin güneyinden başlayıp Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan'ın Katif, Damman ve Ahsa bölgesini içine alan ve Umman'a kadar uzanan, Arap Yarımadası'nın doğu bölgesini kapsayan geniş bir coğrafya için kullanılmaktaydı. Günümüzde ise Basra Körfezi'nde, otuz beş adadan oluşan ve adını da en büyük ada olan Bahreyn'den alan bu mekân, 765 kilometrekarelik küçük bir ada ülkesidir.¹⁶⁷ Yemen de bugünkü Yemen devleti ile sınırlı değil, Suudiarabistan'ın güneyinde Necran¹⁶⁸ ve Cizan'ı da içine alan yarımada'nın güneyi için kullanılır.¹⁶⁹ Bu ve buna benzer yerlerin günümüzdeki yerler olup olmadığı ve bunlardan

¹⁶⁷ Bkz. Bilge, Mustafa L., *Bahreyn*, DİA, İstanbul 1991, IV, 492-495.

¹⁶⁸ Eskiden Yemen sınırları içinde bulunurken 1934 tarihli Tâif Antlaşması'yla Suudiarabistan'a bırakıldı. Bkz. Bilge, L. Mustafa, *Necran*, DİA, İstanbul 2006, XXXII, 508.

¹⁶⁹ 2013-2018 yılları arasında Medine'de ikamet ettim. Bu süre zarfında ikindi ile akşam namazları arasında Mescid-i Nebvî'de ders halkası hocalarından Yemen asıllı Mahmud Senîd adlı hocadan *Sahih-i Buhârî* muhtasarı ve daha başka eserler okudum. Hoca, hadislerde geçen Bahreyn ve Yemen gibi coğrafik mekânların bugünkü haritadaki yerlerden ibaret olmadığını ifade ederdi. Ders okuduğum bu dönem zarfında güneyden hac ve umre için genlenlerle yapılan tanışmada Yemenliyim diyenlere Suud Yemeni mi Yemen'den mi? diye sorulurdu. 2018 Ocak başında Necran ve Cizan'a yaptığım

kastın nereler olduğu bilinmeden bu tarz rivayetleri coğrafi bağlamdan kopararak tam anlamıyla kavramak mümkün değildir.

Aynı şekilde Buhârî’de *cizye*, *meğazi* ve *cihad* kitaplarında geçen “Cezîratu’l-Arab’dan müşriklerin çıkarılmasıyla”¹⁷⁰ ilgili rivayete baktığımızda, bu bölgenin neresi olduğu konusundaki yanlışlığı ortadan kaldırmak için müellif, “Cezîratu’l-Arab’dan” kasıt Mekke, Medine, Yemâme, Yemen ve Tihâme’nin¹⁷¹ evveli el-Arc olduğunu, Kitab-ı Cihad’da geçen hadislerle birlikte zikretmiştir.¹⁷² Hadisin şerhinde coğrafi mekânla ilgili farklı bilgiler aktarılmakla birlikte,¹⁷³ genel anlamda uygulama yanlışlıklarına yol açabilecek durumu ortadan kaldırmak için bu yerlerin, hadisin içinde aktarılma gereği duyulmuştur. Bundan da anlaşılacağı üzere coğrafi bağlamla anlaşılabilen hadislerin nerede vârid olduğunu bilmek, yanlış anlamayı bertaraf ederek hadisin doğru anlaşılmasına büyük bir katkı sağlar.

Hadislerin söylendiği mekân bağlamı bilinmediğinde, bazen hadisler arasında teâruzun var olduğu şeklinde yanlış anlamalara da neden olabilmektedir. İbn Kuteybe,

seyhatte de yöre halkının kılık-kıyafeti, şekli-şemaliyle Yemen halkına tıpatıp benzediklerini müşahade ettim.

¹⁷⁰ Buhârî, *Cizye*, 6, h. no: 3168; Muslim, *Vasiyye*, 20, h.no: 1637.

¹⁷¹ Arabistan’ın Kızıldeniz sahilindeki dar kıyı ovasıdır. Kuzeyde Akabe körfezinden başlayarak güneyde Yemen’de, Aden’e kadar hemen hemen kesintisiz biçimde devam eder. Sözlükte “kötü koku, aşırı sıcaklık, durgun rüzgâr” anlamına gelen tihâme kelimesi bu kıyı şeridi için “yüksek bölge” mânasındaki Necid’in karştı olarak “alçak bölge” anlamında kullanılmıştır. Azizova, Elnure, *Tihâme*, DİA, İstanbul 2012, XLI, 153-154.

¹⁷² Buhârî, *Cihad*, 175, h. no: 3053.

¹⁷³ Bkz. Kâdî İyâd, Ebû’l-Fadl el-Yahsubî (ö.544/1149), *İkmâlu’l-Mu’lim bi Fevâidi Muslim*, thk. Yahya İsmail, I-VIII, Dâru’l-Vefâ, Mısır 1419/1998, IV, 216; Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Muslim b. Haccâc*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut 1392/1972, XI, 93.

konuyla ilgili bazı hadisleri ele almış, muteâriz zannedilen bu hadislerin aslında öyle olmadığı sonucuna varmıştır. Bu hadislerin birinde Hz. Âişe: “*Kim size, Hz. Peygamber’in ayakta küçük abdest yaptığını söylerse inanmayın. Allah Rasûlü, çökmeden küçük abdestini yapmazdı*”¹⁷⁴ demiştir. Diğerinde ise, Huzeyfe; şöyle söylemiştir: *Rasûlullah bir defasında bir kavmin çöplüğüne vardı da ayakta dikilerek bevletti. Sonra su istedi. Ben de O'na biraz su götürdüm, kendisi onunla abdest aldı.*¹⁷⁵ Mekân bağlamını dikkate almadan bu hadisleri anlamaya çalıştığımızda bir birine zıt iki tablo ortaya çıkmaktadır. Ama hakikat bu şekildeki anlayışın doğru olmadığını ortaya koymaktadır. İbn Kuteybe, ayakta bevletme başlığında Hz. Âişe ve Huzeyfe'nin yukarıda aktardığımız bu iki rivayetten sonra şöyle demektedir: “Bu iki hadis arasında ihtilaf yoktur. Rasûlullah, evinde ve Hz. Âişe'nin de bulunduğu yerde asla ayakta bevletmemiştir. Fakat balçık, sulu çamur veya pislik sebebiyle oturmak mümkün olmayan yerlerde, ayakta bevl etmiştir. Nitekim Huzeyfe'nin Rasûlullah'ı ayakta bevlederken gördüğü yer birilerinin çöplüğü (mezbeleliği) idi. Orada ne oturmak ne de düzgün bir şekilde durmak mümkündür. Üstelik zaruretin hükmü, iradeye bağlı olanın hükmünün hilâfıdır.”¹⁷⁶ Bu ve buna benzer rivayetler için şunu ifade edebiliriz. Genel ve özel durumlar birbiriyle karıştırılmamalıdır. Özel durumlarda kendisini özel kılan vasıf zail olduğunda bu hal ortadan kalkar ve bu has olaylar, genel durumlar için bir kıyas ifade etmez.

Coğrafyanın insanın bilgi ve davranışına tarihsellik kattığı bir gerçektir. Farklı bir coğrafyada yaşayan insanın, pek çok noktada diğer coğrafi ortamlardaki insanlardan

¹⁷⁴ Tirmizî, *Tahâret*, 8, h. no:3945;

¹⁷⁵ Buhârî, *Vudû*, 62, h. no: 224.

¹⁷⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ed-Dîneverî (ö.276/889), *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, thk. Muhammed Muhyiddîn, el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrut 1419/1999, s. 152.

farklı olacağı muhakkaktır.¹⁷⁷ İnsanların örf, âdet, alışkanlık, düşünce tarzı, zevk ve karakterlerine, hatta sosyal müesseselerinin içeriğine kadar etki eden tabii ve fiziki çevrenin, rivayetlerin muhteva kritiğinde ihmal edilmesi düşünülemez. Herhangi bir rivayet incelenirken, ilgisi olması halinde, içeriğinin coğrafi faktörlerle ilişkisinin kurulması da kaçınılmazdır. Hz. Peygamber'in öyle ifadeleri vardır ki bunlar ancak o zamanki tabii ve coğrafi şartlar ve fiziki mekân göz önüne alındığında anlamlı olabilmektedir. Bu şartların göz ardı edilmesi halinde, rivayetin işaret ettiği anlam, genelleştirilmekte ve bu da hiç istenmeyen sonuçlara sebebiyet verebilmektedir.¹⁷⁸ Konumuzun anlaşılmasına katkı sağlayacağını umduğumuz şu örneği inceleyelim.

إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلَا يَبْصُقْ أَمَامَهُ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ، فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ، فَلْيَبْصُقْ فِي طَرَفِ ثَوْبِهِ،

*"Sizden biriniz, namaz kılınca önüne ya da sağına değil, soluna tükürsün, şayet bunu yapmak istemezse, elbisesinin bir kenarına tükürsün...."*¹⁷⁹

*"Sizden biriniz namaza kalktığı zaman önüne tükürmesin. Çünkü o namazda olduğu müddetçe Allah'a münâcât etmektedir. Sağ tarafına da tükürmesin. Çünkü sağ tarafında melek vardır. Zor durumda kalır ise sol tarafına yahut ayağının altına tükürüp onu gömsün"*¹⁸⁰

¹⁷⁷ Bkz. Tartı, Nevzat, *Hadislerde Tarihsellik*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Erzurum 2001, s. 76.

¹⁷⁸ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 341-342.

¹⁷⁹ Abdurrezzâk, Ebû Bekr es-Sen'ânî (ö. 211/826), *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî, I-XI, el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrut 1403/1983, I, 514, h.no: 1706.

¹⁸⁰ Buhârî, *Salât*, 38, h. no: 416.

Yakın lafızlarla başka hadis kaynaklarında da aktarılan bu konudaki rivayetleri nasıl anlamalıyız? Burada mescidde önümüze tükürmenin yasaklandığını hemen anlayabiliriz. Bu rivayetten aynı zamanda sola veya ayağımızın altına tükürmenin caiz olduğunu da anlayabilir miyiz? Rivayetin zahiri anlamından hareketle mescidlerde sola veya ayağımızın altına tükürmenin cevazını, herhalde bu haberden çıkarmaya kalkışan bir alim olmasa gerek! Hz. Peygamber'in sola ve ayakaltına tükürülmesine müsaade etmesi, o zamanki mescidin yapısı ile ilgili bir durumdur. Mescidin üstünün açık, zemininin kumlarla kaplı olması belki böyle bir durumu zarurete binaen anlaşılabilir kılar. Ancak aynı şey şimdiki en zahiri bir anlayışa sahip olanın da kabul edemeyeceği bir durumdur. Rivayetlerin tarihi şart ve zemininden ayrı yorumlanmasının kişiyi ne kadar gülünç bir duruma düşürebileceğini gözden ırak tutmamak gerekir. Bu ve buna benzer rivayetlerden genel hükümlerin çıkarılması, bununla Müslümanların temizlik anlayışını sorgulamak akıl karı değildir.

Hadislerin gerçekleştiği yerler, rivayetlerde geçen mekân adları ve bu yerlerin özelliklerinin bilinmesi bize anlamayı kolaylaştıracak önemli bilgiler sunmaktadır. Örneğin hadiste geçen «أَتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ» “*bir parça hurma ile de olsa kendinizi cehennemden koruyunuz*”¹⁸¹ uyarısından, hadisin irad olduğu yerde hurma yetiştiğine hükmederiz. Hurmanın da sıcaklığın elli dereceleri bulduğu çöl ikliminin hâkim olduğu coğrafi bir mekâna işaret ettiğini anlarız. Hadiste tavsiye edilen üründen, hadisin coğrafi bağlamını tespit edebiliriz.

Sünnetin günümüze aktarılmasında geleneği görmemek, sadece kaynak dini metinlere dönmekle yetinmek, o metinlerle aramızdaki köprünün atılmasına sebep olur.

¹⁸¹ Buhârî, *Zekât*, 10, h. no: 1417; Muslim, *Zekât*, 68, h.no: 1016; Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu‘ayb (ö. 303/915), *Sunen (el-Muctebâ)*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, I-IX, Mektebetu’l-Matbûâti’l-İslâmiyye, Halep 1406/1986, *Zekât*, 63, h.no: 2552; Dârimî, *Zekât*, 24, h. no: 1698; Ahmed b. Hanbel, XXX, 190, h.no: 18254.

Hadisleri pratiğe aktarırken tarih boyunca nasıl anlaşıldığının göz ardı edilmesi, tarihsel bağlamlarından koparılması herkesin bu konuda işine gelen yorumu yapmasına neden olur. Tabii olarak bu durum, toplumda fikri ve ameli bir kargaşaya yol açar.¹⁸²

Hadisleri hayatımıza aktarmada örneğin cuma günü gusül almayı teşvik eden ve ikindi namazına gereken önemi vermeyi hatırlatan rivayetlere bakıldığında bu haberleri sadece bir dini metin olarak ele alıp bir sonuca varmak, pek çok hatayı da beraberinde getirir. Hadisleri; insan hayatını çevreleyen zaman, mekân ve sosyo-kültürel unsurlardan ayrı düşünmek, insan yaşamının anlaşılma imkânını ortadan kaldırmak demektir. Konuyla ilgili örnekleri zaman ve mekân açısından yapacağımız taksimatta da çokça zikredeceğiz.

Rivayetleri vurûd zamanı ve mekânı açısından ele aldığımız bu bölümde, asıl hedefimiz hadisin tam veya tama yakın olarak zamanını ve mekânını tespit etmektir. Ayrıca örnek olarak aktardığımız rivayetleri sıhhat açısından problemlili olmayanlardan tercih etmeye çalıştık. Seçtiğimiz hadisleri zaman ve mekân olarak şu başlıklar altında örneklerle izah etmeye çalışacağız. Mekkî-Medenî, neharî- leylî, hadarî-seferî, sayfî-şitaî, mescidde-mescid dışı, evde-ev dışı. Bu taksimi tefsir usûlünün takip ettiği yöntemleri göz önünde bulundurarak ele almaya çalışacağız. Bu Kur'anî üslubu takip etmek Rasûlullah'ın da hayat anlayışı ve yaşam metoduydu. Dolayısıyla Kur'an ilimlerinde yapılan bu taksimatı başta Suyûtî'nin *el-İtkân*'da¹⁸³ yaptığı bu zamansal ve mekânsal ayrımı, hadisler için de yapmayı uygun gördük ve her bir başlık altında ikişer üçer rivayet

¹⁸² Polat, Selahattin, *Din, Vahiy ve Peygamberlik Işığında Hadis ve Sünnetin Mahiyeti*, İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu, TDV Yay., Ankara, s. 21-22.

¹⁸³ Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Ku'an*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, I-IV, el-Heyettu'l-Mısıriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitâb, yy., 1394/1974, I, 17.

aktarmakla iktifa edeceğiz. Tefsir usûlünde yapıldığı gibi biz de hadis için böyle bir ayrımın uygun ve faydadan uzak olmayacağını düşünüyoruz.

Hadislerin söylendiği mekân ve zaman unsurlarına bakıldığında; Mekke’de veya Medine’de, hizada veya seferde, mescidde veya mescid dışında, evde veya ev dışında, yazda veya kışta, gündüz veya gece farklılıklar ortaya çıkabilir. Buna göre hadislerin konularının değişik, ifadenin özlü ve kısa veya geniş yahut fesih, belîğ ve edebi olması yahut da herkesin anlayacağı normal kelam olması keyfiyeti ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁴ Bütün bu durumlar sure ve ayetler için söz konusudur.

Bilindiği üzere Kur’an yirmi üç yıllık bir zaman içinde nazil olmuştur. Nazil olan ayetlerin sebep ve hikmetleri çoktur. Hiç şüphesiz bunların başında toplumu dönüştürme şartları ve zemini oldukça önemlidir. Hz. Peygamber (sas.), bu dönüşüm ve değişimin tedrici bir yöntemle pratikteki uygulamasının en güzel örneğini teşkil etmektedir. Hiç şüphesiz ayetlerin ezberlenmesi, yazılması ve uygulanması gibi hikmet-sebepe çerçevesinde zikredilebilir. Hepsinden önce bu zaman dilimi içinde İslam’ın insanların gönüllerine ve yaşamlarına yerleşmesini amaçlandığından da şüphe yoktur. İzlenen yöntemin bu ve bunlara benzer daha sayamayacağımız birçok faydasının olduğu muhakkaktır.

Kur’anî bir yöntem olarak başvuru olan zamansal ve mekânsal unsurun önemi burada hadis ilmi için de uygulamak elbette güzel bir netice doğurur. Bu zaman ve mekân unsurunu göz önünde bulundurmanın önemi ve hatta temel olanı hiç şüphesiz Mekkî ve Medenî yönden yapılan ayrımdır. Diğer gruplandırmalar da bu iki ayrımın içinde mütalaa edilebilir. Mekkî ve Medenî yönden yapılan ayrımın dışındaki gruplandırmalara da kısaca değinmek suretiyle her biri için ikişer üçer örnek vermekte fayda görmekteyiz.

¹⁸⁴ Ayvalli, *Esbâbu Vürûdî'l-Hadis ve Bunun İslam Teşriindeki Yeri ve Önemi*, s. 31.

1-Mekkî-Medenî

Sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşu hakkındaki görüşler, tefsir usûlü kitaplarında farklılık arz etmekle beraber, bu sûreler genel olarak üç grupta toplanmaktadır. Vahyin nazil olduğu mekân dikkate alınarak yapılan taksim: Mekke ve civarında (Minâ, Arafat ve Hudeybiye gibi) nazil olan ayet ve sûrelere “*Mekkî*”, Medine ve civarında (Bedir ve Uhut gibi) nazil olan ayet ve sûrelere ise “*Medenî*” veya zamanı yönünden, hicretten evvel nazil olan ayet ve sûrelere “*Mekkî*”, hicretten sonrakiler de “*Medenî*” yahut muhatablar nazarı dikkate alınarak Mekkelilere hitab eden ayet ve surelere, “*Mekkî*”, Medinelilere hitab eden ayet ve sûrelere de “*Medenî*” denilmektedir. Bu görüşler içinde en meşhur ve en şümullü olanı, hicret esas alınarak yapılan taksimdir.¹⁸⁵

Nazil olan vahyin Mekkî veya Medenî olduğunu bilmenin birçok faydası vardır. Bunların faydaları usûl-i tefsir kitaplarında ayrıntılı olarak geçmektedir. Faydasının olması hasebiyle kısaca şunlar söylenebilir: Nâsihi mensûhtan ayırt etmekte meydana gelecek problemi çözmede faydalı olur. Bu husustaki ayet ve sûrelerin birinin Mekkî ve diğerinin Medenî olduğu bilinirse, Medenî olanın Mekkî olandan daha sonra nazil olduğu düşünülerek, nâsih ve mensûh kolaylıkla ortaya çıkar ve müşkil halledilmiş olur. Genel olarak teşri tarihi bilinmiş olur ve bunun hikmetli tedrici tekâmülü ortaya çıkar.¹⁸⁶

Mekkî ve Medenî ayetlerin bilinmesinin faydaları hadisler için de geçerlidir. Birbiriyle çelişen iki hadisin hangisinin önce veya hangisinin sonra vârid olduğu bilinirse, nâsih ve mensûh hadisleri birbirinden ayırmamız kolay olur. Teşri tarihini ve dini hükümlerin hangi aşamaları takip ettiğini öğrenmiş oluruz. Hz. Peygamber’in takip ettiği tedrici yöntemin ortaya çıkmasına da büyük bir katkı sağlar. Rasûlullah’ın hangi şartlarda nasıl hareket ettiği ve hangi ilkelere riayet ettiğinin bilinmesi son derece önemlidir. Zira nebevî metodun hangi zaman ve zemin içinde neler sergilendiğinin bilinmesi, gerek İslam

¹⁸⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 56-57.

¹⁸⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 57-58.

dininin yaşanmasında ve gerekse İslami davetin sergilenmesinde vazgeçilmezdir. Mekkîlik ve Medenîliğinin tespiti, nebevî metodunun anlaşılmasına oldukça önemli bir katkı sağlar.¹⁸⁷

Mekkî ve Medenî surelerin arasında bazı farklılıklar olduğu gibi Mekkî ve Medenî hadislerin de kendilerine has farklı özellikleri vardır.

a-Mekkî Hadisler

Mekke döneminde olan olayların birçoğu Medine dönemi içinde anlatılmıştır. Hatta Mekke dönemini hiç görmemiş sahabiler tarafından da anlatılmasına rağmen hadisin vârid olduğu dönemin esas alınmasının daha isabetli olacağı düşünülmüştür. Mekke döneminde olan bir olayı aktaran sahabe ister Mekke dönemini yaşayan sahabilerden biri olsun isterse olmasın her iki grubun aktardığı rivayetler Mekkî hadisler olarak kabul edilecektir. Hicret ve sonrasında olan olaylar ve dile getirilen sözlü beyanlar, rivayetler ve hadisler ise medenî olarak değerlendirilecektir.

Mekkî hadislerin bilinmesini kolaylaştıran tarihi bilgiler ve teşri hükümler:

“Bi”setin başlangıcı ve ilk nazil olan vahiyle ilgili bilgi ihtiva eden, ilk Müslüman olanlardan bahseden rivayetler.

Açık davetin başlaması ve Rasûlullah’ın önce akrabalarını, sonra Mekkelileri İslam’a davet etmesi ile ilgili rivayetler.

Mekke’de Müslümanlara yapılan eziyetleri dile getiren hadisler.

Habeşistan’a hicreti anlatan rivayetler.

Müslümanların gücünü artıran ve açıktan Kâbe’de ibadet imkânı sağlayan gelişmeleri aktaran rivayetler.

¹⁸⁷ Yavuz, Adil, *Hadislerde Mekkîlik ve Medenîlik*, Ebâbil Yay., Ankara 2007, s. 26-27.

Müslümanlara, Hz. Peygamber'i korumada kararlı davranan Haşimoğulları ve Abdulmuttaliboğullarına uygulanan ambargonun başlamasını ve bitirilişini aktaran rivayetler.

Hz. Peygamber'e en büyük desteği veren eşi Hz. Hatice ile amcası Ebu Talib ve onların vefatı ile ilgili rivayetler.

Hz. Peygamber'in gittikçe zorlaşan Mekke şartlarından kurtulmak amacıyla diğer kabilelere müracaatı ve Taif Seferi ile ilgili rivayetler.

Hz. Peygamber'in Ukâz ve Mecenne gibi panayırlara giderek İslam'ı tebliğ çalışmalarına dair rivayetler.

İsra ve Mirac olaylarını anlatan rivayetler.

Akabe biatlerinden bahseden rivayetler.

Hicret izninin verilmesi ve Hz. Peygamber, henüz Mekke'de iken önce Mus'ab b. Umeyr'in sonra diğer sahabilerin Medine'ye hicretini anlatan rivayetler.

Son Akabe biatından sonra Hz. Peygamber'in hicrete karar vermesi ve hemen bunun uygulamaya konulması ve Mekke'yi terk etmeleri ile ilgili bilgi veren rivayetler.

Mekke döneminde namaz kılınıp uygulandığı halde Müslümanlara ait herkese açık bir mescid yoktur.

Namaz farz kılınmasından, ilk Müslümanların günde iki vakit namaz kılması ve beş vakit namazın farz kılınmasından bahseden rivayetler.

Elbise ve beden temizliğinin (abdest-gusül) emredilmesi ile ilgili rivayetler.

Hicretten önce Medine'de kılınan cuma namazını anlatan rivayetler.

Zinanın haram kılınması ile ilgili rivayetler.

Kız çocuklarının diri diri gömülmesinin yasaklanması ile ilgili rivayetler.

İnfakın emredilmesinin başlaması ile ilgili rivayetler.

Zulmün yetimin malını yemenin, israfın, ölçü ve tartıda hilenin ve Allah'tan başkası adına kurban kesmenin haram kılınması ile ilgili rivayetler.¹⁸⁸

Ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız Mekke döneminin belli başlı tarihi bilgileri ile Müslümanların dini anlamda uyguladıkları emirleri aktardık. Zira Hz. Peygamber'in yirmi üç yıllık davet hayatında Mekke ve hicretle başlayan Medine dönemi, çok önemli bir noktadadır. Yukarıda verdiğimiz başlıklar, Medine dönemi içerisinde de geçebilir. Ancak ilk ve esas olarak Mekke dönemi içinde vârid olduğundan bu dönem kategorisi içinde ele alınmıştır.

Bu dönemi yansıtan esbâb-ı vurûda örnekler verelim:

«نَهَى أَنْ يَسْتَطِيبَ أَحَدُكُمْ بَعْظِمٍ أَوْ رَوْثٍ»

“Hz. Peygamber, kemik ve tezekle temizlenmeyi yasakladı.”¹⁸⁹

Abdullah b. Mes'ûd'dan (ra.) rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “Tezek ve kemikle taharetlenmeyin, çünkü o cin kardeşlerinizin azığıdır.”¹⁹⁰

Tirmizî ve Nesâî'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet ettiği “Hayvan tersi ve kemiklerle istincayı” yasaklayan rivayetler takti yöntemiyle aktarılmıştır. Ahmed b. Hanbel'de ve bazı lafız farklılıklarıyla, Taberânî'nin, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde, el-

¹⁸⁸ Yavuz, *Hadislerde Mekkilik ve Medenilik*, s. 92-94.

¹⁸⁹ Nesâî, *Tahâret*, 36, h.no: 39; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyin b. Alî (ö. 458/1066), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ', I-X, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, I, 178, h.no: 536; Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (ö. 321/933), *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zuhri Neccâr ve diğerleri, I-V, 'Alemlu'l-Kutub, Mısır 1414/1994, I, 123, h.no: 746, 748.

¹⁹⁰ Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ (ö. 279/892), *es-Sunen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, I-V, Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1395/1975, I, *Tahâret*, 18, h. no: 18; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 94, h. no: 10010.

Hâkim'in *el-Mustedrek*'inde, İbn Huzeyme'nin *Sahîh* 'inde, İbn Hibbân'ın *Sahîh* 'inde ve Ebû Nuaym'ın *Delâil'un-Nubuvve*'sinde, İbn Mes'ûd'dan uzunca aktarılan şu rivayettir: Biz, bir ara Mekke'de Allah Rasûlü ile birlikteydik. O, ashabından bir grupla beraberdi. Aniden şöyle buyurdu : *“Sizden bir kişi ayağa kalksın. İçinde zerre miskali kadar kin bulunan kimse kalkmasın.”* Ben, onunla beraber kalktım. İçinde su olduğunu sandığım bir su kabını aldım. Rasûl-i Ekrem'le birlikte çıktık. Mekke'nin yükseklerinde bir yere varıncaya kadar yürüdük. Orada siyah bir topluluk gördüm. Hz. Peygamber benim için bir çizgi çizdi ve *“Ben gelinceye kadar burada dur.”* buyurdu. Ben de durdum. Hz. Peygamber onlara doğru gitti. Birde ne göreyim, onlar neredeyse Allah Rasûlü'nün üzerine atlıyorlardı. İbn Mes'ûd şöyle anlatmaya devam etti: Rasûl-i Ekrem uzun gece boyunca onlarla sohbet etti. Bu durum fecr olup Hz. Peygamber bana gelinceye kadar devam etti. Geldiğinde bana: *“Sen hala ayakta mısın ey İbn Mes'ûd!”* buyurdu. Ben de: Ya Rasûlallah! Sen ben gelinceye kadar ayakta dur, buyurmadın mı? dedim. Sonra bana şöyle buyurdu: *“Yanında abdest suyu var mı?”* Ben de evet deyip su kabının ağzını açtım. Bir de ne göreyim, o su değil hurma şırasıymış. Dedim ki: Ya Rasûlallah! Vallahi ben onun içinde su olduğunu sandım. Meğer o, nebiz (hurma şırası)miş. Allah Rasûlü buyurdu ki: *“O bir meyve olup suyu da temizdir.”* Daha sonra onunla abdest aldı. Namaza duracağı vakit o topluluktan iki kişi gelip: Ey Allah'ın Peygamber'i, namazda imamımız olmanı istiyoruz, dediler. Ve Allah Rasûlü'nün arkasında saf tutarak bizimle birlikte namaz kıldılar. Namaz bitince Hz. Peygamber'e: Bunlar kimdir? diye sordum. Rasûl-i Ekrem: *“Onlar, Nasîbîn cinleridir. Aralarındaki bir anlaşmazlıktan dolayı bana geldiler ve benden yiyecek bir şey istediler. Ben de onlara yiyecek verdim”* buyurdu. Senin yanında yiyecek var mıydı ya Rasûlallah? dedim. *“Ben, onları azıkladırdım.”* buyurdu. Ne ile azıkladırdığını sorunca buyurdu ki: *“Hayvan tersi ile, onu bulamadıklarında arpa bulurlar. Kemik bulamadıkları zaman da kâsiye (yaprak, çiçek) bulurlar”*. İbn Mes'ûd, bu sebeple, 'Rasûlullah'ın, hayvan tersi ve kemikle temizlenmekten nehyettiğini'

söylemiştir.¹⁹¹

Lafız farklılıkları ve sıhhat dereceleri farklı birçok kaynakta geçen bu rivayet veya rivayetler, bir olaydan alıntı yapılarak aktarılmış parçalardır. Bu rivayetler için takti ve ihtisar yöntemine gidildiğini söyleyebiliriz. Mekke’de yetişmiş ilk Müslümanlardan biri olan İbn Mes‘ûd’un¹⁹² bizatihi kendisinin yaşadığı bu olayın, tarihi akış içinde Mekke’de vaki olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Gerek haberde aktarılan olayın Mekke’de gerçekleşmiş olması ve gerekse ele alınan konunun temizlenme meselesi olması açısından bunun Mekke döneminde olduğundan şüphe yoktur. Yukarıda Mekke dönemi özelliklerini anlatırken “elbise ve beden temizliğinin (abdest-gusül) emredilmesi” ile ilgili rivayetlerin bu dönem içerisinde olduğuna da bir dayanak teşkil etmektedir. Ayrıca “kemik ve tezekle temizlenme yasağı” birçok kaynakta özellikle fıkıh kitaplarında, temizlik kısmıyla ilgili bölümlerde, bab başlığı olarak ele alınmıştır.

Hadisin vurûd sebebi: Mekke döneminde İbn Mes‘ûd’un Hz. Peygamber ile yaptığı bir gece yürüyüşü sonrasında Rasûlullah’ın bir cin taifesi ile görüşmesi ve onları

¹⁹¹ Ahmed b. Hanbel, VII, 390-391, h. no: 4381; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, X, 77, h. no: 9962; el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâburî (ö. 405/1014), *el-Mustedrek Alâ Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, I-IV, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, II, 547, h. no: 3858; İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk (ö. 311/924), *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A‘zamî, I-II, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut 1424/2003, I, 44, h. no: 82; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî (ö. 354/965), *Sahihu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belbân*, thk. Şu‘ayb Arnaût, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1408/1988, II, 280, h.no: 1432; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî (ö.430/1039), *Delâil’un-Nubuvve*, thk. Muhammed Revâs Kalacî, Dâr’un-Nefâis, Beyrut 1406/1986, s. 366, h. no: 263.

¹⁹² “Aşere-i mübeşşeredendir. Altıncı sırada Müslüman olmuştur. Habeşistan hicretine katıldı. Hz. Peygamber’den sonra Kâbe’de âşikâre Kur’an okuyan ilk sahâbi olan İbn Mes‘ûd, aynı zamanda Medine’ye ilk hicret edenler arasında yer aldı.” Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Abdullah b. Mes‘ûd*, DİA, İstanbul 1988, I, 114-117.

hayvan tersi ile azıklandırması üzerine vârid olan bu hadis cinlerin azığı olduğu için hayvan tersi ve kemikle temizlenmeyi nehyetmektedir.

«أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ»

"Seni yarattığı halde Allah'a şirk koşmandır."

Abdullah b. Mes'ûd'un rivayet ettiğine göre bir adam: Ey Allah'ın Rasûlü! Allah indinde en büyük günah hangisidir? dedi. Hz. Peygamber: *"Seni yarattığı halde Allah'a şirk koşmandır."* buyurdu. O kimse: Sonra hangi günah? diye sordu. Hz. Peygamber: *"Seninle beraber yemesinden korkarak çocuğunu öldürmendir."* diye cevap verdi. Ondan sonra hangisidir? deyince: *"Komşunun helâliyle zina etmendir."* Allah (cc) bunları tasdik için: *"Allah'ın hâlis kulları o kimselerdir ki, Allah'la beraber başka bir ilaha yalvarmazlar, Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa cezasını bulur."* (25/Furkan, 68) ayet-i kerimesini indirdi.¹⁹³

Yüce Allah, Abdullah b. Mes'ûd'un aktardığı bu rivayeti tasdik için 25/Furkan Sûresi'nin 68. ayetini indirmiştir.¹⁹⁴ Bu hadis birçok kaynakta bazı lafız farklılığıyla geçmektedir.¹⁹⁵ 25/Furkan Sûresi'nin 68-70. ayetlerinin Medenî olduğu ile ilgili İbn Abbâs'tan gelen bir rivayet olsa da müfessirlerin çoğuna göre 36/Yasin Sûresi'nden sonra, 35/Fâtır Sûresi'nden önce Mekke'de inmiştir.¹⁹⁶ İlgili ayette işlenen 'şirk, zina ve

¹⁹³ Buhârî, *Edeb*, 20, h. no: 6001; Muslim, *İman*, 142, h. no: 86; Ebû Dâvûd, *Talak*, 50, h. no: 2310; Ahmed b. Hanbel, III, 511, h.no: 3612; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 21, h. no: 9811.

¹⁹⁴ el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nuzûl*, s. 335.

¹⁹⁵ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu'ayb (ö. 303/915), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Abdulmun'im Şelebî, I-X, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1421/2001, VI, 399, h. no: 7087; Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (ö. 321/933), *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, thk. Şu'ayb Arnaût, I-XVI, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1414/1994, II, 343, h.no: 888; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VIII, 27, h.no: 15823.

¹⁹⁶ DİB (Komisyoan: Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2008, IV, 105.

öldürme' konularını da göz önünde bulundurarak, bu ayetin de Mekkî olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Hadisin vurûd sebebi: Allah katında en güzel amelin hangisi olduğu veya hangi işlerin Allah'a sevimsiz olduğu gibi sorular çokça Hz. Peygamber'e sorulmuş yer, zaman veya kişinin ihtiyacına göre cevaplar da farklılık arz etmiştir. Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayetin nakledilmiş olması bize hadisin Mekkî olabileceği izlenimini vermekle birlikte hadiste şirk, zina ve çocukları öldürme konularının geçmesi bu ihtimali güçlendirmektedir. Ayrıca Mekkî olduğu kabul edilen 25/Furkan Sûresi 68. ayetinin bu hadisi tasdik için indirildiği bilgisi de buna destek vermektedir. Özetle kendisine sorulan soru üzerine Hz. Peygamber bu hadisi Mekke döneminde irad etmiştir.

Hadis rivayetinin, Medine dönemi ve sonrasında daha çok gelişmiş olmasının doğal sonucu Mekkî rivayetlerin daha az olmasıdır. Ancak konu olarak: Akabe biatı, Hz. Peygamber'in İslam daveti için yaptığı Taif yolculuğu, Habeşistan'a hicret ve tahiyyatın öğretilmesi gibi rivayetlerin hicretten önce vukuu bulmasından dolayı bunlar, Mekkî hadisler olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde Mekkî surelerin nüzûl sebeplerini ifade eden haberlerden dolayı bu metinleri de Mekkî hadisler olarak ifade edebiliriz.

b- Medenî Hadisler

Hz. Peygamber'in hicretiyle başlayan bu dönem, hem dinin anlatılıp Müslümanların arttığı hem de hukukî, siyasi, sosyal, askeri ve diplomatik faaliyetlerin alabildiğine yoğunlaştığı bir dönem olarak şekillenmiştir. Bu dönemde tarihi olaylar fazla olduğundan sadece teşri olarak belli başlı bazı özellikleri aktarmanın faydalı olduğunu düşünüyoruz. Zira İslam dininin neşvu nema bulduğu bu dönemi ana hatlarıyla bilmek hadisleri anlamada önemli bir kolaylık sağlar. Bu dönemin başlıca teşri özellikleri:

1-Nikâhla ilgili ahkâmın tespiti, evlenme ve boşanmanın İslam esaslarına dayanan belli hukukî prensipler altında tespiti.

2-Cihada izin verilmesi ve savaş hukuku ile ilgili hukukî düzenlemeleri yapan rivayetler.

Ticarî hayatla ilgili düzenlemeler, alışverişte hile gibi dürüstlük kuralına aykırı davranışların yasaklanması.

Aşura orucu hicretten sonra Medine’de tutulmuş daha sonra ramazan orucunun farz kılınmasıyla, tutulması isteğe bağlı bir ibadet halini almıştır. Ramazan ve Kurban bayramları ve bu günlerde kılınan bayram namazlarının uygulamaya konulması

Zekâtın farz kılınması, verilme zamanı ve nisap miktarı

Haccın farz kılınması

Namazın sefer halinde iki, ikamet halinde ise dört rekât olarak, akşam namazı ise hem sefer hem de ikamet halinde üç rekât olarak kılınması ile ilgili rivayetler.

Zina, hırsızlık, içki, iftira, adam öldürme gibi suçlara uygulanacak cezai düzenlemeler.

Arazi iktâ (temlik veya intifa hakkı) ile ilgili düzenlemelerden ve zirâi ortaklıktan bahseden rivayetler

Müslüman hanımlar için tesettürün emredilmesi, evlere izinsiz girmenin yasaklanması.

Güneş ve ayın tutulması sebebiyle küsuf ve hüsuf namazları, yağmur duası ve namazı.

İlâ (erkeğin hanımı ile beraber olmayacağına dair yaptığı yemin) ve zihar (hanımının bir uzvunun annesinin uzvuna benzetmesi ile boşanmanın gerçekleşmeyeceğini bildirilmesi ve onlara keffaret ödeme mükellefiyeti getirilmesi

İçkinin içilmesi ve ticaretinin, kumar ve fal okları kullanımının yasaklanması

Kişinin sahip olduğu belli bir miktar gayrimenkulü vakfetmesi

Eşkîyalığın (hirâbe) cezalandırılması

Ehli eşek etinin yenilmesinin yasaklanması

Fetihten sonra Mekke'nin harem olduğunu belirterek orada kan dökülmesi yasaklanmıştır.

Muta nikâhı Medine döneminin başlarında uygulanmış daha sonra kesin olarak yasaklanmıştır.

Kabir ziyaretine izin verilmesi

Kâbe'yi çıplak tavafın, müşriklerin tavafının yasaklanması, Mekke'nin fethinden sonra hicrî IX. yılda ilan edilmiştir.

Hanımının doğurduğu çocuğun kendine ait olmadığını iddia eden kimselere uygulanacak hukuki muamele (mülâane) bu dönemde konuldu.

Faiz ve kan davaları kesin olarak yasaklanmıştır.

Miras taksimi konusunda her hak sahibine belli haklar tayin edilmiş, ölenin vasiyetinin, bıraktığı malın ancak 1/3'ünde geçerli olacağı belirtilmiştir.¹⁹⁷

Bu dönemi yansıtan esbâb-ı vurûda örnekler verelim:

«اجْعَلُوهَا عَلَى وَجْهِهِ وَاجْعَلُوا عَلَى قَدَمَيْهِ مِنْ هَذَا الشَّجَرِ»

“Örtüyü yüzüne doğru çekiniz. Bu ağacın yapraklarıyla ayaklarınızı örtünüz”

Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'de, eş-Şâfi *el-Musned*'de, Heysemî *Mecma'u'z-Zevâ'id*'de ve İbn Sa'd, *et-Tabakât*'ta Ebû Useyd es-Sâ'idî'den bu rivayeti tahrir etmişlerdir. Ebû Useyd şöyle buyurdu: Hz. Peygamberle birlikte Hamza b. Ebî Talib'in kabri üzerindeydim. Siyah beyaz çizgili izarı yüzüne doğru çektiklerinde ayakları açılıyordu ve ayaklarına doğru çektiklerinde, yüzü açılıyordu. Bunun üzerine Allah Rasûlü: “İzarı yüzüne doğru çekiniz. Bu ağacın yapraklarıyla ayaklarınızı örtünüz,” buyurdu. Hz. Peygamber başını kaldırdı. Bir de ne görsün! Ashabı ağlıyordu. Bunun üzerine O “öyle bir zaman gelecek ki insanlar kırsallara çıkacak (Medine'yi terk edecek),

¹⁹⁷ Yavuz, *Hadislerde Mekkîlik ve Medenîlik*, s. 188-191.

şayet bilseler Medine onlar için daha hayırlıdır. Her kim Medine'nin darlık ve sıkıntısına sabrederse o sıkıntı kendisine kıyamet gününde şefaathçi ve şahit olur.” buyurdu.¹⁹⁸

Hadisin vurûd sebebi: Uhud Savaşı hemen sonrasında vukuu bulan bu emrin sebebi yine rivayetin bütünlüğünden anlaşılmaktadır. Hz. Hamza'nın kefenlenmesi esnasında siyah beyaz çizgili bir örtü getiriliyor. Bu örtü Hz. Hamza'nın başına doğru çekiliyor, ayakları açılıyor. Ayaklarına doğru çekiliyor, başı açılıyor. Bu hazin vakıa Müslümanların o zaman içinde bulunduğu ekonomik durumu da açıkça gösteriyor. Müslümanların sosyo ekonomik yaşantısı hakkında manidar bir örnek olması hasebiyle zikretmeyi uygun gördük.

Heysemî, Taberânî'de geçen bu rivayetin ravilerinin sika olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁹ Rivayetleri vurûd zamanı ve mekânı açısından ele aldığımız bu bölümde, asıl hedefimiz hadisin tam veya tama yakın olarak zamanını ve mekânını tespit etmektir. Bu hadisimiz de Uhud Savaşı'nın hemen sonrasında şehitlerin kefenlenmesi esnasında vârid olmuştur. Bu savaş, Medine'nin kuzey yönünde Mescid-i Nebvî'ye yaklaşık 5 km. mesafede olan Uhud Dağı'nın önünde, hicretin 3. yılı Şevval ayında meydana geldi. Kısaca bu hadis Medenî olup, hicri III. yılı Şevval ayında Uhud Savaşı sonrasında Hz. Hamza'nın kefenlenmesi esnasında vârid olmuştur.

¹⁹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, III, 144, h. no: 2940; XIX, 265, h. no: 587; eş-Şâfi, Ebû Sa'îd el-Heysem b. Kuleyb b. Serîc, *el-Musned li'ş-Şâfi*, thk. Mahfuz er-Rahman Zeynullah, I-III, Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikme, Medine 1410/1990, III, 398, h. no: 1520; Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr (ö. 807/1405), *Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menbe'u'l-Fevâid*, thk. Husâmu'ddîn Kudî, I-X, Mektebetu'l-Kudî, Kahire, 1414/ 1994, III, 300, h. no: 5784; İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Hâşimî (ö. 230/845), *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, I-VIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, III, 10-13.

¹⁹⁹ Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, III, 300, h. no: 5784.

«قَدْ عَرَفْتُ الَّذِي رَأَيْتُ مِنْ صَنِيعِكُمْ، فَصَلُّوا أَيُّهَا النَّاسُ فِي بُيُوتِكُمْ، فَإِنَّ أَفْضَلَ الصَّلَاةِ

صَلَاةُ الْمَرْءِ فِي بَيْتِهِ إِلَّا الْمَكْتُوبَةَ»

*"Yaptığınızı gördüğüm şu işi tanıyıp bildim. Ey insanlar, siz namazı evlerinizde kılınız. Şüphesiz farz olan namaz müstesna, insanın namazının en faziletlisi kendi evinde kıldığı namazdır"*²⁰⁰

Buhârî'nin Zeyd b. Sâbit'ten tahrir ettiği hadisin senedinde şu bilgiler aktarılmaktadır: Allah Rasûlü Ramazan ayında, hasırdan bir hücre edindi ve birkaç gece namaz kıldı. Ashabdan bazıları da O'na tabi olarak namazlarını kıldılar. Rasûl-i Ekrem onların yaptıklarını bilince oturmaya başladı. Bir süre sonra yanlarına çıktı ve bu uyarıyı yaptı.²⁰¹

Olayın daha ayrıntılı anlatıldığı, Muslim'in Zeyd b. Sâbit'ten naklen rivayetinde ise; Rasûlullah (sas.) kendisine hasırdan veya hurma yaprağından bir hücre yaptı ve oraya gidip namaz kıldı. Derken ashabdan bazıları O'nu takip etti ve (oraya) gelerek O'nun namazına tabi oldular. Sonra bir gece gelip orada hazır oldular. Rasûlullah ağırdan alarak yanlarına çıkmak istemedi. Bunun üzerine bekleyenler seslerini yükselttiler ve kapıyı taşladılar. Bundan dolayı Rasûlullah, öfkeli bir şekilde onların yanına geldi ve onlara şunu söyledi: *"Kıldığınız namaza o kadar devam ettiniz ki, bu namazın size farz kılınacağından endişe ettim. Siz bu namazı evlerinizde kılınız. Çünkü farz namaz müstesna; kişinin*

²⁰⁰ Buhârî, *Ezân*, 81, h. no: 731; Ebû Avâne, Ya'kub b. İshak el-İsferâînî (ö.316/928), *Mustahrec*, thk. Eymen b. Arîf ed-Dimeşki, I-V, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1419/1998, II, 255, h.no: 3058; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyin b. Alî (ö. 458/1066), *Şu'abu'l-Îmân*, thk. Muhammed es-Sa'îd, I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1989, IV, 554, h. no: 3009.

²⁰¹ Buhârî, *Ezân*, 81, h. no: 731.

namazının en hayırlı olanı evinde kıldığıdır.”²⁰²

Bu iki rivayet birbirlerini tamamlıyor. Şöyle ki Muslim’de “bir gece geldiler” şeklindeki bilgi Buhârî’de Ramazan olarak geçmektedir. Ayrıca Buhârî’deki vurûd bilgisinde daha özet bir anlatım söz konusu iken Muslim’in rivayeti mesciddeki gergin atmosferden de bahsetmiştir. Bu hadis, yakın lafızlarla daha başka kaynaklarda da aktarılmıştır.²⁰³

Hadisin vurûd sebebi: Ashabın Ramazan boyunca mescidde teravih namazına devam etmeleri, Hz. Peygamber’in bu namazın ümmetine farz kılınma endişesini taşımasına neden olmuştur. Bundan dolayı bir Ramazan gecesini, Mescid-i Nebvî’de bu hadis vârid olmuştur. Yaptığımız sınıflandırmada bu rivayetin Medenî, Haderî, Leylî ve mescid içi bir hadis olduğunu söyleyebiliriz.

2- Haderî ve Seferî Hadisler

Hz. Peygamber’den (sas.) savaşta veya yolculukta iken nakledilen rivayetlere seferî, mukim iken nakledilenlere ise haderî denilir. Allah Rasûlü’nün seferde veya misafirlikte bulunmadığı, mukim (yerleşik) zamanlarda vârid olan söz, fiil ve takrirleri, rivayetlerin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Ancak sefer ve yolculuklarda da yeni durumlarla karşılaşıldığı için azımsanmayacak kadar çok rivayet vârid olmuştur.

a- Seferî Hadisler

«لَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا، مَا كَتَبَ اللَّهُ خَلْقَ نَسَمَةٍ هِيَ كَائِنَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، إِلَّا سَتَكُونُ»

²⁰² Muslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 213, h. no: 781.

²⁰³ Ebû Dâvûd, *Tefrîu’l-Ebvâbu’l-Vitr*, 11, h. no: 1447; Nesâî, *Kıyâmu’l-Leyl*, I, h.no: 1599; Tirmizî, *Fiten*, 69, h. no: 2255; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 482, h.no: 21603; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman b. el-Fadl (ö. 255/869), *es-Sunen*, thk. Huseyin Selîm Esed, I-IV, Dâru’l-Muğnî, Riyad 1412/2000, *Salât*, 99, h.no: 1406; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, IV, 273 h.no: 4178.

“Bunu yapmamanızda size bir zarar yoktur. Allah, kıyamet gününe kadar kaç can yaratmayı takdir etti ise, o muhakkak olacaktır.”

Muslim’den aldığımız rivayetin tamamında şu bilgiler aktarılmaktadır: İbn Muhayriz dedi ki: Ben ile Ebû Sirmet el-Uzrî, Ebû Sa’îd el-Hudrî’nin yanına geldik. Ebû Sirmet ona: Yâ Ebâ Sa’îd! Rasûlullah’ı hiç azilden²⁰⁴ bahsederken işittin mi? diye sordu. Ebû Sa’îd şu cevabı verdi: Evet, Rasûlullah ile birlikte Benî Mustalik Gazvesi’nde bulunduk ve Arapların güzel kızlarını esir aldık. Bekârlığımız uzun sürdü de fidyeye razı olduk. Bunun üzerine cinsî münasebette bulunarak azil yapmak istedik. Arkasından da şöyle konuştuk: Biz bu işi Rasûlullah aramızda iken yapacağız da ona sormayacak mıyız? Sonra Rasûlullah’a sorduk: *“Bunu yapmamanızda size bir zarar yoktur. Allah kıyamet gününe kadar kaç can yaratmayı takdir ettiyse ise, o muhakkak olacaktır.”* buyurdu.²⁰⁵ Ayrıca *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*’de Taberânî, metni aynı lafızlarla olmasa da senedde vârid olan bilgileri aktarmaktadır.²⁰⁶ Genelde *Kitâbu’n-Nikâh*’ın azl babında aktarılan bu hadis, yakın lafızlarla birçok hadis kaynağında, muhtasaran Ebû Sa’îd el-Hudrî’den nakledilmektedir.²⁰⁷

²⁰⁴ Gebeliği önlemek için başvurulmuş bir tedbirdir. Sözlükte “ayırarak, uzaklaştırmak” anlamına gelen azil, gebeliği önleyici bir usul olarak, cinsî münasebet esnasında meninin rahim dışına akıtılmasına denir. İslam’dan önce Araplar arasında doğum kontrolü usullerinden biri olarak da uygulanmıştır. Bkz. Atar, Fahrettin, *Azil*, DİA., İstanbul 1991, IV, 327-328.

²⁰⁵ Muslim, *Nikah*, 125, h. no:1438.

²⁰⁶ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, VIII, 74, h. no: 7408.

²⁰⁷ Buhârî, *Kader*, 4, h. no: 6603; *Nikâh*, babu’l-azl, h.no: 5210; İbn Mâce, *Nikâh*, 30, h.no: 1926; Ahmed b. Hanbel, XVIII, 380, h.no: 11878; Nesâî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, V, 58, h. no: 5026; Ebû Avâne, *Mustahrec*, III, 97, h.no: 4346; Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsılî (ö.307/919), *Musnedu Ebî Ya’lâ el-Mevsılî*, thk. Huseyn Selîm Esed, I-XIII, Dâru’l-Me‘mûn li Turâs, Dımeşk 1404/1984, II, 444, h.no: 1250; Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, III, 93, h.no: 17973.

Hadisin vurûd sebebi: Hicretin V.yılı Şaban ayında gerçekleşen Benî Mustalik²⁰⁸ veya bir başka adıyla Mureysi Gazvesi, Müslümanların harp neticesinde kazandığı cariyelerin ellerinden gitmemesi için bir çözüm olarak gördükleri azl yöntemini Hz. Peygamber’e sormaları, bu hadisin vurûd sebebini oluşturmaktadır. Fıkıh kitaplarında daha çok azlin caiz olup olmadığı ile ilgili aktarılan bu rivayet, aslında azlden çok cinsel birleşmenin neticesinde çocuğun doğması halinde ummu’l-veledin durumu ile alakalıdır. Zira ummu’l-veledin satılamaması ve bundan doğacak ekonomik kaybın daha çok önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Buhârî’nin *Kitabu’l-Kader*’de naklettiği rivayette; *إِنَّا نُصِيبُ سَبِيًّا وَنُحِبُّ الْمَالَ* “Bizler kadın esirlere sahip olduk ancak biz malı arzu ediyoruz”²⁰⁹ ilave bilgisi bu durumu vuzuha kavuşturmaktadır.

Kısaca fikhî bir mesele olarak aktarılan bu olay, aslında ekonomik kaygıyla sorulan bir soruya binaen irad edilmiştir. Bu hadis; Medenî bir rivayet olup, hicrî V.yılın Şaban ayında, Mureysi Seferi’nin sonunda vârid olmuştur.

«لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ»

Nesâî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve Taberânî’nin, Ka’b b. Asım el-Eşarî’den naklettiklerine göre Allah Rasûlü şöyle demiştir: “*Yolculuk esnasında oruç*

²⁰⁸ Mustalıkoğulları, Kahtânîler’e mensup bir Arap kabilesidir. Huzâa’nın başlangıçta Mekke civarında birlikte yaşadığı Cürhüm’e karşı Amr b. Luhay önderliğinde açtığı savaşı kazanarak Mekke ve Kâbe’nin idaresini ele geçirmesinden sonra Kureyş reisi Kusay b. Kilâb’a yenik düşüp şehri terk etmesi sırasında diğer bazı kollarla birlikte kuzeye doğru gittiler ve Mekke-Medine yolu üzerindeki Kudeyd bölgesine yerleştiler. Medine’ye yaklaşık 96 mil mesafede bulunan Fur’ bölgesi onlara aitti; ayrıca Mekke ile Medine arasında önemli bir liman şehri olan Râbiğ civarında ve Usfân ile Râhatuferva’da oturuyorlardı. Mustalik’e ait en önemli su kaynakları Şuhde ile Mureysî idi. Ticarî faaliyetlerini daha çok Ukâz panayırında gerçekleştiren kabile Hubel’e ve onun yanı sıra İsâf ve Nâile adlı putlara tapıyordu. Geniş bilgi için bakınız. Önkâl, Ahmed, *Mustalik*, DİA., İstanbul, 2006, XXXI, 360-361.

²⁰⁹ Buhârî, *Kader*, 4, h. no: 6603.

tutmanız iyilik (sevap) değildir."²¹⁰ Bu rivayet, Ka'b b. Asım el-Eşarî'den başka Cabir b. Abdillâh, İbn Ömer,²¹¹ İbn Abbâs²¹² ve daha başka sahâbiler tarafından nakledilmiştir.

Buhârî, Muslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Taberânî, Cabir b. Abdillâh'tan tahrîc etmiştir. Câbir şöyle nakletmektedir: Allah Rasûlü bir yolculukta idi. Bir ara halkın kalabalığını ve kendisine güneşe karşı gölgelik tutulmuş bir kimseyi gördü ve: «مَا لَهُ؟» "Ona ne oluyor?" diye sordu. Ashab: Oruçludur, dediler. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem: "*Seferde oruç tutmak birr (hâlis ibâdet) değildir.*" buyurdu.²¹³

Hadisin sebab-i vurûdu: Bu hadis, orucun kendisini halsiz bıraktığı bir kişiye karşı söylenmiştir. Genel geçer bir kural olmadığını rahatlıkla vurûd bilgisinden hareketle anlayabiliyoruz. Bu hadis, gücü yetmeyenlerin iftar etmesinin daha faziletli olduğuna işaret ediyor. Hattâbî hadisin şerhinde şu açıklamaları yapmaktadır: "Yolculukta oruç tutmanın iyilik olmaması" hükmü oruç tuttuğu için halsiz düşen, hasta gibi görünen kimselere hastır. Çünkü Rasûlullah'ın Mekke fethi seferinde oruç tuttuğu belirtilmiş ve Hz. Peygamber, Hamza el-Eslemî'yi seferde oruç tutma konusunda serbest

²¹⁰ İbn Mâce, *Siyâm*, 11, h.no: 1664; Dârimî, *Savm*, 15, h. no: 1751; Nesâî, *Siyâm*, 49, h.no: 2255; Ahmed b. Hanbel, XXXIV, 86, h.no: 23681; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIX, 171, h. no: 185.

²¹¹ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (ö. 273/887), *es-Sunen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-II, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1336/1918, *Siyâm*, 11, h.no: 1665; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XII, 374, h. no: 13387.

²¹² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 187, h. no: 11447.

²¹³ Buhârî, *Savm*, 35, h. no: 1946; Muslim, *Siyâm*, 92, h. no: 1115; Ebû Dâvûd, *Savm*, 43, h. no: 2407; Tirmizî, *Savm*, 18, h. no: 710; Nesâî, *Siyâm*, 49, h.no: 2262; Dârimî, *Savm*, 15, h. no: 1750; Ahmed b. Hanbel, XXII, 302, h.no: 14410; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 74, h. no: 7408.

bırakmıştır.²¹⁴ Eğer oruç tutmak yasak olsaydı, onu bu hususta serbest bırakmazdı.²¹⁵

Özetle hadisimiz, Medine dönemi içerisinde bir sefer esnasında oruç tuttuğu için halsiz düşen bir kimsenin durumu üzerine vârid olmuştur. Ancak bu seferin hangi sefer olduğuyla ilgili şerh kaynaklarımızda herhangi bir bilgi tespit edemedik.

b- Hadarî Hadisler

«صلاة في مسجدي هذا أفضل من ألف صلاةٍ في غيره، إلا المسجد الحرام»

“Benim bu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm müstesna, başka mescidlerde kılınan bin namazdan (sevap bakımından) daha hayırlıdır.”

Buhârî, Muslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve Dârimî; Ebû Hureyre’den²¹⁶ ayrıca Muslim, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve İbn Mâce; İbn Ömer’den²¹⁷ tahrir etmişlerdir.

Abdurrezzâk *el-Musannef*’te Ata İbn Rebâh’a dayandırarak şu rivayeti aktarmıştır. Ata dedi ki: Şerîd Hz. Peygamber’e geldi. Ey Allah Rasûlü! Ben, Allah sana Mekke fethini nasip ederse Beytu’l-Makdis’te Allah için namaz kılmayı adadım, dedi.

²¹⁴ Âişe (ra.) Şöyle demiştir: Hamza el-Eslemî, Rasûlullah’a: Ben (hazerde) çok oruç tutuyorum. Yolculukta da oruç tutmama izin verir misin? diye sordu. Efendimiz : *“Dilersen oruç tut, dilersen iftar et,”* buyurdu. İbn Mâce, *Siyâm*, 11, h.no: 1662.

²¹⁵ Hattâbî, Ebû Suleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (ö. 388/998), *Meâlimu’s-Sunen*, I-IV, Matbaatu’l-İlmiyye, Halep 1352/1933, II,124.

²¹⁶ Buhârî, *Fedlu’s-Salâti fi’l-Mescid*, 1, h. no: 1190; Muslim, *Hacc*, 506, h. no: 1394; Tirmizî, *Salât*, 127, h. no: 325; Nesâî, *Hacc*, 127, h. no: 2897; İbn Mâce, *Salât*, 195, h.no: 1404; Dârimî, *Savm*, 131, h. no: 1458; Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795), *el-Muvatta’*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 1406/1985, *Kible*, 9; Ahmed b. Hanbel, VII, 88, h.no: 7251.

²¹⁷ Muslim, *Hacc*, 509, h. no: 1395; Nesâî, *Hacc*, 127, h. no: 2899; İbn Mâce, *Salât*, 195, h.no: 1405; Dârimî, *Savm*, 131, h. no: 1459; Ahmed b. Hanbel, V, 239, h.no: 5776.

Rasûlullah: “*Burada kıl.*” buyurdu. Adam sözünü tekrarladi. Yine Allah Rasûlü: “*Burada kıl.*” buyurdu. Aynı sözü üç defa tekrarladi. Dördüncü seferde Rasûlullah: “*Öyleyse git, nefsim kudret elinde olana ant olsun ki şayet burada kılsaydın sana mükâfatı verilirdi. Bu Mescid-i Harâm’da kılınan bir namaz, başka mescidlerde kılınan yüz bin namazdan daha faziletlidir.*” buyurdu.²¹⁸

Yine bu konuyla ilgili olarak Ebû Dâvûd ve başka kaynaklarda, Câbir b. Abdillâh’tan aktarılan şu rivayete göre: Mekke fethi günü bir adam ayağa kalkıp; ey Allah’ın Rasûlü! Ben, Allah sana Mekke fethini nasip ederse Beytu’l-Makdis’te Allah için iki rekât namaz kılmayı adadım, dedi. Rasûlullah: “*Burada kıl*” buyurdu. Adam sözünü tekrarladi, Rasûl-i Ekrem yine, “*Burada kıl*” buyurdu. Sonra adam sözünü bir daha tekrarladi. Bu sefer Hz. Peygamber: “*Öyleyse sen bilirsın*” buyurdu.²¹⁹

Başka bir rivayette Abdullah ibn Abbâs şöyle nakletmektedir: Bir kadın bir hasta olmuş bunun üzerine: Allah bana şifa verirse Beyt-i Makdis’te gidip namaz kılacağım, demiş. Daha sonraları kadın şifa bulmuş, sonra Beyt-i Makdis’e gitmek için hazırlandı. Derken Rasûlullah’ın zevcesi Meymûne’ye gelerek ona selâm verdi. Kadın durumu ona anlattı. Meymûne: Otur da yaptığın yemeği ye ve Rasûlullah’ın mescidinde namaz kıl. Çünkü ben Hz. Peygamber’i: “*Bu mescidde kılınan bir namaz, başka mescidlerde kılınan bin namazdan daha faziletlidir; ancak Kâbe’nin mescidi müstesna!*” buyururken işittim, dedi.²²⁰

Konumuzun başlığında aktardığımız hadisin izahı için Abdurrezzâk’ın *el-Musannef*’te Mescid-i Harâm için aktardığı rivayet olayın tamamen görülmesine katkı sağlamaktadır. Bu rivayetlerin birbirinden bağımsız olduğu muhakkak, fakat üslup

²¹⁸ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 456, h. no: 15891.

²¹⁹ Ebû Dâvûd, *el-Eymân ve’n-Nuzûr*, 20, h. no: 3306; Ahmed b. Hanbel, XXIII, 185, h.no: 14919.

²²⁰ Muslim, *Hacc*, 510, h. no: 1396; Ahmed b. Hanbel, XLIV, 408, h.no: 26825; Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, X, 141, h.no: 20136; Tahâvî, *Şerhu Muşkili’l-Âsâr*, II, 64, h.no: 603.

açısından benzerliklerinin olduğu kesindir. Bir hadisin izahı için başka bir rivayetin vurûd sebebi olarak zikredilmesinin, rivayetler arasındaki bağlantıdan hareketle hadislerin anlaşılmasına katkı sağladığını söyleyebiliriz. Zira daha sonra gerçekleşen benzer bir olaya Meymûne validemiz de muhatabını ikna için bu hadisi delil olarak zikretmiştir. Belki bu rivayetin vurûd sebebi bu olmasa da sebab-i zikr diyebileceğimiz daha sonra gelecek bir olay için de bir hadisi delil olarak söylemek o hadisin anlaşılmış olduğu ve sebebinin bilindiğini gösterir. Bir hadisi başka hadislerle açıklamaya çalışmak, tefsir ilmindeki gibi ayeti ayetle açıklama yönteminin bir benzeri olduğunu söyleyebiliriz.

Hadisin sebab-i vurûdu: Medine dönemi içinde, hadardayken yapılan bir nezrin uygulanmasını göstermek için Beyt-i Makdis'te namaz kılmayı adayan kadına Meymûne validemiz tarafından Rasûlullah'ın irad ettiği hadis hatırlatılmış Mescid-i Nebî'de namazın fazileti zikredilmiştir. Sebeb-i vurûdunu açıklamak üzere benzer bir rivayeti zikrettik zira Rasûl-i Ekrem de yine aynı şekilde kimseye Mescid-i Harâm'daki namazın daha faziletli olduğunu zikretmişti. Yukarıda aktardığımız hadisler, mescidlerin fazilet sıralamasına da dikkat çekmiştir. Ayrıca bu hadislerin, fıkıh kaynaklarında alt derecedeki bir nezrin sevap olarak üst derecedekiyle değiştirilmesinin caiz olduğu prensibine de kaynaklık ettiklerini söyleyebiliriz.

«لَيْسَ مِنَّا مَنْ عَشَّ»

“Hile yapan bizden değildir.”

Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce ve Ebû Dâvûd'un Ebû Hureyre'den rivayet ettiklerine göre; Hz. Peygamber (sas.), zahire satan bir adama uğradı ve *“Ne satıyorsun?”* diye sordu. Adam, (ne sattığını) Rasûlullah'a söyledi. Bu esnada Rasûlullah'a, *“Elini*

zahirenin içine sok!” diye vahyedildi, o da elini soktu. Hayret içerisinde onun ıslak olduğunu gördü ve: “*Hile yapan bizden değildir.*” buyurdu.²²¹

Muslim, Hâkim, Taberânî ve İbn Hibbân’ın yine Ebû Hureyre’den naklettiği başka bir habere göre; Rasûlullah (sas.) bir ekin yığınınına uğramış ve elini onun içine daldırmış da parmaklarına ıslaklık dokunmuş. Bunun üzerine: “*Ey ekin sahibi! Bu ne?*” buyurmuş. Ekin sahibi: “Ona yağmur vurdu ya Rasûlallah!” demiş. Rasûlullah: “*İnsanlar görsün diye o (ıslak) kısmı ekinin üstüne koysaydın ya! Aldatan benden değildir.*” buyurmuşlar.²²²

Hattâbî, konuyla ilgili şöyle söylemektedir: “*Hile yapan bizden değildir*” sözünün manası: Bizim yolumuz ve sîretimizden değildir, demektir. Allah Rasûlü bu sözü ile kardeşini aldatan benim yolumdan, sünnetimden gitmeyi terk eder, demek istemiştir. Bazıları, Rasûlullah’ın böyle yapanların İslam dininden olmadıklarını belirtmek istediği görüşünü savunmuşlardır. Ama bu tevil doğru değildir. Doğrusu, benim söylediğimdir. Bu bir adamın arkadaşına ona uymayı ve muvafakati dileyerek ‘ben sendenim ve sanayım’ demesine benzer.”²²³ İmam Nevevî de bu konuda şunları: “Bu sözün manası; benim yolumda gidenlerden, benim ilmim ve amelime güzel yoluma uyanlardan değildir, demektir.”²²⁴

Hadisin vurûd sebebi: Hz. Peygamber, sosyal hayatın önemli düsturlarından biri olan alışveriş esnasında kardeşini aldatmama prensibini, bir pazar yerinde uygulamalı olarak göstermiş ve bu uyarıyı yapmıştır. Rasûl-i Ekrem, bu tür uygulamalarla aldatma

²²¹ Ebû Dâvûd, *Buyû’*, 50, h. no: 3452; İbn Mâce, *Ticârât*, 36, h.no: 2225; Ahmed b. Hanbel, XII, 242, h.no: 7292.

²²² Muslim, *İman*, 102, h. no: 164; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 270, h.no: 4905; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, VIII, 189, h.no: 8360; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 11, h. no: 2155.

²²³ Hattâbî, *Meâlimu’s-Sunen*, III, 118.

²²⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, II, 108.

veya aldatmayı çağrıştıracak davranışlardan uzak durulması gerektiğini topluma tesis etmiştir. Hadisimiz, Medine'nin bir pazar yerinde gerçekleştiği için hadarîdir.

3- Nehârî ve Leylî Hadisler

Gündüz vârid olan hadislere nehârî, gece vârid olan hadislere ise leylî hadisler denilir. Sûre ve ayetlerde olduğu gibi gündüz veya gece indiğine dair belirli bir vakit öne çıkmıştır. Mesela: 3/Âl-i İmrân Sûresi'nin sonunun, İbn Hibban, İbnu'l-Munzir, İbn Merdûye ve İbn Ebî Dünya tarafından geceleyin nazil olduğuna dair bir haber nakledilmektedir.²²⁵ 22/Hac Sûresi'nin ilk kısmı Benî Mustalik Savaşı'nın bir gecesinde nazil olduğu rivayet edilmiştir.²²⁶ 48/Fetih Sûresi'nin ilk ayetleri, Buhârî'deki bir habere göre geceleyin nazil olmuştur.²²⁷ 6/En'âm Sûresi, Tirmizî ve Ebû Ubeyde'nin tahrir ettiğine göre Mekke'de bir gece vakti nazil olmuştur.²²⁸ 28/Kasas Sûresi 56. ayeti gece nazil olduğu rivayet edilmiştir.²²⁹ Bunların örnekleri daha da çoğaltılabilir. Hz. Âişe validemiz, Kur'an'ın çoğunu gündüz nazil olduğunu belirtmiştir.²³⁰ Hadisler için de durumun böyle olduğunu düşünüyoruz. Hadislerden irad vakti gece veya gündüz olduğunu tespit edebildiğimiz bazı örnekler verilecektir.

a. Nehârî Hadisler

«مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَعَمِلَ بِهَا...»

“Kim, kendisinden sonra onunla amel edilen güzel bir âdet koyarsa, ona bununla

²²⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 59.

²²⁶ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh (ö. 794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Ku'an*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, I-IV, Daru'l-İhyai'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut 1376/1957, I, 198.

²²⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 61.

²²⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 59.

²²⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 198.

²³⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Ku'an*, I, 198.

amel eden kimselerin sevabının aynısı, o (amel edenlerin) sevabından hiçbir şey eksiltilmeksizin, verilir. Kim de kötü bir yol açarsa, ona bununla amel eden kimselerin günahının aynısı, o günahlarından hiçbir şey eksiltilmeden verilir.”²³¹

Bu hadisi Muslim, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve Taberânî; Cerîr b. Abdillâh'tan rivayet etmişlerdir. Muslim, Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve başka kaynaklarda yine Cerîr b. Abdillâh'tan nakledilen şu rivayette daha ayarıntılı bir şekilde zikredilmektedir. Cerîr şöyle demiştir: Biz gündüzün ortasında Rasûlullah'ın yanında iken, yalın ayak kaplan postu rengindeki gömleklerini veya abalarını başlarına geçirmiş, kılıçlarını çekmiş; çoğu hatta hepsi Mudar kabilesine mensup çıplak birtakım adamlar Rasûl-i Ekrem'e geldiler. Rasûlullah onların muhtaç hâlini görünce yüzünün rengi değişti. İçeri girip çıktıktan sonra Bilâl'e emir buyurdu, Bilâl ezanı okuyarak kamet getirdi. Allah Rasûlü de namazı kıldırdı. Sonra şöyle hitab etti: *“Ey insanlar! Sizi bir kişiden yaratan Rabbinizden korkun...”*²³² ayet-i kerimesini sonuna kadar ve 59/Haşr Sûresi'nin *“Allah'tan korkun. Her nefis yarın için ne gönderdiğine bir baksın.....”*²³³ ayet-i kerimesini okudu. (Sözüne devamla) *“Bir adam dinarından, dirheminden, elbisesinden, bir sâ' buğdayından, bir sâ' kuru hurmasından sadaka vermelidir. Veleve ki yarım hurma olsun”* buyurdu. Akabinde ensardan bir kişi elinin taşıyamayacağı kadar hatta elinin taşımaktan aciz kaldığı bir kese getirdi. Sonra birbiri ardınca herkes bir şeyler getirdiler. Neticede yiyecek ve elbiseden müteşekkil iki yığın gördüm. Rasûl-i Ekrem'in yüzünde

²³¹ Muslim, *İlim*, 15, h. no: 1017; İbn Mâce, *Mukaddime*, 14, h.no: 203; Dârimî, *Mukaddime*, 44, h. no: 531; Ahmed b. Hanbel, XXXI, 537, h.no: 19201; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 315, h. no: 2312.

²³² *“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilip yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”* 4/Nisa, 1.

²³³ *“Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”* 59/Haşr, 18.

altınla yaldızlanmış gibi parladığını gördüm. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Her kim İslam'da güzel bir yol açarsa, o yolun karşılığı ile kendisinden sonra o yolla amel edenlerin karşılığından hiç bir şey eksik edilmemek şartıyla sevapları kendine aittir. Ve her kim İslam'da kötü bir yol açarsa o yolun vebali ile kendisinden sonra onunla amel edenlerin vebali hiç bir noksanları olmamak üzere ona aittir.” buyurdular.²³⁴

Hadisin sebab-i vurûdu: Bu rivayette gündüz Medine’ye misafir olarak gelenlerin ihtiyaçlarının olduğunu fark eden Allah Rasûlü, ashabını iyilik etmeye teşvik etmek ve güzel bir âdeti tesis edenin bu güzellik icra edildiği sürece mükâfatının devam edeceği müjdesini vermek için vârid etmiştir. Bir de bunun mukabili olarak da kötü bir yol açanın ve bu yoldan gidenlerin günahlarının aynısını yükleneceği dikkatini çekmiştir. Bu hadis-i şerif, Cabir b. Abdillâh’ın “bir gündüzün ortasında...” diye başladığı için nehârî bir rivayettir.

« فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ »

“Allah (cc.), Allah rızasını arayarak lâ ilahe illallah diyen kimseyi ateşe haram kılmıştır.”

Buhârî, Muslim ve daha başka kaynaklarda İtbân ibn Mâlik’ten uzunca şu rivayet aktarılmaktadır: İtbân b. Mâlik, Rasûlullah'a gelip: Yâ Rasûlallah, Benim gözlerim fenalaştı. Ben, kavmime namaz kıldırın biriyim. Yağmur yağdığında onlarla benim aramda dere akar da mescidlerine gidip kavmime namaz kıldırıp veremiyorum. Ey Allah’ın Rasûlü! Gönlüm arzu ediyor ki bana gelip evimde namaz kıldırırsan da Sen’in namaz kıldığın yeri kendime namazgâh edineyim, dedi. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem, İtbân’a: “İnşallah bunu yapacağım” dedi. İtbân: Ertesi sabah Rasûlullah ile Ebû Bekir, gün

²³⁴ Muslim, Zekât, 69, h. no: 1017; Nesâî, Zekât, 64, h. no: 2554; Ahmed b. Hanbel, XXXI, 509, h.no: 19174; İbn Ca’d, el-Musned, s. 89, h.no: 516; Taberânî, el-Mu’cemu’l-Kebîr, II, 330, h. no: 2375; Beyhakî, es-Sunenu’l-Kubrâ, IV, 293, h.no: 20136; Tahâvî, Şerhu Muşkili’l-Âsâr, I, 223, h.no: 243.

yükseldiği vakit bana geldiler. Hz. Peygamber eve girmek için izin istedi ve ben de izin verdim. Eve girer girmez oturmadan: “*Evinin neresinde namaz kılmamı istersin?*” diye sordu. Itbân: Ben evin bir tarafını O’na işaret ettim. Rasûl-i Ekrem da namaza durup tekbir aldı. Biz de ardından durup saf olduk. İki rekât kıldırıdıktan sonra selâm verdi. Itbân: Hz. Peygamber’i, yaptığımız bir yemeğine buyur ettik. Bu sırada çevreden birçok kimse (Rasûlullah’ın gelmesini haber alarak) eve gelip doldu. Gelenlerden biri: Mâlik İbnu'l-Duhayşin veya İbnu'd-Duhşun nerede? dedi. Oradakilerden biri: Mâlik, Allah’ı ve Rasûlü’nü sevmeyen bir münafıktır, dedi. Allah Rasûlü ona: “*Böyle deme. Görmüyor musun, o lâ ilahe illallah demiştir ve bu sözü ile Allah’ın rızasını istemektedir*” buyurdu. Mâlik için münafık olduğunu söyleyen kişi: Allah ve Rasûlü en iyi bilendir, dedi. Itbân: Biz Rasûlullah’ı, münafıklar hakkında (hep böyle) müteveccih ve hayırhah bulurduk. Hz. Peygamber: “*Gerçekten Allah, Allah rızasını arayarak lâ ilahe illallah diyen kimseyi ateşe haram etmiştir.*” buyurdu.

İbn Şihâb: Sonra ben Husayn İbnu'l-Muhammed el-Ensârî’ye -ki o Salimoğullarındandır ve onların en hayırlılarından- bu Mahmûd İbnu'r-Rabî’ hadisini sordum. O, bu hadisi tasdik edip doğruladı.²³⁵

Hadisin sebab-i vurûdu: Itbân b. Mâlik, mazeretini öne sürerek Rasûlullah’tan namaz kıldığı bir yeri namazgâh edinmek istemesidir. Rasûl-i Ekrem de Itbân’ın bu isteğini ertesi sabah gün ağardıktan sonra Hz. Ebû Bekir’le birlikte eve gelip gösterilen yerde namaz kılarak yerine getirdi. Ashabın Rasûlullah’ın namaz kıldığı yere önem vermiş olmaları ve başka konuların da öne çıktığı bu hadisin, aktarılan bilgiler çerçevesinde nehârî bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır.

²³⁵ Buhârî, *Salât*, 45, h. no: 425; Muslim, *Mesâcid*, 33, h.no: 263; Ahmed b. Hanbel, II, 10, h.no: 16482;

Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, XVIII, 29, h.no: 50.

b- Leylî Hadisler

«أَرَأَيْتُمْ لَيْلَتَكُمْ هَذِهِ، فَإِنَّ رَأْسَ مِائَةِ سَنَةٍ مِنْهَا، لَا يَبْقَى مِمَّنْ هُوَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ أَحَدٌ»

*“Bu gecenizi görüyorsunuz ya, işte bu gecenizden itibaren yüz sene başında (bu gün) yeryüzünde olanlardan hiç kimse kalmayacaktır.”*²³⁶

Buhârî, Muslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ömer’den rivayet ettiği bu hadis, Buhârî dışındaki rivayetlerde konuyla ilgili Abdullah ibn Ömer’in açıklamalarıyla birlikte aktarılmıştır. İlgili rivayetin tam metni şöyledir. Abdullah b. Ömer: Bize Rasûlullah (sas.) hayatının son demlerinde bir gece yatsı namazını kıldırır. Selâm verince ayağa kalkarak: “*Şu gecenize ne dersiniz? Şüphesiz, bundan itibaren yüz yılın başında yeryüzünde bulunanlardan hiçbir kimse kalmayacaktır.*” buyurdu.

İbn Ömer: Halk konuştukları laflar arasında Rasûlullah'ın bu yüz sene hakkındaki sözü hususunda hataya düştüler. Allah Rasûlü: “Ancak bugün yeryüzünde olanlardan kimse kalmayacaktır.” dedi.²³⁷ Bununla o asır halkının geçip gideceğini kastetti.

Rivayetin başında İbn Ömer’in belirttiği gibi “bir gece vakti” ve ardından da Hz. Peygamber’in “şu gecenize ne dersiniz?” diyerek dikkat çekmiş olması, bu hadisin leylî olduğunu göstermektedir.

«إِنَّ هَذِهِ النَّارَ إِنَّمَا هِيَ عَدُوٌّ لَكُمْ، فَإِذَا نِمْتُمْ فَأَظْفِقُوهَا عَنْكُمْ»

“Şüphesiz ki bu ateş size ancak düşmandır. O halde uyuduğunuzda onu söndürün!”

Buhârî ve Muslim’in, Ebû Mûsâ’dan aktardığı bu hadisin tam metni şöyledir: Ebû Mûsâ şöyle demiştir: Bir kere Medine’de gece vakti bir ev, sahipleri içinde iken yandı.

²³⁶ Buhârî, *İlim*, 42, h. no: 116; *Mevâkîtu’s-Selât*, 20, h. no: 564.

²³⁷ Muslim, *Fedâilî’s-Sahâbe*, 217, h.no: 2537; Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 18, h. no: 4348; Tirmizî, *Fiten*, 64, h. no: 2251; Ahmed b. Hanbel, V, 143, h.no: 5617.

Akabinde bu kimselerin hâli Rasûlullah’a haber verildi. Rasûl-i Ekrem: “*Şüphesiz ki, bu ateş sizin için ancak bir düşmandır. Onun için uyumak istediğiniz zaman ateşi söndürünüz.*” buyurdu.²³⁸

Hadisin sebab-i vurûdu: Bir gece vakti içindeki insanlarla birlikte bir evin yandığının Hz. Peygamber’e haber verilmesinden sonra Allah Rasûlü’nün yaptığı uyarıyı içeren bu rivayet, Medenî ve leylîdir.

4-Sayfî ve Şitâî Hadisler

Hadislerin bazıları yazın bazıları da kışın vârid olmuştur. Yaz mevsiminde vurûd olanlara “sayfî”, kışın söylenenlere de “şitâî” hadisler ismi verilmiştir.

a- Sayfî Hadisler

«إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْجُمُعَةَ، فَلْيَغْتَسِلْ»

Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiğine göre, Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Sizden biriniz cumaya ulaştığında gusletsin.*”²³⁹

«إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

“*Sıcak şiddetlenince namazı, serinliğe bırakın! Çünkü sıcaklığın şiddeti cehennemin kükreyişindendir.*”²⁴⁰

Sebeb-i vurûdlarında yaz sıcaklığının etkili olduğu bu iki rivayet sayfî hadislere

²³⁸ Buhârî, *İsti'zân*, 49, h. no: 6294; Muslim, *Eşribe*, 101, h.no: 2016.

²³⁹ Buhârî, *Cum'a*, 2, h. no: 877; Muslim, *Cum'a*, 1, h.no: 844; Nesâî, *Cum'a*, 7, h.no: 1376; İbn Mâce, *Salât*, 80, h.no: 1088; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman b. el-Fadl (ö. 255/869), *es-Sunen*, thk. Huseyin Selîm Esed, I-IV, Dâru'l-Muğnî, Riyad 1412/2000, *Salât*, 190, h.no: 1577; Mâlik, *Cum'a*, 1, h. no: 5; Ahmed b. Hanbel, IX, 156, h. no: 5169.

²⁴⁰ Buhârî, *Mevâkîf*, 9, h. no: 536; Muslim, *Mesâcid*, 180, h.no: 615; Ebû Dâvûd, *Salât*, 4, h. no: 402; Tirmizî, *Salât*, 7, h. no: 157; İbn Mâce, *Salât*, 4, h. no: 677; Nesâî, *Mevâkîf*, 4, h. no: 500; Dârimî, *Salât*, 14, h. no: 1243; Ahmed b. Hanbel, XII, 188, h.no: 7246.

örnektir. Bu hadisler esbâb-ı vurûd'un tatbiki bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.²⁴¹

b- Şitâî Hadisler

«بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَرِيَّةً، فَأَصَابَهُمُ الْبَرْدُ فَلَمَّا قَدِمُوا عَلَى رَسُولِ

اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُمْ أَنْ يَمْسَحُوا عَلَى الْعَصَائِبِ وَالتَّسَاخِينِ»

Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel ve el-Hâkim, Sevbân'dan şu rivayeti aktarmıştır:

Sevbân şöyle demiştir: Rasûlullah (sas.) bir seriyye gönderdi. Bu seriyye şiddetli soğuğa maruz kalmıştı. Hz. Peygamber'in yanına döndükleri zaman Allah Rasûlü onlara sarıklarının ve ayakkabılarının üzerlerine mesh etmelerini emretti.²⁴²

Hadisin sebab-i vurûdu: Ebû Dâvûd'un taharet bölümünde sarık üzerine mesh etme babında zikrettiği bu haber, bir kış günü gönderilen seriyyenin yaşadığı bazı zorlukları konu edinmiştir. Her ne kadar sarık üzerine mesh etmenin caiz olup olmadığı konusunda ulema farklı görüşlere sahip olsa da bu rivayet, Hz. Peygamber'in karşılaşılan bazı zorluklar için dinde kolaylık getirmesine örnek olarak gösterilmektedir.

H. Peygamber tarafından gönderilen bir seriyyenin şiddetli soğuğa maruz kalmaları üzerine Rasûlullah'ın kendilerine soğuk sebebiyle mesh konusunda ruhsat vererek kolaylık gösterdiği bu rivayette esbabın hadis iradına etkisinin güzel bir örneği vardır.

«أَخْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلَ صَلَاحَةِ الْجَرَسِ، وَهُوَ أَشَدُّهُ عَلَيَّ، فَيُفْصِمُ عَنِّي وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا

²⁴¹ Bkz. s. 187.

²⁴² Ebû Dâvûd, *Tehâret*, 58, h. no: 146; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 66, h.no: 22383; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 275, h. no: 602.

قَالَ، وَأَحْيَانًا يَتَمَثَّلُ لِي الْمَلِكُ رَجُلًا فَيُكَلِّمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ»

Buhârî, Tirmizî, Nesâî, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve İbn Hibbân, Hz. Âişe'den yaptıkları rivayete göre, Hâris b. Hişâm, Hz. Peygamber'e: *"Vahiy sana nasıl geliyor"* diye sordu. Bunun üzerine Rasûlullah: *"Bana vahiy bazen çan sesi gibi gelir ki bana göre vahyin en şiddetli geleni budur. Benden bu hâl gider gitmez, meleğin bana söylediğini iyice öğrenmiş olurum. Bazen melek bana insan suretinde görünür benimle konuşur ben de onun söylediklerini ezberlemiş olurum,"* buyurdu. Bu bilgileri üzerine Hz. Âişe diyor ki: *"Soğuğu şiddetli bir günde Rasûl-i Ekrem'e vahiy geldiğini görmüştüm (öyle soğuk bir günde bile) kendisinden bu hâl geçtiği zaman, şakaklarından şapır şapır ter akardı."*²⁴³

Hâris b. Hişâm'ın 'vahiy nasıl gelir' sorusuna Hz. Peygamber'in verdiği cevap ve ardından Hz. Âişe'nin bu durum karşısında aktardığı bilgi olan; çok soğuk bir günde alnından terler boşanmış olması, rivayetin mevsimsel boyutunu da ortaya koymuştur. Rasûl-i Ekrem'in vahiy esnasında yaşadığı zorlu durumun anlatıldığı bu haber, şitâî bir rivayettir.

5- Mescidde ve Mescid Dışında Söylenen Hadisler

Mescidler İslam dininin önemli mekânlarındandır. Öyle ki Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde, kendine ev yapmadan önce mescid inşa etmiştir. Mescidler İslam ümmetinin sadece ibadet yerleri değil birçok devlet işlerinin görüldüğü ve sosyal meselelerinin çözüldüğü önemli mekânlardır. Hatta İslam'ın ilk dönemlerinde yegâne kurumsal yapı olduğunu söyleyebiliriz. Allah Rasûlü sadece namaz vakitlerinde değil,

²⁴³ Buhârî, *Bed'u'l-Vahy*, 1, h. no: 2; Tirmizî, *Menâkib*, 7, h. no: 3634; Nesâî, *İftitah*, 37, h. no: 934; Mâlik, *Ku'an*, 4, h. no: 7; Ahmed b. Hanbel, XLIII, 268, h.no: 26198; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 226, h.no: 38; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, III, 259, h. no: 23345.

günün büyük bir kısmında mescidde bulunuyordu. Mescid bir yandan ibadet bir yandan da mektep ve medrese görevini icra ediyordu. Rasûl-i Ekrem, gerek hutbelerde gerek namazlardan sonra her fırsatta ashabına ders ve nasihatler veriyordu. Bu mekânlarda ve mekân dışında Hz. Peygamber'in söylediği, yaptığı ve takrir ettiği hadis-i şeriflere birkaç misal zikredeceğiz.

a- Mescidde Söylenen Hadisler

«زَادَكَ اللَّهُ حِرْصًا وَلَا تَعُدَّ»

Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân Ebû Bekre'den tahrir etmişlerdir. Ebû Bekre şöyle anlatıyor: Ben mescide girdiğimde Rasûlullah rükûya varmıştı. Ben de onlara yetişebilmek için safa girmeden rükûya vardım. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem bana şöyle buyurdu: *“Allah senin namaz ve ibadete olan hırsını artırsın ama bir daha böyle yapma.”*²⁴⁴

Hadisin vurûd sebebi: Rivayet safta boş yer olduğu halde imama bir an evvel uymak için mescidin herhangi bir yerinde namaza durmanın caiz olduğunu²⁴⁵ da göstermekle birlikte cemaate yetişmek için safın arkasında namaza duran kimseyi uyarmak için vârid olmuştur. Hz. Peygamber'in mesciddeki uygulama hatasını düzeltmeye matuf bir ikazıdır.

«سَوْوَا صُفُوفِكُمْ، أَوْ لِيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وُجُوهِكُمْ»

²⁴⁴ Buhârî, *Ezân*, 113, h. no: 783; Ebû Dâvûd, *Salât*, 100, h. no: 683; Nesâî, *İmâmet*, 63, h. no: 87; Ahmed b. Hanbel, XXXIV, 110, h.no: 20458; İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 568, h.no: 2194.

²⁴⁵ Hattâbî, *Meâlimu's-Sunen*, I, 186.

*“Saflarınızı düzeltiniz. Yoksa şüphesiz Allah yüzlerinizi birbirine muhalif kılacaktır.”*²⁴⁶

İbn Mâce, İbn Hibbân ve Taberânî; Nu‘mân b. Beşîr’den nakletmişlerdir. Nu‘mân şöyle nakletmektedir: Rasûlullah namaz safını ok veya mızrak gibi kılıncaya kadar düzeltirdi. Ravi demiştir ki: Allah Rasûlü bir defa bir adamın göğsünü saftan ileri çıkmış olarak görünce, bu uyarıyı yaptı.

Namazdaki safın düzeni ile ilgili daha başka rivayetler olmakla birlikte en meşhur olanı Enes bin Mâlik’ten gelen şu rivayettir: Rasûlullah: *“Saflarınızı düzeltin! Çünkü safi düzeltmek namazın tamamındandır.”* buyurdu.²⁴⁷

Hadisin vurûd sebebi: Rasûl-i Ekrem mescidde namazın erkânından kabul ettiği saf düzenine her zaman itina göstermiş ve bu konuda O’ndan farklı rivayetler irad olmuştur. Saf düzeninin müminler arasındaki kardeşlik ve beraberliği sağlayarak muhalif olmaya engel olacağını hatırlatan Hz. Peygamber bir sahabînin yanlış duruşu üzerine bu uyarıyı yapmıştır.

« مَثْنَى مَثْنَى، فَإِذَا خَشِيَ الصُّبْحَ صَلَّى وَاحِدَةً، فَأَوْتَرَتْ لَهُ مَا صَلَّى »

*“İkişer ikişerdir. Sabah olacağından korkarsanız, bir rekât kılsın. Bu da onun kıldığı namazı vitir yapar.”*²⁴⁸

Bu rivayet başta Buhârî, Muslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve daha başka hadis kaynaklarında mükerreren ve bir kısım lafız farklılıklarıyla Abdullah b. Ömer’den

²⁴⁶ İbn Mâce, *İkâmetü’s-Salât*, 50, h. no: 994; İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 538, h.no: 2165; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, XXI, 105, h. no: 114.

²⁴⁷ Buhârî, *Ezân*, 74, h. no: 723; Muslim, *Salât*, 124, h.no: 433; Ebû Dâvûd, *Salât*, 92, h. no: 668; İbn Mâce, *İkâmetü’s-Salât*, 50, h. no: 993; Dârimî, *Salât*, 48, h. no: 1298; Ahmed b. Hanbel, XX, 201, h.no: 12812.

²⁴⁸ Buhârî, *Salât*, 84, h. no: 472.

nakledilmiştir.²⁴⁹

Buhârî *Kitabu's-Salât*'ta İbn Ömer'den şöyle aktarmaktadır: Hz. Peygamber minberde iken bir kimse: Gece namazı hakkında ne buyurursun? diye sordu. Bunun üzerine Allah Rasûlü, ikişer ikişer olduğunu ve şayet sabah namazı vaktinin girme endişesi olursa bir rekat kılınabileceğini, bunun da vitir yerine geçeceğini bildirmiştir.²⁵⁰ Bu hadis çok yaygın bir şekilde kaynaklarda geçmesine rağmen, minberde iken kısmı sadece burada geçmektedir.

Hadisin vurûd sebebi: Rasûlullah'a hutbe irad ettiği esnada bir soru sorulmuş ve akabinde de bu açıklama yapılmıştır. Ayrıca mescid içinde gerçekleşen bu diyalog bize çok tanıdık gelmemektedir. Acaba günümüzde böyle bir durum meydana gelse nasıl bir manzara ortaya çıkar?

b- Mescid Dışında Söylenen Hadisler

«الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى»

“Sabır ancak musibetin birinci darbesi sırasında.”

Buhârî, Muslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve daha başka hadis kaynaklar, Enes b. Mâlik'ten (ra.) kısa bir şekilde aktarmışlardır.²⁵¹

Aynı hadisi Buhârî, Muslim başka bablarda ve Ebû Dâvûd uzunca bir şekilde yine Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir. Sâbit el-Bunânî anlatıyor: Enes'ten şu şekilde işittim. Enes kendi ehlinden bir kadına hitaben: Sen fulanca kadını tanıyor musun? diye

²⁴⁹ Muslim, *Salâtu'l-Misafirîn*, 145, h.no: 749; Ebû Dâvûd, *Salât*, babu selâti leyli mesna mesna, h. no: 1326; Tirmizî, *Salât*, 207, h. no: 437; Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl*, 26, h. no: 1672; Ahmed b. Hanbel, V, 413, h.no: 6176.

²⁵⁰ Bkz. Buhârî, *Salât*, 84, h. no: 472.

²⁵¹ Buhârî, *Cenâiz*, 42, h. no: 1302; Muslim, *Cenâiz*, 14, h. no: 926; Tirmizî, *Cenâiz*, 13, h. no: 988; Nesâî, *Cenâiz*, 22, h. no: 1869; İbn Mâce, *Cenâiz*, 55, h. no: 1596; Ahmed b. Hanbel, XIX, 326, h.no: 12317.

soruyordu. O kadın: Evet, dedi. Enes şöyle dedi: Rasûl-i Ekrem, o kadın bir kabir yanında ağlamakta iken yanına uğradı da ona: “Allah'tan kork ve sabreyle!” buyurdu. Kadın: Benden uzaklaş! Çünkü benim başıma gelen başına gelmemiştir, dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü o kadından uzaklaştı ve yürüdü. Ardından o kadının yanına bir adam geldi ve ona: Hz. Peygamber sana ne söyledi? diye sordu. Kadın ona: Ben O'nun Allah Rasûlü olduğunu bilmedim dedi. O adam: O elbette Rasûlullah'tır, dedi. Akabinde o kadın Hz. Peygamber'in kapısına geldi de, O'nun kapısı yanında hiçbir kapıcı bulmadı ve: Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'a yemin ederim ki, ben Sen'i tanıyamadım! dedi. Hz. Peygamber de ona: “Asıl sabır, musibetin ilk anındaki sabırdır.” buyurdu.²⁵² Buhârî bu rivayeti sabır konusuna, kabir ziyaretine ve Hz. Peygamber'in kapıcısının olmadığına delil olarak zikretmiştir.

Hadisin sebab-i vurûdu: Kabir ziyaretinde iken Hz. Peygamber'in kendisine sabır tavsiye ettiği kadının Rasûl-i Ekrem'i tanıyamaması üzerine bu hal kendisine hatırlatılınca, kadın özür dilemek için Rasûlullah'a gelmiştir. Bunun üzerine Allah Rasûlü sabrın ilk anda olduğunu hatırlatan rivayeti irad etmiştir.

«عَجِبْتُ مِنْ قَوْمٍ مِنْ أُمَّتِي يَرْكَبُونَ الْبَحْرَ كَالْمُلُوكِ عَلَى الْأَسْرَِّةِ»

“Ümmetimden bir kavme hayret ettim ki, tahtları üzerine kurulmuş hükümdarlar gibi gemilere binip deniz yolculuğu ediyorlar.”

Buhârî'nin Enes b. Mâlik'e dayandırarak aktardığı bu rivayet, başta Muslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî, Ahmed b. Hanbel ve daha başka kaynaklarda da bazı lafız farklılıklarıyla geçmektedir.²⁵³

²⁵² Buhârî, *Ahkâm*, 11, h. no: 7154; Muslim, *Cenâiz*, 15, h. no: 926; Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 27, h. no: 3124.

²⁵³ Muslim, *İmâret*, 161, h. no: 1912; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 10, h. no: 2490; İbn Mâce, *Cihâd*, 10, h. no: 2776; Nesâî, *Cihâd*, 40, h. no: 3172; Dârimî, *Cihâd*, 29, h. no: 2465; Ahmed b. Hanbel, XLIV, 581, h.no: 27031; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXV, 131, h. no: 319.

Buhârî'nin Enes b. Mâlik'ten aktardığı hadisin tam metni şöyledir: Enes: Bana (teyzem) Ummu Haram haber verdi: Allah Rasûlü benim evimdeyken gülerek uykudan uyandı ve ben O'na: Ey Allah'ın Rasûlü! Niçin gülüyorsun? demiş. Rasûl-i Ekrem: *“Ümmetimden bir topluma hayret ettim ki, tahtları üzerine kurulmuş hükümdarlar gibi gemilere binip deniz yolculuğu ediyorlar.”* buyurdu. Ben: Ey Allah'ın Rasûlü! Benim de onlardan olmam için Allah'a dua et! dedim. Hz. Peygamber: *“Sen onlarla berabersin”* buyurdu. Sonra yine bir süre daha uyudu. Bundan da gülerek uyandı da yine evvelki sözleri gibi söyledi. Bu, iki yahut üç kere oldu. Ben: Ey Allah'ın Rasûlü! Beni de onlardan kılması için Allah'a dua et! dedim. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem: *“Sen evvelkilerden oldun,”* buyurdu. Bunun ardından Ubâde b. Sâmit, Ummu Haram ile evlendi ve Ummu Harâm'la beraber deniz gazasına çıktı. Sonunda Ummu Haram geriye döneceği zaman binmesi için kendisine bir binek hayvanı getirildi. Ardından hayvandan düştü ve boynu kırıldı.²⁵⁴ Aynı rivayet Buhârî'nin *Kitabu'l-Cihâd*'in farklı bir babında, hadisin son kısmı, ‘Ummu Harâm'a binmesi için bir hayvan getirildi. Hayvan Ummu Harâm'ı yere çarptı, o da bu sebepten öldü’ şeklinde aktarılmıştır.²⁵⁵

Hadisin vurûd sebebi: Hz. Peygamber Ummu Harâm'ın evinde uyurken bir rüya görmesi sonucunda rivayeti irad etmiş ve bu konuda Ummu Haram Rasûlullah'ın duasına nail olmuştur.

Mescid içi ve mescid dışı olarak grupladığımız bu bölümünde beş hadis aktarılmıştır. Mescid içinde vârid olan hadislerin ilkinde, mescidde cemaatle namaz kılınırken saf dışında rükûya varan bir sahâbi uyarılmıştır. İkincisinde ise cemaatle namaz kılınırken saffın düzenli olmasına dikkat çekilmiştir. Üçüncü hadiste ise mescidde gece namazının kılınışı ile ilgili sorulan bir soruya yanıt verilmiştir.

Mescid dışında vârid olan hadislerin ilkinde ise, Hz. Peygamber kabristanda

²⁵⁴ Buhârî, *Cihâd*, 75, h. no: 2894.

²⁵⁵ Buhârî, *Cihâd*, 8, h. no: 2799.

ağlamakta olan bir kadınla karşılaştığında, ona sabır tavsiyesinde bulunmuş ve kadın da beni derdimle başbaşa bırak şeklinde karşılık vermiştir. Kendisine sabrı tavsiye edenin Hz. Peygamber olduğu söylenince, kadın hatasını telafi etmek için Rasûlullah'ın evine gidip özür beyanında bulunurken hadis vârid olmuştur. İkincisi ise Hz. Peygamber, Ummu Haram'ın evinde bir gündüz vakti yatmış ve kalktığında gördüğü rüyayı anlatmıştır.

6- Evde ve Ev Dışında Söylenen Hadisler

İnsanın belki de hayatının yarısından fazlasını içinde geçirdiği mekân, evdir. Ev, toplumun en küçük yapı taşı olan aile hayatının doğal yaşam alanıdır. Denilebilir ki ailenin varlığı, evin varlığıyla eş değerdedir. Aile hayatı, toplumun özünü ve cemiyetin nüvesini oluşturur. Aile bireyin en temel duygusal ihtiyacı olan, sevgi, güven ve aidiyet duygusunu yaşadığı tek yerdir.

Hz. Peygamber'i bir eş, bir aile reisi, bir ev sahibi veya bir baba olarak bu mekânda vârid olan rivayetler ışığında tanıyabiliriz. Hem ailevî yaşantının vazgeçilmez mekânı olan ev hem de sosyal hayatta meydana gelen olaylardan örnekler aktaracağız.

a- Evde Söylenen Hadisler

«إِنَّ الْمَاءَ لَا يُجْنَبُ»

“Su cünüp olmaz”

Tirmizî, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin Abdullah b. Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre Allah Rasûlü'nün eşlerinden biri (Meymûne) adı cefne olan büyük bir kaptan gusletti. Hz. Peygamber o kaptan abdest almak veya gusletmek için gelince; “Ey Allah'ın Rasûlü! Ben cünüp idim.” Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem: “*Su cünüp olmaz yani pislenmez.*” buyurdu.²⁵⁶

²⁵⁶ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 35, h. no: 68; Tirmizî, *Tahâret*, 48, h. no: 65; İbn Mâce, *Tahâret*, 33, h. no: 370.

Hadiste adı zikredilmeyen hanım Meymûne validemizdir. Çünkü Dârekutnî'nin İbn Abbâs'tan aktardığı bu olay Meymûne validemizin ağzından anlatılıyor.²⁵⁷ Meymûne, büyük bir kaptaki sudan bir miktar avuçlamak suretiyle boy abdestini aldı. Sonra Rasûl-i Ekrem gelerek çanakta kalan su ile abdest veya boy abdestini almak istedi. Meymûne ise cünüp iken elini soktuğu çanaktan su almakla artan suyun artık abdest ve gusûlde kullanılamayacağını sandığı için durumu Allah Rasûlü'ne haber verdi. Hz. Peygamber ise cünüp bir uzvun necis bir uzuv gibi suyu necis etmediğini bildirdi.²⁵⁸

Hadisin vurûd sebebi: Rasûlullah, abdest veya gusûl alınırken cünüp olan birinin kullandığı suya, cünüplüğün tesir etmeyeceğini, cünüplüğün manevi bir pislik olduğunu Meymûne validemize öğretmek amacıyla bu hadisi irad etmiştir. Hayatın içinden tecrubî bir bilgi aktarılacak suretiyle hükmî necasetin, manevî necaset olarak anlaşılmaması gerektiği vurgulanmıştır.

«اسْتَرْقُوا هَآءَا، فَإِنَّ فِيهَا النَّظْرَةَ»

“Bu kız çocuğuna rukye²⁵⁹ tedavisi yapınız! Zira bunda nazar değmesi vardır.”

Buhârî ve Muslim Zeyneb binti Ebî Seleme'den bu hadisi tahrir etmişlerdir. O da Rasûl-i Ekrem'in zevcesi Ummu Seleme'den naklen rivayet etti ki: Allah Rasûlü, zevcesi Ummu Seleme'nin evinde, yüzünde sarılık bulunan bir kız çocuğu gördü de: “Bu kız

²⁵⁷ Buna delalet eden yine İbn Mâce'de geçtiği gibi İbn Abbâs'ın Meymûne'den aktardığı şu rivayettir:

«تَوَضَّأَ «Kendisinin cünüplükten dolayı aldığı boy abdestinden artan su ile Allah Rasûlü abdest aldı.»

بِفَضْلِ غُسْلِهَا مِنَ الْجَنَابَةِ» İbn Mâce, Tahâret, 33, h. no: 372.

²⁵⁸ Hatiboğlu, Haydar, Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi, I-X, Kahraman Yay., İstanbul, 1982, I, 567-570.

²⁵⁹ “Kötülük ve hastalıklardan korunmak veya kurtulmak için dua okuyup üfleme anlamına gelen bir terimdir.” Bkz. Çelebi, İlyas, Rukye, DİA, İstanbul 2008, XXXV, 219-222.

çocuğuna rukye tedavisi yapınız! Çünkü bunda nazar değmesi vardır.” buyurdu.²⁶⁰

Hadisin sebab-i vurûdu: Hz. Peygamber, zevcesi Ummu Seleme'nin evinde iken, yüzünde sarılık eseri bulunan bir kız çocuğuyla karşılaşır. Bu kıza rukye yapılmasının faydalı olacağını bildirir. Ev ortamında irad edilen bu hadis, maddî bir sıkıntıyı manevî yollarla giderme seçeneği sunmuştur.

« مَا مِنْ عَبْدٍ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، ثُمَّ مَاتَ عَلَى ذَلِكَ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ »

“Allah’tan başka ilah yoktur diyen ve sonra bu ikrar üzerine ölen hiç bir kimse yoktur ki, cennete girmesin”

Buhârî, Muslim ve Ahmed b. Hanbel; Ebû Zer el-Gıffârî’den aktarmışlardır. Ebû Zer: Ben bir keresinde Hz. Peygamber’i ziyarete geldim. Beyaz bir elbiseyle uyuyordu. (Döndüm) sonra tekrar yine geldim. Bir de baktım yine uyuyor, (döndüm) sonra yine geldim. Bu defa uyanmıştı. Hemen yanına oturdum. Hz. Peygamber: *“La ilahe illallah deyip de sonra bu ikrar ve iman üzerine vefat eden her kimse muhakkak cennete girecektir!”* buyurdu. Ben: O kişi zina etse, hırsızlık yapsa da mı? diye sordum. O: *Zina etse, hırsızlık yapsa da girecektir.”* buyurdu. Ben: Zina etse de, hırsızlık yapsa da mı? diye tekrar sordum. O: *“Zina etse, hırsızlık yapsa da!”* buyurdu. Ben (üçüncü defa): Zina etse de, hırsızlık yapsa da mı? diye sordum. Allah Rasûlü: *“Evet, Ebû Zer’in burnu toprakta sürünmesine rağmen o kul zina etse de, hırsızlık yapsa da (cennete girecektir)”* buyurdu.²⁶¹

Hadisin vurûd sebebi: Ebû Zer’in Hz. Peygamber’i evinde ziyaret ettiği bir esnada, uykusundan uyanan Rasûlullah iman edip iman üzere hayat süren müminleri bazı

²⁶⁰ Buhârî, *Tip*, 35, h. no: 5739; Muslim, *Selam*, 59, h. no: 2187; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, XXIII, 344, h. no: 801.

²⁶¹ Buhârî, *Libâs*, 24, h. no: 5827; Muslim, *Îmân*, 154, h. no: 94; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 370, h.no: 21466.

kusurları olsa da cennetle müjdelemiştir. Allah Rasûlü'nün evinde gerçekleşen bu diyalog, Ebû Zer'in şüphelerini gidermek için tekrarlanarak irad edilmiştir.

b- Ev Dışında Söylenen Hadisler

شَهَادَةُ حُزَيْمَةَ بِشَهَادَةِ رَجُلَيْنِ

“Huzeyme'nin şahitliği iki erkeğin şahitliğine denktir.”

Ebû Dâvûd, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Tahâvî ve Taberânî, Umâra b. Huzeyme'nin sahabi olan amcasından, rivayetin sebab-i vurûdu ile birlikte şöyle nakletmiştir: Allah Rasûlü bir bedevîden kısrak aldı. Bedevîden atının fiyatını ödemek için peşinden gelmesini istedi (ve önden yürüyüp gitti). Allah Rasûlü hızlı yürüyordu. Bedevî ise geriden yavaş yavaş gidiyordu. Bazı insanlar ata müşteri oldu. Rasûl-i Ekrem'in onu satın aldığını bilmiyorlardı. Hatta bazıları daha fazla para verdi. Bunun üzerine bedevî, Rasûl-i Ekrem'e seslenerek şöyle dedi: “Atı alacaksan al değilse onu başkasına satacağım.” Nebî (sas.), onun bu sözünü duyunca şöyle dedi: *“Onu senden satın almadım mı?”* Bedevî: Hayır vallahi onu sana satmadım, dedi. Rasûlullah: *“Onu senden satın aldım.”* dedi. Bunun üzerine halk toplandı, bir Allah Rasûlü'ne bir de bedevîye baktılar ikisi de iddialarından dönmüyorlardı. Bedevî: “Bu atı sana sattığıma dair şahidin var mı getir” bana dedi. Orada bulunan Huzeyme b. Sâbit: “Onu sattığına ben şahidim,” dedi. Buna binaen Allah Rasûlü, Huzeyme'ye dönerek şöyle buyurdu: *“Nasıl şahitlik edersin?”* Huzeyme: “Ya Rasûlallah! Seni tasdik ettiğimden dolayı,” dedi. Bundan sonra Hz. Peygamber, Huzeyme'nin şahitliğini iki kişi yerine kabul etti.²⁶²

Sunen-i Ebî Dâvûd'un şârihi el-Hattâbî, bu konuda şöyle demektedir: Pek çok kimse bu hadisin yerini tayin edememektedir. Bazı bid'atçılar da bu hadise dayanarak her

²⁶² Ebû Dâvûd, *Akdiyye*, 20, h. no: 3607; Nesâî, *Buyû'*, 81, h. no: 4647; Ahmed b. Hanbel, XXXVI, 206, h.no: 21883; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, XII, 292, h.no: 4802; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXII, 379, h. no: 946.

zaman ve her meselede, doğru söylediği bilinen bir kişinin şahitliği ile yetinilebileceğini iddia etmişlerdir. Ancak Rasûlullah'ın, Huzeyme'nin şahitliğini iki kişiye denk kabul etmesi O'na özel bir durumdur. Zira O her sözünde sadık bir peygamberdir. Hz. Huzeyme'nin şahitliği O'nun sözünü sadece tekid etmiştir.²⁶³

Kâdî İyâd'ın Hz. Peygamber'in haklarını izah eden *eş-Şifâ* adındaki eserinde şu ziyade vardır; Rasûlullah: “*Ey Allah'ım, şayet bu adam yalan söylüyorsa bu hayvanın hayrını görmesin!*” şeklinde beddua ederek alışverişi inkâr eden bedevîye kısrığı geri vermiş, sabah olunca hayvan ölü bulunmuştur.²⁶⁴

Hadisin vurûd sebebi: Sosyal hayatın içinde varid olan bu hadiste, Hz. Peygamber'in bir bedevîyle yaptığı alışverişi esnasında bedevînin, daha çok para verenler olması üzerine alışverişi inkar ederek Hz. Peygamber'den şahit istemesi konu edilmiştir. O'nu tasdik ettiğini söyleyerek Huzeyme her an sıdk vasfına sahip olan peygamberine şahitlik etmiştir. İşte bu durum üzerine Rasûlullah ona iki kişiye denk şahitlik payesini vererek onu taltif etmiştir. Diğer taraftan Allah Rasûlü'nün maruz kaldığı muamele de işin bir başka boyutunu göstermektedir.

«ضَالَّةُ الْمُسْلِمِ حَرَقُ النَّارِ»

Tirmizî, Nesâî, Dârimî, Ahmed b. Hanbel, Taberânî, Tahâvî ve İbn Hibbân; Cârûd İbnu'l-Muallâ'dan yalın bir şekilde şöyle nakletmişlerdir: “*Müslümanın yitiği ateş korudur.*”²⁶⁵

²⁶³ el-Hattâbî, *Meâlimu's-Sunen*, IV, 173.

²⁶⁴ Kâdî İyâd, Ebû'l-Fadl el-Yahsubî (ö. 544/1149), *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1399/1979, I, 330.

²⁶⁵ Tirmizî, *Eşribe*, 11, h. no: 1881; Dârimî, *Buyû'*, 61, h. no: 2643; Ahmed b. Hanbel, XXVI, 240, h.no: 16314; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, V, 337, h.no: 5758; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, XII, 152, h.no: 4722; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 248, h.no: 4887; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 265, h.no: 2112.

Bu rivayeti Nesâî, Tahâvî ve İbn Hibbân yine Cârûd'dan daha ayrıntılı bir şekilde biraz lafız farklılığıyla şöyle aktarmaktadırlar: Biz zayıf bir deveye binerek Hz. Peygamber'e geldik. Dedik ki ey Allah'ın Rasûlü biz Cerf denilen bir yere vardık, orada bir deve bulduk ve ona bindik. Bunun üzerine Rasûlullah (sas.) şöyle buyurdu: *"Müslümanın yitiği ateş alevidir."*²⁶⁶

Bu konuyu daha ayrıntılı ele alan İbn Mâce'nin Zeyd b. Hâlid el-Cuhenî'den aktardığı şu rivayettir: Rasûlullah'a yitik deve hükmü soruldu. Bunun üzerine Allah Rasûlü sinirlendi, yanakları kırmızılaştı ve: *"Ondan size ne? Onun beraberinde (uzak yolculuğa dayanan) ayaklar ve (karnında) su tulumu vardır. Sahibi onu bulana kadar o (hayvan kendi kendine) suya gider ve ot yer."* buyurdu. Allah Rasûlü'ne koyun ve keçi yitiğinin hükmü de soruldu. Buna cevaben: *"Onu al. Çünkü o şüphesiz ya sanadır ya senin kardeşinedir ya da kurdundur."* buyurdu. Rasûlullah'a lukata'nın hükmü de soruldu. Buna binaen: *"Lukata'nın dağarcığını ve ağız bağını iyice tanı ve onu bir yıl ilân et. Eğer (bir kimse tarafından) kanıtlayıcı bir şekilde vasıfları anlatılırsa (ona ver). Böylece vasıfları anlatılmazsa (yani sahibi çıkmazsa) onu kendi malına kat."* buyurdu.²⁶⁷

Rivayetleri tek başına ele aldığımızda varacağımız sonuç konuyla ilgili bu rivayetlerin bizi götürdüğü hükümden farklı olacaktır. İlk rivayete baktığımızda Hz. Peygamber'in kaybolmuş hayvana sahip çıkılmaması gerektiği emri dikkati çekerken diğer rivayeti de göz önüne aldığımızda bu hüküm hayvanın ne olduğu hususunda farklılık arz etmektedir. Bu sebeple iki rivayeti de zikretmeyi uygun gördük. Aynı şekilde rivayet mekânsal olarak ele alınmaz ve bu mekânın da bir badiye olduğu göz önünde bulundurulmazsa yanlış bir sonuca varılmış olur. Bir de sorulan sorunun ne olduğu doğru tespit edilmezse yanlış sonuçlar çıkarılabilir.

²⁶⁶ Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, V, 338, h.no: 5762; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, XII, 153, h.no: 4723; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 249, h.no: 4888.

²⁶⁷ İbn Mâce, *Lukata*, 1, h. no: 2504.

Hadisin sebab-i vurûdu: Ashabdan bazılarının bir yolculuk esnasında karşılaştıkları yitik bir deveyi almaları ve bunu Rasûlullah’a sormaları üzerine Allah Rasûlü tarafından yapılan uyarıyı içermektedir.

«أَمْسِكْ بِنَصَائِهَا»

“Demirlerinden tut.”

Buhârî, Muslim ve daha başka kaynaklarda Câbir İbn Abdillâh’tan şu şekilde nakledilmiştir: Bir adam mescidden geçti, yanında (demirleri meydanda) okları vardı. Allah Rasûlü (sas.) ona “*Demirlerinden tut (da kimseye zarar vermesinler)*” buyurdu.²⁶⁸

Hadisin sebab-i vurûdu: Mescidden yanında oklarının uçları açıkta olan bir adamın geçmesi üzerine bir kazaya sebebiyet verebileceği endişesiyle Rasûlullah tedbir amaçlı uyarıda bulunmuştur.

Bu bölümde hadisleri zaman ve mekân olarak Mekkî-Medenî, neharî-leylî, hadarî-seferî, sayfî-şitaî, mescidde-mescid dışı ve evde-ev dışı başlıkları altında örneklerle izah etmeye çalıştık.²⁶⁹

²⁶⁸ Buhârî, *Salât*, 66, h. no: 451; *Fiten*, 7, h. no: 7073; Muslim, *Birr*, 120, h. no: 2614; İbn Mâce, *Edep*, 51, h. no: 3777; Dârimî, *Mukaddime*, 53, h. no: 657; Ahmed b. Hanbel, XXII, 213, h.no: 14310.

²⁶⁹ Bu başlıkların dışında tefsir ilminde ele alınıp da bizim değinmediğimiz, firâşî-nevmî ve ardî-semâî ıstılahları da vardır. Firâşî: Hz. Peygamber yatağında iken nazil olan ayetlere verilen isimdir. 5/Maide Sûresi 67. ayet, Rasûlullah (sas.) Ummu Seleme’nin yanında iken yatağında nazil olmuştur. Nevmî: Hz. Peygamber uykuda iken nazil olan vahye verilen isimdir. 108/Kevser Sûresi böyle nazil olmuştur. Ardî: Hz. Peygamber yeryüzünde iken nazil olan ayetlere denir. Kur’an-ı Kerim’in hemen hepsi ardîdir. Semâî: Hz. Peygamber semada iken nazil olan ayetlere denir. Sadece 2/Bakara Suresi’nin 285 ve 286. ayetleri semâî ayetlerdir ve miracda iken nazil olmuşlardır. (Suyûtî, *el-İtkân* I, 88-90.) Firâşî-nevmî ve ardî-semâî açısından hadisleri tasnife tabi tutmadık çünkü bu ıstılahlar altında, Mirac esnasında Hz. Peygamber’in Cebrail ile diyalogunu (Buhârî, *Menâkib*, 42, h. no: 3887; *Tevhîd*, 37, h. no: 7517.) hariç

II- Hadislerin Vurûd Ettiği Meclisler

Oturumun yapıldığı yeri ifade eden meclis, sözlükte “oturmak” anlamına gelen cülûs kökünden türetilmiş bir mekân ismidir. Ancak bir kelimeyle tamlama halinde kullanıldığında ise örneğin ilim meclisi, zikir meclisi, tartışma meclisi, sohbet meclisi vb. oturumun amacı, türü veya niteliği belirtilmiş olur. Meclis kelimesi, Rasûlullah’tan itibaren daha çok mescidlerde yapılan dersler için kullanılmaktadır. Ancak O’nun mescidinde ilim meclislerinin yanında zikir gibi farklı meclislerin de bulunduğu rivayet edilir. Öğretici olarak gönderildiğini söyleyen Rasûl-i Ekrem her iki meclisi de takdir etmekle birlikte, ilim halkasında oturmayı tercih etmiştir.²⁷⁰

Muhatap kitlenin sayısal, cinsiyet, milliyet ve keyfiyet olarak biliniyor olması önemli bir özelliktir. Hz. Peygamber hadis irad ederken dinleyenlerin sayısı çoğu zaman topluluk olmakla birlikte bazen bir veya birkaç kişi olabiliyordu. Her bir Müslüman duyulan/öğrenilen bir bilgiyi sonraki nesle aktarmakla görevlidir. Aynı bilgiyi aktaranların sayısı ne kadar fazla olursa öğrenilen bilgi de o denli sağlam olmaktadır. Bu durum hadis ilmi açısından daha da bir önem kazanmaktadır. Hadis çeşitlerinden bahsedilirken onlardan biri de hadisi aktaranların sayısına göre yapılan taksimdir. Bu taksim *haberu’l-âhâd* ve *mutevâtir* olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Bu gruplar da kendi içinde alt dallara ayrılarak isimlendirilmiştir. “Her tabaka birden fazla kişi tarafından rivayet edilmiş olsa da, mütevâtir derecesine ulaşmayan hadis veya senedin herhangi bir yerinde ravi sayısı bire düşmüş olan habere *haberu’l-âhâd* denir”²⁷¹ ki bu da kendi içinde *ferd*, *garîb*, *azîz*, *meşhûr* ve *mustefîz* kısımlarına ayrılır. “Baştan sona kadar her nesilde, yalan üzerinde birleşmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin

tutarsak örnek olarak verebileceğimiz hadis hemen hemen yok gibidir. Bu dört ıstılah dışında tefsir ilminde takip edilen yöntemi göz önünde bulundurarak hadisleri ele almaya çalıştık.

²⁷⁰ Bozkurt, Nebi, *Meclis*, DİA, Ankara 2003, XXVIII, 241.

²⁷¹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 91.

rivayet etmiş olduğu hadise *mutevâtir* denir.”²⁷² *Mutevâtir* de kendi içinde *hükmen mutevâtir*, *ma’nen mutevâtir* ve *lafzen mutevâtir* şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Bütün bu istilahlar hadis usûlü eserlerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

İnsanlar, Rasûl-i Ekrem’e gelerek çeşitli konularda sorular sorarlar, O da onlara cevaplar verirdi. Kendisine arz edilen çeşitli dâvaları hükme bağlardı. İnsanları iyi şeyler yaparken gördüğünde onları över ve takdir ederdi. İnsanların hatalı davrandıklarını görünce onlara tepki gösterir ve onların yaptıklarının doğru olmadığını belirtirdi. Bütün bu verdiği fetvalar, yapılan yanlışlara karşı gösterdiği tepkiler, sonuca bağladığı dâvalar, insanların hazır bulunduğu meclislerde meydana gelmiştir.²⁷³

Hiz. Peygamber’in hadis iradı esnasında huzurda bulunanlar çocuk, genç, yaşlı veya kadın şeklinde bir ayrıma tabi tutulabilir. Muhatap kitle genel anlamda Müslümanlardan meydana gelmekle birlikte, kendisine soru sormaya gelenler veya kendilerini İslam’a davet için Hiz. Peygamber’in yanlarına gittiği kişiler bazen müşrik, münafık, kâfir ve ehli kitap da olabiliyordu. Ayrıca muhatapların eğitim seviyesi ve sosyal sınıfı kendilerine uygun hitab etme açısından önemlidir. Bu kitle eşraftan veya avamdan, alim veya cahil olabilir. Zira Hiz. Peygamber’in muhatabın seviyesine göre konuştuğunu biliyoruz.

Bu bölümde hadislerin vârid olduğu meclisi, keyfiyet ve kemiyet açısından ele alıp örnekler vereceğiz. Konunun uzamaması için her başlık altında bir veya iki örnek vermeyi hedefliyoruz.²⁷⁴

²⁷² Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 232.

²⁷³ ed-Dihlevî, Şâh Velîyullâh (ö.1176/1762), *Huccetullahi’l-Bâliğa*, thk. es-Seyyid Sâbık, I-II, Dâru’l-Cîl, Beyrut 1426/2005, I, 244.

²⁷⁴ Bu bölümdeki başlıklar konuyla ilgili yapılan doktora tezinden istifade edilmiştir. Bkz. Ayvalli, *Esbâbu Vürüdi’l-Hadis ve Bunun İslam Teşriindeki Yeri ve Önemi*, s. 97-128.

1- Müminlerin ve Gayr-i Müslimlerin Bulundukları Meclisler

Hidayet rehberi olarak gönderilen peygamberler, Allah'ın emir ve yasaklarını kullarına ulaştırmak ve onlara doğru yolu göstermekle görevlendirilmişlerdir. Onlara bu görev, bizzat Allah tarafından verilmiştir. Peygamberlere verilen bu görevlerin başında tebliğ²⁷⁵ ve tebyîn²⁷⁶ gelmektedir. Rasûl-i Ekrem, Allah'tan aldığı vahyi, insanlara ulaştırmakla yetinmemiş aynı zamanda Rabbi'nin istediği şekilde yaşamaları için bu ayetleri ümmetine öğretmiştir.

Peygamberler, elçilik görevlerinin yanı sıra başka görevleri de yerine getirmişlerdir. Hz. Peygamber toplumda devlet reisi, imam, kadı, komutan, öğretmen gibi birçok görevi kendinde cem etmiştir. Rasûlullah bütün bu görevleri icra ederken, karşılaştığı kitle farklılık arz etmektedir. Genelde Müslümanlarla birlikteydi ancak yer geldiğinde farklı yerlerden heyetleri karşılıyor, mümin olmayıp soru sormaya gelenlerle veya tebliğ görevini icra ederken müşrik, münafık ve ehl-i kitap mensuplarıyla diyaloglar gerçekleştiriyordu.

Hiz. Peygamber'in diyaloga girdiği şahısların kimlerden meydana geldiğini ya ravinin bildirmesiyle ya rivayetdeki açık lafızlarla ya da rivayetlerin farklı tariklerinin birleştirilmesiyle anlayabiliriz.

²⁷⁵ 5/ Mâide, 67:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

“Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yerine getirmemiş olursun”

²⁷⁶ 16/Nahl, 44:

.....وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

“İnsanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın diye sana da Kur'ân'ı inzâl ettik”

a- Müminlerin Bulundukları Meclisler

«أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا شَطْرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ»

“Cennet ehlinin yarısı olmaya razı mısınız?”

Buhârî, Muslim, İbn Mâce, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel; Abdullah b. Mes‘ûd’dan aktardıklarına göre: Bir kubbe altında kırk kişi Allah Rasûlü ile beraber idik. Bu sırada Hz. Peygamber buyurdu ki: “Cennet ehlinin dörtte biri olmaya razı mısınız?” Oradakiler “evet” dediler. Devamla O buyurdu ki: “Cennet ehlinin üçte biri olmaya razı mısınız?” Oradakiler yine “evet” dediler. Bu sefer yine Rasûl-i Ekrem: “Cennet ehlinin yarısı olmaya razı mısınız? Müslüman kişi cennete girecektir. İnsanların çoğu şirke düşecektir. Şirke bulaşmayan sizler siyah öküzün üzerindeki beyaz kıllar gibi veya kırmızı öküzün derisindeki siyah kıl gibi olacaksınız.”²⁷⁷

Abdullah b. Mes‘ûd’un rivayet ettiği bu hadisi Rasûlullah, ashabdan yaklaşık kırk kişiyle birlikte bir çadırdayken irad etmiştir. Bu rivayette ashabının şirkten uzak durması gerektiği ve bundan uzak durduklarında da onlara mükâfat olarak cennetin vaad edildiği bildirilmiştir.

«عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ، فَإِنَّهُ يَكْفِيكَ»

"Yeryüzündeki toprağa bak, o sana yeter."

Buhârî, Muslim, Ahmed b. Hanbel ve daha başka kaynaklarda İmrân b. Husayn’dan nakledilmiştir. İmrân: Biz Rasûlullahla birlikte gece yolculuk yapıyorduk. Nihayet gecenin sonunda öyle yorulduk ki, yolcu için bundan daha tatlı bir dinlenme olamazdı. Bizi ancak güneşin sıcağı uyandırdı. İlk uyanan falan kişi sonra falanca kişi, daha sonra falanca kişi oldu. Sonra Ömer İbnu’l-Hattâb dördüncü olarak uyandı. Allah

²⁷⁷ Buhârî, *Rikâk*, 45, h. no: 6528; Muslim, *Îmân*, 377, h. no: 221; İbn Mâce, *Zuhd*, 34, h. no: 4283; Tirmizî, *Sıfetu’l-Cennet*, 13, h. no: 2547; Ahmed b. Hanbel, VI, 176, h.no: 3661.

Rasûlü uyuduğu zaman, kendiliğinden uyanmadıkça kendisini uyandırmazdık. Çünkü bizler, uykusunda kendisine ne olacağını bilemezdik. Ömer uyanıp da, herkesin başına geleni görünce yüksek sesle tekbir almaya başladı. Böyle tekbir almaya devam etti. Yüksek sesle tekbir ala ala sonunda Rasûlullah onun sesinden uyandı. Uyanınca, ashab başlarına gelen bu işi O'na aktardı. Hz. Peygamber : «لَا ضَيْرَ - أَوْ لَا يَضِيرُ - ارْتَحِلُوا» "*Zarar yok*" veya "*Zarar vermez, hareket ediniz,*" buyurdu. Akabinde kendisi de hareket etti ve pek de uzak olmayan bir yere kadar yürüdükten sonra, konakladı ve abdest suyu istedi. Abdest aldı, namaz için ezan okundu. Kendisi insanlara namaz kıldırdı. Namazından yüzünü döndürünce baktı ki, bir kişi ayrıca bir kenara çekilmiş, cemaatle beraber namaz kılmamıştır. Bunun üzerine: "*Yâ falan, cemaatle beraber namaz kılmana mâni olan nedir?*" diye sordu. O da: Cünüp oldum suyum da yok, dedi. "*Yeryüzündeki toprağa bak, o sana yeter.*" buyurdu. Daha sonra Rasûl-i Ekrem yürüdü. Bir süre sonra insanlar susuzluktan şikâyet ettiler. Allah Rasûlü konakladı ve falanı çağırdı sonra Ali'yi de çağırdı. "*Gidin, su arayın*" buyurdu. İki gittiler. Nihayet devesi üstünde iki büyük kırba veya iki tulum arasına oturmuş bir kadınla karşılaştılar. Kadına suyun nerede olduğunu sordular. Kadın: Dün bu saatlerde suyun başındaydım, adamlarımız yolcudurlar, bizi arkada bıraktılar, dedi. Öyle ise yürü, dediler. Kadın: Nereye? dedi. Rasûlullah'ın yanına, dediler. Şu Sabîî denilen adamın yanına mı? diye sordu. Senin kastettiğin zatın yanına haydi yürü, dediler. İki o kadını Allah Rasûlü'nün yanına getirdiler ve hâdiseyi O'na anlattılar. Kadını devesinden indirdiler. Rasûl-i Ekrem bir kap istedi. Her iki büyük kırbanın veya iki tulumun ağızlarından o kabın içine su boşaltıp, ağızlarını bağladı. Öteki taraflarındaki ağızlarını açtı. "*Gelin, kendinize su alın ve (hayvanlarınızı) sulayınız*" diye insanlar çağrıldı. Bunun üzerine isteyen hayvanını suladı, isteyen kendisi için su aldı. En sonunda da Allah Rasûlü, kendisine cünüplük isabet eden kimseye bir kap su verip: "*Git üstüne dök.*" buyurdu. O kadın, suyunu nasıl kullandıklarına bakıp duruyordu. Allah'a yemin ederim ki, artık su alınmaktan vazgeçildi de hâlâ kırbalar bize, işe başlamadan

evvelki zamandan daha dolu görünüyordular. Rasûl-i Ekrem *"Kadın için birşeyler toplayın,"* diye emretti. Onun için Medine'nin en iyi hurmasından, undan, sevîkten bir hayli şey topladılar, hatta ona çokça buğday da topladılar. Bunların hepsini çuval kabilinden bir bez içine koydular. Kadını devesine yükleyip, çuvalı da kucağına yerleştirdiler. Hz. Peygamber kadına: *"Görüyorsun ki, senin suyundan hiçbir şey eksiltmedik, lâkin bize su verip suya kandıran Allah'tır."* buyurdu. Kadın, kendi kabilesinin yanına gecikmiş olarak gitti. Onlar: Ey kadın, seni alıkoyan nedir? diye sordular. Kadın: *"Şaşılacak bir durum, bana iki kimse rast geldi. Beni Sabîî denilen şu adamın yanına götürdüler. O da şöyle etti, böyle etti, Allah'a and olsun ki bu adam -bunu söylerken de orta ve şahadet parmaklarını göğşe doğru kaldırıp sema ile arzı kastederek- ya şununla bunun arasındakilerin en sihirbazıdır ya da Allah'ın Rasûlü'dür,* dedi.

Bu olaydan sonra Müslümanlar o kadının bulunduğu yerin etrafındaki müşriklere baskın verdiklerinde, o kadının obasına dokunmazlardı. Kadın bir gün kendi obasına: Zannediyorum ki, bu adamlar size, bilerek (ve benden dolayı) dokunmuyorlar. İslam'a girmek işinize gelir mi? dedi. Kavmi kadına itaat edip İslam'a girdi.²⁷⁸

Kırk kişilik bir seriyye olan bu birlik, sefer esnasında birçok olay yaşamıştır. Namazın kazaya kalması, teyemmüm ve suyu tükenen Müslüman birliğinin su ararken müşrik bir kadınla karşılaşması, ardından kadının suyunun kullanılması ve Allah'ın müminlerin susuzluğunu gidermesi gibi... Kaynaklarını dipnotta aktardığımız bu rivayetin lafızları aynı olmamakla birlikte genel anlamda içerikleri aynıdır. Ancak sünenlerde çok daha dar bir şekilde, teyemmümle ilgili kısım İmrân'dan aktarılmıştır.²⁷⁹

Teyemmüm, kaza namazı ve suları tükenen Müslümanların yanında su olan

²⁷⁸ Buhârî, *Teyemmum*, 5, h. no: 344; *Menâkıb*, 25, h.no: 3571; Muslim, *Mesacîd*, 312, h. no: 682; Ahmed b. Hanbel, XXXIII, 130, h.no: 19898; Hibbân, *Sahîh*, IV, 119-122, h.no: 1301; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XVIII, 132, h. no: 276.

²⁷⁹ Nesâî, *Tahâret*, 203, h. no: 321; Dârimî, *Tahâret*, 65, h.no:770.

müşrik bir kadınla yaşadıkları diyalogu da konu edinen bu rivayet, sahabilerin yanı sıra müşrik bir bayanla ilgili bir kesiti de içermektedir. Bu rivayet bir sefer halinde çölde irad edilmiştir.

b- Gayr-i Müslimlerin Bulundukları Meclisler

Hz. Peygamber'in diğer din salikleri ile irtibata geçmesi, kimi zaman tebliğ ve tebyîn görevinin ifası, kimi zaman dünyevi bir ihtiyaç, kimi zaman zihinlerde oluşan bir sual ve kimi zaman da sosyal hayatı tanzim için birlikte olma zorluluğundan kaynaklanmaktadır.

İslam'ı tebliğ çerçevesinde Rasûlullah Mısır Mukavkısı'na, Bizans'a, Habeşistan'a ve daha başka yerlere davet mektupları göndermiş buradaki Hristiyan yöneticileriyle diyalog ortamı oluşturmuştur. Hz. Peygamber, Necran Hristiyanlarını İslam'a davet için Muğire b. Şu'be'yi göndermişti. Onlar da içinde din adamlarının olduğu altmış kişilik bir heyetle Medine'ye gelmişlerdi. Necran heyeti, Mescidde Allah Rasûlü'nün huzuruna çıkmış ve ibadet vakitleri geldiğinde Mescidde ibadet etmek istemişler, Rasûlullah da onlara izin vermiştir.²⁸⁰ Ertesi gün, Rasûlullah Necran heyetini İslam'a çağırdı. Arada tartışmalar çıktı. Rasûl-i Ekrem, Necranlıları lanetleştirmeye davet etti. Bunun üzerine Necran heyeti, özel istişare için çekildiler. Kendi aralarında yaptıkları istişare sonunda lanetleştirmeyi kabul etmeyip bir antlaşma yaparak dinlerinde kaldılar.²⁸¹

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle başlayan süreçte, Yahudilerle sıkı bir ilişki ve diyalog ortamı oluşmuştur. Gerek Yahudilerin aralarındaki ihtilafı çözmede,

²⁸⁰ Bkz. Hamidullah, Muhammed, (ö.2002) *İslam Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, Çev. Salih Tuğ, I-II, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1993, I,619-620.

²⁸¹ “Artık sana ilim geldikten sonra kim seninle onun hakkında çekişirse de ki: Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım. Sonra Allah'a dua ve niyaz edelim de O'nun lanetini yalancılara üstüne okuyalım. Eğer, yine yüz çevirirlerse muhakkak Allah, o fesatçıları hakkıyla bilendir.” 3/Âl-i İmrân, 61.

gerekse zihinlerine takılan soruları gelip sormalarında ve gerekse Medine anayasası oluşturulurken gerçekleşen istişarelerde, Rasûlullahla iletişim haline girmişlerdir.

Rasûl-i Ekrem müşriklerle pek çok defa diyaloga girmiştir. İslam'ın ilk günlerinden başlayıp, Bedir, Uhud ve Hendek gibi büyük savaşların meydana gelmesi ve 9/Tevbe Sûresi'ndeki Müşriklere verilen ulti­matom²⁸² neticesinde Arap Yarımadası'nda bir tek müşrik kalmayınca­ya kadar ilişkiler devam etmiştir. Müslümanların güçlenmesiyle ortaya çıkan münafıklar ve az da olsa Mecusilerle de iletişim olmuştur.

H. Peygamber'i imtihan etmek, onunla tartışmak veya ona soru sormak için gayr-i müslimler Rasûlullah'ın huzuruna geldiklerinde hadisler irad olunmuş. Aynı şekilde H. Peygamber, İslam'a davet için gittiğinde Müslüman olmayanların yanında da hadis irad edilmiştir.

«عَائِدًا بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ»

Buhârî, Muslim, Nesâî ve Dârimî, H. Âişe'den şöyle nakletmişlerdir: Yahudi bir kadın dilenmek üzere H. Âişe'ye gelmiş de ona: Allah seni kabir azabından korusun, diye duâ etmiştir. Bunun üzerine H. Âişe, Rasûlullah'a: İnsanlar kabirlerinde azap görürler mi? diye sormuş. Bunun üzerine Allah Rasûlü de: “*Bundan (kabir azabından) Allah'a sığınırım*” demiştir.²⁸³

Yahudi bir kadının dilenmek üzere H. Âişe'ye gelerek kabir azabından korunması için dua etmesi ve onun da bunu Allah Rasûlü'ne sorması sonucunda; H. Peygamber de kabir azabından Allah'a sığındığını ifade etmiştir. Bir Yahudi kadının irad edilmesine sebep olduğu bu hadis, güneş tutulmasıyla alakalı olup, rivayetin konumuzla

²⁸² “Allah ve Elçisinden antlaşma yaptığınız müşriklere ihtar! Dört ay daha yeryüzünde dolaşın. İyi bilin ki siz Allah'ı âciz bırakamazsınız; Allah ise kâfirleri rezil edecektir.” 9/Tevbe, 1-2.

²⁸³ Buhârî, *Kusûf*, 7, h. no: 1049; Muslim, *Kusûf*, 8, h. no: 903; Nesâî, *Kusûf*, 11, h. no: 1475; Dârimî, *Salât*, 187, h.no: 1568.

ilgili kısmını aktarmakla yetiniyoruz.

«أَخْفُوا الشَّوَارِبَ وَأَعْفُوا اللَّحَى»

“Bıyıkları kısaltınız sakalları salıveriniz.”²⁸⁴

Muslim, Buhârî, Tirmizî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel; İbn Ömer’den rivayet etmişlerdir. Bu rivayeti İbn Sa’d, daha ayrıntılı bir şekilde Ubeydullah b. Abdillâh’tan şöyle nakletmiştir: Rasûlullah Mecusilerden bıyığı gür, sakalını tıraş etmiş bir adam gördü de ona “sana bunu kim emretti” buyurdu. O, rabbim (efendim) dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Fakat Rabbim bana bıyığımı kısaltmamı, sakalımı da uzatmamı emretti.” buyurdu.²⁸⁵

Konuyla ilgili bir başka rivayette Hatîb el-Bağdâdî’nin, Ebû Yakub el-Hattâbî’den aktardığına göre Rasûlullah’a Acem’den sakallarını tıraş etmiş, bıyıklarını bırakmış bir heyet geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Onlara muhalefet edin, bıyıkları kısaltınız sakalları salıveriniz.”²⁸⁶

Hadisin vurûd sebebi: Allah Rasûlü sakalını tıraş etmiş, bıyığını uzatmış bir veya bir grup mecusiyle gerçekleşen bir diyalog neticesinde onlara muhalefet etmek üzere bu hadisi irad etmiştir.

İnsanları inançlarına göre ölçü alarak bu bölümü ikiye ayırdık. Birinci bölümde, biri kırk sahabinin bulunduğu bir çadırdaki diğeri ise kaza namazı kılma ve teyemmüm alma gibi birçok olayın vuku bulduğu kırk kişilik bir seriyye yol aldığı esnada çölde irad edilmiştir. İkinci bölümde ise bir Yahudi kadının Hz. Âişe’ye gelerek ona kabir azabından korunması için dua etmesi, diğeri ise bıyıkların uzatılıp sakalın kısaltılması hususunda mecusilere muhalefet etme

²⁸⁴ Muslim, *Tahâret*, 52, h. no: 259; Buhârî, *Libâs*, 65, h. no: 5893; Tirmizî, *Edep*, 18, h. no: 2763; Nesâî, *Tahâret*, 16, h. no: 15; Ahmed b. Hanbel, VIII, 279, h.no: 4654.

²⁸⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, I, 347.

²⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd ve Zeylihi*, thk. Mustafa Abdalbaki Atâ, I-XXIV, Dârul-Kutubil-‘İlmiyye, Beyrut 1417/1996, XVII, 61.

sebebiyle vurûd olmuştur.

2-Eşrafın ve Avamın (bedevî, köylü) Bulundukları Meclisler

Tarihte hiçbir toplum, fertleri arasında fark bulunmayan bir özelliğe sahip olmamıştır. Aksine bütün toplumlar, bir şekilde farklılık içeren bir yapıya sahiptir. İnsanların farklı özellikleri vardır. Herkes belirli bir etnik kökene sahiptir. Doğduğu ailede bu kökenin ilk eğitimini alır ve bunu kimliğinin bir parçası olarak taşır. Ancak kendi kabiliyetleri ve edindiği eğitimle bulunduğu sınıfta farklı bir seviyeye çıkabilir. Aynı toplum içinde insanlar bir tarağın dişleri gibi değildir. Bir elin parmakları gibi uzunlukları ve kalınlıkları farklıdır. Muhatabın farklı olması, muhatap olunanın durumunu da etkiler. Bu çerçevede muhatapların eğitim seviyesi, sosyal sınıfı, eşraftan veya avamdan, alim veya cahil olması gibi özelliklerin sözü söyleyeni etkilediği bir hakikattir. Toplumu değiştirmek, dönüştürmek gibi bir görevi olan bir peygamberin hangi sözü veya davranışı kime ve nasıl söylediği önemli bir husustur.

Hiz. Peygamber'in huzuruna her tabakadan insan geliyordu. O, onların kapasitesine, idrak ve kültür seviyesine göre hitap ediyor ve herhangi bir konuyu en iyi şekilde anlama ve kavramalarını sağlıyordu. Buhârî'nin Hiz. Ali'ye dayandırarak aktardığı şu rivayet, konuyu özetler mahiyettedir. Alî: *“İnsanlara bilebilecekleri şeyleri söyleyiniz. Siz Allah ve Rasûlü'nün yalanlanmasını arzu eder misiniz?”* demiştir.²⁸⁷

Hiz. Peygamber ümmetinin eğitim ve öğretiminde tedrici bir metot uygulamıştır. Bunu Muaz b. Cebel'in şahsında tüm ümmetine de tavsiye ediyor. İbn Abbâs: Allah Rasûlü Muâz'ı Yemen'e gönderdiğinde ona: *“Ey Muâz, sen Ehl-i Kitâb olan bir kavime vali olarak gidiyorsun. Onları çağıracağın ilk şey, Allah'a ibadet etmek olsun. Allah'ı tanıdıkları zaman, Allah'ın onlara günde beş vakit namazı farz kıldığını haber ver. Onlar bunu yaptıklarında, Allah'ın onlara mallarından alınıp fakirlere verilmek üzere zekâtı*

²⁸⁷ Buhârî, *İlim*, 49, h. no: 127. وَقَالَ عَلِيٌّ: «حَدِّثُوا النَّاسَ، بِمَا يَعْرِفُونَ أَتَجِبُونَ أَنْ يُكَذَّبَ، اللَّهُ وَرَسُولُهُ»

farz okıldığını haber ver ve insanların mallarının en iyilerini almaktan da sakın” buyurdu, demiştir.²⁸⁸

a- Eşrafın Bulunduğu Meclisler

«لَا تَسُبُّوا الْأَمْوَاتَ فَتُؤْذُوا الْأَحْيَاءَ»

“Ölülere sövmeyiniz. Hayatta olanları incitirsiniz.”²⁸⁹

Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve İbn Hibbân’ın; Muğîre b. Şu’be’den muhtasaran aktardığı bu rivayeti; Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Tahâvî, Taberânî, Hâkim ve İbn Sa’d; İbn Abbâs’tan tafsilatlı bir şekilde nakletmişlerdir. Kaynağını verdiğimiz bu rivayetin lafızları farklılık göstermekle birlikte genel olarak şu şekildedir; İbn Abbâs: Bir adam Abbâs’ın babasına sövdü. Abbâs da ona bir tokat attı. Bunun üzerine o adamın akrabaları gelerek: Abbâs’ın ona vurduğu gibi o da Abbâs’a vurmalıdır değilse onu öldürürüz, dediler. Olay Hz. Peygamber’e ulaşınca, minbere çıktı ve: “*Ey İnsanlar! Allah katında en değerli insanın kim olduğunu biliyor musunuz?*” deyince, sahabiler: Sensin dediler. Rasûl-i Ekrem de: “*Abbâs benim ailemden ben de onun ailesindenim, ölmüşlerimize sövmeyin ki dirilerimiz üzülsinler.*” Bunun üzerine Abbâs’a karşı ayaklananlar: “Ya Rasûlallah! Seni gücendirmekten Allah’a sığınırız. Bizim için Allah’tan af dile.” dediler.²⁹⁰ Hâkim rivayetin sonunda bunun sahih isnadlı olduğunu ifade etmiştir.²⁹¹

²⁸⁸ Buhârî, *Zekât*, 41, h. no: 1458; Muslim, *Îmân*, 31, h. no: 19.

²⁸⁹ Tirmizî, *Birr*, 51, h. no: 1982; Ahmed b. Hanbel, XXX, 150, h.no: 18210; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, VIII, 25, h. no: 7278; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 292, h.no: 3022.

²⁹⁰ Nesâî, *Kasâme*, 21, h. no: 4775; Ahmed b. Hanbel, IV, 466, h.no: 2734; Tahâvî, *Şerhu Muşkili’l-Âsâr*, IX, 146, h.no: 3526; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, XII, 36, h. no: 12395; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 371, h. no: 5421; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, IV, 24.

²⁹¹ el-Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 371, h. no: 5421.

Hadiste ölümler hakkında kötü söz söylemenin yasak olduğu gösterilmektedir. Ölenler dünya hayatlarında yapmış olduklarına kavuşmuşlardır. Nitekim Hz. Âişe'nin aktardığı bir hadis bu durumu açıklığa kavuşturmaktadır: Hz. Âişe dedi ki, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Ölümlere sövmeyin! Çünkü onlar önden gönderdikleri şeylere nail olmuşlardır!”²⁹² Artık onların hak ettiklerini Allah verecektir. Bundan dolayı ölmüş kişi kötü biri olsa da onlar hakkında kötü olduğunu söylemenin herhangi bir faydası olmadığı gibi gereksiz ve çirkin bir işle meşgul olunmuştur. Geçmiş ne olursa olsun insan tabiatı itibarıyla atalarına karşı bağlılık gösterir. Bu lüzumsuz söz yüzünden ancak diriler incinir. Bu sebeple ashab arasında vuku bulan bir olayın anlatıldığı bu hadis, cahilî davranışlardan uzak durulması için irad edilmiştir.

«النَّاسُ مَعَادِنُ، فَحَيَاؤُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ حَيَاؤُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَتُّهُوا»

Buhârî, Muslim ve birçok kaynakta ve mükerreren Ebû Hureyre'den aktarılan bu hadiste, Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Siz insanları madenler gibi (kimi hâlis, kimi kalp) bulursunuz. İnsanların Cahiliye devrinde hayırlı olanları, dinî emirleri anlayıp amel ettikçe, İslam devrinde de hayırlılarıdır.”²⁹³

İbn Sa'd ve el-Hâkim (buna sahih demiştir) Ummu Seleme'den nakletmiştir. İkrime b. Ebî Cehl, Hz. Peygamber'e Medine'ye uğradığında kendisine bu Allah'ın düşmanın oğludur, denildiğini şikâyet etti bunun üzerine Rasûlullah hutbe irad etti ve şöyle buyurdu: “İnsanları madenler gibi (kimi hâlis, kimi kalp) bulursunuz. İnsanların Cahiliye devrinde hayırlı olanları, dinî emirleri anlayıp amel ettikçe, İslam devrinde de

²⁹² Buhârî, *Cenâiz*, 98, h. no: 1393; Nesâî, *Cenâiz*, 52, h. no: 1936; Ahmed b. Hanbel, XLII, 296, h.no: 25469.

²⁹³ Buhârî, *Ehâdîsu'l-Enbiyâ*, 10, h. no: 3353; *Menâkib*, 1, h. no: 3493; Muslim, *Birr*, 160, h. no: 2638; Ahmed b. Hanbel, XII, 506, h.no: 7543.

*hayırlılarıdır. Bir kâfirden dolayı bir Müslümana eziyet etmeyiniz.”*²⁹⁴

Hadisin vurûd sebebi: Bu hadis, İkrime babasından dolayı kınandığı için irad edilmiştir. Hadisin baş tarafında şu fikir anlatılmaktadır: İnsanlar maden cevherleri gibi kimisi hâlis ve kıymeti çok, kimisi de karışık ve kıymeti azdır. İnsanların Cahiliye devrinde faziletli ve keremli olanları, İslam'ı anlayıp amel ettiklerinde faziletli ve keremli olmaya devam etmişlerdir. Çünkü İslam'da fazilet, takva iledir. Buna nesep ve şerefi de eklenince fazileti daha da çok olmuştur.

b- Avamın (bedevî)²⁹⁵ Bulundukları Meclisler

«لَا تُزْرِمُوهُ»

“Onun bevlini kesmeyin”²⁹⁶

Buhârî, Muslim ve daha birçok kaynak, Enes b. Malik'ten muhtasaran nakletmişlerdir.²⁹⁷ Muslim başka bir tarikte Enes b. Mâlik'ten şöyle aktarmıştır. Enes: Bir defa biz mescidde Rasûlullah'la bulunuyorduk. O esnada bir bedevî geldi ve mescidin içine bevletmeye başladı. Bunun üzerine sahabiler: مَ مَ yapma yapma dediler. Rasûlullah: “Bevlini kesmeyin. Bırakın onu!” buyurdular. Ashab da onu bıraktılar. Sonra Allah Rasûlü o kişiyi çağırarak ona: “Bu mescidlere ne bevlden, ne de pislikten hiçbir şey uygun olmaz. Mescidler Allah'ı (cc.) anmak, namaz kılmak ve Kur'an okumak için yapılmıştır.” buyurdu. Müteakiben Hz. Peygamber birine emretti o da bir kova su

²⁹⁴ el-Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 271, h. no: 5061.

²⁹⁵ Vahalarda ve çölde hayvanlarıyla birlikte konargöçer olarak yaşayan Araplara verilen addır. Bkz. Fayda, Mustafa, *Bedevî*, DİA., İstanbul 1992, V, 311.

²⁹⁶ Buhârî, *Edep*, 35, h. no: 6025; Muslim, *Tahâret*, 100, h. no: 285; Nesâî, *Tahâret*, 45, h. no: 53; İbn Mâce, *Tahâret*, 78, h. no: 528; Ahmed b. Hanbel, XXI, 74, h.no: 13367.

²⁹⁷ Buhârî, *Edep*, 35, h. no: 6025; Muslim, *Tahâret*, 98, h. no: 284; Nesâî, *Tahâret*, 45, h. no: 53; İbn Mâce, *Tahâret*, 78, h. no: 528; Ahmed b. Hanbel, XXI, 74, h.no: 13367.

getirerek bevin üzerine döktü.²⁹⁸

Bu hadisi Buhârî, taharet bahsinin birkaç yerinde tahrir ettiği gibi Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce aynı bahiste muhtelif ravilerden az lâfız değişiklikleriyle tahrir etmişlerdir.

Hadisin vurûd sebebi: Bir bedevînin mescide girip uygunsuz bir davranışta bulunmasıdır. Allah Rasûlü, bu durumu sükûnetle karşılayıp problem çözme yönteminin güzel bir örneğini bizlere sunmuştur.

«إِنَّمَا الْمَدِينَةُ كَالْكَبِيرِ، تَنْفِي حَبَشَتَهَا، وَيَنْصَعُ طَبِئُهَا»

“Medine ancak bir körük gibidir. Kötüsünü atar, iyisini ortaya çıkarır.”

Buhârî, Muslim, Tirmizî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel; Câbir b. Abdillâh'tan şöyle aktarmaktadırlar: Bir bedevî, Rasûlullah ile İslâm üzere biat etti. Akabinde bedevî Medine'de sıtma hastalığına yakalandı. Bunun üzerine bu bedevî, Rasûlullah'a geldi ve: Yâ Rasûlallah! Benim biatimi geri ver (de ben çöle gideyim)! dedi. Allah Rasûlü bunu kabul etmedi. Sonra bedevî yine geldi ve: Yâ Rasûlallah! Benim biatimi geri ver! dedi. Rasûlullah yine kabul etmedi. Sonra yine gelip: Benim biatimi geri ver! dedi. Rasûl-i Ekrem yine kabul etmedi. Bunun üzerine o bedevî Medine'den çıkıp gitti. Hz. Peygamber de: *“Medine ancak demirci körüğü gibidir; değersizlerini dışarı atar, temizlerini de meydana çıkarır.”* buyurdu.²⁹⁹

Bu konuyla ilgili bir başka haberi de Buhârî, Muslim, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel; Zeyd b. Sâbit'ten şöyle nakletmişlerdir: Uhud Savaşı'nda sahabeden bazıları savaştan çekilmişlerdi. Müslümanlar bunlar hakkında iki grup oldu. Bir kısmı onlar öldürülmeli diyor

²⁹⁸ Muslim, *Tahâret*, 100, h. no: 285.

²⁹⁹ Buhârî, *Ahkâm*, 47, h. no: 7311; Muslim, *Hac*, 489, h. no: 1383; Tirmizî, *Menâkib*, 68, h. no: 3920; Nesâî, *Bîat*, 22, h. no: 4185; Ahmed b. Hanbel, XXII, 189, h.no: 14284.

diğer taraf ise hayır diyorlardı. Bunun üzerine 4/Nisa 88. ayet indi³⁰⁰ ve sonra Hz. Peygamber: *“Medine temiz bir beldedir. Ateşin madenleri temizlediği gibi Medine de Müslümanlar arasındaki kirleri aynı şekilde çıkarıp atar.”* buyurdu.³⁰¹

Hadisin vurûd sebebi: Medine’nin faziletiyle ilgili olan bu rivayet için iki sebep zikredilmiştir. İlki bir bedevînin yaptığı biati geri istemesi ile alakalı diğeri ise Uhud Savaşı esnasında münafıkların savaş meydanını terk etmesi ile ilgilidir.

3- Yaşlı ve Yetişkinler ile Genç ve Çocukların Bulunduğu Meclisler

Hz. Peygamber’in hadis iradı esnasında, huzurda bulunanların yaşları aynı değildi. Bazen çocuk, bazen genç ve bazen de yaşlılardan oluşmaktaydı. Bütün bu yaş grupları kimi zaman aynı anda kimi zaman da ayrı ayrı Rasûlullah’ın huzurunda bulunmaktaydı. Sosyal hayatın her kademesine hitap eden Allah Rasûlü’nün, yaşları muhtelif kişilerden oluşan meclislerine örnekler verilecektir.

a- Yaşlı ve Yetişkinlerin Bulunduğu Meclisler

«اتَّقُوا اللَّهَ، وَاعْدِلُوا فِي أَوْلَادِكُمْ»

“Allah’tan korkun, çocuklarınız arasında adalet gösterin!”

Muslim, Numân b. Beşîr’den naklen rivayet etti. Numân: Babam malının bir kısmını bana tasadduk etti. Bunun üzerine annem Amra: Rasûlullah’ı şahit göstermedikçe ben razı olamam, dedi. Babam da sadakama şahit yapmak için beni Allah Rasûlü’ne götürdü. Rasûlullah ona: *Bunu bütün çocuklarına yaptın mı?*” diye sordu. Babam: Hayır, cevabını verince Rasûlullah: *“Allah’tan korkun, çocuklarınız arasında adalet gösterin!”*

³⁰⁰ “Size ne oldu ki, münafıklar hakkında iki grup oldunuz. Oysa yaptıkları işlerden dolayı Allah onları baş aşağı etmiştir. Allah’ın saptırdığını doğru yola iletmek mi istiyorsunuz? Allah birini saptırırsa artık onun için bir yol bulamazsın.” 4/Nisa 88.

³⁰¹ Buhârî, *Meğâzî*, 17, h. no: 4050; Muslim, *Hac*, 490, h. no: 1384; Tirmizî, *Tefsîr*, 5, h. no: 3028; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 492, h.no: 21631.

buyurdular. Buna binaen babam gelip sadakayı benden aldı.³⁰²

Numân b. Beşir'den lafızları farklı olan ancak konusu aynı olan başka rivayetler de vardır. Onlardan en yaygın olanı Buhârî, Muslim, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel'in, Numân b. Beşir'den naklettiği şu rivayettir: Numân'ın babası ona bir köle bağışlamıştı ve Rasûlullah'ı da bu yaptığı işe şahit tutmak için O'nun yanına gelmişti. Hz. Peygamber: “*Tüm çocuklarına aynı şekilde bağışta bulundun mu?*” diye sordu. Beşir: “Hayır” dedi. Rasûl-i Ekrem: «فَارْجِعْهُ» “*Öyleyse onu geri al.*” buyurdu.³⁰³

Hadisin sebab-i vurûdu: Bir babanın evladına yaptığı sadakaya, Hz. Peygamber'i şahit tutmak istemesi üzerine hadis irad olmuştur. Rasûlullah ebeveynlere çocukların bazılarını verilip bazılarının ihmal edilmemesi gerektiğini hatırlatmıştır.

«قَدْ عَلِمْتُ لَمْ نَظَرَ بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ، إِنَّ الشَّيْخَ يَمْلِكُ نَفْسَهُ»

Ahmed b. Hanbel ve Taberânî, Amr b. As'tan şöyle nakletmektedirler: Biz Hz. Peygamber'in yanındayken bir genç geldi ve: Ya Rasûlallah, oruçluysen (ehlimi) öpebilir miyim? diye sordu. Rasûlullah, “*hayır*” buyurdu. Ardından yaşlı biri geldi ve aynı soruyu sordu. Ona ise “*evet*” dedi. Biz bu cevap karşısında birbirimize baktık. Bizim bu durumumuzu gören Allah Rasûlü: “*Sizin niçin birbirinize baktığınızı biliyorum. Çünkü yaşlı kimse nefesine sahip olur.*” buyurdular.³⁰⁴ Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inin tahririni yapan Şuayb Arnaût, bu hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.³⁰⁵

Beyhakî de Hz. Âişe'den naklettiğine göre, Hz. Peygamber ihtiyarın oruçluysen

³⁰² Muslim, *Hibât*, 13, h. no: 1623; Ebû Avâne, *Mustahrec*, III, 460, h.no: 5689.

³⁰³ Buhârî, *Hibe*, 10, h. no: 2586; Muslim, *Hibât*, 9, h. no: 1623; Nesâî, *Nehal*, 22, h. no: 4185; Ahmed b. Hanbel, XXX, 328, h.no: 18378.

³⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, XI, 351, h.no: 6738; XI, 631, h.no: 7055; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIII, 56, h. no: 137.

³⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, XI, 351, h.no: 6738.

öpmesine ruhsat vermiş, genci de nehy ederek şöyle buyurmuştur: “*İhtiyar kendine sahip çıkar, genç ise orucunu bozar.*”³⁰⁶

Ahmed b. Hanbel, Tahâvî, İbn Huzeyme ve el-Hâkim; Hz. Ömer’den nakletmişlerdir. Hz. Ömer: Bir gün keyfe gelerek oruçlu olduğum halde ehlimi öptüm. Bunun üzerine Hz. Peygamber’e geldim: Ben bugün büyük bir iş yaptım, oruçlu iken öptüm, dedim. Rasûlullah buyurdu ki: “*Oruçluyken su ile mazmaza yapmış olsan hüküm ne olur dersin?*” Bunda bir şey yoktur, dedim. “*O halde ötekinde neden olsun?*” buyurdular.³⁰⁷

Musned-i Ahmed’in tahricinde,³⁰⁸ İbn Huzeyme’nin, *Sahîhi ’nin* talikinde³⁰⁹ ve el-Hâkim’in *el-Mustedrek*’inde³¹⁰ bu hadisin, Şeyhayn’ın şartı üzerine *sahih* olduğu belirtilmiştir.

Rasûlullah, aynı soru için bir gence ayrı, ihtiyara ayrı cevap vermiştir. Hz. Ömer’in oruçluyken kendisinin yaptığı veya başka bir yetişkinin yaptığı tasarruf, genç kişiyle aynı kefeye konulmamıştır. Bir genç ve bir ihtiyarın aynı soruyu sormalarına rağmen aldıkları cevabın farklı olması, yaş faktörünün hükme etkisinin güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

b- Genç ve Çocukların Bulunduğu Meclisler

«يَا غُلَامُ سَمِّ اللَّهَ، وَكُلْ بِمِمينِكَ، وَكُلْ مِمَّا يَلِيكَ»

Buhârî, Muslim, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel; Hz. Peygamber’in üvey oğlu

³⁰⁶ Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IV, 391, h.no: 8084.

³⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, I, 285, h.no: 136; I, 439, h.no: 372; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, II, 89, h.no: 3364; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 245, h.no: 1999; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 596, h.no: 1572.

³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, I, 439, h.no: 372.

³⁰⁹ İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 245, h.no: 1999.

³¹⁰ el-Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 596, h.no: 1572.

Ömer b. Ebî Seleme'den³¹¹ rivayet etmiştir: Ben Rasûlullah'ın bakımında olan bir çocuktum. Yemek yerken elim kabın her tarafına uzanıyordu. Bunun üzerine Rasûlullah bana: *"Ey yavrucuğum, besmele çek, sağ elinle ve önünden ye!"* buyurdular. Bu tembihten sonra ben hep öyle yedim.³¹²

Hadisin vurûd sebebi: Rasûl-i Ekrem, yemek esnasında bir çocuğa yemek adabını öğretirken irad etmiştir. Hz. Peygamber'in öğretilerinde veciz bir şekilde yer alan yemek adabı, hiçbir zaman eskimeyecek en yüksek medeniyet kurallarından olmuştur. Bu atmosferde büyüyen Hz. Peygamber'in üvey oğlu Ömer, Rasûlullah'tan öğrendiği bir hususu paylaşmıştır.

«يَا غُلَامُ، هَذَا أَبُوكَ وَهَذِهِ أُمُّكَ فَخُذْ يَدَيْهِمَا شِئْتَ»

"Ey oğlan, bu babandır, bu da annen. Onlardan hangisini dilerse elini tut!"

Ebû Dâvûd, Dârimî, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve el-Hâkim; Ebû Meymûne Süleyman'dan nakletmişlerdir. O şöyle dedi: "Ben Ebû Hureyre'nin yanındaiken bir kadın geldi ve: Kocam çocuğumu benden almak istiyor, dedi. Buna binaen Ebû Hureyre şunu anlattı: Bir gün Rasûlullah'ın yanındaiken O'na bir kadın geldi ve şöyle dedi: "Ya Rasûlallah kocam oğlumu (yanımdan alıp) götürmek istiyor. Ancak oğlum bana Ebû

³¹¹ Bu hadisin ravisi Ömer, Ebû Seleme'nin oğludur. Annesi de Rasûl-i Ekrem'in hanımlarından olan Ummu Seleme'dir. Bu karı-koca Habeşistan'a hicret etmişlerdi. Ömer orada dünyaya gelmiştir. Ebû Seleme Habeşistan'da vefat edince, bu ana oğul Medine'ye geldiklerinde Allah Rasûlü, Ummu Seleme'yi nikâhla alıp kendi kadınları arasına katmakla taltîf etmiştir. Bu suretle Ömer, Rasûlullah'ın üvey oğlu olma şerefini kazandı ve Rasûl-i Ekrem'in terbiyesi altında büyüdü. İbn Abdilberr'in beyanına göre, Ömer Rasûlullah'ın vefatında dokuz yaşında idi. Hicretten iki yıl önce doğduğuna dair de rivayet vardır. Sofuoğlu, Mehmed, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, I-XVI, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1988, XII, Et'ime/5479.

³¹² Buhârî, *Et'ime*, 2, h. no: 5372; Muslim, *Eş'ribe*, 108, h. no: 2022; İbn Mâce, *Et'ime*, VIII, h. no: 3267; Ahmed b. Hanbel, XXVI, 252, h.no: 16332.

İnebe kuyusundan su (getirip) içirdi. (Oğlum) bana faydalı oldu, dedi. Allah Rasûlü: *"Onun hakkında kura çekiniz,"* buyurdu. Bunun üzerine (kadının) kocası: Çocuk hakkında bana karşı kim hak iddia edebilir? dedi. Hz. Peygamber (çocuğa dönerek): *"Şu babandır. Şu da annendir, onlardan istediğinin elini tut."* buyurdu. (Çocuk da) annesinin elini tuttu. Bunun üzerine (kadın) çocukla (birlikte oradan uzaklaşıp) gitti.³¹³

Hadisin vurûd sebebi: Hz. Peygamber temyiz yaşına gelmiş bir çocuğa anne babasını tercih etme muhayyerliğini vermiştir. Rasûlullah'a gelen kadının, oğlunun kendisine faydalı olduğunu söylemesinden, onun hayrı şerden ayırabilecek rüşt çağına ulaştığını ve hizmetinden yararlanılabilecek bir yaşta olduğunu anlıyoruz. Daha sonra ortaya çıkan bir olay için önce yaşanmış benzer bir olay çözüm olarak sunulmuştur.

4- Kadınların Bulunduğu Meclis

Kadının yaratılışı, kız çocuk, eş ve anne olarak konumu, erkek karşısındaki statüsü, ferdî ve ictimâî hayattaki hak ve ödevleri tarih boyunca önemli bir husus olmuştur. Toplumun önemli bir oranı kadınlardan oluşmaktadır. Kadınların cemiyette ve ailevi hayatta çok mühim rolleri vardır. Hz. Peygamber, toplumun önemli bir oranını oluşturan kadınları ihmal etmemiş onların eğitime önem vermiştir. Haftanın belli günlerinde onlara zaman ayırmış, gerek bireysel gerekse toplu bir şekilde onlara çeşitli konularda bilgiler aktarmıştır. Ferdî ve toplu olarak Rasûlullah ile gerçekleşen meclislere örnekler verilecektir.

«إِنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ يُصَلِّي هَذِهِ الصَّلَاةَ غَيْرُكُمْ»

"Bu namazı yeryüzünde yaşayanlardan sizden başka hiç kimse beklemiyor"

Buhârî, Muslim ve daha birçok muhaddis, Hz. Âişe'den nakletmişlerdir. Hz. Peygamber'in zevcesi Âişe şöyle demiştir: Rasûlullah bir gece yatsı namazını karanlık

³¹³ Ebû Dâvûd, *Talâk*, 35, h. no: 2277; Nesâî, *Talâk*, 52, h. no: 3496; Dârimî, *Talâk*, 16, h. no: 2339;

Ahmed b. Hanbel, XII, 308, h.no: 7352; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 108, h.no: 7039.

basıncaya kadar geciktirdi. Ate me denilen namaz işte budur. Allah Rasûlü o gece odasından erken çıkmadı. Sonra Hz. Ömer: Kadınlarla çocuklar uyudu, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (Namaza) çıktı ve mesciddekilerin yanına varınca onlara: *Bu namazı sizden başka yeryüzünde yaşayanların hiçbirisi beklemez*, buyurdular. Bu (söylediklerim) İslam dini henüz insanlar arasında (Medine halkı dışında) yayılmadan evveldi.³¹⁴

Muslim’de geçen rivayette şu ziyade vardır. İbn Şihâb dedi ki: Bana anlatıldığına göre Hz. Peygamber (sas.): “Allah’ın Rasûlü’ne namaz hususunda ısrar etmeye hakkınız yoktu.” buyurmuş. Bunu Ömer b. Hattâb seslendiği vakit söylemiştir.³¹⁵

Ate me: Gecikmek, gece karanlığı ve gecenin ilk üçte biri manalarına gelir. Bu manalara bakarak yatsı namazına da “*Salâtu'l-Ate me*” denilmiştir.³¹⁶

Bu hadisin vurûd sebebi: Bu hadiste, Hz. Âişe’nin de şahit olduğu yatsı namazının ate me denen vakte kadar geciktirilebileceği Rasûlullah tarafından gösterilmiştir. Bu namaza kadın ve çocuklar da eşlik etmiştir. Ayrıca rivayet, bizlere o dönemin camii ve cemaat geleneği hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

³¹⁴ Buhârî, *Ezân*, 161, h. no: 862; Muslim, *Mesâcid*, 218, h. no: 638; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 35, h. no: 2277; Nesâî, *Salât*, 19, h. no: 482; Dârimî, *Salât*, 19, h. no: 1249; Ahmed b. Hanbel, XLIII, 356, h.no: 26337.

³¹⁵ Muslim, *Mesâcid*, 218, h. no: 638.

³¹⁶ İbn Seyyide’ye göre Ate me, gecenin şafak kaybolduktan sonra gelen ilk üçte biridir. Bazıları yatsı namazından sonra gelen vakte Ate me denildiğini söylemişlerdir. Bazıları da Ate me’den murat, gecenin bakiyesi demek olduğunu söylerler. İslam’ın intişarından murat, Medine’den başka yerlere yayılmasıdır. O yerlere İslamiyet, Mekke’nin fethinden sonra yayılmıştır. Kadınlarla çocuklardan murat, evlerinde uyuyanlar değil; mescide gelmiş olanlardır. Haseten bunların zikredilmesi uykuya sabredemeyecekleri, bir de şefkat ve merhamete daha lâyık oldukları içindir. Rasûlullah’ın: “*Bu namazı sizden başka yeryüzünde yaşayanların hiç biri beklemez*”, buyurması, ya o gün Medine’den başka hiç bir yerde namaz kılınmadığı içindir. Yahut başka milletlerin dinlerinde o vakitte namaz bulunmadığındandır. Bkz. Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, III, 636-637.

«لَا، إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ، وَلَيْسَ بِحَيْضٍ،»

“Hayır, bu damardan gelen bir kandır hayız kanı değildir.”

Buhârî, Muslim, sünen sahipleri ve daha birçok hadis külliyatında Hz. Âişe’den nakledildiğine göre, Fatıma binti Hubeyş Allah Rasûlü’ne gelerek: “Ben kendisinden devamlı kan gelen ve temizlenemeyen bir kadını, namazı bırakayım mı?” diye sordu. Rasûl-i Ekrem şöyle buyurdu: *“Hayır, bu damardan gelen bir kandır hayız kanı değildir. Hayız günlerinin sayısına göre kan gelmeye başladığı zaman namaz kılmayı bırak, hayız bittiği zaman ise üzerine bulaşan kanı yıka ve namazlarını kıl.”*³¹⁷

Buhârî ve Tirmizî’de şu ziyade vardır. Hişâm: Babam Urve ibn Zubeyr’in: “Ondan sonra yine o vakit gelinceye kadar her bir namaz için abdest al” dediğini nakletti.

318

Hadisin vurûd sebebi: Bir kadının kendi özel durumunu Hz. Peygamber’e sorması üzerine hadis irad edilmiştir.

5- Tek Kişinin veya Bir Cemaatin Bulunduğu Meclis

Rasûlullah bir sözü, bir fiili veya herhangi bir olaya karşı sükût ederken çoğu zaman birden fazla kişi bulunmakla birlikte bazen bir kişi de olabilmektedir. Hz. Peygamber’i dinleyenlerin sayısı hayatın gidişatı zaman ve zeminin ihtiyacına göre değişiklik göstermiştir.

a- Tek Kişinin Bulunduğu Meclis

H. Peygamber ihtiyaçtan dolayı kırdâ, tarlada, yolda, çarşıda, evde yani hayatın her safhasında yer almıştır. Toplumun sorunlarını çözerken bazen toplu bazen de bire bir

³¹⁷ Buhârî, *Vudû*, 63, h. no: 228; Muslim, *Hayz*, 62, h. no: 333; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 106, h. no: 282; Nesâî, *Tahâret*, 136, h. no: 212; İbn Mâce, *Tahâret*, 115, h. no: 621; Dârimî, *Tahâret*, 84, h. no: 801; Ahmed b. Hanbel, XLII, 454, h.no: 25679; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, XXIV, 360, h. no: 894.

³¹⁸ Buhârî, *Vudû*, 63, h. no: 228; Tirmizî, *Tâhret*, 12, h. no: 635.

diyaloglar yaşanmıştır. Hz. Peygamber ferdi görevlendirmelerde bulunurken kişiye özel talimat veya nasihatlerde bulunmuştur. Bir aile sahibi olarak eşlerinden biriyle yaşadığı bazı meseleler hakkında konuşmuştur. Kısaca Rasûl-i Ekrem her beşer gibi hayatın akışının getirdiği şekilde yaşamıştır.

"أَحَدُ يَا سَعْدُ" / "أَحَدُ أَحَدُ"

"Birini ey Sa'd! Birini birini"

Ahmed b. Hanbel'in Enes b. Malik'ten naklettiğine göre: Rasûlullah, Sa'd b. Ebî Vakkas'a dua ederken rastladı ve *"Ey Sa'd! Parmaklardan birini kaldır"* diyerek uyardı.³¹⁹ Tirmizî ve Nesâî, Ebû Hureyre'den rivayet ettiğinde ise, adamın biri iki parmağıyla işaret ederek dua ediyordu. Rasûlullah ona: *"Tek parmağınla, tek parmağınla diye ikaz etti."*³²⁰ Ebû Dâvûd ve Nesâî, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan nakletmişlerdir. Sa'd: İki parmağımla dua ederken Rasûlullah bana rastladı, şehadet parmağını göstererek *"birini, birini!"* buyurdu.³²¹ Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre: Sa'd b. Ebî Vakkas dua ederken Hz. Peygamber onu gördü ve onu: *"Bir parmağını, bir parmağını kaldır."* diyerek uyardı.³²²

Nesâî'de aktarılan hadis teşehhüdle ilgilidir. Rasûl-i Ekrem'in, Sa'd'ın iki parmağını kaldırdığını görünce, birisini kaldırmasını söylemiş ve eliyle de kaldıracağı parmağın işaret parmağı olduğunu göstermiştir. Nesâî, hadisi iki defa rivayet etmiştir. Birisi, Ebû Dâvûd'da olduğu gibi Sa'd b. Ebî Vakkas'tan; diğeri ise, Ebû Hureyre'dendir. Ebû Hureyre'nin rivayeti, *"Bir adam iki parmağı ile dua ediyordu"* şeklindedir. Tirmizî'nin rivayeti de Ebû Hureyre'dendir. Buradaki duadan maksat, teşehhüd esnasında

³¹⁹ Ahmed b. Hanbel, XX, 250, h.no: 12901.

³²⁰ Tirmizî, *Deavât*, 105, h. no:3557; Nesâî, *Sehv*, 37, h. no: 1272.

³²¹ Ebû Dâvûd, *Vitr*, 23, h. no: 1499; Nesâî, *Sehv*, 37, h. no: 1273.

³²² Ahmed b. Hanbel, XV, 258, h.no: 9439.

yapılan duadır. Yani teşehhüd esnasında işaret parmağını kaldırmaktır. Yoksa dua ederken eller yerine parmakları kaldırmak değildir.

Hadisin vurûd sebebi: Allah Rasûlü, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın tahiyyatta iki parmağını kaldırdığını gördüğünde bizatihi şahit olduğu bir yanlışlığı, hem sözlü uyarı hem işaretle göstererek düzeltmiştir.

«حَقُّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ أَنْ يَعْبُدُوهُ، وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا»

Buhârî, Muslim, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî; Muâz b. Cebel'den nakletmiştir. Muâz: Bir defasında Rasûlullah'ın bindiği bineğin arka tarafına binmişim. O'nunla benim aramda, sadece semerin arka ağacı vardı. Bu kadar yakınındayken Hz. Peygamber: "Ey Muâz!" dedi. Ben de: Lebbeyke yâ Rasûlallah ve sa'deyke! dedim. Belli aralıklarla bu sesleniş iki defa daha tekrarlandı. Hz. Peygamber: *"Allah'ın kulları üzerinde ne hakkı olduğunu bilir misin?"* diye sordu. Ben: Allah ve Rasûlü en iyi bilendir! dedim. *"Allah'ın kulları üzerinde sabit olan hakkı, kulların Allah'a ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır."* buyurdu. Sonra bir müddet daha yürüdü. Sonra: "Ey Muâz b. Cebel!" diye seslendi. Ben: Lebbeyke ve sa'deyke yâ Rasûlallah! dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Bunu yaptıkları zaman kulların Allah üzerinde sabit olan hakları nedir bilir misin?"* dedi. Ben: Allah ve O'nun Rasûlü en iyi bilendir, dedim. Rasûl-i Ekrem: *"Allah'ın onlara azap etmemesidir,"* buyurdu.³²³

Hadisin vurûd sebebi: Muâz b. Cebel, Hz. Peygamber ile birlikte bir binek üzerinde iken Rasûlullah'ın ona sorular sorması ve ardından nasihatte bulunmasıdır. Hz. Peygamber, Muâz'a fiziki olarak oldukça yakın ve tek başına iken ona seslenmiş; ardından kendisine hitaben bazı sorular yöneltmiş ve bu sorulara cevaplar vermek suretiyle bazı öğütlerde bulunmuştur.

³²³ Buhârî, *Libâs*, 101, h. no: 5967; Muslim, *Îmân*, 48, h. no: 30; Ahmed b. Hanbel, XXXVI, 319, h.no: 21993; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XX, h. no: 87.

b- Bir Cemaatin Bulunduğu Meclis

İslam dini bir cemaat dinidir. Rasûlullah, hadis irad ederken dinleyenlerin sayısı çoğunlukla topluluk olmuştur. Hal böyle olunca hadislerin çoğu da bir topluluk önünde irad edilmiştir.

«إِنَّا لَا نَذَرِي مَنْ أَذِنَ مِنْكُمْ فِي ذَلِكَ مِمَّنْ لَمْ يَأْذَنْ، فَارْجِعُوا حَتَّى يَرْفَعُوا إِلَيْنَا عُرْفَاؤُكُمْ أَمْرُكُمْ»

Buhârî, biri Misver b. Mahreme'den diğeri Mervân b. Hakem'den olmak üzere bu rivayeti iki yerde şöyle nakletmiştir. (Huneyn Seferi'nde) Hevâzin kabilesinin temsilcileri Allah Rasûlü'ne Müslümanlar olarak geldikleri, esirlerini ve mallarını istediklerinde, Rasûl-i Ekrem onlara: *"Bana sözün en sevimlisi, en doğrusudur. Şimdi siz ya esirleri ya malı tercih ediniz. Ben gelmenizi beklemiştim."* buyurdu. Allah Rasûlü Tâif'ten döndüğünde, on kûsur gece Hevâzin elçilerinin gelmesini beklemişti. Hevâzin heyetine Hz. Peygamber'in kendilerine iki şıktan birini geri vereceği belli olunca onlar, esirlerinin verilmesini tercih ettiler. Hevâzinlilerin bu tercihinin karşılık Hz. Peygamber, ayağa kalktı. Allah'a hamd ve sena etti. Sonra: *"Amma ba'du, bu Hevâzinli kardeşleriniz tevbe ederek bize geldiler. Ben de (payım olan) esirleri kendilerine geri vermeyi uygun buldum. Her kim esirlerini bu suretle verip kardeşlerinizin gönlünü hoş etmeyi dilerse, bunu yapsın! Her kim payına bağlı kalmayı arzu ederse o da öyle yapsın! Biz ona, Allah'ın bize ihsan edeceği ilk ganimet malından veririz!"* buyurdu. Bunun üzerine insanlar: Allah Rasûlü'nün hatırı için Hevâzin esirlerini kendilerine vererek bu güzelliği yaptık, dediler. Ardından Rasûl-i Ekrem: *"Biz, sizden esirini vermeye rızası olanlar ile olmayanları ayıramıyoruz. Onun için gidiniz de, bilirdiğiniz sizden bunu kabul edenlerinizi bize iletin!"* buyurdu. İnsanlar kabilelerine döndüler temsilcileri halklarıyla konuştular. Sonra Hz. Peygamber'e, kavminin esirlerini geri vermekten memnun olduklarını ve bu hususta

izin verdiklerini bildirdiler.³²⁴

Hevâzin kabilesinden bir grup, Huneyn Gazvesi sonunda İslam'ı kabul edip tövbelerini Hz. Peygamber'e sunmuşlardır. O da onların tövbelerini geç kalmalarına rağmen kabul etmiştir. Allah Rasûlü, onların geç kaldığını, bunun için de savaş sonunda malların ve esirlerin taksim edildiğini ifade etmiştir. Rasûlullah, Hevâzinlilerden ya malı ya da esirleri tercih etmelerini istemiş, onlar da esirlerini geri istemişlerdir. Rasûl-i Ekrem bu aşamada ancak kendi yakınlarının sahip olduklarına kefil olacağını başkalarını bu hususta zorlamayacağını buyurmakla beraber, bu durumu ashabına izah edip onların da esirlerini serbest bırakmalarını teşvik etmiş, ashab da Rasûlullah'ın bu isteğini geri çevirmemiştir.

Hadisin vurûd sebebi: Huneyn Savaşı'ndan sonra Hevâzin kabilesinden bir heyetin tövbe edip mal ve esirlerini istemek için Rasûlullah'a gelmeleridir. Bu isteklerden sonra Hz. Peygamber toplu halde sahabe-i kirama hutbe irad etmiş ve bu meseleyi çözmüştür.

«فَاجْتَمِعُوا عَلَى طَعَامِكُمْ، وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ، يُبَارَكْ لَكُمْ فِيهِ»

Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve Beyhakî; Vahşî b. Harb'in dedesinden nakletmişlerdir. Sahabe-i kiram Allah Rasûlü'ne: Ya Rasûlallah yemek yiyoruz, fakat doymuyoruz, demişler. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara: *"Her halde siz ayrı ayrı yemek yiyorsunuzdur."* demiş. Onlar da evet, cevabını vermişler. Sonra Hz. Peygamber: *"Yemeği toplu halde yiyiniz ve besmele çekiniz. Allah o yemeği size bereketli kılar"* buyurmuştur.³²⁵

³²⁴ Buhârî, *Vekâlet*, 7, h. no: 2307; *Humus*, 15, h.no: 3131.

³²⁵ Ebû Dâvûd, *Et'ime*, 14, h. no: 3764; İbn Mâce, *Et'ime*, 17, h. no: 3286; Ahmed b. Hanbel, XXV, 485, h.no: 16078; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXII, 136, h. no: 368; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, VIII, 27, h.no: 5449.

Hadisin vurûd sebebi: Bir grup sahabinin Hz. Peygamber'e gelerek yemek yediklerini ancak doymadıklarını söylemeleri ve bunun sebebini sormaları üzerine irad edilmiştir.

Bu bölümde ele aldığımız başlıkların anlam üzerindeki etkisine gelince; “yolculukta oruç tutmanın iyilik olmaması” hadisinde olduğu gibi mevsimin yaz olduğu ve seferde oruç tuttuğu için halsiz düşen, hasta gibi görünen kimselere has olduğu anlamı çıkmaktadır. Bu özel durum söz konusu olmasaydı bu rivayet vurûd olmazdı. Cuma gününün yapılmasının yazın sıcaklığının tesiriyle terlemeler ve bunu takip eden kokuların bu emrin söylenmesine neden olmuştur. Doğuya veya batıya yönelerek tuvalet ihtiyacınızı giderin emri bu mekânın Medine olduğu için böyledir şayet söylenen yer farklı olsaydı bu rivayet söz konusu olmazdı veya başka bir yön olurdu. Yine hadiste geçtiği üzere yaşı farklı olan kişilerin sorularına farklı cevaplar verilmiş olması da bu yaş faktörünün hadis vurûduna ne denli etki ettiğini göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEBEB-İ VURÛDUN FAYDALARI VE KISIMLARI

I- Esbâbu Vurûdi'l-Hadîsin Faydaları ve Konu ile İlgili Temel Kurallar

1- Esbâbu Vurûdi'l-Hadîsin Faydaları

1- Hadisin rahat anlaşılmasını sağlar ve benzer problemlerde tatbikatını kolaylaştırır.³²⁶

2-Bir hükmün konuluş amacı ve gayesine vakıf olmayı, genel ve özel şartlarla konulmuş hükümleri birbirlerinden ayırmayı ve Hz. Peygamber dönemindeki Müslümanların durumlarının bilinmesini sağlar.

3-Raviler arası eda ve tahammül yolları için doğru açıklamalar sayesinde bir rivayeti diğerine tercih etme nedenini ortaya çıkarır.

4-Hadisi güzel bir şekilde anlamayı ve kavramayı sağlar. Bazen bir durumu açıklar ve hüküm de bu hal üzere meydana gelir. Hükmün veriliş özelliğini, hükme tesir eden karineleri ve mücmel ifadeleri açıklar, âmm ifadeleri de tahsis eder. Nâsîh ve mensûhun ortaya çıkmasına sebep olur.

5-Hadisler arasında teâruz varsa giderir. Bazen zahiren teâruz söz konusu olabilir ancak sebep-i vurûd, aralarını cem etmeye yahut birini diğerine tercih etmeye yardımcı olur.

6-Emir ve nehiylerin illetini bilmeye, taşıdığı hakikati anlamaya fayda verir. Hükmün vucubiyetini veya mubah olmasını yahut nehiydeki kerahetin ortaya çıkmasını sağlar.

7-Terbiye, tezkiye ve talimde, Hz. Peygamber'in durumlarına vakıf olmakla istifadeyi çoğaltır.

8- Hadisin hikmetini idrak etmemize yardımcı olur.

³²⁶ Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, AÜİFY, Ankara 1980, 100.

- 9- Bir hadisin mana ile rivayet edildiğini öğrenmemizi sağlar.
- 10- Bir hadis için sebebin tekrar tekrar geldiğini bilmemize yardımcı olur.
- 11-Muteşâbihâtta olan rivayetleri birbirinden ayırabilmemize ve daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur.
- 12- Muhtelifu'l-hadis ve hadisin müşkülünü bildirir, mubhemi tayin eder.
- 13- Sebeb-i vurûd sayesinde hadisin vurûd zamanını ve olayın gerçekleştiği mekânın sınırlarını öğreniriz.
- 14- Nâsih ve Mensûhu biliriz.
- 15- Haberin tafsilatını ve koşullarını biliriz.
- 16- Hadislerin sıhhat ölçülerini gösteren karineler hakkında bize ipuçları verir.
- 17- Sebebi has olanın hükmünün de nasıl has olduğunu bilebilir ve hükmün kapsamını anlarız.³²⁷

2- Konu ile İlgili Temel Kurallar

Konu ile ilgili temel kaidelerimiz: Tahsîsu'l-âmm, mutlak'ın takyîdi, mucmeli tafsil, hükmün illetinin beyanı, nâsihin tahdidi, nâsihin mensûhtan ayırt edilmesi ve müşkilin izah edilmesidir. Bu temel kuralların, tanımı yapılacak ve bunlar birer örnekle açıklanacaktır. Her bir başlık sebeb-i vurûdun faydasını ortaya çıkarmakla birlikte, işlevinin yerine getirilmesiyle ehemmiyeti daha da anlaşılacaktır.

a- Tahsîsu'l-Âmm

Genel bir kaidenin sınırlandırmasını ifade eden bu terkinin iki kavramı vardır. Birincisi âmm, ikincisi ise tahsistir. Âmm: Hükmü herkesi kapsayan veya içine aldığı unsurların her birine ayrı ayrı ait olan hadistir.³²⁸ Tahsis: Umûmi manalı bir lafzın, bir

³²⁷ Geniş bilgi için bkz. Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyir* s. 269-299; Yahya, "Mukaddime", s. 10-20; Ayvalli, *Esbâbu Vürüdi'l-Hadis ve Bunun İslam Teşriindeki Yeri ve Önemi*, s. 215-243.

³²⁸ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 24.

ayetin veya bir hadisin hükmünün, kapsamı içinde bulunan unsurlardan hangisine ait olduğunu belirtmek, böylece manalarından birini kapsamından çıkarmayı³²⁹ ifade eder.

Buhârî ve Muslim, Râfi b. Hadic'ten aktarmışlardır. Râfi: Rasûlullah'ın *tarlaları kiraya vermekten nehyettiğini*, söyledi.³³⁰

İbn Mâce, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd ve Taberânî; Zeyd b. Sâbit'ten nakletmişlerdir. Zeyd: Allah Râfi b. Hadic'e mağfiret etsin. Vallahi ben bu hadisi ondan daha iyi bilirim. (Muzâraa'dan dolayı) döğüşmüş olan iki adam Hz. Peygamber'e geldiler. Rasûlullah da:

«إِنْ كَانَ هَذَا شَأْنُكُمْ فَلَا تُكْرُوا الْمَزَارِعَ»

“Şayet hâliniz böyle olursa tarlaları kiraya vermeyiniz!” buyurdu. Râfi de Rasûl-i Ekrem'in: “*Tarlaları kiraya vermeyiniz*” emrini duymuş (olayın evvelini duymamış)tır.”³³¹

Şayet hadisin vurûd sebebi bilinmeseydi has olan durum dikkate alınmadan genel yasak uygulanacak kastedilenin dışında bir hal ortaya çıkacaktı. Örnekte olduğu gibi genel bir yasaklama özel bir sebebe binaen meydana gelmiştir. Özel sebebin ortadan kalkmasından sonra da genel hüküm geçersiz olur. Bu rivayet, hadislerin bütüncül bir şekilde esbâb-ı vurûduyla ele alınması gerekliliğini yansıtmaları açısından mühim bir örnektir.

b- Mutlakın Takyîdi

Mutlak tayinsiz ve şümulsüz bir manaya delalet etme, sayı ve vasıta gibi şeylere bakmaksızın söylenen manaya delalet eden lafız, herhangi arızî bir şeye itibar etmeksizin

³²⁹ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 303.

³³⁰ Buhârî, *İcâre*, 22, h. no: 2286; Muslim, *Buyû*‘, 111, h. no: 1547.

³³¹ İbn Mâce, *Ruhûn*, 10, h. no: 2461; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 464, h.no: 21588; Nesâî, *Muzâraa*, 2, h. no: 3927; Ebû Dâvûd, *Buyû*‘, 30, h. no: 3390; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, V, 125, h. no: 4822.

kayıtsız olarak bir asla delalet eden şey anlamlarında kullanılmıştır. *Takyîd* ise herhangi bir yönden mutlakten çıkarılmış lafızlardır. Mutlak manalı bir lafzı manalarından bazısının çıkarılmasını gerektirecek kayıtlara bağlamak, sınırlandırmak, muhtevasını daraltmak gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³³²

« مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَعَمِلَ بِهَا، كَانَ لَهُ أَجْرُهَا وَمِثْلُ أَجْرِ مَنْ عَمِلَ بِهَا... »

İbn Mâce ve Dârimî'nin, Cerîr b. Abdillâh'tan naklettiğine göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: *“Kim iyilikte bir yol açarsa ona, açtığı yolun sevabı verileceği gibi o yolda gidenlerin sevabının bir benzeri de verilecek ve bu kişi, onların sevaplarından bir şey azaltmayacaktır. Kim kötülükte bir yol açarsa ona da bu yolun günahı yükletileceği gibi o yolda gidenlerin günahlarının bir misli de yükletilecek ve bu, onların günahlarını azaltmayacaktır.”*³³³

Sünnet kelimesinin hasene ve seyyie özelliklerine sahip olması mutlak olduğunu göstermektedir. İslam'da olan şeyi içine aldığı gibi, olmayan şeyleri de kapsar. Fakat rivayetin sebep-i vurûduna baktığımızda, burada sünnet kelimesinden maksadın İslam'da asıl olan şeyleri kapsadığı görülmektedir.

Bu rivayeti, vurûd sebebiyle Muslim, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve Beyhakî; Cerîr b. Abdillâh'tan nakletmişlerdir. Cerîr şöyle demiştir: Biz gündüzün ortasında Rasûlullah'ın yanında iken, yalın ayak kaplan postu rengindeki gömleklerini veya abalarını başlarına geçirmiş, kılıçlarını çekmiş; çoğu hatta hepsi Mudar kabilesine mensup çıplak birtakım adamlar Rasûl-i Ekrem'e geldiler. Rasûlullah onların muhtaç hâlini görünce yüzünün rengi değişti. İçeri girip çıktıktan sonra Bilâl'e emir buyurdu, Bilâl ezanı okuyarak kamet getirdi. Allah Rasûlü de namazı kıldırdı. Sonra şöyle hitab etti: *“Ey insanlar! Sizi bir kişiden yaratan Rabbinizden korkun...”* (4/Nisa, 1.) ayet-i

³³² Bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 305.

³³³ İbn Mâce, *Mukaddime*, 14, h. no: 203; Dârimî, *Mukaddime*, 44, h. no: 529;

kerimesini sonuna kadar ve *“Allah’tan korkun. Her nefis yarın için ne gönderdiğine bir baksın.....”* (59/Haşr, 18.) ayet-i kerimesini okudu. (Sözüne devamla) *“Bir adam dinarından, dirheminden, elbisesinden, bir sâ’ buğdayından, bir sâ’ kuru hurmasından sadaka vermelidir. Velew ki yarım hurma olsun”* buyurdu. Akabinde ensardan bir kişi elinin taşıyamayacağı kadar hatta elinin taşımaktan aciz kaldığı bir kese getirdi. Sonra birbiri ardınca herkes bir şeyler getirdi. Neticede yiyecek ve elbiseden müteşekkil iki yığın gördüm. Rasûl-i Ekrem’in yüzünün altınla yaldızlanmış gibi parladığını gördüm. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *“Her kim İslam’da güzel bir yol açarsa, o yolun karşılığı ile kendisinden sonra o yolla amel edenlerin karşılığından hiç bir şey eksik edilmemek şartıyla sevapları kendine aittir. Ve her kim İslam’da kötü bir yol açarsa o yolun vebali ile kendisinden sonra onunla amel edenlerin vebali hiç bir noksanları olmamak üzere ona aittir.”* buyurdular.³³⁴

Bu hadis; hayır hasenatta öncü olmaya teşvik etmiş, bütün kötü şeyleri de menetmiştir. Hz. Peygamber’in, İslam’da her kim güzel bir yol açarsa... buyurmasının nedeni: İlk olarak sahabeden biri taşıyamayacağı ağırlıkta bir kese getirmiş ve bunu gören diğer sahabiler de yiyecek, elbise vs. getirmişlerdir. Bunun için bu işte en büyük ödül, keseyi getirerek iyilik kapısını ilk açan kişiye aittir.

Çığır açmayı yasaklayan hadis takyid edilmektedir. Genel lafızlı olan bu hadisimizi seyyie olanlar dalâlet, hasene olanlar da sünnette bir asla dayanıyorsa hasene oldukları, dalâlet olmadıkları ispatlanmaktadır. Sebeb-i vurûd seyyie ve haseneyi birbirinden ayırdığı gibi genel olarak bidatin dalâlet olduğunu ifade eden hadisi de sınırlandırmaktadır.

³³⁴ Muslim, *Zekât*, 69, h. no: 1017; Nesâî, *Zekât*, 64, h. no: 2554; Ahmed b. Hanbel, XXXI, 509, h.no: 19174; İbn Ca’d, *el-Musned*, s. 89, h.no: 516; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, II, 330, h. no: 2375; Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, IV, 293, h.no: 20136; Tahâvî, *Şerhu Muşkili’l-Âsâr*, I, 223, h.no: 243.

Muslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî ve daha başka muhaddisler, Câbir b. Abdullah'tan nakletmişlerdir. Câbir şöyle dedi: (Bir gün) Rasûlullah (sas.) bize bir hutbede: "...Sözlerin en hayırlısı Allah'ın kitabıdır. En üstün yol Muhammed'in (sas.) yoludur. İşlerin en kötülere, sonradan ortaya çıkarılanlardır. Her bid'at de dalâlettir..." buyurdular.³³⁵ Rivayetimiz, "her bidat dalâlettir." hadisini tahsis etmiştir. Bidat hadisinden muradın mutlak olarak iyi veya kötü her bidat değil, batıl ve kötü bidatler olduğu, her iki rivayet birlikte değerlendirildiğinde daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

c- Mücmeli Tafsîl

Mücmel, manasında birkaç hal ve hükmü ihtiva eden, ancak bir açıklayıcı ile anlaşılan nasıttır. Ne kastedildiği ibaresinden anlaşılmayacak derecede muğlak olan, tefsir ve araştırmaya ihtiyaç gösteren şeydir.³³⁶ Mücmeli tafsîl de birçok anlama gelebilen kelimelerin ayrıntılı bir şekilde açıklanmasını sağlar. Farklı anlamları içinde barındıran lafızların ayrıntılı izahının sağlanmasına denir.

«أَمْرٌ بِأَلٍّ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانُ، وَيُوتَرُ الْإِقَامَةُ»

Buhârî, Muslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Dârimî'nin; Enes b. Mâlik'ten naklettikleri şu rivayet: "Bilal, ezanda lafızları çiftler, kamettekileri ise tek okumakla emrolundu."³³⁷ örnek olarak verilebilir.

Hadiste emrolunan lafızların neler olduğu başka bir rivayette açıklanmadan anlaşılamaz. Bunun neleri ihtiva ettiğinin, söyleyenin kendisi tarafından vuzuha

³³⁵ Muslim, *Cuma*, 43, h. no: 867; Ebû Dâvûd, *Sunnet*, 6, h. no: 4607; Nesâî, *Salâtü'l-İdeyn*, 22, h. no: 1578; İbn Mâce, *Mukaddime*, 7, h. no: 45; Dârimî, *Mukaddime*, 23, h. no: 212.

³³⁶ Ebû Zehra, Muhammed, *Fıkıh Usûlü*, Çev. Abdülkadir Şener, Fecr Yay., Ankara 1997, s.120.

³³⁷ Buhârî, *Ezân*, 2, h. no: 605; Muslim, *Salât*, 2, h. no: 378; Ebû Dâvûd, *Salât*, 29, h. no: 508; Tirmizî, *Salât*, 141, h. no: 193; İbn Mâce, *Ezân*, 6, h. no: 130; Dârimî, *Salât*, 6, h. no: 1230.

kavuşturulması gerekir. Ezanda emrolunan lafızların neler olduğunu esbâb-ı vurûdu ile aktarılan başka bir rivayet kanalıyla öğreniyoruz.

Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve İbn Huzeyme; Abdullah b. Zeyd'den şu şekilde nakletmişlerdir: Rasûlullah (sas.) insanları namaza çağırmak için çalınmak üzere bir çan yapılmasını emrettiği zamanlarda idi. Ben uyurken (rüyamda) yanıma elinde çan taşıyan bir adam geldi. Ben ona: Ey Allah'ın kulu! Bu çanı bana satar mısın? dedim. Onu ne yapacaksın? dedi. Onunla (halkı) namaza çağıracağız, dedim. Sana bundan daha hayırlısını öğreteyim mi? dedi. Ben de ona: Evet, dedim. Dedi ki şöyle dersin: "Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Ben, Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadet ederim. Ben, Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadet ederim. Ben, Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehadet ederim. Ben, Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehadet ederim. Haydi namaza, haydi namaza. Haydi kurtuluşa, haydi kurtuluşa. Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilâh yoktur."

Sonra benden biraz uzaklaştı ve (şöyle) dedi; "Namaza kalktığın zaman da (şöyle) dersin: Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Ben Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik ederim. Ben Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ederim. Haydi namaza, Haydi kurtuluşa, Namaz başladı. Namaz başladı. Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilâh yoktur." Sabah olunca Allah Rasûlü'ne gelip gördüklerimi haber verdim. *"İnşallah hak rüyadır. Bilal ile birlikte kalk gördüklerini O'na öğret de ezanı o okusun. Çünkü onun sesi daha gür ve tatlıdır."* buyurdu. Bilâl ile birlikte kalktık. Ben o'na öğretmeye başladım, o da okumaya (başladı). Abdullah şöyle devam etti: Bu ezanı evindeyken duyan Hz. Ömer süratle dışarı çıktı ve "Ey Allah Rasûlü! Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki bu rüyayı ben de gördüm" diyordu. (Bunun üzerine) Allah Rasûlü de: *"Allah'a hamd olsun"* buyurdu.³³⁸

³³⁸ Ebû Dâvûd, *Salât*, 28, h. no: 499; Dârimî, *Salât*, 3, h. no: 1224; Ahmed b. Hanbel, XXVI, 402, h.no: 16478; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 223, h.no: 370.

“Bilal, ezandaki lafızları ... emrolundu.” Bilal’in emrolunduğu lafızların neler olduğu vurûd sebebiyle aktarılan rivayette izah edilmiştir. Bu vurûd bilgisi gelince hadisteki kapalılık giderilmiş oldu. Zira akılla bunun ne olduğunu bilmek imkânsızdır.

d- Nâsihin Tahdidi Ve Nâsihin Mensûhtan Ayırt Edilmesi

Nesh: Önceki bir hadisin hükmünün sonraki bir hadisin hükmüyle yürürlükten kaldırılmasına denir.³³⁹ Hadisler zahirleri bakımından birbirleriyle çatışırsa bunları bağdaştırmak gerekir. Bu bağdaştırma yöntemlerinden biri de *nâsih* ve *mensûhtur*. Nasslardan birini diğerine tercih edecek bir sebep yoksa ve bağdaştırma imkânı yoksa kuvvet bakımından birbirine eşit ise birbirine aykırı düşen iki nass’tan birinin tarihi önce, diğerininki de sonra olduğu bilinirse, sonraki tarihi taşıyan öncekini *nesh* eder. Fıkıh usûlü olarak *nâsih*, Şâri’in, son bir emirle önceki hükmü kaldırmasıdır. İki nass bulunur, birisine “*nâsih*”, ötekine de “*mensûh*” denilir ve *nâsih* zaman bakımından *mensûhtan* sonra olur.³⁴⁰

«أَفْطَرَ الْحَاجِمُ وَالْمَحْجُومُ»

Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve Taberânî; Şeddâd’dan şöyle tahrir etmişlerdir: “*Kan alanın da kan aldıranın da orucu bozulmuştur.*”³⁴¹

Buhârî, Tirmizî, Nesâî ve Taberânî; Abdullah b. Abbâs’tan şu şekilde

³³⁹ Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 246.

³⁴⁰ Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s.163.

³⁴¹ Ebû Dâvûd, *Savm*, 28, h. no: 2369; Tirmizî, *Savm*, 60, h. no: 774; Dârimî, *Savm*, 26, h. no: 1772; İbn Mâce, *Siyâm*, 18, h. no: 1681; Ahmed b. Hanbel, XXXVII, 116, h.no: 22448; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, VII, 276, h. no: 7124.

aktarmışlardır: “*Rasûlullah ihramlı ve oruçlu olduğu halde kan aldırıldı.*”³⁴²

Buhârî, *Kitab-ı Savm* 'ın oruçlunun kan aldırması ve kusması babının altında şu bilgileri sunmuştur; Ebû Hureyre şöyle demiştir: "Oruçlu kimse kustuğunda orucu bozulmaz. Çünkü kustuğunda çıkarmış olur, içeriye bir şey sokmuş olmaz ki..." Ebû Hureyre'den bu halde orucun bozulacağına dair bir görüş de aktarılmıştır. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Abdullah b. Abbâs ve İkrime şu şekilde söylemişlerdir: "Oruç, (insanın ağzından) çıkan şeylerden dolayı değil (ağzından karnına) giren şeylerden dolayı bozulur. Abdullah b. Ömer, oruçluyken kan aldırırdı daha sonra bunu terk etti ve geceleri kan aldirmaya başladı. Ebû Mûsâ gece kan aldirmıştı. Ummu Seleme, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Zeyd b. Erkâm'ın oruçlu iken kan aldirdıkları nakledilmiştir. Bukeyr, Ummu Alkame'nin şöyle söylediğini nakletmiştir: "Biz Hz. Âişe'nin yanında kan aldirdik. Ancak o bu yaptığımızı yasaklamazdı. "Hasan-ı Basrî pek çok sahabiden şu rivayeti merfû olarak nakletmiştir: "*Kan alanın da aldiranın da orucu bozulmuş olur.*" Bana Ayyaş İbnu'l-Velîd şöyle söyledi: Hasan-ı Basrî'ye: "Bu rivayet Hz. Peygamber'e ulaşıyor mu, O'ndan mı nakledildi?" diye sorulunca: "Evet" dedikten sonra: "Allah en doğrusunu bilir!" diye ekledi.³⁴³

Buhârî bu bilgileri aktardıktan sonra üç hadisi aktarmaktadır:

Abdullah b. Abbâs'tan nakledildiğine göre: “*Hz. Peygamber ihramlı iken kan aldirdığı gibi oruçlu iken de kan aldirmıştır.*”³⁴⁴

İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "*Hz. Peygamber oruçlu iken kan aldirdi.*"³⁴⁵

³⁴² Buhârî, *Savm*, 32, h. no: 1938; Tirmizî, *Savm*, 61, h. no: 775; Nesâî, *es-Sunenu 'l-Kubrâ*, III, 341, h. no: 3206; Taberânî, *el-Mu'cemu 'l-Kebîr*, XI, 403, h. no: 1214.

³⁴³ Buhârî, *Savm*, 32.

³⁴⁴ Buhârî, *Savm*, 32, h. no: 1938.

³⁴⁵ Buhârî, *Savm*, 32, h. no: 1939.

Enes İbn Mâlik'e: "Siz oruçlu iken kan aldirmayı uygunsuz (kerih) bir davranış olarak görür müydünüz?" diye sorulmuş o da: "*Hayır, oruçluyu zayıf düşüreceği söz konusu olmadıkça görmezdik*" diye karşılık vermiştir. Ravilerden Şebâbe b. Suvvâr el-Fezârî şöyle bir eklemede bulunmuştur: Şube bize (soruda), "*Hz. Peygamber zamanında...*" ifadesinin bulunduğunu söyledi."³⁴⁶

İbn Hacer, "*Kan alanın da kan aldırmanın da orucu bozulmuş olur.*" hadisin şerhinde bunun *mensûh* olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁷

Cumhur ulemaya göre kan aldirmek mutlak surette orucu bozmaz. Onlar, Şeddâd hadisinin, İbn Abbâs hadisiyle neshedilmiş olduğu kanaatine sahip olmuşlardır. Çünkü İbn Abbâs hadisi tarih itibarıyla Şeddâd hadisinden sonradır. İbn Abbâs'ın hadisi Rasûlullah'ın hac yılında, hâlbuki Şeddâd'ın sohbeti Mekke'nin fethi esnasındadır. Bu cihet İmam Şâfiî'den rivayet olunmuştur.³⁴⁸ Şâfiî "ihtiyaten kan aldirmaktan kaçınmak benim için daha makbuldür." demiştir. Enes hadisi de neshi teyit eder.³⁴⁹

"*Kan alanın da kan aldırmanın da orucu bozulmuştur.*" rivayetin sıhhatinde herhangi bir problem görünmemektedir. Kan aldırmanın oruçlu için cevazında da herhangi bir şüphe yoktur. Durum böyle olunca öncelik ve sonralığı tespit etmek gerekir. Oruçlu iken kan aldırmanın sonradan meydana geldiği birkaç olaydan da hareketle, oruçlu iken kan aldırmanın orucu bozacağı ile ilgili rivayet nesh olmuştur. Çünkü yasaklıktan sonra verilen cevaz, neshe delalet etmektedir. Genel uygulama bu şekilde yerleşmiştir. Ancak herhangi bir sıhhi gerekçe yoksa oruçlu iken kan aldırılmaması daha uygun

³⁴⁶ Buhârî, *Savm*, 32, h. no: 1940.

³⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 178.

³⁴⁸ Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Tedribu'r-Râvî*, thk. Mâzin b. Muhammed e's-Sersâvî, I-II, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad 1438/2017, II, 772.

³⁴⁹ Davudoğlu, Ahmed, (ö.1983) *Selâmet Yolları Bulûğu'l-Merâm Tercümesi ve Şerhi*, I-IV, Sönmez Neşriyat, İstanbul Trz., II, 433.

görülmüştür.

«إِنَّ اللَّهَ يُخْدِثُ مِنْ أَمْرِهٖ مَا يَشَاءُ، وَإِنَّ اللَّهَ جَلَّ وَعَزَّ قَدْ أَحْدَثَ مِنْ أَمْرِهٖ أَنْ لَا تَكَلَّمُوا فِي

الصَّلَاةِ»

Buhârî'nin, Abdullah b. Mes'ûd'dan naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah dileyeyeceği herhangi bir işi meydana çıkarır ve O'nun meydana çıkardığı işlerden birisi namazda kelâm etmemenizdir."*³⁵⁰

Ebû Dâvûd, Nesâî, Taberânî ve İbn Hibbân'nın; Abdullah b. Mes'ûd'dan aktardıklarına göre, bu rivayet sebab-i vurûdu ile birlikte şöyle geçmektedir: "Biz İslam'ın ilk yıllarında namazda (bulunan kimseye) selâm verir ve ihtiyacımızı (ondan) sorardık. (Habeşistan'dan döndükten sonra) Rasûlullah'ın yanına geldim. Namaz kılıyordu. Selam verdim selâmımı almadı. Beni, selâmın alınıp verilmesiyle ilgili farklı düşünceler sardı. Rasûlullah namazı bitirince: *"Allah emir (ve hükümlerinden istediğini) yeniler. Allahu Teâlâ kesinlikle namazda konuşmamanıza (dair yeni) hüküm gönderdi."* buyurdu ve selâmımı aldı.³⁵¹

Nitekim Ebû Dâvûd'un, Abdullah b. Mes'ûd'dan tahrir ettiği bir başka rivayette de İbn Mes'ûd şöyle söylemiştir: Biz, Rasûl-i Ekrem namaz kılarken, kendisine selâm verirdik de selâmımızı alırdı. Necâşî'nin yanından döndüğümüzde ise ona verdiğimiz selamı almadı ve şöyle buyurdu: *"Namazda (namazın kendisine ait) meşguliyet vardır."*³⁵²

Hadis İslam'ın ilk yıllarında namazda iken selam alma ve konuşmanın caiz olduğunu ve bunun Habeşistan'a hicretten döndükten sonra nesh olunduğunu beyan

³⁵⁰ Buhârî, *Tevhîd*, 40.

³⁵¹ Ebû Dâvûd, *Salât*, 166, h. no: 924; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, I, 298, h. no: 564; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 110, h. no: 10123; İbn Hibbân, *Sahîh*, VI, 16, h.no: 2244.

³⁵² Ebû Dâvûd, *Salât*, 166, h. no: 923.

etmektedir. Bu beyan esbâb-ı vurûdda açıkça zikredilmiştir.

Kan aldırma ve namazda selam verme ile ilgili rivayetlerde olduğu gibi ya neshin sebep-i vurûdda açıkça zikredildiğini görebilmekte veya sebebi zikredildiğinde bize sunacağı harici bir bilgi ile neshin vaki olduğunu tespit edebilmekteyiz. Vurûd bilgisi nesh olayının da sınırını çizer, hangisinin daha sonra meydana geldiğini bilmemize yardımcı olur. Bu iki örnekten hareketle neshin hadiste de varid olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili hadisler çok olmakla birlikte bu iki örnekle iktifa ediyoruz.

e- Hükümün İletinin Beyanı

Hükümün yasaklanma sebebini sebep-i vurûd izah eder.

«نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الشُّرْبِ مِنْ فِي السَّقَاءِ»

Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin naklettiğine göre Abdullah b. Abbâs: “*Rasûlullah, su kabının ağzından su içmekten nehyetti.*” demiştir.³⁵³

Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve Taberânî'nin; Ebû Sa'îd el-Hudrî'den naklettiklerine göre “*Allah Rasûlü, kırbaların ağızlarını aşağı eğip onlardan su içilmesini yasakladı.*”³⁵⁴

Hadislerde mübhem olan husus; testi, kırba, güğüm ve tulum gibi içindeki suyun görünmediği ve suyun ortak kullanıldığı kaplardan, bardağa veya tasa koymadan bu kapların ağzından su içilmesi nehyedilmiştir. Bu yasaklamanın sebebi de temizlik ve

³⁵³ Buhârî, *Eşribe*, 24, h. no: 5629; Ebû Dâvûd, *Eşribe*, 14, h. no: 2719; Tirmizî, *Et'ime*, 24, h. no: 1825; İbn Mâce, *Eşribe*, 20, h. no: 3420; Dârimî, *Eşribe*, 19, h. no: 2163; Ahmed b. Hanbel, IV, 412, h.no: 1989; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 307, h. no: 11821.

³⁵⁴ Buhârî, *Eşribe*, 24, h. no: 5625; Muslim, *Eşribe*, 110, h. no: 2023; Ebû Dâvûd, *Eşribe*, 16, h. no: 3820; Tirmizî, *Et'ime*, 17, h. no: 1890; İbn Mâce, *Eşribe*, 19, h. no: 3418; Dârimî, *Eşribe*, 19, h. no: 2165; Ahmed b. Hanbel, XVII, 72, h.no: 11027; Taberânî, VI, 123, h.no: 5708.

sağlık bakımından olabilir. Zira bu kaplardan direk ağızıyla su içen kişide bulunan hastalığın yayılma ihtimali ve de o kimsenin ağızındaki artık vesairenin suya karışma ihtimali vardır. Bununla beraber suyun içine zararlı bir nesne ya da hayvanın girmiş olması da muhtemeldir ki tüm bu ihtimaller hükmün illeti olabilir. Bu halde hükmün illetinin açığa çıkması için bütün bu ihtimalleri ortadan kaldıracak bir vurûd bilgisine ihtiyaç vardır.

Efendimiz'in su tulumlarının ağızını dışa kıvrarak onlardan bir maşrapaya koymadan, ağızla içilmesini yasaklamasının illeti, İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve Beyhakî'nin Ebû Sa'îd el-Hudrî'den vurûd sebebiyle aktardığı rivayetle açığa çıkmaktadır. Ebû Sa'îd'in aktardığına göre *“Rasûlullah, bir adamın su tulumunun ağızından su içtikten sonra karnına yılan kaçması üzerine; tulumun ağızını kıvrarak su içmeyi nehyetti.”*³⁵⁵

İnsanın zihnine gelebilecek birçok ihtimal, vurûd sebebinin tespitiyle ortadan kalkmıştır. Esbâb-ı vurûdun aktarıldığı rivayet, her iki yasaklamanın da illetini açıklamış ve herhangi bir şerhe ihtiyaç bırakmaksızın anlamdaki kapalılığı gidermiştir.

f- Müşkilin İzah Edilmesi

Müşkilin izahı; anlaşılması ve açıklanması güç bir durum, bir ifade içeren metinleri anlaşılır kılmaktır. Problemlili olan nassların sorunlarını ortadan kaldırma ameliyesidir. Müşkil, bizzat lafzında bulunan bir sebepten veya başka bir nassla karşılaşmasından dolayı manası kapalı olan ifadedir.³⁵⁶ Lafızdaki kapalılık ancak haricî bir delil ile giderilebilir.

³⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Musannefî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1409/1989, V, 102, 24127; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, VIII, 144, h.no: 5617.

³⁵⁶ Bkz. Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s.118.

مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَّبَ،

"Kıyamet günü hesabı incelenen kimse azaba uğratılır."

Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel; Hz. Âişe'den naklen rivayet etti. O, şöyle demiş: Rasûlullah: *"Kıyamet gününde her kim hesaba çekilirse azap olunacaktır."* buyurdular. Ben: Allah (cc.) "Sonra kolay bir hesaba çekilecek."³⁵⁷ buyurmamış mıdır? dedim. Bunun üzerine: *"O hesap değildir. O ancak arzdır. Kıyamet gününde hesapta münakaşa edilen azap görecektir."* buyurdular.³⁵⁸

Kâdî İyâd'ın (ö. 544/1149) beyânına göre "azap olunur" cümlesinin iki manası vardır. Biri hesabın münakaşası, günahları arz ederek onlardan dolayı kulu tevkif etmektir. Kul için bu da bir azap sayılır. Zira bunda tevbih ve azar vardır. Diğer cehennem azabına müncer olmasıdır.³⁵⁹

Anlamdaki kapalılığı gidermek için Hz. Âişe soru sorarak kapalılığı gidermiştir. Buhârî bu hadisi bir şey işitip de anlayamayan kimsenin, o şeyi öğrenmek için işittiği zata tekrar müracaat etmesi babında zikretmiştir. Vârid olan sözün mutlaka sözü söyleyenin açıklamasıyla vuzuha kavuşması gerekir. Verilen örnekte söz konusu müşkil, esbâb-ı vurûd bilgisi içinde verilerek metnin tam olarak anlaşılmasını sağlamıştır.

Yukarıda başlıkları oluşturarak esbâbu vurûdi'l-hadîsin faydalarını izah etmeye çalıştık. Ancak bu ilmin faydası altı başlığa sığmayacak kadar çoktur. Her şeyden önce esbâb-ı vurûd, hadisin doğru anlaşılmasını ve hadisten doğru bir şekilde hüküm çıkarılmasını sağlar. Bununla birlikte hükmün teşrînin anlaşılmasına ve maksadının bilinmesine de katkıda bulunur.

³⁵⁷ 84/İnşikâk, 8.

³⁵⁸ Buhârî, *İlim*, 36, h. no: 103; Muslim, *Cennet*, 79, h. no: 2876; Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 3, h. no: 3093; Tirmizî, *Sıfatü'l-Kıyâme*, 5, h. no: 2426; Ahmed b. Hanbel, XL, 236, h.no: 24200.

³⁵⁹ Kâdî İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim*, VIII, 407.

II-Sebebu Vurûd'il-Hadisın Kısımları

A) Kaynağına Göre Hadis Çeşitleri

Hadisler, rivayetin kime ait olduğunu göstermek amacıyla kaynağına göre sınıflandırılmıştır. Bu, sözlerin dayanak noktasını göz önünde bulundurarak yapılan bir taksimdir. Bunları sırasıyla kudsî, merfû ve mevkuf olarak sınıflandırıp ele alacağız. Usûlü hadiste ele alınan bu başlıkları, sebab-i vurûd açısından da ele alıp örnekler vereceğiz.

1- Kudsî Hadis

Hz. Peygamber'in Kur'an dışında Allah'a dayandırarak söylediği hadislerdir.³⁶⁰ Yüce Allah'a Kur'an-ı Kerim dışında nisbet edilen sözler ve işlerdir. Manası Yüce Allah'a, lafzı Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen sözlerdir.³⁶¹ Hz. Peygamber'in Rabbine izafe ettiği veya Rasûl-i Ekrem'den Rabbine izafe edilerek rivayet edilmiş olan hadislerdir. Kudsî hadise, rabbanî ve ilâhî hadis de denir. Kudsî hadis söz olarak Rasûlullah'a aittir. Ne var ki manası Cenâb-ı Hak'tandır. Yüce Allah Hz. Peygamber'in kalbine bir fikir ilham etmiş, o da kalbine ilham edilen fikri dile getirmiştir. Şu hale göre kudsî hadis manası Allah'tan, sözleri Hz. Peygamber'den olan hadislerdir.³⁶² Hadis usûlü kaynaklarında bu ve buna benzer birçok tanım yapılmıştır. Sözün çıkış noktasından ziyade, fikir ve düşüncenin dayanağı Allah Teâlâya ait olduğundan, normal hadisten farklı bir konumda ele alıyoruz. Kudsî hadislerde vurûd sebebinin nasıl geldiğine örnekler verelim.

Ebû Hureyre'nin rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sas.) şöyle buyurdu: *“Mukaddes ve çok yüce olan Allah: Ben salih kullarıma hiçbir gözün görmediği, kulağın işitmediği ve insan kalbinden geçmeyen şeyler hazırladım.”* Allah'ın kitabında bunun

³⁶⁰ Yılmaz, Hayati, *Kudsî Hadis*, DİA., Ankara 2002, XXVI, 318.

³⁶¹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 152.

³⁶² Uğur, *Ansiklopedik hadis Terimleri sözlüğü*, s. 188.

şahidi: "Artık onlar için, yapmakta olduklarına bir mükâfat olarak gözlerin aydın olacağı neler gizlenmiş olduğunu kimse bilmez"³⁶³ ayeti kerimesidir.³⁶⁴

Bu hadisin sebebi için İbn Hacer (ö. 852/1449) Muslim ve Tirmizî'nin, Şa'bî'den naklettiği rivayeti zikretmektedir. Muğîre b. Şu'be minber üzerinde halka hitap ederken, Süfyan ve İbn Ebcer kanalıyla merfu olarak aktarmıştır. Rasûlullah: Hz. Musa, Rabbi'ne cennetliklerin makam itibarı ile en yüksek olanının kim olduğunu sordu ve Allah (cc.) da: "Onlar öyle kimselerdir ki; ben diledim de onların keramet fidanlarını kendi yed-i kudretimle diktim ve üzerlerine mühür vurdum. Binaenaleyh (onları) ne bir göz görmüş, ne bir kulak işitmiş, ne de bir insanın hatırından geçmiş" buyurdu. O, ardından bunun Kur'an-ı Kerim'deki delilinin de 32/Secde Sûresi'nin 17. ayeti olduğunu özet olarak ifade etmiştir.³⁶⁵ Ancak bu hadis: Hz. Musa tarafında cennetin en alt ve en üst mertebelerinin sorulduğu, ardından Allah Teâlâ tarafından ayrıntılı bir şekilde karşılık verildiği, Muslim, Tirmizî ve daha başka kaynaklarda da uzunca aktarıldığı, kudsî bir rivayettir.³⁶⁶

³⁶³ 32/Secde, 17.

³⁶⁴ Buhârî, *Tefsîr*, 238, h. no: 4779; Muslim, *Cennet*, 2, h. no: 2824; Ahmed b. Hanbel, XV, 407, h.no: 9649.

³⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 516, h.no: 4779.

³⁶⁶ Şa'bî, şöyle demiştir: Muğîre b. Şu'be, minber üzerinden halka haber verirken dinledim. Süfyan ve İbn Ebcer kanalıyla merfû olarak Rasûlullah'tan şöyle aktarıyordu: Musa Rabbine sordu ve Ey Rabbim dedi. Cennetliklerin en aşağı derecede olanı kimdir? Allah (cc.) şöyle buyurdu: Ehi-i cennet, cennete konduktan sonra gelecek bir adamdır. Ona cennete gir, denilecek. O: Yarabbi nasıl gireyim! Herkes alacağını almış, yerine yerleşmiş, diyecek. Kendisine: Dünya hükümdarlarından bir hükümdarın mülkü kadar mülkün olmasına razı değil minisin? denilecek. O da: Razı oldum Yarabbi! diyecek. Bunun üzerine: Bu kadarı ve onun bir misli daha, bir misli daha, bir misli daha, bir misli daha senindir, diyecek. O adam beşincisinde: Razı oldum Yarabbi! diyecek. Bunun üzerine: Bunlar ve bunların on misli de senindir. Canının istediği ve gözünün beğendiği her şey de senindir, diyecek. O zat: Razı oldum Yarabbi! diyecek, buyurdu. (Bu cevaptan sonra Musa) Yarabbi! Ya cennetliklerin makam itibarı ile en yüksek olanı kimdir, diye sordu. Onlar öyle kimselerdir ki; ben diledim de onların keramet fidanlarını!

2- Merfû Hadis

Kelime olarak yükseltilmiş, kaldırılmış şey manasına ismi meful olan merfû, Hz. Peygamber'e nisbet edilen söz, fiil, takrir ve sıfatlara denir. İsnadı ister muttasıl olsun ister olmasın, Allah Rasûlü'ne isnad edilen bütün nakiller merfû addedilir.³⁶⁷ Rasûlullah'a ait bütün nakiller “*hadis*” diye adlandırıldığı halde, hadisin “*merfû*” gibi bir sıfatla isimlendirilişi, sahabe ve tabiîn sözlerinden ayırmak içindir.³⁶⁸

İbn Hacer (ö. 852/1449): Buhârî ve Muslim'in Ebû Hureyre'den rivayet ettiği, bir gün Rasûlullah meydanda oturuyorken yanına bir adamın gelerek îmân, İslam ve ihsanın ne olduğunu, kıyametin ne zaman vukuu bulacağını sorduğu, Cibril hadisi olarak adlandırılan hadisin sebep-i vurûdu için; yine Muslim'in Ebû Hureyre, Ebû Zur'a ve Ka'kâ' kanalıyla naklettiği hadisin başında geçen şu bilginin aktarıldığı: “Hz. Peygamber: ‘*bana soru sorun!*’ dedi. Ashab ona bir şey sormaktan çekindi. Bunun üzerine bir adam çıkageldi, îmân, İslam ve ihsan nedir? Kıyamet ne zaman kopacak? sorularını sordu...”³⁶⁹ ilaveli kısımdır.³⁷⁰ Hadisin geri kalan kısmı, aynı lafızlarladır.

Bu tür hadislerin örnekleri çoktur. Şimdiye kadar misal olarak aktardığımız hadislerin çoğu, bu başlık altında da zikredilebilir.

kendi yed-i kudretimle diktim ve üzerlerine mühür vurdum. Binaenaleyh (onları) ne bir göz görmüş, ne bir kulak işitmiş, ne de bir insanın hatırandan geçmişlerdir, buyurdu. Allah'ın Kitabı'nda bunun delili: “*Hiç kimse onları memnun etmek için kendilerine neler gizlendiğini bilemez*” (32/Secde, 17.) ayet-i kerimesidir. Muslim, *Îmân*, 312, h. no: 189; Tirmizî, *Tefsîr*, 33, h. no: 3198; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 99, h.no: 6216; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XX, 412, h.no: 989.

³⁶⁷ Uğur, *Ansiklopedik hadis Terimleri sözlüğü*, s. 217-218.

³⁶⁸ Yardım, Ali, *Hadis I-II*, Damla Yay., İstanbul 1997, I, 39.

³⁶⁹ Muslim, *Îmân*, 7, h. no: 10; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VII, 434, h.no: 2985.

³⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 117.

3- Mevkuf Haber

“Vakafe” (durmak) kök fiilinden alınma, ismi meful olan mevkuf, hadis istilâhında ise sahabilerden rivayet edilen sözler ve fiillere denir. Hz. Peygamber’in çevresini oluşturan müminlerin sözlerine ve fiillerine mevkuf denilmesi, isnadının Allah Rasûlü’ne kadar ulaşmayıp, sahabide durması dolayısıyladır.³⁷¹ Başka anlamlarda da kullanılan mevkuf kelimesi, kabul mü red mi edileceği konusunda hüküm verilmeyen rivayet, mukayyed olarak da sonraki nesillerden birinin söz ve filleri için de kullanılır.³⁷²

Mevkuf hadisler, merfû hadisler gibi rivayetleri ve isnadları yönünden sahih, zayıf ve hatta mevzu olabilir. Ancak konumuz esbâbu vurûdi'l-hadîs olması itibariyle, sözün kaynağının sahabi olduğunu gösteren bir örnek zikredeceğiz.

Buhârî’nin aktardığına göre, Hz. Ömer bir defasında şöyle dua etmektedir: *"Ey Allah'ım! Bana kendi yolunda şehitlik nasip et ve benim ölümümü de Rasûl'ünün beldesinde kıl!"*³⁷³

Bu mevkuf haberin sebeb-i vurûdu, İbn Sa’d’ın (ö. 230/845) aktardığı,³⁷⁴ Aynî (ö. 855/1451) ve İbn Hacer’in (ö. 852/1449) de şerhlerinde naklettiği şu bilgidir: “İbn Sa’d sahih bir isnadla Avf b. Mâlik’ten aktarmıştır. Avf: Bir gün Hz. Ömer’in rüyasında şehit edildiğini gördüm. Bunu ona anlatıca, o da: Ben Arap Yarımadası’nın içinde savaşa gitmemiş ve insanlar etrafımda iken mi şehit olacağım? dedi. Sonra dedi ki: Yazıklar olsun bana, yazıklar olsun bana, inşallah Allah onu bana nasip eder, dedi.”³⁷⁵

Rivayetin şerhi ile ilgili Aynî’nin (ö. 855/1451) değerlendirmesi şöyledir: Bu, Ömer’in sözüdür. Buhârî bunu önceki hadisle arasında bir ilgi bulunduğu için zikretmiştir.

³⁷¹ Uğur, *Ansiklopedik hadis Terimleri sözlüğü*, s. 225.

³⁷² Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 181.

³⁷³ Buhârî, *Fedâilü'l-Medîne*, 12, h. no: 1890.

³⁷⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, III, 253.

³⁷⁵ Aynî, *‘Umdetu'l-Kârî*, X, 252; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 101.

O ilgi şudur: Ömer, Hz. Peygamber'in "Yâ Allah! Bizlere Medine'yi, Mekke'yi sevdirdiğin gibi sevdire." sözüyle duasını işitince, kendisinin Medine'yi, Mekke'yi sevdiği gibi sevdiğini izhar etmek için, ölümünün Medine'de olmasını istemiştir.³⁷⁶

Kastallânî (ö. 923/1517) ise şerhinde şu bilgileri aktarmıştır: “Ömer'in bu duası kabul olunmuştur. Onu el-Muğîre b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lu'lu XXIII. hicret yılının 20. çarşamba günü boş böğründen vurmuş ve bu sebeple Medine'de vefat etmiş ve orada Hz. Peygamber ile Ebû Bekir'in yanına gömülmüştür. Zulmen öldürüldüğü için şehid olmuştur. Ayrıca Ömer bu duasıyla Mekke'yi sevdiği gibi Medine'yi de sevdiğini ispatlamıştır.”³⁷⁷

Sahabe sözü/fiili için, hükmen merfû olanları hariçte tutarak şunu söyleyebiliriz: Dinde kesin delil kabul edilmese bile, İslam'ın anlaşılmasında sahabe mefkûresinin önemli bir rolünün olduğu, onlardan aktarılan malumatın asla göz ardı edilmeyeceğidir. Nitekim Hz. Ömer'den aktardığımız bu duanın özünde Rasûlullah'ın sevgisini her şeyin üstünde tutma arzusu bir de Rasûl-i Ekrem'in sevgi ve isteğini kendi hayatının her aşamasında bütün benliğiyle arzulamasının tezahürü vardır.

B) Açıklık ve Kapalılık Bakımından Sebepler

Açık sebepten kast edilen, mananın anlaşılması için bir açıklamaya veya harici bir karineye ihtiyaç duyulmayan sebeptir. Kapalı sebepten kast edilen ise mananın anlaşılması için açıklamaya veya harici bir karineye ihtiyaç duyulan sebeptir. Bu bölümde *zâhir*, *hafî* ve *mubeyyen* olmak üzere üç çeşit sebepten bahsedilecektir.

1- Zâhir Sebep

Hadiste açıkça zikredilen sebeptir. Üzerinde bir araştırma ve düşünme olmadan, sadece doğrudan bakılınca anlaşılan sebeptir. Hadis oldukça açık olduğundan ilk bakışta

³⁷⁶ Aynî, 'Umdetu'l-Kârî, X, 252; XIV, 85.

³⁷⁷ Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilmelik (ö. 923/1517), *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, I-X, Matbaatu'l-Kubrâ el-Emîriyye, Mısır 1323/1905, III, 343.

okuyan herkes bilebildiğinden zâhir denilmiştir.³⁷⁸ Zâhirin usûl ilmindeki tanımı ise manasının anlaşılması için harici bir karineye ihtiyaç duyurmayacak şekilde, bu manaya açık olarak delâlet eden, fakat tevil ve tahsis ihtimaline açık bulunan ve kendisinden çıkarılan hüküm, sözün asıl sevk sebebi olmayan lafızdır.³⁷⁹ Zâhir sebebi örnekler üzerinde inceleyelim.

«لَا تَغْضَبْ» فَرَدَّدَ مِرَارًا، قَالَ: «لَا تَغْضَبْ»

Buhârî ve Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre: Bir adam Nebi'ye (sas.): Bana bir tavsiyede bulun, dedi. Rasûlullah da ona: "Kızma!" buyurdu. Adam aynı isteği birkaç defa tekrarladı. Rasûlullah yine "Kızma!" buyurdu.³⁸⁰ Tirmizî'de geçen bu hadiste "bana nasihat yerine kısa ve özlü bir şey söyle ki hatırımda tutabileyim ibaresi" vardır, hadisin diğer kısmı aynı lafızla gelmektedir.³⁸¹

Bu hadiste zâhir olan sebep Rasûlullah'ın tavsiye isteyen kimseye nasihatidir. Nasihat isteyen kişiden istenen, kızgınlık halini terk etmesidir. Adam, Hz. Peygamber'den tavsiye istiyor, bu da görüldüğü gibi hadiste zikredilmiştir. Buradaki zahiri durum, ilk bakışta sadece hadisi okumakla anlaşılabilir.

...«فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسْأَلُونِي؟ حَيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ حَيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ، إِذَا فَقَّهُوا»

Buhârî, Muslim ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Hureyre'den şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber'e: Yâ Rasûlallah! İnsanların en hayırlısı kimdir? diye soruldu: "En ziyade takva sahibi olanıdır." buyurdu. Bunu sormuyoruz, dediler. Bunun üzerine Rasûlullah:

³⁷⁸ Zeynelabidin, Muhammed Asrî, *Sebeb-i Vurûdî'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyir*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1391/1971, s. 67.

³⁷⁹ Şa'bân, Zekiyyuddîn, *Usûlü'l-Fıkh*, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, TDV. Yay., Ankara 1996, s.369.

³⁸⁰ Buhârî, *Edeb*, 76, h. no: 6116; Ahmed b. Hanbel, XIV, 357, h.no: 8744.

³⁸¹ Tirmizî, *Birr*, 73, h. no: 2020.

"İnsanların (şerefçe) en kerîmi Allah'ın eygamberi Yûsuf'tur. Yûsuf, Allah'ın Peygamberi (Ya'kûb'un) oğludur. O da Allah'ın Peygamberi (İshâk'ın) oğludur. O da Allah'ın Peygamberi İbrahim Halîlullah'ın oğludur." buyurdu. Suâl soranlar yine: Sana bundan sormuyoruz, dediler. Bu defa Rasûl-i Ekrem: "Şu halde bana Arapların madenlerini mi soruyorsunuz?" buyurdu. Onlar: Evet, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Sizin Cahiliye zamanında hayırlı olanlarınız, İslam'ı anlayıp ilim üzere hareket ederlerse, İslam devrinde de en hayırlı olanlarınızdır." buyurdu.³⁸²

Zâhir sebep, hadiste açıkça geldiği gibi Rasûlullah'a yöneltilen, "insanların en hayırlısı kimdir?" sorusudur. Rasûl-i Ekrem başlangıçta soruyu genel anladığı için farklı cevaplasa da soruyu yöneltenlerin Cahiliye dönemindeki kimseleri kastettiklerini söylemeleri üzerine, Allah Rasûlü hiçbir yoruma ihtiyaç bırakmayacak şekilde açıklamıştır.

أَبِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ فَجَاءَهُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطِنِي فَإِنِّي

فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلًا فَقَالَ: «خُذْ»، فَأَعْطَاهُ فِي ثَوْبِهِ

Buhârî, Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir. Enes: Hz. Peygamber'e Bahreyn'den mal getirildi. Bunun taksimi sırasında Abbâs, Rasûl-i Ekrem'e geldi ve Yâ Rasûlallah, bu maldan bana da bir hisse ver. Çünkü ben (Bedir günü) hem kendimin, hem de Akîl'in fidyesini vermiştim, dedi. Rasûlullah: "Al!" buyurdu da Abbâs'ın elbisesinin eteği içinde ona mal verdi.³⁸³ Buhârî, bu hadisi başka yerde uzunca aktarmıştır.³⁸⁴

Zâhir sebep, Rasûlullah'ın Abbâs'a istemiş olduğu maldan vermesidir. Bu da

³⁸² Buhârî, *Enbiya*, 14, h. no: 3374; Muslim, *Fedâil*, 168, h.no: 2378; Ahmed b. Hanbel, XV, 349, h.no: 9568.

³⁸³ Buhârî, *Cihâd*, 172, h. no: 3049.

³⁸⁴ Buhârî, *Salât*, 42, h. no: 421.

hadiste zikredilmiştir. Hadisin üzerinde düşünmeden ve zorlanmadan lafzında açıkça bildirilmiştir.³⁸⁵

2- Hafi Sebep

Hafi: Manası iyi anlaşılmayan, ne kastedildiği kapalı olan ve ancak araştırma ile kavranılabilen şeydir.³⁸⁶ Hadiste zikredilmeyen, düşünerek, araştırılarak bilinen sebeptir. Hadisle birlikte olup ancak hadisin arka planında olan, kavranılması inceleme ve ictihada ihtiyaç duyan lafızdır. Kapalılığı gidermeye yardım eden faktörlerden bazıları şunlardır: İnsanların şartları, hadiste durumu vârid olan şahsın ferdî farklılıkları, vurûd zamanı ve mekânı gibi.

Bir önceki bölümde geçen hadiste, Hz. Peygamber'in kendisine kızmamasını vasiyet ettiği adamın, kızdığında kendisine hâkim olamayacağını bildiğinden, bunu tekrar tekrar ondan istemiştir. Bu durum hadisin zımnında olup, hafi bir sebeptir. Hafi sebep, rivayetin lafzında açık bir şekilde gelmemiştir.

«أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ الْحَجَّ، فَحُجُّوا»

Muslim, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Hureyre'den nakletmişlerdir. Ebû Hureyre şöyle demiş: Rasûlullah (sas.) bize hutbe okuyarak: *“Ey cemaat! Allah size hacı farz kılmıştır. Binâenaleyh hacc edin!”* buyurdular. Bunun üzerine bir adam ayağa kalkarak: Her sene mi yâ Rasûlallah? diye sordu. Hz. Peygamber, sükût buyurdu. Hatta o zat sözünü üç defa tekrarladı. Nihayet: Evet desem (her sene) vacip olur. Siz de buna güç yetiremezsiniz buyurdu ve şunu ilâve etti: *“Ben sizi bıraktığım müddetçe siz de beni bırakın. Sizden önce geçenler ancak çok sual sormaları ve peygamberleri hakkında ihtilâfa düşmeleri sebebiyle helak olmuşlardır. Ben size bir şey emrettim mi ondan*

³⁸⁵ Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitu ve Me'âyir*, s. 67-68.

³⁸⁶ Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s.115.

gücünüzün yettiği kadarını yapın! Bir şeyden sizi men ettim mi onu derhal bırakın!”³⁸⁷

Hadisteki zâhir sebep, Rasûlullah’ın hoşla gitmeyen soruya yanıt vermesidir. Hadisteki hafî sebep ise ümmetin aleyhine bir vahyin inebileceği korkusudur. Ümmetin daha ağır bir imtihana duçar olma riskidir.

«هَلْ تَجِدُ رَقَبَةً» قَالَ: لَا، قَالَ: «هَلْ تَسْتَطِيعُ صِيَامَ شَهْرَيْنِ» قَالَ: لَا، قَالَ: «فَأَطِيعِمْ

سَيِّئِمْ مَسْكِينًا»

Buhârî, Muslim ve Tirmizî, Ebû Hureyre nakletmişlerdir. Ebû Hureyre şöyle demiştir: Bizler Hz. Peygamber’in yanında oturmuş bulduğumuz sırada O’na bir adam geldi de: Yâ Rasûlallah, helak oldum! dedi. Allah Rasûlü ona: “*Seni helak eden nedir?*” diye sordu. O zât: “Ramazan gününde zevcemle cima ettim.” Rasûl-i Ekrem: “*Hürriyete kavuşturacağın bir köle bulabilir misin?*” buyurdu. O kişi: Hayır (bulamam), dedi. Rasûlullah: “*Öyle ise iki ay zincirleme oruç tutmaya gücün yeter mi?*” diye sordu. O adam: Hayır, buna güç yetiremem, dedi. Hz. Peygamber: “*Altmış yoksulu doyurmak yolunu bulabilir misin?*” buyurdu. O kişi: Hayır (bulamam), dedi. Ebû Hureyre dedi ki: Hz. Peygamber bir süre bekledi. Bizler de bu bekleyiş üzerinde iken Rasûlullah’a içinde hurma dolu bir zembil getirildi. Hz. Peygamber: “*O mesele soran kimse nerededir?*” buyurdu. O adam: Benim (buradayım diye ayağa kalktı). Rasûl-i Ekrem: “*Bu hurmayı al da yoksullara sadaka olarak dağıt!*” buyurdu. O adam: Benden daha fakir olana mı vereceğim, yâ Rasûlallah? Allah’a yemin ederim ki, Medine’nin iki kara taşlığı arasında benim ev halkımdan daha fakir bir ev halkı yoktur, dedi. Bu söz üzerine Allah Rasûlü güldü, hatta yan dişleri göründü. Sonra da o kimseye: “*Haydi bu hurmayı (al da) ailene*

³⁸⁷ Muslim, *Hac*, 412, h.no: 1337; Nesâî, *Menâsiku’l-Hac*, 1, h. no: 2619; Ahmed b. Hanbel, XVI, 355, h.no: 10607.

yedir!" buyurdu.³⁸⁸

Bu hadisin zâhir sebebi, Hz. Peygamber'in adamın sözünü duyar duymaz gülmesidir. Adamın Rasûlullah'a verdiği karşılık ise gülmenin hafi sebebidir. Alimler bu konuda ihtilaf etseler de, iki şekilde yorumlamışlar: Bu gülmenin sebebi, adamın durumunun ortaya çıkmasıdır. Çünkü o kendi nefsi için korkuyor ve yok olacağını düşünüyordu. Kendisine ruhsat verildiğinde keffâret olarak verilen şeyden tattı. Hz. Peygamber'i güldürmenin başka sebebi ise Rasûlullah, ona kolaylık sağlayacak farklı çözüm yolları önerdikçe, keffâret olarak dağıtılması için verilen hurmalara da göz dikti. İşte Rasûl-i Ekrem onun durumundaki bu değişikliği görünce güldü. Hz. Peygamber, adamın olayı çok güzel ve esprili bir üslupla anlatması, maksadına ulaşmak için etkili yöntemlere başvurması karşısında gülümsemekten kendisini alamamıştır.³⁸⁹

3- Mübeyyen Sebep

Aslı, hafî olup açıklaması ya Allah Rasûlü veya hadisin ravisi tarafından yapılan rivayettir.³⁹⁰ Hafî olan durum bizatihi Rasûlullah tarafından aydınlatılmış olan hadistir.

«إِنِّي إِذَا فَعَلْتُ ذَلِكَ لِأَتَأَلَّفَهُمْ»

"Ben, bunu ancak onların kalplerini yatıştırmak için yaptım,"

Buhârî ve Muslim, Ebû Sa'îd el-Hudrî'den nakletmişlerdir. Ebû Sa'îd, Ali b. Ebî Tâlib (ra.) Yemen'de bulunduğu sırada Hz. Peygamber'e toprak içinde altın madeni göndermişti. Rasûl-i Ekrem bu altını el-Akra b. Habis el-Hanzalî, sonra Mucâşioğullarından biri ve Uyeyne b. Bedr el-Fezârî ile Alkame b. Ulâse el-Âmirî arasında, sonra Kilâboğullarından biri ile Zeyd el-Hayl et-Tâî arasında, sonra Nebhânoğullarından biri arasında taksim etti. Bu taksim sebebiyle Kureyş ile ensar

³⁸⁸ Buhârî, *Savm*, 30, h. no: 1936; Muslim, *Savm*, 81, h.no: 1111; Tirmizî, *Savm*, 28, h. no: 724.

³⁸⁹ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 171.

³⁹⁰ Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyir*, s. 71.

öfkelenildiler ve Rasûlullah bizleri terk ediyor da Necd ahalisinin seyyidlerine veriyor! dediler. Rasûl-i Ekrem: *"Ben, bunu ancak onların kalplerini yatıştırmak için yaptım,"* buyurdu.³⁹¹

Nebi (sas.) bu kişilere bir şeyler vermesi hafi sebeptir. Onların kalplerini ısındırmak için vermiş olması ise Hz. Peygamber'in davet usulüdür. Kureyş, ganimetlerin dağıtılmasını izledi ve bu manzara onların hoşlarına gitmedi. Çünkü onlar zahiri olarak kendilerine takdir edilene göre hareket ettiler. Bu eylemde, Rasûlullah'ın hafi sebebini bilemediler. Rasûl-i Ekrem onların kızdığını ve bunu kabullenemediklerini görünce, hadisin hafi sebebini açıkladı. Böylece hafi olan hadis, mubeyyen oldu.

“إِنَّ الشَّيْخَ يَمْلِكُ نَفْسَهُ” “İhtiyar nefsine hâkim olur.”

Yaşlı ve yetişkinlerin bulunduğu meclisler başlığı altında da ele aldığımız bu hadisi, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî, Amr b. As'a dayandırarak şöyle nakletmektedirler: Amr, biz Hz. Peygamber'in yanındayken bir genç gelerek: Ya Rasûlallah, oruçluyken (ehlimi) öpebilir miyim? diye sordu. Rasûlullah, *"hayır"* dedi. Ardından yaşlı biri geldi ve aynı soruyu sordu. Ona ise *"evet"* dedi. Biz bu cevap karşısında birbirimize baktık. Bizim bu durumumuzu gören Allah Rasûlü: *"Sizin niçin birbirinize baktığınızı biliyorum. Çünkü yaşlı kimse nefsine sahip olur."* buyurdu.³⁹²

Bu hadisin zahiri sebebi, genç ve yaşlı iki kişinin oruçluyken eşlerini öpmeyi sormalarıdır. Bu sorular karşısında Allah Rasûlü, yaşlıya izin verdi gence ise izin vermedi. Rasûl-i Ekrem'in, genci bundan men edip, ihtiyarı sakındırmaması hafi bir durumdur. Hadisi duyan ashabdan bazılarının bunu idrak etmeyip birbirlerine bakmaları, Rasûlullah'ın dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine ihtilafın sebebini onlara açıklamış

³⁹¹ Buhârî, *Tevhîd*, 23, h. no: 7432; Muslim, *Zekât*, 143, h.no: 1064.

³⁹² Ahmed b. Hanbel, XI, 351, h.no: 6738; XI, 631, h.no: 7055; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIII, 56, h. no: 137.

olması, hadisi mubeyyen yapmıştır.

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ مِنْكُمْ مُنْقَرِنِينَ، فَمَنْ أَمَّ النَّاسَ فَلْيَتَحَوَّزْ، فَإِنَّ خَلْفَهُ الضَّعِيفَ وَالْكَبِيرَ وَذَا

الْحَاجَّةِ»

Buhârî, Muslim ve Dârimî; Ebû Mes'ûd'dan şöyle nakletmiştir; Bir kimse: Yâ Rasûlallah! falancanın bize uzun namaz kıldırmasından dolayı muhakkak sabah namazından geri kalmaktayım, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah öyle bir öfkeleni ki, ben Onun hiçbir yerde o günkü kadar öfkeleniğini görmedim. Sonra Hz. Peygamber şöyle hitap etti: *"Ey insanlar! İçinizden bazı kimselerde cemaati nefret ettirme (hasleti) vardır. Her kim insanlara imamlık ederse, namazı hafif tutsun. Çünkü onun arkasındaki cemaatte zayıf olanı var, yaşlı olanı var, ihtiyaç sahibi olanı vardır"*.³⁹³

Rasûl-i Ekrem, imamlık yapan birinin namazı çok uzatmasından dolayı şikâyet edilmesi üzerine, buna çok sinirlenmiş ve bu kızgın oluşunun sebebini, bilmeyenlere açıklamıştır.³⁹⁴

Sebeb-i vurûd sadece bir şekilde gelmez, anlamında açıklık ve kapalılık olmasına göre birkaç şekilde gelir. *Zâhir* sebep, harici bir delile ihtiyaç duymadan anlaşılan sebeptir. *Hafî* sebep ise manası kapalı olup anlaşılması için harici bir gayrete ihtiyaç duyulan sebeptir. *Mubeyyen* ise kapalı olan bir manayı sözü söyleyenin bizatihi kendisinin yaptığı açıklamayla bilinen sebeptir.

C) Esbâb-ı Vurûda Sebep Olan Durumlar

Hadisin vurûd sebepleri araştırıldığında, genel olarak üç ana sebepten dolayı vurûd ettiğini söyleyebiliriz. Bunlar ayetlerdeki hususi mananın ortaya çıkması, hadiste

³⁹³ Buhârî, *Ezân*, 63, h. no: 704; Muslim, *Salât*, 182, h.no: 466; Dârimî, *Salât*, 46, h. no: 1294.

³⁹⁴ Bkz. Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyir* s. 71-72.

sahabeye müşkil gelen bir manayı, başka bir rivayetle giderme ve sahabe-i kiramın takındığı tutum üzerine vârid olması şeklindedir.³⁹⁵

1-Hadisın Vurûd Sebebi Ayet Olur

Ayetler indiğinde meydana gelen açıklama veya uygulama şeklinde tezahür eder. Ayetlerdeki hususi bir mananın kastedilmesi, mücmel ve müşkil lafızları açıklama şeklinde olur.

Buhârî, Muslim, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel; Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet etmişlerdir. O şöyle demiştir: “İman edenler ve imanlarına zulüm bulaştırmayanlar, işte onlar güven içindedir ve doğru yolu bulanlardır.” (6/En 'âm Sûresi, 82. ayet.) ayeti nazil olunca sahabiler “Hangimiz kendine zulmetmez ki?” diyerek üzüldüler. Peygamber Efendimiz onlara ayeti yanlış anladıklarını, ‘imanlarına zulüm bulaştırmayanlar’ ifadesinin ‘Allah’a (cc.) ortak koşmayanlar’ anlamına geldiğini söyledi ve: “Lokman’ın oğluna ‘Yavrum, Allah’a ortak koşma. Çünkü şirk büyük zulümdür. (31/Lokman Sûresi, 13. ayet.) diye öğüt verdiğini hiç duymadınız mı?” buyurdu.³⁹⁶

Hadisin vurûd sebebi, ayette geçen imanlarına zulmü bulaştıranlar, ibaresi olmuştur. Bu müşkil ifade ashab tarafından zahiri manası ile anlaşılıp onları üzüntüye sevkedince Hz. Peygamber, açıklamak için başka bir ayet zikretmiştir.

Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel; Hz. Âişe'den naklen rivayet etti. O, şöyle demiş: Rasûlullah: “Kıyamet gününde her kim hesaba çekilirse azap olunacaktır,” buyurdular. Ben: Allah (cc.): “Sonra kolay bir hesaba çekilecek,”³⁹⁷

³⁹⁵ Bkz. Yahya İsmail Ahmed, “Mukaddime”, Suyutî, *el-Luma' fî esbâbi vurûdi'l-hadis*, s. 18-19.

³⁹⁶ Buhârî, *Îmân*, 23, h. no: 32; Muslim, *Îmân*, 197, h.no: 124; Tirmizî, *Tefsîr*, 7, h. no: 3067; Ahmed b. Hanbel, VII, 275, h.no: 4240.

³⁹⁷ 84/İnşikâk, 8.

buyurmamış mıdır? dedim. Bunun üzerine: “*O hesap değildir. O ancak arzdır. Kıyamet gününde hesapta münakaşa edilen azap görecektir.*” buyurdular.³⁹⁸

Ayetteki müşkil durumun giderilmesi için, Hz. Âişe bir soru soruyor ve ardından Rasûlullah soruya cevap veriyor. Ayetin anlaşılamayan kısmı soru sorulmasına sebep oluyor ve soru da hadisin vurûduna sebep oluyor.

2- Hadisin Vurûd Sebebi Hadis Olur

Bu durum şu şekilde gerçekleşir; Rasûlullah bir hadis irad eder de onun manası bazı sahabeye müşkil gelir ve Rasûlullah müşkil gelen bu hadisi açıklamak için başka bir hadisi zikreder. Böylece hadisteki problemlili durum giderilmiş olur. Sebeb-i vurûduyla birlikte aktarılan hadislerin çoğu bu şekildedir.

"إِنَّ لِلَّهِ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ تَنْطِقُ عَلَى أَلْسِنَةِ بَنِي آدَمَ بِمَا فِي الْمَرْءِ مِنَ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ"

"Yeryüzünde Allah'ın öyle melekleri vardır ki onlar, insanoğlunun diliyle kişinin hayır ve şerden içinde bulunduğu durumu söylerler."³⁹⁹

el-Hâkim, *el-Mustedrek*'te, Beyhakî ise *Şu'abu'l-Îmân*'da Enes b. Mâlik'ten aktarmıştır. Hadisin lafzında müşkil bir durum vardır. Bu da meleklerin, kişinin hayır ve şer içinde bulunduğunu yeryüzünde nasıl konuşacaklarıdır. İşte hadisin vurûd sebebi yine Enes'ten nakledilen başka bir rivayet, bu müşkili izah eder.

Muslim ve Ahmed b. Hanbel, Enes b. Malik'ten naklen haber verdi. Enes demiş ki: Bir cenaze geçirilirken, onu hayırla yâd edenler oldu. Bunun üzerine Nebiyyullah (sas.) "*Vacib oldu, vacib oldu, vacib oldu.*" buyurdular. Başka bir cenaze geçirilirken onu da şerle yâd edenler oldu. Rasûlullah (yine): "*Vacib oldu, vacib oldu, vacib oldu.*" buyurdular. Annem babam sana feda olsun. Bir cenaze geçirilirken cenaze hayırla yâd

³⁹⁸ Buhârî, *İlim*, 36, h. no: 103; Muslim, *Cennet*, 79, h. no: 2876; Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 3, h. no: 3093; Tirmizî, *Sıfatü'l-Kiyâme*, 5, h. no: 2426; Ahmed b. Hanbel, XL, 236, h.no: 24200.

³⁹⁹ el-Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 533, h. no: 1397; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, XI, 482, h.no: 8876.

olundu; Sen: "Vacib oldu, vacib oldu, vacib oldu." buyurdun, başka bir cenaze şerle yadolundu. Sen yine "vacib oldu, vacib oldu, vacib oldu." buyurdun, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah: "Siz kimi hayırla yâd ederseniz ona cennet, kimi şerle yadederseniz ona da cehennem vacib olur. Zira sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz, sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz, sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz." buyurdular.⁴⁰⁰

3- Hadisin Vurûd Sebebinin Sahabeden Onu İşitenlerle Alakalı Olması

Sahabe-i kirâmın takındığı tutum üzerine aktarılan rivayetler bu gruba girer. Buna, Mekke'nin fethi gününde Hz. Peygamber'e gelen Şerîd isimli kişinin durumu misal verilebilir.

«صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا أَفْضَلُ مِنْ أَلْفِ صَلَاةٍ فِيْمَا سِوَاهُ، إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ»

"Benim (Medine'deki) bu mescidimde kılınan bir namaz, (Mekke'deki) Mescid-i Haram müstesna, başka mescidlerde kılınan bin namazdan (sevap bakımından) daha hayırlıdır."

Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Muslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî; Ebû Hureyre'den⁴⁰¹ ayrıca Ahmed b. Hanbel, Muslim, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî; İbn Ömer'den⁴⁰² tahrir etmişlerdir.

Yukarıdaki hadisin sebab-i vurûdunu izah etmek için Suyûtî ve İbn Hamza, Abdurrezzâk'ın *el-Musannef*'te Ata İbn Rebâh'a dayandırarak şu rivayeti delil olarak aktarmışlardır: Ata dedi ki: "Şerîd Hz. Peygamber'e geldi. Ya Rasûlallah! Ben, Allah

⁴⁰⁰ Muslim, *Cenâiz*, 60, h.no: 949; Ahmed b. Hanbel, XX, 269, h.no: 12938.

⁴⁰¹ Buhârî, *Fedlu's-Salâti fi'l-Mescid*, 1, h. no: 1190; Muslim, *Hacc*, 506, h. no: 1394; Tirmizî, *Salât*, 127, h. no: 325; Nesâî, *Hacc*, 127, h. no: 2897; İbn Mâce, *Salât*, 195, h.no: 1404; Dârimî, *Savm*, 131, h. no: 1458; Mâlik, *Kıble*, 9, Ahmed b. Hanbel, VII, 88, h.no: 7251.

⁴⁰² Muslim, *Hacc*, 509, h. no: 1395; Nesâî, *Hacc*, 127, h. no: 2899; İbn Mâce, *Salât*, 195, h.no: 1405; Dârimî, *Savm*, 131, h. no: 1459; Ahmed b. Hanbel, V, 239, h.no: 5776.

sana Mekke fethini nasip ederse Beytu'l-Makdis'te Allah için namaz kılmayı adadım, dedi. Hz. Peygamber (sas.): *"Burada kıl"* buyurdu. Adam sözünü tekrarladi, Allah Rasûlü yine, *"Burada kıl"* buyurdu. Aynı sözü üç defa tekrarladi. Dördüncü seferde Rasûlullah: *"Öyleyse git (burada kılmak istemiyorsan Beytu'l-Makdis'te kıl), nefsim kudret elinde olana ant olsun ki şayet burada kılsaydın sana mükâfatı verilirdi. Bu Mescid-i Haram'da kılınan bir namaz, başka mescidlerde kılınan yüz bin namazdan daha faziletlidir."* buyurdu.⁴⁰³

Bu gruptaki rivayetlere bakıldığında söyleniş sebepleri genel olarak üç grupta toplanmıştır. Ayetlerdeki özel anlamların anlaşılır kılınması, doğru bir anlamın izhar edilmesi ve ashabın takındığı tutum üzerine irad edilmiştir.

D) Sayısına Göre Sebeb-i Vurûdun Çeşitleri

Rasûlullah döneminde cereyan eden olayların çeşitliliği, söylenen söz ve uygulanan yöntemlerin de çeşitlenmesine sebep olmuştur. Genel bir bakışla mesele irdelendiğinde, her bir rivayet için bir sebeb-i vurûdun olduğu akla gelebilir. Ancak vakıanın böyle olmadığı, birçok olay için bir sebebin veya bir sebebin birden fazla olay için vaki olduğu görülmektedir. Sayısal olarak farklılık arz eden bu durum için, hadislerin vurûd sebebine örnek vererek açıklamamız mümkündür.

1- Bir Sebebi Olan Hadisler

Genel olarak her bir hadis için bir sebeb-i vurûd gelir. Bu şekilde gelen hadislerin örnekleri oldukça fazladır.

Ebû Hureyre'nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber: *"Kureyş kadınları deveye binen kadınların en hayırlısı, çocuğa karşı en şefkatlisi, kocasına elindeki iş hususunda en riayetkâr olanıdır,"* buyurdu.⁴⁰⁴ Bu hadisin sebeb-i vurûdu; Muslim'in Kitabı

⁴⁰³ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 456, h. no: 15891; Suyûtî, *el-Luma* ' , s. 136-137; İbn Hamza, *el-Beyân*, II, 397-398.

⁴⁰⁴ Buhârî, *Nikâh*, 12, h. no: 5082; Muslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 201, h.no: 2527.

Fedâilî's-Sahabe'de, Ma'mer, Zûhrî, İbnu'l-Museyyib yoluyla yine Ebû Hureyre'den naklettiği şu hadistir: Hz. Peygamber Ebû Tâlib'in kızı Ummu Hâni ile evlenmek istemiş. O da: Yâ Rasûlallah! Ben yaşlandım, çocuklarım da var! demiştir. Bunun üzerine Rasûlullah: *"Deveye binen kadınların en hayırlısı..."* buyurmuşlar.⁴⁰⁵

2- Birden Fazla Sebebi Olan Hadisler

Hz. Âişe'nin rivayet ettiğine göre Allah Rasûlü: *"Doğru yolu tutunuz, güç yetiremeyeceğiniz şeye kalkışmayın, müjdeleyip sevdiniz. Şu muhakkak ki, hiçbir kimseyi kendi ameli cennete girdiremez."* buyurdu. Sahabiler: Seni de mi kendi amelin girdiremez yâ Rasûlallah? diye sordular. Rasûlullah: *"Evet beni de, ancak Allah beni bir mağfiret ve bir rahmetle bürüyüp korumuştur."* buyurdu.⁴⁰⁶

İbn Hacer, (ö. 852/1449) hadisin vurûd sebebi için yine Hz. Âişe'den şu rivayeti nakletmektedir; Hz. Âişe: Hz. Peygamber geceleyin hasırdan bir hücre edinir, namaz kılar, gündüzleri onu yere yayar ve üzerine otururdu. Rasûl-i Ekrem böyle nafile namazı kılarken insanlar O'nun namazına uyup namaz kılmaya başladılar, nihayet insanlar çoğaldılar. Bunun üzerine Rasûlullah yüzünü insanlara döndürdü de: *"Ey insanlar, amellerden gücünüzün yetebileceği miktarı yapınız. Çünkü Allah, sizler ibadetten usanıp bezmedikçe sevap vermekten bıkmaz ve şüphesiz Allah'a göre amellerin en sevimli olanı, az olsa bile devamlı olanıdır!"* buyurdu.⁴⁰⁷

İbn Hacer (ö. 852/1449), bu hadis için bir başka sebep olarak İbn Hibbân'ın Ebû Hureyre'den aktardığı⁴⁰⁸ve bizim de Buhârî'nin *el-Edebu'l-Mufred*'inde, İbn Râheveyh'in (ö.238/852) *el-Musned*'inde ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Musned*'inde tahrir ettiklerine vakıf olduğumuz şu hadisi zikretmektedir: Hz. Peygamber, gülmekte ve

⁴⁰⁵ Muslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 201.

⁴⁰⁶ Buhârî, *Rikâk*, 18, h. no: 6467; Muslim, *Sıfâtü'l-Kıyâme*, 78, h.no: 2818.

⁴⁰⁷ Buhârî, *Libâs*, 43, h. no: 5861.

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 300.

konusmakta olan bir topluluğun yanına varıp: “*Nefsim, kudret elinde olana (Allah'a) yemin ederim ki, eğer benim bildiğimi siz bilseydiniz, az gülerdiniz ve çok ağlardınız,*” dedi. Sonra Rasûlullah döndü (gitti) de, o cemaat ağladı. Sonra Allah (cc.), Rasûl-i Ekrem'e vahyetti ki: “*Ey Peygamber! Niçin kullarımı ümitsizliğe düşürüyorsun?*” Bunun üzerine Allah Rasûlü geri dönüp, şöyle buyurdu: “*Doğruyu söyleyiniz ve itidal üzere olunuz, müjdeleyiniz*”⁴⁰⁹

3-Birçok Hadise Bir Sebebin Gelmesi

Bu şekilde olan hadisler oldukça azdır. Ancak bu hadisler bilinen bir konuda ittifak ederse ve biz de buna muttali olursak meydana gelir. Muhaddislerin ıstılahında bu tür hadisler çoktur. Fakihler, konusu aynı olan hadisleri bir tek hadis olarak sayarlar.⁴¹⁰

Buhârî ve Dârimî'nin Abdullah b. Ömer'den tahrir ettiği şu hadiste, Hz. Peygamber: “*Birinizin içinin irinle dolması, muhakkak ki şiirle dolmasından hayırlıdır,*” buyurmuştur.⁴¹¹

Buhârî, Muslim ve daha başka muhaddislerin de Ebû Hureyre'den aktardığına göre Rasûlullah (sas.): “*Muhakkak ki, bir kimsenin karnının içi, onu bozacak bir irinle dolması, şiir dolmasından daha hayırlıdır.*” buyurdu.⁴¹²

⁴⁰⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *el-Edebu'l-Mufred*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut 1409/1989, 98, h.no: 254; İbn Râheveyh, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrahim Muhalled b. İbrahim el-Hanzalî el-Mervezî (ö.238/852), *Musnedu İbni Râheveyh*, thk. Abduğafûr b. Abdilhak el-Belûşî, I-V, Mektebetu'l-Îmân, Medine 1412/1991, I, 439, h.no: 509; Ahmed b. Hanbel, XVI, 76, h.no: 10028; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 319, h.no: 113.

⁴¹⁰ Abacî, Hasan b. Muhammed, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs İnde İbn Hacer fî Fethi'l-Bârî Dirâseten Tatbikiyyeten*, Melik Suud Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Din Eğitimi Bölümü, Dinî İlimler Dergisi, 26. Sayı, 1431/2010, s.28.

⁴¹¹ Buhârî, *Edeb*, 92, h. no: 6154; Dârimî, *İst'izân*, 69, h. no: 2747.

⁴¹² Buhârî, *Edeb*, 92, h. no: 6155; Muslim, *Şi'ir*, 7, h.no: 2257; Ahmed b. Hanbel, XIII, 258, h.no: 7874; Tirmizî, *Edeb*, 71, h. no: 2851; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 94, h. no: 5009; İbn Mâce, *Edeb*, 42, h. no: 3759.

Bu iki hadisin sebebi, Muslim, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivayet ettikleri şu haberdur: Ebû Sa'îd şöyle anlattı: Bir defa biz Arc denilen yerde Rasûlullahla birlikte yürürken aniden önümüze şiir okuyan bir şâir çıktı. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem: *"Bu şeytanı alın! Yahut bu şeytanı tutun! Bir adamın içinin irinle dolması, şiirle dolmasından kendisi için daha hayırlıdır."*⁴¹³ buyurdular.⁴¹⁴

III-Esbâb-ı Vurûda Etki Eden Amiller

Şimdiye kadar başlıklar altında aktardığımız hadislerde görüldüğü gibi sebeb-i vurûd birçok şekilde gelmektedir. Esbâb-ı vurûdun farklı şekillerde gelmiş olmasının sebebi, Hz. Peygamber'in hayatın her aşamasında insanlarla iç içe yaşamış, onların hayatlarına müdahil olmuş ve insanları yönlendirmiş olmasındandır. Allah Rasûlü'nün insanlarla iç içe yaşamış olması O'nun söz ve fillerine de etki etmiştir. Hz. Peygamber'in söz ve eylemlerine etki eden amilleri şu başlıklar altında örneklerle inceleyebiliriz.

1- Soru Sorma

Bilgi elde etmenin başlıca yollarından biri de soru sormaktır. Zira yüce Allah da bilmediklerimizi zikir ehline (alimlere) sormamızı istemektedir.⁴¹⁵ Hz. Peygamber, kendisine sorulan her soruya, er veya geç yanıt vermiştir. O, sahabeyi gereksiz soru sormaktan men etse de, kendilerine fayda veren soruyu sormaya da onları teşvik etmiştir. İbn Abbâs'ın bildirdiğine göre Rasûlullah hayatta iken bir adam başından yaralanmış sonra ihtilâm olduğunda ona gusûl yapması gerekir denmiş, kendisi de yıkanarak soğuk alınlığı geçirmesi neticesinde ölmüştür. Olay, Hz. Peygamber'e ulaşmış, bunun üzerine: *"Onu öldürmüşler. Allah onları öldürsün. Cehaletin şifası sormak değil miydi?"*

⁴¹³ Muslim, *Şi'ir*, 9, h.no: 2259; Ahmed b. Hanbel, XVII, 421, h.no: 11368; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 281, h.no: 26084.

⁴¹⁴ Bkz. Hadisin ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. s.169-170

⁴¹⁵ 21/Enbiyâ, 7.

buyurdu.⁴¹⁶

Hadis kaynakları, vurûd sebebi soru sorma şeklinde gelen hadislerle doludur. Öyle ki bu durum kişiyi, sahabenin soru sorması ve ardından da Rasûlullah'ın cevap vermesini, sebep-i vurûdun baş etkeni olduğu kanaatine götürebilir. Aslında işin hakikati böyle değildir. Aşağıda gelecek örneklerden de anlaşılacağı üzere bu sadece sebebin geliş şekillerinden birdir.

Buhârî ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Hureyre'den şöyle rivayet ettiler: O, bir kere: Yâ Rasûlallah! Kıyamet gününde senin şefaatinle en ziyade mesut olacak insan kimdir? diye sordu. Rasûl-i Ekrem: *"Yâ Ebû Hureyre! Hadis bellemek için sende gördüğüm şiddetli arzuya göre, bu hadisi senden evvel kimsenin bana sormayacağını zaten tahmin ediyordum. Kıyamet gününde halk içinde şefaetimle en ziyade mesut olacak kimse kalbinden -yahut içinden-hâlis olarak La ilahe illallah diyendir."* buyurdu.⁴¹⁷

Buhârî, Muslim, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel; Ebû Hureyre'den nakletmişlerdir. O şöyle dedi: Hz. Peygamber'e bir kimse geldi ve: Yâ Rasûlallah! Ecir ve sevap yönünden hangi sadaka daha büyüktür? dedi. Rasûlullah: *"Senin sıhhatli, son derece cimri olduğun, fakirlikten korkar ve zenginliği emel edinir bulunduğun hâlde verdiğin sadakadır. Can boğaza ulaşıp, bu malım falan içindir, şu malım falan kimse içindir deyinceye ve bunlarda mirasçılarının oluncaya kadar sadakanı geriye bırakma!"* buyurdu.⁴¹⁸

Buhârî, Muslim ve Ahmed b. Hanbel, Abbâs b. Abdilmuttalib'den naklettiklerine göre, Abbâs: Yâ Rasûlallah! Amcan Ebû Tâlib'e herhangi bir şeyle fayda verdin, yarar sağladın mı? Çünkü o daima seni korur ve senin için düşmanlarına karşı öfkelenirdi, dedi.

⁴¹⁶ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 122, h. no: 337; İbn Mâce, *Tahâret*, 93, h. no: 572; Ahmed b. Hanbel, V, 173, h.no: 3055.

⁴¹⁷ Buhârî, *İlim*, 33, h. no: 99; Ahmed b. Hanbel, XIV, 446, h.no: 8857.

⁴¹⁸ Buhârî, *Zekât*, 11, h. no: 1419; Muslim, *Zekât*, 93, h.no: 1032; Nesâî, *Vesâyâ*, 1, h.no: 3711; Ahmed b. Hanbel, XII, 75, h.no: 7159.

Rasûl-i Ekrem: "Evet, o şimdi topuklarına kadar dibi yakın ateşten bir çukur içindedir. Eğer ben olmasaydım, muhakkak o cehennemın derin çukurunda olacaktı." buyurdu.⁴¹⁹

Bu üç hadiste, sahabe tarafından sorular sorulmuş ve konuyla ilgili cevaplar verilmiştir. Bu sorular, hadislerin söylenmesine sebep olmuştur. Bunların örnekleri çoktur.

2- Vakıa

Vakıadan kastımız, Hz. Peygamber'in döneminde gerçekleşen ve hadisin vurûduna sebep olan olaydır. Rasûlullah'ın insanları hidayete ulaştırmak, insanlara İslamî değerleri öğretmek ve hayatın akışında vukuu bulan olaylar karşısında dinî tutumu açıklamak için gönderildiği bilinen bir husustur. Rasûl-i Ekrem, vakıalar ve bunlarla bağlantılı durumları, iletmek istediği mesaj için büyük bir fırsat olarak değerlendiriyordu. Allah Rasûlü karşılaştığı veya işittiği olaylarla ilgili yaptığı açıklamalar, muhataplarına hayata dair vermiş olduğu pratik bilgiler sayesinde daha kuvvetli bir bilinçlendirme sağlanmış olur. Hz. Peygamber'in yanında veya vakıf olduğu bir olayda olsun dine aykırı bir durum olduğunda susması imkânsızdır. Olayların gelişi; Hz. Peygamber'in şahit olduğu veya şahit olmayıp haberdar edildiği olaylar olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Sahabenin bir olayla ilgili aktarmış olduğu bilgi ile hadis arasında bir münasebetin varlığı, olayın hadisin sebebi olduğunun delilidir.

«أَهْلَكْتُمْ أَوْ قَطَعْتُمْ ظَهَرَ الرَّجُلِ»

Buhârî, Muslim ve Ahmed b. Hanbel; Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den şöyle nakletti: Peygamber (sas.) bir kimsenin bir adamı övdüğünü ve övmeye uzatıp aşırı gittiğini işitti de: "Siz bu adamı helak ettiniz yahut: Bu adamın sırtını yardıınız!" buyurdu.⁴²⁰

⁴¹⁹ Buhârî, *Edeb*, 115, h. no: 6208; Muslim, *Îmân*, 357, h.no: 209; Ahmed b. Hanbel, III, 291, h.no: 1767.

⁴²⁰ Buhârî, *Edeb*, 54, h. no: 6060; Muslim, *Zühd*, 67, h.no: 3001; Ahmed b. Hanbel, XXXII, 467, h.no: 19693.

Bu hadiste Rasûlullah, bir kişinin bir adamı aşırı bir şekilde övmekte olduğunu işitince, bunun bir helak sebebi olduğunu söyledi. Hadisin vurûd sebebi aşırı övgüdür.

«فَبَارَكَ اللَّهُ لَكَ، أَوْ لَمْ وَلَوْ بِشَاةٍ»

Buhârî, Muslim, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel, Enes b. Mâlik'ten şöyle haber verdiler: Abdurrahmân b. Avf, Rasûlullah'ı ziyarete geldi. Hz. Peygamber kendisinde (evlenenlere mahsus olan) sarı renk boya eseri görerek ona sordu, o da kendisinin ensardan bir kadınla evlenmiş olduğunu haber verdi. Rasûl-i Ekrem: *"O kadına ne kadar mehir verdin?"* diye sordu. Abdurrahmân: Altından bir çekirdek ağırlığı (yani beş dirhem) verdim, dedi. Allah Rasûlü ona: *"Öyle ise Allah sana mübarek eylesin! Bir koyunla bile olsa düğün yemeğini ver."* buyurdu.⁴²¹

Bu rivayette Allah Rasûlü, yeni evlenen biriyle karşılaşmış, ilk olarak ona mehir olarak ne verdiğini sormuş sonra bu evliliği tebrik etmiş ve ardından velime denilen düğün yemeğinin verilmesi için de uyarıda bulunmuştur. Hadisin vurûd sebebi, yeni evlenen bir gençle karşılaşmış olmaktır.

«مَنْ ذَبَحَ قَبْلَ أَنْ يُصَلِّيَ، فَلْيَذْبَحْ أُخْرَى مَكَانَهَا، وَمَنْ لَمْ يَذْبَحْ، فَلْيَذْبَحْ بِاسْمِ اللَّهِ»

Buhârî, Muslim, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel; Cundeb b. Sufyân el-Becelî'den aktarmışlardır. Cundeb şöyle demiştir: Bizler bir kurban bayramı günü Rasûlullah'ın beraberinde kurban kestik. Bir de gördük ki, birtakım insanlar kurbanlarını namazdan evvel kesmişler. Hz. Peygamber namazdan ayrılınca onların namazdan önce kurbanlarını kesmiş olduklarını gördü. Bunun üzerine: *"Her kim namazdan evvel kurbanını kestiye, onun yerine bir başka kurban daha kessin. Biz namazı kılincaya kadar kesmemiş olan da*

⁴²¹ Buhârî, *Nikâh*, 55, h. no: 5155; Muslim, *Nikâh*, 79, h.no: 1427; Tirmizî, *Nikâh*, 10, h. no: 1094; İbn

Mâce, *Nikâh*, 24, h. no: 1907; Ahmed b. Hanbel, XXI, 75, h.no: 13370.

*Allah'ın ismini söyleyerek kessin!" buyurdu*⁴²²

Hadis-i şerifte Rasûl-i Ekrem, kurban bayramında, bayram namazından önce kurban kesenleri görmesi sonucunda bu uyarıyı yapmıştır.

Bu üç hadiste de bizatihi Rasûlullah, bu üç olaya (aşırı övgü, yeni evlenen bir genç ve kurban bayramı namazından önce kurban kesenlere) şahit olmuş ve her biriyle ilgili ayrı ayrı açıklamalar yapmıştır. Bu üç vakıa hadislerin vurûd sebebi olmuştur.

«إِنَّهُ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا نَفْسٌ مُسْلِمَةٌ، وَإِنَّ اللَّهَ لَيُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ»

Buhârî ve Muslim, Ebû Hureyre'den aktarmışlardır: Ebû Hureyre, bizler (Hayber'de) Rasûlullah'ın beraberinde hazır bulunduk. Rasûl-i Ekrem, Müslüman adıyla çağrılan bir kimse için: *"Bu adam ateş ehliendir."* buyurdu. Muharebe başlayınca bu adam şiddetli bir muharebe ve çarpışma yaptı ve büyük bir yara aldı. Bunun üzerine (bir sahabe tarafından): *"Yâ Rasûlallah!" O, ateş ehliendir,"* buyurduğun şu kimse, bu gün muhakkak çok çetin bir muharebe yapmış ve ölmüştür, denildi. Hz. Peygamber bu söze karşılık: *"O, ateşe gitmiştir."* buyurdu. Ravi dedi ki: İnsanların bazıları o adam hakkındaki bu peygamber sözünün doğruluğundan şüphe etmeye yaklaştı. Onlar bu şaşkınlık hali üzerinde bulundukları sırada birdenbire: O adam ölmemiştir, lâkin onda şiddetli bir yara vardır, denildi. Gecedен bir vakit olunca o yaralı adam, yaranın acısına sabredemedi de kendisini öldürdü. Akabinde bu Rasûlullah'a haber verildi. Rasûl-i Ekrem: *"Allâhu Ekber (Allah en büyüktür). Ben kendimin Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuma şehadet ederim"* buyurdu. Sonra Bilâl'e emretti de Bilâl insanlar içinde: *"Şu muhakkak ki cennete ancak Müslüman nefis girer. Ve muhakkak ki Allah bu İslam dinini (dilerse) elbette facir kişi ile de teyit edip kuvvetlendirir."* sözlerini bağırıp ilan etti.⁴²³

⁴²² Buhârî, *Zebâih*, 17, h. no: 5500; Muslim, *Edâhî*, 2, h.no: 1960; Nesâî, *Dahâyâ*, 3, h. no: 4368;

Ahmed b. Hanbel, XXXI, 111, h.no: 17714.

⁴²³ Buhârî, *Cihâd*, 182, h. no: 3062; Muslim, *Îmân*, 178, h.no: 111.

Rasûlullah'ın şahit olmadığı ancak kendisine haber verilen bu olay, hadisin vurûd sebebi olmuştur.

«لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ امْرَأَةٌ»

Buhârî, Tirmizî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekre'den rivayet etmiştir. Ebû Bekre şöyle demiştir: Cemel Vakası günlerinde cemel sahiplerine katılarak, onlarla birlikte (Ali'ye karşı) harp etmeye başladıktan sonra, vaktiyle Rasûlullah'tan işittiğim bir söz ile Allah bana hayır ve menfaat ihsan buyurdu. Ebû Bekre dedi ki: Fars halkının Kisrâ Pervîz'in kızını kendilerine melik seçtikleri haberi Rasûlullah'a ulaşınca: *"Devlet başkanlığı işlerini bir kadının eline veren millet felah bulmaz!"* buyurdu.⁴²⁴

Rasûlullah, bir kadının devlet başkanlığına getirilme olayına şahit olmamış ancak bu olay ona haber verilmesiyle bilgi sahibi olmuştur. Aktarılan haber üzerine bu hadisi irad etmiştir. Rasûl-i Ekrem'e aktarılan bu bilgi, hadisin vurûd sebebi olmuştur.

3- Rasûlullah'ın Müdahil Olduğu Yaşantılar

Rasûl-i Ekrem, hayatın içinde gerçek bir örnek, lider, kılavuz ve rehber olsun diye Allah tarafından görevlendirilmiştir. O, toplumu hidayete ulaştırmak, dönüştürmek ve geliştirmek için Allah tarafından gönderilmiştir. Rasûlullah, bu görevleri icra ederken, toplumun bir ferdi olarak ve topluma müessir bir şekilde yaşamıştır. Gece gündüz kendisinden kaçış olmayan zaruri bir iş olsun veya karşılaştığı herhangi bir olay olsun, etkin bir şekilde hayata müdahil olmuştur.

Hiz. Peygamber, dinî ve sosyal hayatın içinde görevlerini yerine getirirken, zuhur eden olaylar, hadisin vurûdunda mühim bir yer tutmuştur. Hiz. Peygamber'in doğrudan müdahil olduğu bu olayların neticesinde irad edilen hadisleri kastetmekteyiz. Yaşanmış vakıalara örnekler verilmek suretiyle konu daha iyi anlaşılmış olacaktır.

⁴²⁴ Buhârî, *Meğâzî*, 82, h. no: 4425; Tirmizî, *Fiten*, 75, h. no: 2272; Nesâî, *Âdâbu'l-Kudât*, 8, h. no:

5388; Ahmed b. Hanbel, XXXIV, 144, h.no: 20508.

«أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّمَا صَنَعْتُ هَذَا لِتَأْتُمُّوا وَلِتَعْلَمُوا صَلَاتِي»

Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî, Ebû Hazm İbn Dînâr'dan şöyle rivayet etti: Minberin hangi ağaçtan yapıldığında münakaşa eden birtakım kimseler, Sehl ibn Sa'd es-Sâidî'ye geldiler de, ona bu meseleyi sordular. Bunun üzerine Sehl şöyle dedi: Vallahi ben onun neden yapıldığını bilmekteyim. Ve yine yemin olsun ki, ben onun ilk kurulduğu günü de, Rasûlullah'ın ilk defa üzerine oturduğu günü de gördüm. Rasûlullah, ensar kadınlarından falan kadına -Sehl, bu kadının ismini söylemiştir: *"Marangoz kölene emret de, benim için insanlara hitap ettiğim zaman üzerine oturabileceğim, tahtalardan bir şey yapsın."* buyurdu. O kadın da o kölesine emretti. O da Zeğâbe'nin ılgın ağaçlarından onu yaptı. Sonra onu getirdi. Kadın Rasûlullah'a haber yolladı. O da emretti, işte şuraya konuldu. Sonra Hz. Peygamber'in bunun üzerinde şöyle namaz kıldığını gördüm: Rasûl-i Ekrem minber üzerinde tekbir aldı, sonra yine minber üzerinde iken rükûya vardı. Sonra geri geri aşağıya indi de minberin dibinde secde etti. Sonra yine minber üzerine dönüp tekrar etti. Böylece iki rekât namazı bitirince, Rasûlullah insanlara döndü de: *"Ey insanlar! Bu gördüğünüz şeyleri ancak bana uyasınız ve benim namazımı öğrenesiniz diye yaptım."* buyurdu.⁴²⁵

Şayet Hz. Peygamber önceki yerde namaz kılsa, O'nun nasıl namaz kıldığını halk görmezdi. Allah Rasûlü, yüksek bir minber üzerinde namaz kılmasının sebebini ashabın O'na uyma ve O'nun nasıl namaz kıldığını öğrenmeleri için yapmıştır. Bunun içindir ki Rasûlullah kendisi, kendi fiilinin sebebi olmuştur.

Buhârî, Ebû Dâvûd ve Nesâî, Hz. Âişe'den rivayet etmişlerdir. O, şöyle demiştir: Ne kötü bir denkleştirmedir ki, sizler biz kadınları köpek ve eşekle bir seviyede tuttunuz. Yemin olsun, ben kendisi ile kıblesi arasında yattığım hâlde, Rasûlullah'ın namaz kılar

⁴²⁵ Buhârî, *Cuma*, 26, h. no: 917; Muslim, *Salât*, 44, h.no: 544; Ebû Dâvûd, *Salât*, 220, h. no: 1080; Nesâî, *Mesâcid*, 45, h. no: 739.

olduğunu kati olarak bilmişimdir. Secdeye varmak istediği zaman eliyle ayaklarımı dürterdi de ben ayaklarımı geriye çekip büzerdim.⁴²⁶

Rasûl-i Ekrem, secde yerini genişletmek için Hz. Âişe'nin ayaklarına dokunması, bu rivayetin vârid olmasının sebebidir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in bizatihi kendi müdahalesi neticesinde bir olay/durum açığa kavuşmaktadır.

Gerek bir ihtiyaç olsun veya gerekse bir görev esnasında olsun, yapılması zorunlu olan davranışlar neticesinde söylenen hadisler, bu gruba dâhil edilir. Hayatın akışı içinde Hz. Peygamber'in yaptığı fiillerin sebebi de müsebbibi de kendisi olmuştur. Rasûlullah'ın, gerçek hayatta yaşadığı bazı şeylerde irad ettiği söz, fiil ve takrirlerde, kendisinin müdahil olmasıyla meydana gelmiştir.

4- Yaratılıştan Gelen Davranışlar

Yaratılış kelimesinin yanında; fitrî, cibillî, doğal ve tabii tabirleriyle de ifade edilen, insan cinsine mahsus özellikleri içine alan davranışlardır. Yeme, içme ve tuvalet ihtiyacını giderme gibi insanın tabii yaratılışı ve sıfatı gereği meydana gelen ve ibadetlerle ilgisi olmayan davranışlar sebebiyle hadislerin irad olmasıdır. Bu tür fiiller genellikle mubah olan ve beşerin onsuz yapamayacağı hareketler olan; susamak, oturmak, kalkmak, uyumak, binmek, yolculuk yapmak, bir ağacın altında veya bir evde uyumak gibi her insan için aynı olan davranışlardan dolayı söylenen hadislerdir. Örf, adet, gelenek ve göreneklerden dolayı cari olan hükümler sebebiyle söylenen rivayetler de bu grup altında değerlendirilmektedir.

«لَيْتَ رَجُلًا صَالِحًا مِنْ أَصْحَابِي يَخْرُسُنِي اللَّيْلَةَ»

Buhârî ve Muslim, Hz. Âişe'den şöyle nakletmektedirler. Hz. Âişe: Bir gece Rasûlullah uykusuz kaldı da: *"Keşke benim ashabımdan yararlı bir kimse bu gece beni*

⁴²⁶ Buhârî, *Salât*, 108, h. no: 519; Ebû Dâvûd, *Salât*, 112, h. no: 712; Nesâî, *Tahâret*, 120, h. no: 167.

korusa" dedi. Bir süre sonra silâh sesi işittik. Hz. Peygamber: "Kim o?" dedi. (Gelen kişi); Sa'd b. Ebî Vakkâs yâ Rasûlallah! Seni korumaya geldim, dedi. Âişe: Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem uyudu. Hatta horultusunu işittim, dedi.⁴²⁷

Muslim'in aktardığı bir tarikte ise "Medine'ye gelişinde bir gece uyuyamadı" ziyadesi vardır.⁴²⁸ Tirmizî'nin naklettiği rivayette ise Hz. Âişe şöyle demiştir: Hz. Peygamber, ilk zamanlarda muhafızlarca korunurdu. "...Allah seni inanmayanların şerrinden koruyacaktır..." (5/Mâide 67.) ayeti inince bulunduğu yerden başını çıkararak "Ey insanlar dağılın Allah beni koruma altına almıştır." buyurdu.⁴²⁹ Rivayette zikredilen Medine'ye gelişinden kasıt hicret esnasındaki geliş değildir. Zira Hz. Âişe hicrette Allah Rasûlü ile birlikte değildi. Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber ile evliliği hicrî II. yılın şevval ayında olmuştur.⁴³⁰ Allah Rasûlü Medine döneminde bu ayet ininceye kadar her hangi bir savaş hali olmasa da muhafızlar tarafından korunurdu. Bu ayetin tam olarak ne zaman indiği bilinmemekle beraber 5/Mâide Sûresi'nin Medine döneminde uzun bir zaman dilimi içerisinde peyderpey indiği bilinmektedir.⁴³¹ Rasûl-i Ekrem, bir temennide bulunmuştur. Bu temenninin meydana gelmesinin sebebi, uykuya olan ihtiyaçtır. Uyku ise tabii bir ihtiyaç olup, bütün insanlarda var olan bir haldir.

«يَتَّبَعُ الدُّبَّاءَ مِنْ حَوَالِي الْقُصْعَةِ»، قَالَ: «فَلَمْ أَرَلْ أَحَبُّ الدُّبَّاءِ مِنْ يَوْمِئِذٍ»

Buhârî, Muslim ve Ebû Dâvûd, Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiklerine göre: Bir terzi yapmış olduğu yemeğe, Rasûlullah'ı davet etti. Enes dedi ki: Ben de Rasûl-i Ekrem'in beraberinde bu yemeğe gittim. Terzi, Rasûlullah'a bir miktar ekmek, bir miktar çorba

⁴²⁷ Buhârî, *Temenni*, 4, h. no: 7231; Muslim, *Fedâil*, 39, h.no: 2410.

⁴²⁸ Muslim, *Fedâil*, 40, h.no: 2410.

⁴²⁹ Tirmizî, *Tefsîr*, 6, h. no: 3046.

⁴³⁰ Bkz. Fayda, Mustafa, *Âişe*, DİA., İstanbul 1989, II, 201.

⁴³¹ Bkz. DİB, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, II, 199.

yaklaştırdı. Çorbanın içinde kabak ve kuru et parçaları vardı. Yemek yerken Hz. Peygamber'i gördüm ki, yemek çanağının etrafından kabak araştırıyordu. Bunun üzerine Enes: Artık o günden sonra kabağı seviyorum, dedi.⁴³²

Hiz. Peygamber, her insan gibi bazı şeyleri seviyor. Haberde aktarıldığı gibi Rasûlullah'ın kabağı seviyor olması beşeri bir özellik olup, insan mizacının farklı olduğu pek tabii bir durumdur.

"أَحْرَامُ الضَّبِّ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «لَا، وَلَكِنْ لَمْ يَكُنْ بِأَرْضِ قَوْمِي، فَأَجِدُنِي أَعَاهُهُ"

Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel'in, Abdullah b. Abbâs'tan naklettiklerine göre: Kendisi Rasûlullah ile beraber Meymûne'nin yanına girdi. Meymûne hem Hâlid'in, hem de İbn Abbâs'ın teyzesidir. Onun yanında kızartılmış vaziyette bir kaç keler buldu. Bu kelerleri Meymûne'nin kız kardeşi Hufeyde bintu'l-Hâris, Necd'den getirmişti. Meymûne bu kelerleri Rasûlullah'a takdim etti. Allah Rasûlü'ne bir yiyecek takdim edilip de o yiyecekten kendisine bahsedilmemesi ve yemeğin isminin kendisine söylenmemesi, hemen hemen vaki olmazdı. Hiz. Peygamber, elini kelere uzattı. O anda orada hazır bulunan kadınlardan biri: Rasûl-i Ekrem'e takdim ettiğiniz yemeğin ne olduğunu kendisine haber verin! dedi. Kadınlar: O kelerdir yâ Rasûlallah! dediler. Rasûlullah hemen kelerden elini kaldırdı. Bunun üzerine Hâlid b. Velîd: Keler haram mıdır yâ Rasûlallah? diye sordu. Rasûlullah: *"Hayır, lâkin o benim kavmimin arazisinde bulunmaz, ben de kendimi ondan tiksiniyor hissederim,"* buyurdu. Hâlid: Ben keleri kendime çekip yedim, Rasûlullah bana bakıp duruyordu, demiştir.⁴³³

İnsan tabiatının bir şeyi hoş görmemesi, Allah Rasûlü'nün keleri kerih görmesinde

⁴³² Buhârî, *Buyû'*, 30, h. no: 2092; Muslim, *Eşribe*, 144, h.no: 2041; Ebû Dâvûd, *Et'ime*, 21, h. no: 3782.

⁴³³ Buhârî, *Et'ime*, 10, h. no: 5391; Muslim, *Sayd*, 43, h.no: 1945; Ebû Dâvûd, *Et'ime*, 27, h. no: 3794;

Ahmed b. Hanbel, XXVIII, 11, h.no: 16713.

olduğu gibi örfle alakalı bir husus olup, dinle alakası yoktur. Ancak Hz. Peygamber'in sarımsak ve soğanı hoş görmemesi aynı şey değildir.

İnsanî, fitrî ve örfî çerçevede zikredilen esbâb-ı vurûd, bu grubun içerisinde değerlendirilmektedir.

5- İnfial Uyandıran Durumlar

İnfial, birinin beklenilmeyen bir davranışından ya da kırıncı bir sözünden dolayı dargın olma, içerleme, gücenme, kızma veya herhangi bir şeyden etkilenme halidir. Korku halindeki yüzün sararması, kızgınlık anında yüzün kızarması gibi olayların tesiriyle heyecanlanma halinde verilen tepkilerdir. Fiil meydana geldiğinde bir şeye veya şahsa etki eden, değişiklik yapan veya bir olayın etkisiyle verilen reaksiyondur. Kısaca infial, beklenmedik bir duruma karşı verilen tepkidir.

Buhârî ve Muslim'in, Abdullah b. Ömer'den naklettiklerine göre Abdullah şöyle demiştir: Sa'd b. Ubâde bir kere kendisine arız olan bir hastalıktan dolayı rahatsız oldu. Hz. Peygamber, Abdurrahmân b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdullah b. Mes'ûd ile birlikte Sa'd'a hasta ziyaretine geldiler. Hz. Peygamber, Sa'd'ın yanına girdiği zaman, onu ailesi ve halkı tarafından çepçevre kuşatılmış bir hâlde buldu. Rasûlullah: *"Sa'd öldü mü?"* diye sordu. Oradakiler: Hayır yâ Rasûlallah! ölmedi, dediler. Rasûl-i Ekrem duygulanıp ağladı. Topluluk Hz. Peygamber'in ağladığını görünce, onlar da ağladılar. Bunun üzerine Allah Rasûlü: *"İşitmez misiniz? Şüphesiz ki, Allah gözyaşı ile ve iç üzüntüsü ile azap etmez. Lâkin -diline işaret ederek- işte bunun yüzünden ya azap eder yahut da merhamet eyler. Ve şüphesiz ölü, ailesinin kendisine (nehiy edilmiş bir ağlayışla) ağlamasından dolayı azap olunur."* buyurdu. Ömer (ra.) de (Cahiliye âdeti üzere) ağladığında sopa ile döver, çakıl taşları atar ve toprak saçardı.⁴³⁴

Bu ağlamanın sebebi, Sa'd'ın etrafında toplaşan halk (infial) olmuştur.

⁴³⁴ Buhârî, *Cenâiz*, 44, h. no: 1304; Muslim, *Cenâiz*, 12, h.no: 924.

Rasûlullah'ın önünde meydana gelen bu manzara, hadisin vurûduna etki etmiştir.

Buhârî ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Hureyre'den rivayet ettiklerine göre o, şöyle demiştir: Hz. Peygamber bir gün yanında çöl ahalisinden bir adam bulunduğu hâlde şunu anlatıyordu: *"Cennet ehlinde bir kimse (cennette) ziraat etmek hususunda Rabbinden izin istedi de Allah ona: (Ey kulum!) Sen, arzu ettiğin hâlde değil misin? diye sordu. O kimse: Evet, lâkin ben ziraat yapmayı arzu ediyorum, dedi."* Rasûlullah devamla dedi ki: *"Akabinde bu kimse tohum attı, tohumu hemen çabucak çıkmaya, büyümeye ve biçilme devrine erişmeye başladı. Taneler yığını dağlar misali oldu. Bunun üzerine Yüce Allah: Ey Âdemoğlu, al işte! Şu muhakkak ki, seni hiçbir şey doyurmaz, buyurur!"* Bunun üzerine bedevî: Vallahi bu ziraatçıyı ancak ya Kureyşli yahut ensardan bir kimse bulursun. Çünkü Kureyş ile ensar ziraat sahipleridirler. Biz bedevilere gelince, bizler ziraat sahipleri değiliz, dedi. Bedevinin bu sözü üzerine Allah Rasûlü gülümsedi.⁴³⁵

Rasûlullah'ın gülmesi, ne kendisinin isteğiyle ne de yapmacık bir şekilde olmuştur. Tamamen doğal bir etkileşim sonucu meydana gelmiştir.

Örneklerde de görüldüğü gibi beklenilmeyen bazı durumlar karşısında Rasûlullah ağlamış ve gülmüştür. Bu beklenmedik durumlar, bazı hadislerin sebab-i vurûdları olmuştur.

6- Kur'an'ın Nüzûlü

Hadisin vurûduna etki eden amillerden biri de Kur'an'ın nüzûlüdür. Kur'an'ın nazil olması hadisin irad edilmesinde etkin bir şekilde rol almıştır. Bu etki ya ahkâmını ya da manasını açıklamak veya uygulamak üzere hadis irad olunmasıdır. Bunun örnekleri çok fazla olup iki tanesini zikredeceğiz.

لَمَّا نَزَلَتْ: {وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ} جَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُنَادِي: «يَا بَنِي فَهْرٍ، يَا بَنِي عَدِيٍّ»

Buhârî, Abdullah b. Abbâs'tan rivayet etmiştir. İbn Abbâs: *"Sen en yakın*

⁴³⁵ Buhârî, *Muzâraat*, 20, h. no: 2348; Ahmed b. Hanbel, XVI, 376, h.no: 10642.

hısımlarını inzar et,"⁴³⁶ ayeti indiği zaman, Hz. Peygamber: "*Ey Fihroğulları, ey Adiyyoğulları!*" diye Kureyş'i oymak oymak çağırmaya başladı. Ebû Hureyre de: "*Sen en yakın hısımlarını inzar et*" ayeti indiği zaman Rasûl-i Ekrem: "*Ey Kureyş topluluğu!*" diye nidâ etti, demiştir.⁴³⁷

Buhârî ve Muslim, Zeyd b. Sâbit'ten şöyle haber vermiştir: Rasûlullah bana: "*Müminlerden (evlerinde) oturanlarla Allah yolunda savaşanlar bir olmaz*"⁴³⁸ ayetini yazdırmak istedi de, tam bana yazdırdığı sırada yanına İbn Ümmi Mektûm çıkageldi ve: Yâ Rasûlallah! Vallahi cihada gücüm yetseydi, ben de muhakkak gider, düşmanlarla harp ederdim, dedi. İbn Ümmi Mektûm gözleri kör bir kişi idi. Bunun üzerine Allah kendi Rasûlü'ne vahiy indirdi. Bu sırada O'nun uyluğu benim uyluğum üzerinde bulunuyordu. Vahyin (Rasûlullah üzerindeki) ağırlığı bana o kadar ağır bastı ki, sonunda ben dizimin ufalanıp dağılmasından korktum. Sonra Rasûlullah'tan vahiy hâli gitti de, Allah "*özür sahibi olmaksızın,*" diye bir istisna gönderdi.⁴³⁹

Önce bir ayet iniyor, ardından da o ayetin bir açıklaması olarak hadis irad oluyor.⁴⁴⁰

IV- Esbâb-ı Vurûdu Tanıma Yolları

Hadislerin vurûd sebeplerini bilmek için birçok yol vardır. Bu yolları açıklamaya geçmeden önce genel bir bakış olarak şunları söyleyebiliriz.

Sebeb-i vurûd ile ilgili olarak Talat Koçyiğit şöyle der: “ ...Kur’ân ayetlerinin nüzûl sebepleri bulunduğu gibi, hadislerin de vurûd sebepleri vardır ve Hz. Peygamber, birçok hadisini, çeşitli sebeplere binâen söylemiştir. Ancak bu sebepler, hadislerin

⁴³⁶ 26/Şuarâ, 214.

⁴³⁷ Buhârî, *Vasâyâ*, 10, h. no: 2752.

⁴³⁸ 4/Nisâ, 95.

⁴³⁹ Buhârî, *Tefsîr*, 93, h. no: 4594; Muslim, *İmâret*, 141, h.no: 1898.

⁴⁴⁰ Bkz. Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyîr*, s. 77-88.

metninde çok defa zikredilmez. Bazı hadislerin sebab-i vurûdları da, hadis metinlerinde açıkça görülür. Mesela Cebrail'in gelip, iman, İslam ve ihsanın manalarını sorması Hz. Peygamber'in de bunları cevaplandırması, her hangi bir sahabinin, bir mesele hakkında bilgi istemesi yahut herhangi bir sahabide görülen yanlış ve hatalı bir hareketin Rasûlullah tarafından düzeltilmesi gibi çeşitli hadiseler, hadislerin sebab-i vurûdu olarak onları nakleden sahabilerin sözleriyle birlikte hadis metinlerinde yer alır. Hadislerin vurûd sebeplerinin bilinmesinde büyük faydalar mülâhaza edilmiştir. Çünkü sebebin bilinmesiyle, her şeyden önce, mesele ile ilgili fıkhi hüküm tebeyyün eder; daha doğrusu, hadisin kolayca anlaşılmasını sağlar ve benzer meselelerde tatbikatını kolaylaştırır.”⁴⁴¹

Yavuz Köktaş, önceki tasnifleri değerlendirdikten sonra şöyle bir gruplandırmaya gider: a-“Vurûdu, hadisin kendisinde veya başka bir tarikinde bulunan sebepler. b- Vurûdu, araştırmayla, yani hadisin dışındaki rivayetlerle, sosyokültürel ortamın tespitiyle bilinen sebepler. İlk maddede beyan edildiği şekilde tespit edilen sebeplere “rivayetle bilinen sebepler”; ikinci maddede beyan edildiği şekilde tespit edilen sebeplere “dirayetle bilinen sebepler” demek de mümkündür. Yukarıdaki ifadelerden ilk bakışta anlaşılamayan veya başka nasslarla teâruz halinde olan hadisler için sebep inşa edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Şüphesiz bu faaliyet keyfi bir surette gerçekleştirilemeyeceği gibi her hadisi de kapsamamaktadır. Zira Hz. Peygamber'in her sözü bir sebebe binaen ifade edilmemiştir. Dolayısıyla her hadis için bir sebep inşa etmek zorunlu değildir.”⁴⁴²

Konuyla ilgili rivayetlere bakıldığında kimi hadisin sebab-i vurûdu, metinde açıkça zikredilmiştir. Bazıları da açıkça zikredilmese de hadisin farklı varyantlarında bulunma ihtimaline binaen ilgili rivayetler bir araya getirilmek suretiyle sebep tespit edilmeye çalışılır. Sahabenin müşahade ve beyanıyla esbâb-ı vurûd bilinebilir. Rivayet yoluyla edilemeyen sebepler için Özağar'ın dediği gibi: “Rivayetle bağlantılı dolaylı

⁴⁴¹ Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, AÜİFY, Ankara 1980, 99-100.

⁴⁴² Köktaş, “*Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs İlmî: Kapsamı ve İçeriğine Yeni Bir Bakış*”, s.145.

sebepler vardır. Toplumun ahd-i zihnîsinde mevcut olduğu için zikrine gerek görülmeyen fakat bir haberin tarih ve aktüel değerini belirlemede önemli rol oynayan bu çevre, sosyal bilimlerde şu iki ifadeyle karşılanmıştır:⁴⁴³

a) Olgü Bağlamı: Bir olgunun kendini hazırlayan, çevreleyen yahut biçimlendiren şartlarla ve diğer olgularla birlikte oluşturduğu bütünlük içindeki yeri, olgunun başka olgulara göre konumunu belirleyen çerçeve.⁴⁴⁴

b) Sosyal Bağlam: bir sosyal olgu veya ilişkiyi ortaya çıkaran, çevreleyen ya da biçimlendiren değer ve koşullar.”⁴⁴⁵

Esbâbu vurûdi'l-hadîs yukarıda sayılan şekillerde bilinemezse ictihada başvurulur ki o da başta metnin bağlamından, siyakından, işaretinden ve konu bütünlüğünden anlayabilmek için bütün çabayı ortaya koymak ve bu sayede rivayetin sebebini açıklamaya çalışmaktır.

Sebeb-i vurûdun tanınması için farklı müelliflerce farklı gruplandırmalar olsa da şu tanıma yollarını tercih edebiliriz: Rasûlullah'ın açıklamaları, Ashâbın açıklamaları, ictihad yoluyla tespit edebilme.⁴⁴⁶

1- Hz. Peygamber'in Beyânı (Nassu'n-Nebevî)

Bundan kasıt gerek açık olsun gerek ima ile olsun, Hz. Peygamber'in söz veya fiili demektir. Rasûlullah'ın söz ve fiili demekle: sahabenin, tabînin ve başkalarının sözlerini ve yorumlarını hariç tutmuş oluyoruz. Hadislerdeki her türlü mudrec⁴⁴⁷ve

⁴⁴³ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 339.

⁴⁴⁴ Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s: 43-44.

⁴⁴⁵ Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 371.

⁴⁴⁶ Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyir* s. 109.

⁴⁴⁷ “Senedine veya metnine ravilerinden biri tarafından aslında olmayan ve rivayet edenlerin hadisin aslında olduğunu zannettikleri bir veya birkaç kelime ya da cümle eklenerek rivayet edilen hadislerle denir.” Uğur, *Ansiklopedik hadis Terimleri sözlüğü*, TDV. Yay., Ankara 1992, s.254.

talikleri dışarda bırakmış oluyoruz. Temel hadis kaynaklarımızda merfû haberin yanı sıra, mevkuf ve maktu haberlerin de azımsanmayacak kadar var olduğu bir hakikattir. Nassu'n-Nebevîyi de: açık sözlü, imalı sözlü, imalı fiil olmak üzere üç grupta ele alıyoruz.

a- Rasûlullah'ın Sarîh Beyânı

Bir açıklayıcıya muhtaç olmayan, somut ve okuyan herkesin aynı manayı verecek kadar belirgin lafızlarla sebep-i vurûdu ifade eden rivayetlerdir. Sarîh, açık bir şekilde hadisin sebebini sıralamaktır. Bu tür hadislerde, sebep-i vurûd, metin içindeki bazı lafızlarla bilinir ki bunlar: min ecli, mine's-sebebi, lamu't-talil, key, izen, fau's-sebebiye, lealle, levla, mefulün lieclihi ve lakindir.⁴⁴⁸

«لَا، وَلَكِنِّي أَكْرَهُهُ مِنْ أَجْلِ رِيحِهِ»

Muslim, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Eyyûb el-Ensârî'den naklen rivayet ettiler. Ebû Eyyûb, şöyle demiş: Rasûlullah'a bir yiyecek getirildiği vakit ondan yer; fazlasını da bana gönderirdi. Bir gün bana biraz fazla göndermişti ki, ondan yememişti. Çünkü içerisinde sarımsak vardı. Kendilerine: Bu haram mıdır? diye sordum. “Hayır! *Lâkin ben kokusundan dolayı ondan hoşlanmıyorum.*” buyurdular.⁴⁴⁹

Rasûl-i Ekrem, her zaman yaptığı bir davranışın aynısını tekrar etmemesinin sebebini, açık lafızlarla izah etmiştir.

«إِنَّا كُنَّا نَهَيِّنَاكُمْ عَنْ لُحُومِ الْأَضَاحِيِّ أَنْ تَأْكُلُوهَا فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ كَيْ تَسْعَكُمْ، فَقَدْ جَاءَ

اللَّهُ بِالسَّعَةِ، فَكُلُوا، وَادَّخِرُوا، وَاتَّقِرُوا»

⁴⁴⁸ Bkz. Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyir*, s. 118-123.

⁴⁴⁹ Muslim, *Eşribe*, 170, h. no: 2053; Tirmizî, *Et'ime*, 13, h. no: 1807; Ahmed b. Hanbel, XXXVIII, 38, h.no: 23525.

Dârimî ve Ahmed b. Hanbel, Nubeyşe'den aktardıklarına göre, Hz. Peygamber: *"Biz size kurban etlerini üç günden fazla yemeyi, hepinize yetmesi için yasaklamıştık. Şimdi Allah bolluk ihsan etmiştir. Binaenaleyh, (kurban etlerini) yiyin, saklayın, sevap kazanmak niyetiyle dağıtın."* buyurdu.⁴⁵⁰ Muslim de Ebû Sa'îd el-Hudrî'den az lafız farklılığıyla bu rivayeti aktarmıştır.⁴⁵¹

Bu hadislerde bir kurbanda, etlerini üç günden fazla saklamanın yasaklandığı, bunun sebebinin de, etlerin gelen fakir köylülere dağıtılmasını sağlamak olduğu, sonra bu yasağın kaldırıldığı ve kurban etlerinin üç günden fazla saklandığı, bu arada hac veya umre sonrası Mekke'den Medine'ye dönüşte azık olarak alındığı görülmektedir. Alimlerin cumhuri, kurban etlerini üç günden fazla saklama yasağının kaldırılmasını bir *"nesh"* olarak değerlendirmişlerdir. İmam Şâfiî'nin bir görüşüyle Ahmed Muhammed Şâkir'in incelemelerinin sonucuna göre ise, bu yasağın kaldırılması *"nesh"* değil, yasağı gerektiren illetin ortadan kalkması sebebiyledir. Buna göre, yasağı gerektiren durumun ortaya çıkması halinde aynı yasak konulabilecek demektir.⁴⁵²

Başka bir manaya ihtimali olmayacak kadar açık lafızlı hadisler çok fazla olup, açık lafızlarla (min ecli, mine's-sebebi, lamu'l-talil, key, izen, fau's-sebebiye, lealle, levla, mefulün lieclihi, lakindir)⁴⁵³ gelen hadislerin her birine örnek vermek, konuyu uzatacağından bu kadarıyla yetinmek istiyoruz.

b- Rasûlullah'ın Zımnî Beyânı

İma ve işaret yoluyla hadisin sebebinin barındıran rivayetlerdir. Ya bir soruya cevap olarak söylenir veya bir isteğe karşılık verme şeklinde gelir.

⁴⁵⁰ Dârimî, *Edâhî*, 6, h. no: 2001; Ahmed b. Hanbel, XXXIV, 323, h.no: 20723.

⁴⁵¹ Muslim, *Edâhî*, 33, h. no: 1973.

⁴⁵² Aydınlı, *Sünen-i Dârimî Tercüme, Şerhi ve Tahkiki*, IV, 265-268.

⁴⁵³ Daha fazla örnek için bkz. Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyir*, s. 118-123.

«أَلَا أَسْتَحِي مِنْ رَجُلٍ تَسْتَحِي مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ»

Muslim, İbn Hibbân, Taberânî ve Buhârî *el-Edebu'l-Mufred*'de Hz. Âişe'den nakletmişlerdir. O, şöyle demiş: Rasûlullah (sas.) benim evimde iki uyluğunu veya iki baldırını açmış olarak yaslanmıştı. Derken Ebû Bekir (içeri girmek için) izin istedi. Rasûl-i Ekrem o halde iken ona izin verdi ve konuştu. Sonra Ömer izin istedi. Yine aynı halde ona da izin verdi ve konuştu. Sonra Osman izin istedi. Allah Rasûlü hemen oturdu ve elbisesini düzeltti. Osman girdi. Onunla da konuştu. O çıktığı zaman Âişe şunları söyledi: Ebû Bekir girdi. Ona güler yüz göstermedin ve aldırış etmedin. Sonra Ömer girdi. Ona da güler yüz göstermedin, aldırış etmedin. Sonra Osman girdi. Hemen oturdun ve elbiseni düzelttin! Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Kendisinden melekler utanan bir zattan ben utanmayayım mı?*” buyurdular.⁴⁵⁴

Hadisin ibaresinde, bu fiilin sebebi için ima ve işaret vardır. Hz. Osman'ın çokça hayâ sahibi ve utangaç olduğuna işaret vardır. Meleklerin dahi kendisinden utanacak kadar hayâ sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Şayet bu durum olmasaydı, Hz. Peygamber normal vaziyetine devam ederdi.

"إِنْ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَتَانِي فَأَخْبِرَنِي أَنَّ فِيهِمَا قَدْرًا"

Ebû Dâvûd, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel; Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivayet demişlerdir. Ebû Sa'îd: Rasûlullah, ashabına namaz kıldırırken ayakkabılarını çıkarıverdi ve sol tarafına koydu. Bunu gören cemaat de ayakkabılarını çıkardılar. Allah Rasûlü namazı bitirince: “*Ayakkabılarınızı niçin çıkardınız?*” diye sordu. Onlar da: Senin

⁴⁵⁴ Muslim, *Fedâilu's-Sahabe*, 26, h. no: 11656; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 336, h.no: 6907; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 254, h.no: 11656; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *el-Edebu'l-Mufred*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut 1409/1989, s. 211, h.no: 603.

çıkardığını gördük de onun için çıkardık, dediler. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem; *"Bana Cebrail gelip pabuçlarımda pislik olduğunu haber verdi,"* dedi. (ve sözlerine devam ederek:) *"Sizden bir kimse mescide geldiği zaman baksın, ayakkabılarında pislik varsa silsin ve onlarla namaz kılsın."* buyurdu.⁴⁵⁵

Hadiste geçen 'Cebrail'in gelip Hz. Peygamber'e pabuçlarında pislik olduğunu haber vermesi' kısmından pabuçların üzerindeki necasetten dolayı, pabuçların çıkarılmasına işâret vardır.

c- Rasûlullah'ın Zımnî Davranışı

Bir sebebe binaen, ima ve işaretle sergilenen davranış demektir. Vurûd sebebi doğrudan olarak değil ima ile anlaşılan, eylemde bulunanın kastı sarahaten değil de işareten anlaşılan hadislerdir.

"صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ، فَقِيلَ: صَلَّيْتَ رَكْعَتَيْنِ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ،

ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ"

Buhârî, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Hureyre'den naklettiklerine göre: Peygamber (sas.) bir defa öğle namazını iki rekât kıldırdı. Kendisine: İki rekât kıldırdın, denildi. Bunun üzerine iki rekât daha kıldırdı. Sonra selâm verdi, sonra iki secde daha yaptı.⁴⁵⁶

Rasûl-i Ekrem, eksik kılınan namazdan sonra iki secde yapmak suretiyle, namazda yanılan bir kimsenin ne yapması gerektiğini uygulamalı olarak öğretmiş oldu. Sehiv secdesini hangi durumda yapılacağının sebebini de zımmi olarak öğrenmiş olduk.

⁴⁵⁵ Ebû Dâvûd, *Salât*, 89, h. no: 650; Dârimî, *Salât*, 103, h. no: 1418; Ahmed b. Hanbel, XVIII, 379, h.no: 11877.

⁴⁵⁶ Buhârî, *Ezân*, 69, h. no: 715; İbn Mâce, *İkâmetu's-Salât*, 134, h.no: 1214; Ebû Dâvûd, *Salât*, 194, h. no: 1014; Ahmed b. Hanbel, XIV, 553, h.no: 9010.

«فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ» قَالَ: «فَأَخَذَ

بِذُؤَابَتِي فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ»

Buhârî, Muslim, Dârimî, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî, Abdullah b. Abbâs'tan nakletmişlerdir. İbn Abbâs (ra.) şöyle demiştir: Ben bir gece teyzem Meymûne bintu'l-Hâris'in evinde geceledim. Rasûlullah o gece sırası dolayısıyla onun yanında idi. Yattıktan bir müddet sonra Rasûl-i Ekrem kalktı da gece namazı kılmaya başladı. Ben de kalkıp sol tarafında namaza durdum. İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah benim başımın sarkan kâkülünü tuttu da beni sağ tarafına geçirdi.⁴⁵⁷

H. Peygamber, İbn Abbâs'ı başından tutarak sağına geçirmesi, onun yanlış bir yerde durduğuna işaretler. Rasûlullah'ın bu davranışı, sol tarafın namaz için uygun olmadığı anlaşılıyor. Ayrıca rivayetten şunları çıkarabiliriz: Bu rivayet, namazda birini bir yerinden tutup başka bir yere kaydırma işi, alışıla gelen bir davranış olmasa da gerektiğinde bunun yapılabileceğine delildir. Ayrıca bu hadis cemaatte imama uyanın imamın sağında duracağına, iki kişinin cemaatle namaz kılacaklarına ve cemaatle namaz kılmada safın nasıl tutulacağına delildir.

2- Sahabe Sözü (Kavlu's-Sahâbî)

Sebeb-i vurûdu bilmenin en önemli yollarından biri de H. Peygamber'in sözlerini duyan, onun tatbikatını izleyen sahabe-i kirâmın sözleridir. Hadis taksimatında buna mevkuf haber denilmiştir. Mevkuf, gerek muttasıl olsun gerekse munkatı olsun bir sözün veya fiilin sahabeye dayandırılması demektir. Sahabe sözlerine mevkuf isminin verilmesi, isnadın sahabide son bulması ve H. Peygamber'e ulaşmamış olması

⁴⁵⁷ Buhârî, *Libas*, 71, h. no: 5919; Muslim, *Salâtu'l-Musâfirîn*, 184, h. no: 763; Dârimî, *Salât*, 43, h. no: 1290; Ahmed b. Hanbel, V, 414, h.no: 3450; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XII, 96, h.no: 12590.

dolayısıyla. Bununla beraber, sahabide son bulmuş her isnadla gelen habere mevkuf denilemeyeceğini de hatırdan çıkarmamak gerekir. Zira bazı mevkuf haberler, aslında hükmen merfû olabilirler. Nitekim sahabinin "Rasûlullah devrinde şöyle derdik" yahut "şöyle yapardık" demesi, bu söz veya fiilin Rasûl-i Ekrem devrine izafe edilmesi dolayısıyla merfû hükmüne sahip olmasını gerektirir, fakat böyle bir izafe yapılmamış yahut bu söz veya fiilin merfû olduğuna delâlet edecek herhangi bir karine bulunmamış olsaydı, o haber sahabinin kendi sözü olması dolayısıyla ona mevkuf demek mümkün olurdu.⁴⁵⁸ Bu konuda farklı görüşler olmakla beraber, muhaddislerin çoğunluğunun kanaati şudur: İsnadı ister muttasıl olsun ister olmasın, sahabe kavillerine mevkuf denilmiştir.

a- Hükmen Merfû Olan Sahabe Sözü

Rasûlullah'a ulaşmayan, sözün kaynağı sahabi olan rivayetlere mevkuf denilir. Ancak mevkuf olarak gelen rivayetlerin hepsi mevkuf değildir. Bazıları hükmen merfûdur. Hükmen merfû olan rivayetlerde alimler bazı karine ve alâmetler getirmek suretiyle sınırlamalarda bulunmuşlardır.

Muhaddislerin koyduğu birçok karine vardır ki bazıları lafzi ve bazıları ise manevidir. Hükmi ref olan sahabe sözü de, sarih ve hükmi olmak üzere ikiye ayrılır. Çeşitli karinelerle gelen sahabe sözünün hepsi hükmen merfûdur. Sarih olanlar ise lafzi karinelerle gelmektedir.

Hükmen merfû olanlar, ictihadî konularla ve garip kelimelerin açıklanmasıyla alakası olmayıp; ilk yaratılış, peygamberler, fiten, melâhim, kıyamet gününün durumları, belli fiillere belli sevaplar veya cezalar verilmesi, biz şöyle emr olunduk veya nehy olunduk, Allah ve Rasûlü'ne itaat veya isyanla ilgili sözler, aynı şekilde ictihada mesağ

⁴⁵⁸ Bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, TDV. Yay., Ankara 1998, 162-163; Uğur, *Ansiklopedik hadis Terimleri sözlüğü*, s. 255; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 181.

olmayan fiiller ve takrirler hükmi merfûdur. Yerfeuhu, yubelliğu bihi, yenmîhi ve rivayeten gibi kelimelerle gelen lafzî karineli mevkuf rivayetler, hükmî merfû olurlar.⁴⁵⁹ Buna, Ebû Hureyre'nin aktarmış olduğu şu haberi örnek olarak verebiliriz. Ebû Hureyre, rivayeten diyerek: *"Allah'ın doksan dokuz, yani bir müstesna olmak üzere yüz ismi vardır. Bunları ezber eden her bir kişi, muhakkak cennete girer. Yüce Allah tektir, tek olanı sever."* nakletti.⁴⁶⁰ Bu rivayet, icthadî bir mesele olmadığından ve rivayeten denilerek sarîh bir karineyle aktarıldığından, hükmen merfûdur.

Mus'ab b. Sa'd şöyle demiştir: Babamın yanı başında namaza durdum (rükûda) ellerimi dizlerimin arasına koydum. Bunun üzerine babam bana: *Avuçlarını diz kapaklarının üzerine koy, dedi. Sonra başka bir defa ben bunu yine yaptım. Bu sefer babam ellerime vurdu ve: "Biz bundan nehy olunduk. Elleri dizlerin üzerine koymaya emr olunduk," dedi.*⁴⁶¹ Bu rivayetin vurûd sebebi ellerin dizlerin üzerine koyma uygulamasını göstermektir. Bunun sebab-i vurûduna delalet eden *"فَنُهِينَا"* (nehy olunduk) sözüdür. Sahabe-i kiram bunu kendi reyleriyle yapamayacakları için hükmen merfû kabul edilir.

Râfi' b. Hadîc şöyle rivayet etmiştir: Biz ensarın en çok tarla sahibi olanlarındandık. Biz arazileri (kısımlara ayırıp) kiraya verirdik. Bazen bu arazi parçası mahsul çıkarırdı da, şu arazi parçası mahsul çıkarmazdı. (Bazen ortağın, bazen arazi sahibinin zararı olurdu.) İşte bunun için bizler bu nevi ekicilik anlaşmasından nehy olunduk, fakat gümüş para ile kiraya vermekten nehy olunmadık.⁴⁶²

Rivayette geçen *"كُنَّا نَكْرِي"* (kiraya verirdik) *"فَنَهَانَا"* (nehy olunduk) sözlerinden söz konusu durumun Hz. Peygamber zamanında olduğuna işaret edilmiştir. Hükmî merfû

⁴⁵⁹ Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis*, s.129-130.

⁴⁶⁰ Buhârî, *Deavât*, 68, h. no: 6410:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، رَوَاهُ، قَالَ: «لَمْ تَسْعَهُ وَتَسْعُونَ اسْمًا، مِائَةً إِلَّا وَاحِدًا، لَا يَحْفَظُهَا أَحَدٌ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَهُوَ وَثْرٌ يُجِبُ الْوَثْرَ»

⁴⁶¹ Buhârî, *Ezân*, 118, h. no: 790; Muslim, *Mesâcid*, 29, h. no: 535; Ebû Dâvûd, *Salât*, 149, h. no: 867.

⁴⁶² Buhârî, *Şurûd*, 7, h. no: 2722; Muslim, *Buyû'*, 117, h. no: 1547.

rivayetler çoktur ancak bu örneklerle iktifa ediyoruz.

b- Sebeb-i Vurûdda Sahabe Sözü

Sebeb-i vurûd konusunda, sahabe herhangi bir söz söylediğinde, o sözle o rivayetin merfû olduğu hükmü verilmez. Bunun olması için bazı şartlar gerekir. Bu şartlar ise söylenen o sözün bizatihi sahabeye ait olması ve başkaları tarafından da yalanlanmamış olması gerekir. Bu şart için iki temel kural zikredilmiştir.

Birincisi sahabenin sebep olarak zikrettiği bu rivayetin sabit olması ve sahabe sözünün ona ait olması için sahabenin o olayı bizzat yaşamış ve görmüş olması gerekir. Rivayette geçen söz başkalarının müdreci olmayıp başkalarının sözüne karışmamış olmalıdır. Sebeb-i vurûd ile ilgili söz de ona ait olacak ve o sözlerden çıkabilecek bir netice olmalıdır.

İkincisi de kavlu's-sahabi, sebeb-i vurûdla ilgili olacak, sahabenin mevkufu nassı nebeviyi desteklemiyorsa bunun kabulü için bazı şartlar gerekir.

1. Başka hadise muhalif olmayacak

2. Sahabeden o konu ile ilgili muhalif bir hadis nakledilmemiş olacak. Şayet sahabeye muhalif olup ve destek olarak da herhangi bir nakilde bulunmazsa, bu zannı galip olur. Çünkü ona muhalefet olunmamış ve ashab birbirlerine yakın olduğundan sürekli istişare etme durumları mevcuttu. Ayrıca ashab hakkı öğrenmek için çaba sarf eder ve kınayıcının kınamasından korkmazlardı.⁴⁶³

Sahabe kavliyle ilgili Şâtıbî'nin (ö.790/1388) değerlendirmesi, konumuzu özetler niteliktedir: "Sahabe beyanlarına gelince; eğer beyan ettikleri konuda icmâ etmişlerse, onun geçerli ve sahih olduğunda şüphe yoktur. Mesela, sünnet mahallinin girmesi sebebiyle guslün gerekeceği konusu üzerinde icmâ etmeleri gibi ki, bu icmâ, *"Eğer cünüp*

⁴⁶³ Bkz. Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyir*, s.135-141.

iseniz temizlenin,"⁴⁶⁴ayetini açıklamış olmaktadır. Eğer aralarında icmâ yoksa⁴⁶⁵ o zaman beyanları bir delil kabul edilebilir mi? Yoksa edilemez mi? İşte bu, üzerinde düşünölmeye ve tafsilatına ihtiyaç duyulan bir konudur. Ancak ağır basan taraf, beyan konusunda ashabın açıklamalarına iki sebepten ötürü dayanılması gereğidir: Birincisi: Sahabe Arap dilini çok iyi biliyordu. Çünkü onlar fasih konuşan Araplardı ve dilleri henüz değişmemişti, fesahat bakımından en üst mertebede bulunuyorlardı. Bu özelliklerinden dolayı onlar, Allah'ın kitabını ve sünneti anlama konusunda diğerlerinden daha ayrıcalıklı bulunuyorlardı. Bu durumda, beyan makamında onlardan bir söz ya da fiil geldiği zaman, bu açıdan ona dayanmak sahih olacaktır. İkincisi, İslam'ın ruhuna vakıf idiler; olayların ve nüzûl hadiselerinin bizzat içerisinde idiler, kitap ve sünnet yoluyla gelen vahye tanıklılar. Bu itibarla onlar, hal karinelerini ve nüzûl sebeplerini en iyi bilen kimseler oluyordu. Bu ayrıcalıktan dolayı başkalarının kavrayamadıkları şeyleri kavrayabiliyorlardı. Bir olayda hazır bulunanın, orada bulunmayanın (haber vasıtasıyla) öğrenemediklerini görmüş olması tabiidir. Bu durumda ne zaman onlardan mutlakin takyidi ya da umumun tahsisi gelecek olsa, onun ile amel etmek doğru olacaktır. Bu, meseleyle ilgili onlardan herhangi bir görüş ayrılığı nakledilmediği zaman böyledir. Eğer aralarında görüş ayrılığı var ise, o zaman mesele ictihada açık demektir."⁴⁶⁶

c- Sahabenin Esbâb-ı Vurûdda İhtilâf Etme Sebepleri

Bir söz, uygulama ve takrir hususunda, ashab arasında icmâ olduğunda ümmet için bağlayıcı bir delil olur ve bunda ümmetin alimleri arasında bir ihtilaf yoktur. Ancak

⁴⁶⁴ 5/Maide, 6.

⁴⁶⁵ "Yani kendi aralarında ihtilaf etmişlerse ya da bazıları beyanda bulunmuş, başkalarından ona muhalif bir beyan nakledilmemiş ise. Müellif bunu iki kısımda ele almış ve birinciye ictihada açık kabul ederken, ikinciye itimat ve tercihe şayan kısımdan saymıştır. (tercüman notu 99. dipnot)" Erdoğan, Mehmet, *el-Muvâfakât Tercümesi*, I-IV, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, III, 318.

⁴⁶⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, IV, 127-128.

ashab arasında ihtilaf olduğunda tutum nasıl olur? Bu durumda tercih etmeye yöneliriz.

Esbâb-ı vurûdda ahabın ihtilaf etmelerinin birçok sebebi vardır. Her bir sebep için örnekler zikredilmeden ve özet olarak şu başlıkları zikredebiliriz.

1-Sebeb-i vurûdun zikri hususunda Rasûl-i Ekrem'in sukut etmesinden kaynaklanan ihtilaflar. Esbâb-ı vurûdda ihtilaf edilmesinin başlıca sebebi, Hz. Peygamber'in çoğu zaman sözünün ve fiilinin sebebini açıklamamış olmasıdır.

2-Sebeb-i vurûd nazariyesinden kaynaklanan ihtilaflar.⁴⁶⁷ Şâh Veliyullâh (ö.1176/1762), *Huccetullahi'l-Bâliğa*'da bu durumu şöyle açıklar: “Ashab, Rasûlullah'ı bir iş yaparken görürler, bazıları onu ibadet (kurbet) diye yorumlarken, diğer bir kısmı mubahlığa hamleder. Buna örnek olarak şunu gösterebiliriz. Temel hadis kitaplarında yer aldığı üzere Allah Rasûlü, hacıların Minâ'dan ayrılmaları esnasında Ebtah'da (Muhassab) bir süre durmuştu. Ebû Hureyre ve İbn Ömer, bu duruşun bir tür ibadet şekli olduğu görüşüne kapıldılar ve orada durmayı haccın sünnetlerinden saydılar. Hz. Âişe ve İbn Abbâs ise bunun kasıtlı olmadığını, Rasûlullah'ın orada tesadüfen durduğunu kabul ettiler; dolayısıyla da orada durmayı haccın sünnetlerinden saymadılar.”⁴⁶⁸

3-Ashabın bir kısmı hadisin sebeb-i vurûdunu biliyor bir kısmı da bilmeyip ictihad yapıyor. Herhangi bir sahabi, Allah Rasûlü'nden bir mesele hakkında bir hüküm ya da fetva işitmiş, diğeri ise onu işitmemiş olur. Sonunda o konuda (biri hadisle hükmederken diğeri) kendi re'yi ile ictihad eder: Bu durumda şu sonuçlar ortaya çıkabilir:

a-İctihad eden sahabinin görüşü, hadise uygun düşebilir.

b- Aralarında tartışma olur, bunun sonunda zann-ı galip doğuracak şekilde bir hadisin varlığı ortaya çıkar ve sahabi ictihadından vazgeçerek, hadisin gereğine döner.

c-Hadis sahabiye ulaşır, ancak onu zann-ı galip doğuracak şekilde görmez.

⁴⁶⁷ Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyir*, s.142.

⁴⁶⁸ ed-Dihlevî, Şâh Veliyullâh (ö.1176/1762), *Huccetullahi'l-Bâliğa*, thk. es-Seyyid Sâbık, I-II, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1426/2005, I, 246.

d-Hadis sahabiye hiç ulaşmamıştır.⁴⁶⁹

4-Bazen Nebî (sas.) birçok münasebetten dolayı birbirine yakın hadis zikretmiştir. Raviler görmediği ve işitmediği haberleri aktardılar ancak olaya şahid olan her bir kişinin farklı münasebetlerle nakletmiş olduğu rivayetlerin sebebinde ihtilaf etmişlerdir.

5- Yanlış anlamadan (vehim) kaynaklanan ihtilâf.

6- Unutma ve yanlışlıktan kaynaklanan ihtilâflar.

7- Tam anlamamadan (zabt hatasından) kaynaklanan ihtilâflar.

8- Hükümün illetini anlamadan kaynaklanan ihtilâfları.

9- Farklı hadisler arasını bulma konusunda ortaya çıkan ihtilâflar.⁴⁷⁰

3- İctihadla Tespit Etme

Sebeb-i vurûdun ichtihad yoluyla bilinmesi aşaması ki bu tamamen kişisel cehd ve gayretle ortaya çıkar. İctihad; bir şeye, bir işe ulaşmak ve onu elde etmek için bütün gücünü kullanmak, ısrarlı olmak, son derece çaba göstermektir. Usûl alimleri ichtihad için birçok tanım yapmışlardır. Bunlardan biri: “Fakihin ayrı ayrı delillerden, ameli hükümleri istinbat etmek için bütün imkânını harcaması demektir. Bütün çabayı harcamak ve imkânı kullanmaktır, bu ister şer‘î hükümleri çıkarmak, isterse onları tatbik etmek için olsun” diye tarif ederler.⁴⁷¹ Bir başka tarifte ise ichtihad: “Nassın lafız ve manasından hareketle, nassın bulunmadığında da çeşitli istinbat metotları kullanılarak şer‘î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşma çabasının genel adıdır.”⁴⁷²

Sebeb-i vurûdun tespiti için icthada başvurma aşamasına gelince, şu yol takip edilir: Şayet sebeb-i vurûd, nass-ı nebevî ve sahabe kavliyle bilinmezse, ichtihad yoluna

⁴⁶⁹ ed-Dihlevî, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, I, 245-246.

⁴⁷⁰ Bkz. ed-Dihlevî, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, I, 245-246; Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyir*, s.142-149.

⁴⁷¹ Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s. 329.

⁴⁷² Apaydın, H. Yunus, *İctihâd*, DİA., İstanbul 2000, XXI, 432.

ihtiyaç duyarız. Araştırma yoluyla yani rivayet dışı unsurları devreye koymak suretiyle metni anlamaya çalışırız. Bu anlamda tarihsel bağlam, rivayetlerin sosyo-kültürel ortamının bilinmesiyle rivayetleri anlama ve bu anlamanın sağlanması için de sebebinin tespitini yapabiliriz.

Sebeb-i vurûdun anlaşılmasında ictihadın fonksiyonları için şunları sayabiliriz: Dış görünüş itibarıyla Kur'an ile sabit sünnet ve sahih hadisler arasındaki çelişkinin giderilmesi, hadis ile gerçek vaka ve meşhur olaylar arasındaki çelişkiyi gidermek, Hz. Peygamber'in maksadını başka olaylara da uyarlayabilmek, hadisteki bazı hüküm ve sırları keşfetmek.⁴⁷³

İctihad yoluyla bir hadisin vurûd sebebini anlamak için bazı veriler olmalıdır. Bunların başında olayların zaman ve mekânlarının tespit edilmesi, o konuda mevcut olan bütün rivayetlerin incelenmesi, kişisel farklılıkların bilinmesi ve konuyla alakalı muasır ilimler göz önünde bulundurularak sebeb-i vurûdun incelenmesi gerekir.

Usûl alimleri ictihadın yapılabilmesi için bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bunları şu başlıkta zikredebiliriz: Sebeb zahir olarak gelmemeli, hafi olmalıdır. Nass-ı Nebvî'nin olma ihtimali ortadan kalkmalı, ictihad sabit bir hadisle çelişmemeli, hadisin siyakında karşılığı da olmamalı, taabbudî hükümlerde veya akıl ile bilinmeyen konularda olmamalı, kabul görmüş hakikatlere de aykırı olmamalıdır.⁴⁷⁴

Yukarıda zikredilen sınırlar gözetilmek suretiyle sergilenen bütün gayretler, sebeb-i vurûdların tespitine katkı sağlar. Sebepler için ortaya konan bütün veriler, hadislerin doğru anlaşılmasına yardım eder.

Konu bağlamında şöyle bir misal verilebilir: Buhârî, Muslim ve daha başka kaynakların Ebû Hureyre'den naklettiklerine göre Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur:

⁴⁷³ Bkz. Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyîr*, s.154-166.

⁴⁷⁴ Bkz. Zeynelabidin, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitü ve Me'âyîr*, s.178-186.

*“Hastalık bulaşması, yıldız batması, baykuş ötmesi ve Safer (hurafeleri) yoktur.”*⁴⁷⁵

Rasûlullah bunların olmadığını niçin söylesin? Bu vurgunun, bu uyarının sebebi nedir? soruları akla gelmektedir. Hastalık bulaşmasıyla ilgili yine Ebû Hureyre’nin aktarmış olduğu başka bir tarikte sebep şöyle açıklanmıştır: Bir bedevî: Ey Allah’ın Rasûlü! O halde develere ne oluyor ki, kumda geyik gibi oluyorlar da, uyuzlu deve gelip aralarına giriyor ve hepsine uyuz bulaştırıyor, demiş. Bunun üzerin Hz. Peygamber: *“Öyle ise ilk uyuz deveye bu hastalığı kim sirayet ettirdi?”*⁴⁷⁶ diyerek cevap vermiştir.

Rivayeti rivayetle açıklama en eski dönemlerden beri yapılagelen bir uygulamadır. Ancak ikinci sırada aktardığımız hadis, bir önceki hadisin bir kısmının sebebini açıklamaktadır. Yani advenin ne olduğu ortaya konulmuştur. Hadiste geçen diğer kavramlar hakkında bir bilgi verilmemiştir. Hadiste geçen Safer kelimesi üzerinde yaptığımız kısa bir inceleme şöyledir: İmamı Nevevî (ö.676/1277) Safer kelimesini iki şekilde yorumlamıştır. Birinci yoruma göre bundan murad Muharrem ayının hürmetini Safer ayına tehir etmektir. Cahiliye devrinde Araplar bunu yaparlar ve nesî⁴⁷⁷ ismini verirlerdi. Mâlik ile Ebû Ubeyde'nin kavilleri budur. İkincisinde ise Safer karında yaşayan birtakım kurtlardır. Cahiliye dönemi inanışlarından biri de budur. Araplar karın boşluğunda bir hayvanın yaşadığına, insan acıktığında o hayvanın heyecanlanıp çok defa sahibini öldürdüğüne itikat edilirdi. Öyleki bu durum uyuz hastalığından daha bulaşıcı ve tehlikeli kabul edilirdi. Nevevî'nin beyânına göre bu kelimenin doğru açıklaması budur. Mutarrîf, İbn Vehb, İbn Habib, Ebû Ubeyd ve daha başka alimlerin söleri bu

⁴⁷⁵ Buhârî, *Tıbb*, 45, h. no: 5757; Muslim, *Selâm*, 106, h.no: 2220; Ebû Dâvûd, *Tıbb*, 24, h. no: 3912.

⁴⁷⁶ Buhârî, *Tıbb*, 25, h. no: 5717; Muslim, *Selâm*, 101, h.no: 2220; Ebû Dâvûd, *Tıbb*, 24, h. no: 3911.

⁴⁷⁷ “Câhiliye devrinde kamerî takvimin şemsî takvime uyarlanması suretiyle takvime yapılan müdahale anlamında bir terimdir. Bazı alimler nesî'nin bir ayın haramlığının başka bir aya ertelenmesi anlamına geldiğini, bazıları ise haramlığı ertelenen veya aynı maksatla araya ilave edilen ayın adı olduğu söylenmiştir.” Fayda, Mustafa, *Nesî*, DİA., İstanbul 2006, XXXII, 578.

doğrultudur. İmam Nevevî burada her iki tarafın kastedilmiş olabileceğini söylemekte ve her iki saferin de bâtil ve asılsız olduğunu bildirmektedir.⁴⁷⁸

Nevevî'nin bu görüşünü Aynî (ö. 855/1451), '*Umdetü'l-Kârî*'de Nevevî'nin ismini vererek aynen aktarıyor. Ayrıca Kâdî İyâd'dan da şu bilgiyi aktarıyor: Araplar safer denilen bir yılanın kişinin karnında bulunduğunu, yılan acıktığında o kişiye musallat olduğunu ve ona eziyet verdiğini bildirmiştir.⁴⁷⁹

İbn Hacer (ö. 852/1449) de *Fethu'l-Bârî*'de kile diyerek Safer'in ay ismi olduğunu nesî yapılmak istendiğinden bahseder bir de kişinin karnında safer denilen bir yılan olduğunu, acıktığında o insana eziyet ettiğini zikreder.⁴⁸⁰

Şerh kaynaklarımızda Safer ile ilgili iki temel görüş zikredilmektedir. Cahiliye döneminde Araplar nesî usulüne göre Muharrem ayının haramlığını Safer'e nakledip Safer ayını haram saymaları, Allah tarafından da müşriklerin bu çirkin halleri bize açıklanmıştır.⁴⁸¹ Rasûlullah da artık Safer ayı için özel bir hürmetin söz konusu olmadığını buyurmuştur.

Yukarıda Safer kelimesi için Cahiliye dönemi inanç ve hurafesi olduğunu, bunların bir gerçekliğinin olmadığını ortaya koyduk. Bu bilgi, hadisın sebebinin anlaşılmasına yardımcı olur.

Aynı şekilde hadislerde Adve, Tiyyere, Hamme, Necv, Gûl gibi şeyler bulunmadığı (İslam'da olmadığını) şeklinde gelen ve bunlardan gerçekten ne kast edildiğini anlamak

⁴⁷⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 214-215; Geniş bilgi için bkz. Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 667-668.

⁴⁷⁹ Aynî, '*Umdetü'l-Kârî*', IX, 199.

⁴⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 144.

⁴⁸¹ “(Haram ayını) ertelemek küfürden daha ileri gitmektir. İnkâr edenler, onunla saptırılır. Allah'ın haram kıldığının sayısını bozmak ve O'nun haram kıldığını helâl kılmak için (haram ayını) bir yıl helâl sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. (Böylece) onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler toplumuna yol göstermez.” 9/Tevbe, 37.

için sosyal yapının tahlilini iyi yapmak, Cahiliye dönemi sosyolojisini, kültürünü, inancını, örf, âdet bilgisine sahip olmak gerekir. Rivayetleri bu tarihsel bağlam çerçevesinde değerlendirmek, esbâbın tespitinde önemli bir veri sağlar.

Yukarıdaki rivayetin sebab-i vurûdu için Cahiliye dönemindeki Arapların kültürel yapılarından hareketle, o döneme ait yanlış bir inancı düzeltmek olduğunu söyleyebiliriz.

V-Hadislerin Belli Bir Sebebinin Var Olup Olmaması

Bu ilmin tarihçesini anlatırken ilk bölümde değindiğimiz gibi elimizdeki kaynaklar içerisinde esbâbu vurûdi'l-hadîsi, müstakil bir başlık altında örneklerle inceleyen ilk alim el-Bulkînî'dir. (ö. 805/1403) Onun İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) usûl eseri üzerine yazdığı *Mukaddimetu İbni's-Salâh ve Mehâsinu'l-İstılâh* adlı kitabı, ma'rifetu esbabî'l-hadis konusunu ele alan, hadis usûlüne dair yazılmış ilk eserdir. Bulkînî, 69. sırada “ma'rifetu esbabî'l-hadîs” başlığını atmış ve bu başlık altında önce İbn Dakîk el-Îd'in (ö. 702/1302) konuyla ilgili: “Ehli hadisten bazı müteahhirûn alimlerinin Kur'an-ı Kerim'in nüzûlü ile ilgili yapılan çalışmaların benzerini esbâb-ı hadisin tasnifinde de yapmaya başladıklarını ancak kendisinin bundan az bir kısmına vakıf olduğu.”⁴⁸² bilgisini, zikretmiştir. İbn Dakîk el-Îd, “*ameller niyetlere göredir.*” hadisi üzerinde bir değerlendirmede bulunmuş ve bu hadisin sebebi olarak da evlenmek istediği kadına kavuşmak için hicret eden, ismi Muhaciru Ummi Kays diye nitelenen bir şahıstan bahsetmiştir. Bulkînî, İbn Dakîk'ten aktardığı bu bilgilerden sonra, bu ilmi ikiye ayırmıştır. Birincisi bazen sebab-i vurûd, hadislerle birlikte yani hadisin içinde zikredilir. Örnek olarak Cibril hadisi, kulleteyn hadisi, şefa'at hadisi, “namazını tekrar kıl çünkü sen namaz kılmadın” hadisi, hayız kanıyla ilgili hadis, hangi amel daha faziletlidir ve hangi günah daha büyüktür şeklindeki hadisleri bu başlık altında zikretmiştir. İkincisi de sebab-i vurûd bazen hadisin başka tariklerinde zikredilir. Örnek olarak da “kişinin farz namazı

⁴⁸² İbn Dakîk el-Îd, *İhkâmu'l-Ahkâm*, s. 64.

dışında kıldığı en faziletli namaz evinde kıldığı namazdır”, “kim oturarak namaz kılsa, ayakta namaz kılanın yarısı kadar ecir alır”, “kocas evde olan kadın, kocası izin verirse oruç tutabilir”, “namaza gittiğinde sakın olarak git”, “ehli kitabın aktardığı sözü ne tasdik ediniz ne de yalanlayınız”, “satın alınan malın geliri, malı sorumluluğunu alanındır”, “toprağı kiraya vermeyi yasaklama” ve “Arâyâ (yâni belirli birkaç ağacın üstündeki yaş hurmayı kuru hurma olarak tahminen takdir etmek suretiyle, tahmin edilen miktardaki peşin kuru hurma ile satılması) hakkında ruhsat” rivayetlerini bu başlık altında ele almıştır.⁴⁸³ Bulkînî, bu hadislerin bütün tariklerini aktarmak suretiyle ayrıntılı bir şekilde ele almış ve bu bilgiler daha sonraki dönemlerde yazılan eserlerde de aynen yer almıştır.

Bulkînî, esbâb-ı vurûdu hadisle birlikte zikredilen sebep ve hadisten ayrı tarikle aktarılan sebep olmak üzere ikiye ayırmıştır. İbn Hacer, Suyûtî ve İbn Hamza da bunu aynen zikretmiştir.⁴⁸⁴ Ancak İbn Hamza, bu iki bölümün üzerine üçüncü bir madde daha ekler. O da şudur: “Hadisin sebebi bazen nübüvvet asrında, bazen ondan sonra bazen de her ikisinde birlikte gelir.”

İbn Hamza, hem nübüvvet asrı ve hem de sonrası için örnek olarak Buhârî’de zikredilen Misver hadisini aktarmıştır. Bu hadis, ilgili madde altında ayrıntılı olarak anlatılacaktır. Kısaca Misver hadisi; Hz. Ali’nin Ebû Cehl’in kızı ile nişanlanmak istemesi, bu duruma vakıf olan Hz. Fâtıma’nın bunu Hz. Peygamber’e iletmesi ve Rasûlullah’ın da buna öfkelenerek karşı çıkmasını konu edinmiştir. Daha sonraki zamanlarda başta Kербela ve daha başka yerlerde Ehl-i Beyt’e yapılan haksızlıklar bağlamında da zikredilmiştir.

İbn Hamza: Sebebi, nübüvvet asrında vârid olan bir hadisin, daha sonraları bir vesile ile sahabe tarafından tekrar zikredilmesi, bazı müteahhirûn alimlerin eleştirilse de, önemlidir çünkü bu, rivayetteki sebebi beyan eder. Zira sahabe-i kiram şerî konular,

⁴⁸³ Bulkînî, *Mehâsinu’l-İstılâh*, s. 698-713.

⁴⁸⁴ Suyûtî, *el-Luma’*, s. 20; İbn Hamza, *el-Beyân*, I, 32-33.

kıssalar ve daha başka meselelerde Hz. Peygamber'den pek çok söz, fiil ve takriri hafızalarına kaydetmişler, sebebi bilinmeyen hadislerin mübeyyen hale gelmesini sağlamışlardır.⁴⁸⁵

Hz. Peygamber döneminden sonra bir vesileyle bir hadisi tekrar kullanmanın esbâbu vurûdi'l-hadîs ilmi açısından önem arz etmediğini söyleyenler⁴⁸⁶ olsa da kanaatimizce sonraki dönem için aktarılan bir sebep, hadisin anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Zira sahabe Rasûlullah'tan sünnet bilgisini görüp öğrenmiş ve hayatına tatbik etmiştir. Dolayısıyla ashabın bir rivayeti örnek olarak sunduğu bağlam, hadisi anlamamıza yardımcı olacaktır. Daha sonraki olayların hadise uygunluk noktasının tespit edilmesini hadisi anlama basamaklarından biri olarak kabul ediyoruz. İbn Hamza da *el-Beyân* adlı eserinde zaman zaman hadisin daha sonra ortaya çıkan olaylara uygunluğunu söylemiş veya olayın hadise uygunluğuna örnekler vermiş ve bunu da esbâbu vurûdi'l-hadîs ilmi çerçevesinde kabul edip eserinde aktarmıştır.

1) Belli Bir Sebebi Olan Hadisler

Sebeb, durumundan dolayı hadisin ortaya çıkmasına neden olan iştir. Bu durum bazen zikredilir bazen de zikredilmez. Zikredilen sebep bazen aynı rivayette olur bazen de farklı rivayetlerde yer alır. Daha sonraları meydana gelen olaylara uygun rivayetlerin zikredilmesine de sebep denilmiştir. Konuyu gruplara ayırarak örnekler vereceğiz.

a- Sebebin Aynı Hadiste Gelmesi

Esbâb-ı vurûd bilgisi, aynı hadisin içinde zikredilir ve hadisin sebebi rivayetin içinde nakledilir. Bu şekilde sebebin hadis içinde nakledilmesi, oldukça fazla gelen bir durumdur.

Buhârî ve Ahmed b. Hanbel, Câbir b. Abdillâh'tan rivayet ettiler. Câbir şöyle anlatmaktadır: Ahzâb günü Hz. Peygamber: "*Kurayzaoğullarının haberini bana kim*

⁴⁸⁵ İbn Hamza, *el-Beyân*, I, 34-35.

⁴⁸⁶ Bkz. Köktaş, "*Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs İlmi: Kapsamı ve İçeriğine Yeni Bir Bakış*", s. 138.

getirir?" diye sordu. Zubeyr: Ben (getiririm), dedi. Sonra Allah Rasûlü bir kere daha: *"Kurayzaoğullarına dair bana kim haber getirir?"* diye sordu. Yine Zubeyr: Ben, diye cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullah: *"Her peygamberin (sahabileri içinde) hâlis ve seçkin bir adamı vardır. Benim seçkin adamım da Zubeyr'dir"* buyurdu.⁴⁸⁷

Hendek Savaşı esnasında Kureyş ile birlikte birçok Arap kabilesinin Müslümanlara karşı birleşmeleri, bu arada Kurayza Yahudilerinin de anlaşmayı bozarak müşriklerle ittifak kurmaları üzerine durum ciddi bir hal alınca, Rasûlullah bu tehlikeli görev için bir gönüllü istemişti. Belki de talep edilen vazifenin zorluğu ve tehlikesi Hz. Peygamber'in bu soruyu tekrarlamasına neden olmuştu. Zubeyr kararlı bir şekilde gönüllü olduğunu yineleyerek dile getirmiş ve bu görevi başarmıştır. O böylelikle havarîlik faziletine nail olmuştur.

Bu hadisin sebebi, Zubeyr'in durumudur. Bu durum da Rasûl-i Ekrem'in düşmanın durumunu ve neler yapmayı planladığını öğrenmek için gönüllü talep etmesi, Zubeyr'in de tereddütsüz süratli bir şekilde yineliyerek bu isteği kabul etmesidir. İşte bu sebep-i vurûd bilgisi de hadisin metninde mevcuttur.

Buhârî ve Muslim, Ebû Hureyre'den şöyle naklettiler: Bir gün Rasûlullah (sas.) meydanda oturuyordu. Yanına bir adam geldi ve: İman nedir? diye sordu. Rasûlullah: *"İman Allah'a, meleklerine, Allah'a kavuşmaya, peygamberlerine inanman; kezâlik (öldükten sonra) dirilmeye inanmandır"*, cevabını verdi.

O kişi: İslam nedir? dedi. Rasûlullah: *"Allah'a ibadet edip, O'na hiçbir şeyi ortak kılmaman, namazı dosdoğru kılman, farz edilmiş olan zekâtı vermen, ramazanda oruç tutmandır."* buyurdu.

⁴⁸⁷ Buhârî, *Cihad*, 40, h. no: 2846; Ahmed b. Hanbel, XXIII, 198, h.no: 14936.

Sonra o kişi: İhsan nedir? diye sordu. Hz. Peygamber: *“Allah'ı sanki görüyormuşsun gibi ibadet etmendir; eğer sen Allah'ı görmüyorsan şüphesiz O seni görmektedir.”* buyurdu.

Yine o kişi: Kıyamet ne zaman? dedi. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem: *“Bu meselede sorulan, sorandan daha alim değildir. (Şu kadar var ki kıyametten evvel zuhur edecek) alâmetlerini sana haber vereceğim. Ne zaman satılmış cariye sahibini (yani efendisini) doğurur, kim oldukları belirsiz deve çobanları yüksek bina kurmakta birbiriyle yarışa çıkarsa kıyametin alâmetleri görülmüş olur. (Kıyametin vakti) Allah'tan başka kimsenin bilmediği beş şeyden biridir.”* buyurduktan sonra: *“O saatin ilmi şüphesiz ki Allah'ın nezdindedir. Yağmuru (mukadder olan vakitte ve yerde) O indirir. Rahimlerde olanı O bilir. Hiçbir kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Hiçbir kimse hangi yerde öleceğini bilmez. Şüphesiz Allah (her şeyi) bilendir. Her şeyden haberdardır.”* (31/Lokman: 34) ayetini tilâvet eyledi. Sonra o zât arkasını dönüp gitti. Peygamber Efendimiz: *“Onu geri getirin,”* diye emretti; fakat sahabiler onun izini bulamadılar. Bunun üzerine Allah Rasûlü: *“İşte bu Cibril'dir. İnsanlara dinlerini öğretmek için geldi.”* buyurdu.⁴⁸⁸

Cibril hadisi diye meşhur olan ve Ebû Hureyre'nin aktardığı bu hadis, Rasûlullah'ın ashabından bir grupta birlikte otururken Cebrail'in (as.) gelerek: İman, İslam ve ihsanın ne olduğu ve kıyametin ne zaman kopacağı ile ilgili sorular sorduğu ve Rasûlullah'ın bu sorulara cevap verdiği rivayettir. Allah Rasûlü soru soran kişi gidince onun tekrar geri çağrılmasını istemiş ancak ashab ortalıkta kimseyi görememiştir. Hz. Peygamber, bunun üzerine bu kişinin Cebrail olduğunu ve onlara dinlerini öğretmek amacıyla geldiğini bildirmiştir.

⁴⁸⁸ Buhârî, *İmân*, 37, h. no: 50; 29, h. no: 3767; Muslim, *İmân*, 5, h.no: 9.

"إِذَا كَانَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلِ الْحَبْثُ"

“Su, iki kulle miktarı kadar olursa pislik tutmaz.”

Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel; Abdullah b. Ömer’den, hadisi esbâb-ı vurûdu ile nakletmişlerdir. İbn Ömer şöyle demiştir: Issız bir yerde bulunan çeşitli yırtıcı hayvanların uğrak yeri olan bir sudan abdest alınıp alınmayacağı hakkında sorulmuştu da Rasûlullah şöyle buyurdu: *“Su, iki kulle miktarı kadar olursa hiçbir şey onu kirletmez.”*⁴⁸⁹

"اغْسِلِيهِ بِالْمَاءِ وَالسَّدْرِ، وَحُكِّيهِ وَلَوْ بِضِلَعٍ"

Nesâî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân; Ummu Kays binti Mihsan’dan rivayet etmişlerdir. Ummu Kays: Ben, elbiseye dokunan hayız kanı hakkında Rasûlullah’a soru sordum. Bunun üzerine buyurdu ki: *“Onu çitileyip temizle, sonra da su ve sabunla iyice yıka.”*⁴⁹⁰

Soru cevap kabilinden gelen rivayetleri, bu bölümde sayabiliriz. Rivayetin sebebi, hadisin içinde ve aynı senedde zikredilir. Hadisin söyleniş gayesini ifade eden bu tür örnekler, bir hayli fazladır.

b- Sebebin Farklı Tarikte Gelmesi

Vurûd sebebinin hadisin dışında olup, hadisin diğer tariklerinde rivayet edilmesidir. Esbâbu vurûdi'l-hadîs ilminin daha ziyade ortaya çıktığı kısım bu bölümdür. Bu sahanın asıl mihveri bu kısımda kendisini göstermektedir.

⁴⁸⁹ Tirmizî, *Tahâret*, 50, h. no: 67; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 32, h. no: 63; Nesâî, *Tahâret*, 44, h. no: 52; İbn Mâce, *Tahâret*, 75, h. no: 518; Dârimî, *Tahâret*, 55, h. no: 759; Ahmed b. Hanbel, VIII, 422, h.no: 4803.

⁴⁹⁰ Nesâî, *Tahâret*, 185, h. no: 292; İbn Mâce, *Teyemmüm*, 118, h. no: 628; Ahmed b. Hanbel, XLIV, 552, h.no: 27001; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 538, h.no: 2165.

«إِنَّ حَقًّا عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ لَا يَرْتَفِعَ شَيْءٌ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا وَضَعَهُ»

*"Dünyadakilerden yükselen her bir şeyi (oradan tekrar) aşağı indirmek, Aziz ve Celil olan Allah'ın kanunudur."*⁴⁹¹

Ebû Dâvûd'un Enes b. Mâlik'ten aktardığı bu rivayetten genel anlamda şunu söyleyebiliriz: Her yokuşun bir inişinin olduğu gibi her yükselişin de bir alçalışının var olduğunu her zorluktan sonra bir kolaylığın varlığının Allah'ın dünyada câri kıldığı bir kanun olduğunu anlayabiliriz. Ancak bu rivayetten tam olarak ne kastedildiğini bilebilmek için hadisin daha tafsilatlı gelen başka bir senedle var olup olmadığını tespit etmek gerekir. İslam'ın genel bilgilerinden hareketle rivayet hakkında bir şeyler söylenebilir ancak tafsilatlı olarak verilen bilgiler, metnin sınırlarını aşamaz. Bunu aşabilmek için de hadisin farklı tariklerle gelenlerini bir araya getirmek gerekir. Bu yapıldığında şerh işleminin de büyük bir aşaması hallolmuş demektir.

Bu hadisi Buhârî, Enes b. Mâlik'ten sebab-i vurûdu ile birlikte şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber'in el-Adbâ ismi verilen bir dışı binek devesi vardı ki, (koşuda, seferde) önüne geçilmezdi. Hadisin bir önceki senedinde Humeyd şöyle dedi: Yahut hemen hemen önüne geçilmezdi. Bir ara yükü devesi üzerinde bulunan bir bedevî geldi. (Yapılan koşuda) bu yük devesi el-Adbâ'yı geçti ve bu geçiş Müslümanlara ağır geldi. Hz. Peygamber bu ağır gelişi anladı da: *"Dünyâdan yükselen her bir şeyi muhakkak aşağıya koyması Allah üzerinde bir haktır."* buyurdu. Bu hadisi Mûsâ b. İsmâîl, Hammâd b. Seleme'den; o da Sâbit el-Bunânî'den, o da Enes'ten, o da Rasûl-i Ekrem'den olmak üzere uzun bir metinle rivayet etmiştir.⁴⁹²

Bu iki rivayetin sahabi ravisi aynı olmakla birlikte diğer ravileri farklılık göstermektedir.

⁴⁹¹ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 9, h. no: 4803.

⁴⁹² Buhârî, *Cihâd*, 59, h. no: 2872.

«لَا تَقْعُدُوا عَلَى الْقُبُورِ»

Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve Taberânî'nin, Amr b. Hazm'dan rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sas.) şöyle buyurmuştur: *"Kabirler üzerine oturmayınız."*⁴⁹³

Ahmed b. Hanbel'in, Amr b. Hazm'dan konuyla ilgili bir başka tarikinde Amr şöyle nakletmektedir: Hz. Peygamber, benim bir kabir üzerinde oturduğumu gördü ve buyurdu ki: *"Kabir sahibine eziyet etme."*⁴⁹⁴

Kabir üzerinde oturmanın yasaklanma sebebi, hadisin başka tarikinde, kabir sahibine eziyet olarak açıklanmıştır.

«لَا تُؤْكِي فَيُؤْكِي عَلَيْكَ» «لَا تُحْصِي فَيُحْصِي اللَّهُ عَلَيْكَ»

Sebebin farklı tarikte zikredildiği başka bir rivayet de Buhârî ve Taberânî'nin, Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dan naklettikleri şu rivayettir. O şöyle demiştir: Hz. Peygamber bana: *"Kesenin ağzını iple bağlama, senin üzerine de nasibin bağlanıp boğulur/ cimrilik etme ki Allah da sana olan nimetlerini esirgemesin."* buyurdu.⁴⁹⁵

Buhârî bu hadisi vurûd sebebi ile birlikte yine Kitabu'l-Hibe'de Esmâ binti Ebî Bekir'den nakletmektedir. Esmâ şöyle demiştir: Yâ Rasûlallah! Benim hiçbir malım yoktur, ancak bütün malım (kocam) Zubeyr b. Avvâm'ın bana verdiği ve benim mülküm yaptığı mallardır. Ben bu mallardan sadaka vereyim mi? diye sordum. Rasûl-i Ekrem: *"Sadaka ver, parayı kap içine koyup saklama, sonra sana karşı da saklanır (Allah da sana karşı ihsanını esirgeyip saklar),"* buyurdu.⁴⁹⁶

⁴⁹³ Nesâî, *Cenâiz*, 105, h. no: 2045; Ahmed b. Hanbel, XXXIX, 479; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 470, h. no: 2183.

⁴⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, XXXIX, 475.

⁴⁹⁵ Buhârî, *Zekât*, 21, h. no: 1433; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV, 93, h.no: 247.

⁴⁹⁶ Buhârî, *Hibe*, 13, h. no: 2590; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV, 93, h.no: 246.

Hadisin metni yakın lafızlarla başka kaynaklarda⁴⁹⁷ geçse de sebep-i vurûdu ile birlikte sadece Buhârî'nin Kitabu'l-Hibe ve Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde zikredilmektedir. Bu hadiste de sebep-i vurûd başka tarikte aktarılmıştır.

c- Sebebin Farklı Hadiste Gelmesi

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، رَخَّصَ فِي الْعَرَايَا بِخَرْصِهَا»

Buhârî, Muslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'in, Zeyd b. Sâbit'ten naklettiklerine göre Hz. Peygamber, ağaç üzerindeki yaş meyveyi, kuruduğunda gelebileceği kuru hurma miktarına takdir ile satma hususunda ruhsat vermiştir.⁴⁹⁸

Bu ruhsatın sınırının ne olduğu yine Ebû Hureyre'den aktarılan rivayetle açığa çıkmaktadır.

Buhârî, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'in; Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre: “*Rasûlullah, beş vesaktan az olan miktardaki arâyâ satışına izin vermiştir.*”⁴⁹⁹

Bu iki rivayeti aktardıktan sonra Tirmizî şu bilgileri vermektedir: Zeyd b. Sâbit ve Ebû Hureyre hadisi hasen sahihtir. Bazı alimlerin uygulamaları bu hadise göredir. Şâfiî, Ahmed ve İshâk bunlardandır ve şöyle derler: Hz. Peygamber, muhakale ve muzabeneyi yasaklamış ancak arâyâ türü satışa müsaade etmiştir. Buna Zeyd b. Sâbit ve Ebû Hureyre'nin hadisini delil getirirler ve beş vesaktan az olursa bu satışı caiz kabul

⁴⁹⁷ Buhârî, *Hibe*, 13, h. no: 2591; Muslim, *Zekât*, 89, h.no: 1029; Ahmed b. Hanbel, XLIV, 500, h.no: 26933; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 5, h.no: 3209.

⁴⁹⁸ Buhârî, *Buyû'*, 84, h. no: 2192; Muslim, *Buyû'*, 64, h.no: 1539; Tirmizî, *Buyû'*, 63, h. no: 1300; Nesâî, *Buyû'*, 32, h. no: 4532; İbn Mâce, *Ticârât*, 55, h. no: 2268; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 460, h.no:21583.

⁴⁹⁹ Buhârî, *Buyû'*, 83, h. no: 2190; Tirmizî, *Buyû'*, 63, h. no: 1301; Ebû Dâvûd, *Buyû'*, 21, h. no: 3364; Nesâî, *Buyû'*, 35, h. no: 4541; İbn Mâce, *Ticârât*, 55, h. no: 2268; Ahmed b. Hanbel, XII, 175, h.no: 7236.

ederler. Bu alimlere göre bu hadisin manası Rasûlullah, halka kolaylık sağlamak için böyle izin vermiştir, derler. Çünkü halk, ağacındaki yaş hurmayı ancak kuru hurma karşılığında alabiliriz, başka imkânımız yoktur diye şikâyetle bulundular. Bunun üzerine Allah Rasûlü beş vesaktan az olan miktarda olursa yaş hurmayı tahminen kuru hurmayla değiştirmeye izin vermiş ve yaş hurma yiyebilmelerine imkan tanımış oldu.⁵⁰⁰

Abdullah b. Abbâs'ın aktardığına göre: Rasûlullah (ölüm hastalığında) üzerinde bir örtü ile ve örtüyü iki omuzu üzerine kıvrarak, başında da siyah bir kumaş parçası olduğu halde mescide çıktı ve nihayet minberin üzerine oturdu. Akabinde Allah'a hamd ve sena etti. Sonra "*Amma ba'du*" diye başladığı hutbesini şöyle sürdürdü: "*Ey insanlar! Hiç şüphesiz Müslümanlar çoğalıyor, fakat ensar (günden güne) azalıyor. Hatta onlar yemek içinde tuz mesabesinde (azalmış) olurlar. Şu hâlde (ey muhacirler!) sizden her kim -bir kimseye zarar verebilecek yahut yararı dokunacak- bir iş başına geçerse, ensarın iyilerinin iyiliklerini kabul etsin, kötülerinin kusurlarından vazgeçsin!*"⁵⁰¹

İbn Hacer, (ö. 852/1449) hadisin vurûd sebebini Enes b. Mâlik'ten şu şekilde nakletmektedir.⁵⁰² Enes şöyle diyordu: (Rasûlullah'ın ölüm hastalığı sırasında) Hz. Ebû Bekir ile Abbâs, ensarın ağladığı bir meclise uğradılar. Ebû Bekir veya Abbâs: Niçin ağlıyorsunuz? diye sordu. Ensar: Hz. Peygamber'in bizimle beraber oturduğu zamanı hatırlayıp zikrettik (O'nu kaybedeceğimiz korkusuyla ağlıyoruz), dediler. Ebû Bekir yahut Abbâs, Hz. Peygamber'in yanına girdi ve O'na, ensarın bu üzüntülerini haber verdi. Enes dedi ki: Bunun üzerine Allah Rasûlü bir kumaş kenarıyla başını sardığı hâlde mescide gelerek minbere çıktı. Rasûlullah bu günden sonra bir daha minbere çıkmadı. Allah Rasûlü, Allah'a hamd ve sena ettikten sonra...⁵⁰³ yukarıdaki rivayetin aynısını

⁵⁰⁰ Bkz. Tirmizî, *Buyû'*, 63.

⁵⁰¹ Buhârî, *Menâkibu'l-Ensâr*, 11, h. no: 3800.

⁵⁰² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 122.

⁵⁰³ Buhârî, *Menâkibu'l-Ensâr*, 11, h. no: 3799.

aktardı.

Bu örneğimizde, aynı kaynak (Buhârî) içinde geçen bir hadisin sebebi yine aynı kaynaktan aktarılan başka bir hadiste nakledilmiştir.

Buhârî, Muslim, Tirmizî ve Nesâî'nin Hz. Âişe'den rivayet ettiklerine göre, Allah kadınlarını muhayyer kılmasını emrettiği zaman Rasûlullah'ın kendisine geldiğini haber verip şöyle demiştir: Rasûlullah muhayyer kılmaya benden başladı da: *"Ben sana bir şey zikredeceğim, anan ve babanla istişare edinceye kadar acele cevap vermen gerekmez."* dedi. Hâlbuki kendisi ebeveynimin benim O'ndan ayrılmamı emreder olmadıklarını kesince bilmişti. Hz. Âişe dedi ki: Sonra Rasûl-i Ekrem: *"Şüphesiz ki Allah Ey Peygamber, zevcelerine şunu söyle: Eğer siz dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşama bedellerini vereyim de sizi güzellikle salıvereyim. Eğer siz, Allah'ı, Elçisini ve ahiret yurdunu istiyorsanız, Allah sizden güzel hareket edenlere büyük bir mükâfat hazırlamıştır."*⁵⁰⁴ ayetlerini okudu. Ben de O'na: Zikrettiğin bu iki işin hangisi hakkında ben ebeveynime danışacağım? Ben elbette Allah'ı, Rasûlü'nü ve ahiret yurdunu isterim, dedim.⁵⁰⁵

Rasûlullah'ın eşlerini muhayyer bırakmasıyla ilgili hadisin vurûd sebebi Muslim'in Cabir b. Abdillâh'tan aktardığı şu rivayettir. Câbir şöyle demiş: Ebû Bekir, Rasûlullah'ın yanına girmek için izin istemeye gitti; fakat birçok kimseleri kapıda oturlurken buldu. Bunların hiç birine izin verilmemişti. Müteakiben Ebû Bekir'e izin verilerek içeri girdi. Sonra Ömer gelerek izin istedi. Ona da izin verildi. Ömer, Hz. Peygamber'i etrafında kadınları olduğu halde kederli kederli susmuş otururken bulmuş. Bunun üzerine (kendi kendine): Mutlaka bir şey söyleyip Allah Rasûlü'nü güldürmeliyim, diyerek şunu söylemiş: Yâ Rasûlâllah! Hârice'nin kızını bir görseydin!

⁵⁰⁴ 33/Ahzâb, 28-29.

⁵⁰⁵ Buhârî, *Tefsîr*, Ahzâb Sûrsi, h. no: 4786; Muslim, *Talâk*, 26, h.no: 1475; Tirmizî, *Tefsîr*, 34, h. no: 3204; Nesâî, *Talâk*, 26, h. no: 3439.

Benden nafaka istedi. Ben de kalktım onun boğazını sıktım.

Bunun üzerine Rasûlullah gülmüş ve “*Bunlar da etrafımda gördüğün gibi, benden nafaka istiyorlar.*” buyurmuş. Derken Ebû Bekir Âişe'nin boğazını, Ömer de Hafsa'nın boğazını sıkmaya kalkmışlar. İkisi de: Siz Rasûlullah'dan O'nda olmayan bir şeyi istiyorsunuz ha? diyorlarmış. Âişe ile Hafsa: Vallahi Rasûlullah'da olmayan bir şeyi ebediyen istemeyeceğiz; demişler. Sonra Hz. Peygamber onlardan bir ay yahut yirmi dokuz gün uzaklaştı. Bilâhare kendisine 33/Ahzâb Sûresi'nin 28-29. ayetleri indi ve yukarıdaki Hz. Âişe'nin naklettiği hadisin aynısı aktardı.⁵⁰⁶

Farklı kaynaklarda ve farklı rivayetlerde aktarılan hadislerin birbirini tamamladığını, sebep hakkında ayrıntılı bilgi verildiğini bu örnekte de açıkça görmekteyiz.

d- Hadisin Sebebinin Nübüvvet Asrı ve Sonrası İçin Birlikte Gelmesi

Hadisin sebebi Hz. Peygamber döneminde gelmekle birlikte bazen de hem Rasûlullah dönemi için hem de sonrası için birlikte kullanılabilir. *«فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي، فَمَنْ أَغْضَبَهَا أَغْضَبَنِي»*

Buhârî ve Muslim, el-Misver b. Mahrame'den naklettiklerine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Fâtıma benden bir parçadır. Her kim onu öfkelerendirirse, şüphesiz beni öfkelerendirmiş olur.*”⁵⁰⁷

İbn Hamza, hadisin sebebi nübüvvet asrında gelmesine örnek olarak Buhârî ve daha başka muhaddislerin el-Misver b. Mahrame'den aktardığı şu hadisi zikretmiştir: Misver şöyle demiştir: Ali bir ara Ebû Cehl'in kızı ile nişanlanmak istedi. Ali'nin bu arzusunu Fâtıma işitti ve akabinde Rasûlullah'a geldi ve: Kavmin senin kızların için öfkelenmez olduğunu söylüyorlar. Bak işte Ali, Ebû Cehl'in kızını nikâh edecek! dedi.

⁵⁰⁶ Muslim, *Talâk*, 29, h.no: 1478.

⁵⁰⁷ Buhârî, *Fedâilü's-Sahabe*, 12, h. no: 3714; 29, h. no:3767; Muslim, *Fedâilü's-Sahabe*, 94, h.no: 2449.

Bunun üzerine Rasûlullah kalktı (bir hutbe yaptı). Misver dedi ki: Ben Rasûlullah'tan bu hutbesinde şehâdet getirdikten sonra şöyle derken işittim: "Amma ba'du (sözün bundan sonrasına gelince); Şüphesiz ben (kızım Zeyneb'i) Ebû'l-Âs b. Rabî'a nikâh ettim. O bana söz verdi ve bana karşı verdiği sözde doğru hareket etti. Şüphesiz Fâtıma benden bir parçadır. Muhakkak ki ben ona fenalık yapılmasını çirkin görürüm. Vallahi Allah Rasûlü'nün kızı, Allah düşmanının kızı ile bir erkeğin yanında bir araya gelmez". Ravi dedi ki: Bunun üzerine Ali, Ebû Cehl'in kızı ile evlenmeyi bıraktı.⁵⁰⁸

İbn Hamza hadisin sebebinin nübüvvet asrından sonra da geldiğine dair şu bilgileri aktarmaktadır: Misver, aynı rivayeti Zeynelabidin Ali b. Hüseyin ve Ehl-i Beyt, Medine'ye geldiğinde Fatıma'nın oğlunun katledilmiş olması ve daha başka musibete uğramalarından dolayı onlara taziye amacıyla zikretmiştir.⁵⁰⁹

«إِذَا اسْتَأْذَنَ أَحَدُكُمْ ثَلَاثًا فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فَلْيَرْجِعْ»

“Biriniz üç defa izin ister de kendisine izin verilmezse geri dönüversin.”

Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel; Ebû Sa'îd el-Hudrî'den şöyle rivayet etmiştir: Ebû Sa'îd, ben ensarın meclislerinden bir mecliste (oturmakta) idim. Bu sırada Ebû Mûsâ sanki bir şeyden korkmuş gibi geldi de: (Ömer beni çağırtmıştı.) Ben Ömer'in yanına girmek için üç kere izin istedim, bana izin verilmeyince geri döndüm. Ömer bana: Seni bize gelmeden men eden nedir? dedi. Ben: Senin yanına girmek için üç kere izin istedim, bana izin verilmeyince geri döndüm. Çünkü Rasûlullah: *"Sizden biriniz üç kere izin istediği zaman kendisine izin verilmezse, hemen geri dönsün"* buyurdu, dedim. Ömer: Vallahi bu rivayet ettiğin hadis üzerine muhakkak bir beyyine getireceksin!

⁵⁰⁸ Buhârî, *Fedâilü's-Sahabe*, 16, h. no: 3729; Tirmizî, *Menâkib*, 61, h. no: 3869; İbn Mâce, *Nikâh*, 56, h. no: 1999; Ahmed b. Hanbel, XXXI, 226, h.no: 18911; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XX, 19, h.no: 21.

⁵⁰⁹ İbn Hamza, *el-Beyân*, I, 34; II, 117-119.

dedi. Sizlerden bunu peygamberden işitmiş bir kimse var mı? dedi. Ubeyy b. Ka'b: Vallahi senin beraberinde bu şehadeti kavmin en küçüğü bile yerine getirir, dedi. Ben kavmin en küçüğü idim. Ebû Mûsâ ile beraber kalkıp gittim ve Ömer'e, Hz. Peygamber'in bunu söylediğini haber verdim.⁵¹⁰

Vurûd sebebi olarak anlatılan bu olay, nübüvvet asrından sonra meydana gelmiştir. Bir de aynı hadisin sebebi, nübüvvet asrında da şu şekilde meydana gelmiştir:

Ma'mer b. Râşid, Ahmed b. Hanbel, Tahâvî ve Beyhakî'nin; Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber, Sa'd b. Ubade'nin yanına girmek için *Allah'ın selamı ve rahmeti üzerinize olsun* diyerek izin istedi. Ardından Sa'd sessiz bir şekilde Allah'ın selamı ve rahmeti senin de üzerinde olsun, dedi. Hz. Peygamber selamın alınışını duymadığından selamı üç defa tekrarladı. Sa'd üçüncü defada da selama sessizce karşılık verdi. Rasûlullah bunu da duymayınca çekip gitti. Sa'd da peşinden gidip dedi ki: Ya Rasûlallah anam babam Sana feda olsun, selamınızı kulaklarımla duydum ve selamınıza karşılık verdim ancak daha fazla bize selam vermenizi ve bereket dilemenizi istediğim için size duyurmadım. Sonra O'nu eve buyur ettim ve O'na kuru üzüm ikram ettim. Rasûl-i Ekrem, yeme işini bitirdiğinde şöyle dua etti: *"Yemeğinizi iyi kimseler yedi ve melekler de sizin için dua ettiler. Sizin yanınızda oruçlular da iftar ettiler."*⁵¹¹(yani: yanınızda, oruç tutanlar oruçlarını açsın, yemeğinizi iyiler yesin ve üzerinize (rahmet) melekler(i) insin!")

⁵¹⁰ Buhârî, *İsti'zân*, 13, h. no: 6245; Muslim, *Âdâb*, 33, h.no: 2153; Ebû Dâvûd, *Nevm*, 37, h. no: 5180; Ahmed b. Hanbel, XXXII, 388, h.no: 19611.

⁵¹¹ Ma'mer, Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (ö. 153/770), *el-Câmi'*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, I-XI, (Abdurrezzâk'ın *el-Musannef*'inin sonunda, X. cilt 19419 - XI. cilt sonuna -21033- kadar) Beyrut 1403/1983, X, 381, h.no: 19425; Ahmed b. Hanbel, XIX, 397, h.no: 12406; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, IV, 242, h.no: 1577; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VII, 467, h.no: 14673.

«إِذَا أُعْطِيَ شَيْئًا مِنْ غَيْرِ أَنْ تَسْأَلَ، فَكُلْ وَتَصَدَّقْ»

“İstemediğin halde sana bir şey verilirse onu ye ve tasadduk et.”

Muslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel; İbnu's-Sâ'idi'l-Mâlikî'den nakletmişlerdir. İbnu's-Sâ'idi demiştir ki: Hz. Ömer beni zekât toplamak üzere görevlendirdi. İşimi bitirip topladığım zekâtları kendisine teslim edince, bana ücret verilmesini emretti. Bunun üzerine: "Ben bu işi Allah rızası için yaptım, mükâfatım Allah'a aittir." dedim. O şöyle cevap verdi: Sana verileni al, zira ben de Rasûlullah zamanında (bu işte) çalıştım. Bana ücret verdi ben de söylediğin gibi söyledim. Allah Rasûlü bana: *"İstmeden sana bir şey verildiği zaman onu (al) ye ve tasadduk et."* buyurdu.⁵¹²

Rivayette geçtiği gibi Hz. Ömer, hilafeti döneminde, zekât memurluğunu icra eden İbnu's-Sâ'idi'ye, ücret verilmesini emretti. İbnu's-Sâ'idî, buna ihtiyacının olmadığını söylemesine rağmen Hz. Ömer, kendisinin de Rasûlullah döneminde böyle bir görev icra ettiğini ve ücret istemediğini, Allah Rasûlü'nün kendisine istenmeden verilen bir şeyin alınmasını tavsiye ettiğini söyleyerek, İbnu's-Sâ'idî'nin de bunu aynen kabul etmesini istemiştir. Hem Rasûlullah döneminde hem de daha sonra meydana gelen benzer bu iki olay, hadisin sebebi olarak aktarılmıştır.

e- Rivayetin Vakıaya Uygunluğu/Sebebu Zikri'l-Hadis

Bazen ashab döneminde bir olay meydana gelir, o olay için bir hadis zikredilir ve buna sebep denildiği gibi sebep-i zikr de denilmiştir. Bu bölüm başında da aktardığımız gibi İbn Hamza, hadisin sebebinin Hz. Peygamber döneminde gelmekle birlikte bazen de daha sonra gelebileceğini aktararak aralarında bir ayrıma gitmemiştir. Sahabe-i kiram şerî konular, kıssalar ve daha başka meselelerde Hz. Peygamber'den pek çok söz, fiil ve takriri hafızalarına kaydetmişler, sebebi bilinmeyen hadislerin mübeyyen hale gelmesini

⁵¹² Muslim, *Zekât*, 112, h.no: 1045; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 28, h. no: 1647; Nesâî, *Zekât*, 94, h. no: 2604; Ahmed b. Hanbel, I, 427, h.no: 370.

sağlamışlardır.⁵¹³ Bu konuya değinen Ebû Şehbe (ö.1403/1982) İbn Hamza'nın konuya dair görüşlerini aktardıktan sonra şöyle demektedir: “Doğrusu sebab-i vurûd, Nebî'nin (sas.) hadisi irad etmesine neden olan sebeptir. Fakat daha sonra sahabinin hadisi zikretmesi, herhangi bir münasebetle bu hadisi bir şeye delil getirmek içindir. Bu nedenden dolayı buna, sebab-i vurûd denilmez, sebab-i zikr denilir. Örneğin: Sahabinin bu hadisi zikretmesinin sebebi şudur, deriz.”⁵¹⁴

Sahabenin bir olay üzerine hadisi nakletmesi rivayetin Hz. Peygamber dönemindeki sebab-i vurûd bilgisi ile aynı öneme sahip olmasa da hadisin anlaşılması ve uygulanmasına örnek teşkil etmesi açısından oldukça kıymetlidir. Zira ashabın sünnet bilgisine olan hâkimiyetine binaen, onların değerlendirmelerinin kıymetli olduğunu ve bunun hadisi anlamaya katkı sağlayabileceğini düşündüğümüz için bu başlığı ayrı bir madde olarak ele alıyoruz.

«لَعَنَ اللَّهُ مَنْ مَثَلَ بِالْحَيَوَانِ»

Buhârî, Muslim, Nesâî, Dârimî, Ahmed b. Hanbel; Abdullah b. Ömer'den aktardıklarına göre, Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Allah canlı hayvanlara işkence (müsle)⁵¹⁵ yapana lanet etsin.”⁵¹⁶

Buhârî, Sa‘îd b. Cubeyr'den nakletmiştir. Sa‘îd şöyle demiştir: Ben İbn Ömer'in

⁵¹³ Bkz. İbn Hamza, *el-Beyân*, I, 35.

⁵¹⁴ Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed (ö.1403/1983) *el-Vasît fî Ulûmi ve Mustalahi'l-Hadis*, Âlemu'l-Marife, Cidde 1403/1983, s. 468.

⁵¹⁵ "Müsle," insan olsun hayvan olsun, bir canlıya; burnunu, kulağını kesmek, kolunu, bacağına kırmak gibi şekillerle diri diri işkence yapmaya denir. Bkz. Aydın, Abdullah, *Sünen-i Dârimî Tercüme, Şerhi ve Tahkiki*, Madve Yay., İstanbul 1996, IV, 280.

⁵¹⁶ Buhârî, *Zebâih*, 25, h. no: 5515; Muslim, *Sayd*, 59, h.no: 1958; Nesâî, *Dahâyâ*, 41 h. no: 4442; Dârimî, *Dahâyâ*, 3, h. no: 2016; Ahmed b. Hanbel, V, 235, h.no: 3133; VIII,239, h.no: 3133; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 434, h.no: 5717.

yanında idim. Beraberindeki topluluk, bir tavuğu hedefe dikip de atış yapmakta bulunan birtakım gençlerin yahut bir grup insanın yanına uğradılar. Bu atış yapanlar İbn Ömer'i görünce, atıştan dağıldılar. İbn Ömer: Bu tavuğu kim dikti? İyi biliniz ki, Hz. Peygamber “*Canlı bir hayvanı böyle atış hedefi edinen kimseye lanet etti.*” dedi.⁵¹⁷

Buhârî, herhangi bir hayvanı diri iken bazı organlarını kesmenin, bağlanıp hapsedilmiş olarak işkence etmenin ve canlı atış hedefi yapmanın mekruh olması babının altında, İbn Ömer’den yakın lafızlarla daha başka rivayetler nakletmesinin yanı sıra benzer bir olayı Enes b. Mâlik’ten de aktarmıştır.⁵¹⁸

«أَيُّمَا امْرَأَةٍ وَضَعَتْ ثِيَابَهَا فِي غَيْرِ بَيْتِ زَوْجِهَا، فَقَدْ هَتَكَتْ سِتْرَ مَا بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللَّهِ»

İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî; Ebû'l-Melih el-Huzelî’den şöyle nakletmişlerdir: Humus halkından birkaç kadın, Hz. Âişe'nin yanına girmek için izin istedi. (izin verilip odaya alındıktan) sonra Hz. Âişe (onlara): Galiba siz hamamlara giren kadınlardansınız. Ben, Rasûlullah’tan şu buyruğu işittim, dedi: “*Hangi kadın kocasının evinden başka bir evde elbisesini bırakır (soyunur)sa o kadın kendisi ile Allah arasındaki (haya ve edebe dair) perdeyi yırtmış olur.*”⁵¹⁹

İbn Mâce, bu rivayeti hamama girmek babında zikretmiştir. Bu hadisin hamamla olan alakası Hz. Âişe’nin dirayetiyle belirlenmiştir. Hadis, hamama giden kadınların durumuyla alakalı olarak aktarılmıştır.

«إِذَا سَمِعْتُم بِالطَّاعُونِ بِأَرْضٍ فَلَا تَدْخُلُوهَا، وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا مِنْهَا»

Buhârî, Muslim, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî; Usâme b. Zeyd’den rivayet

⁵¹⁷ Buhârî, *Zebâih*, 25, h. no: 5515.

⁵¹⁸ Buhârî, *Zebâih*, 25.

⁵¹⁹ İbn Mâce, *Edeb*, 38, h. no: 3750; Ahmed b. Hanbel, XL, 167, h.no: 2414; Beyhakî, *Şu ‘abu’l-Îmân*, X, 204, h.no: 7381.

ettiklerine göre Hz. Peygamber: *"Sizler bir yerde tâûn hastalığı çıktığını işittiğiniz zaman, o tâûnlu yere girmeyiniz. Tâûn sizin bulunduğunuz yerde meydana gelirse, sakın sizler oradan dışarı çıkmayınız."* buyurdu.⁵²⁰

Hadisin vurûd sebebi, Buhârî'de kısaca değinilen⁵²¹ ve Muslim'de ayrıntılı bir şekilde İbn Abbâs'tan aktarılan şu olaydır: Ömer b. Hattâb Şam'a gitmek üzere yola çıkmış. Serğ denilen yere vardığında onu Ehlu'l-Ecnâdi'den (yani) Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve arkadaşları karşılayarak Şam'da veba zuhur ettiğini kendisine haber vermişler.

İbn Abbâs demiş ki: Bunun üzerine Ömer: Bana ilk muhacirleri çağır! dedi. Ben de onları çağırdım, kendileriyle istişarede bulundu ve Şam'da veba zuhur ettiğini onlara haber verdi. Derken ihtilâfa düştüler. Bazıları: Sen bir iş için yola çıktın, biz ondan dönmeni münasip görmüyoruz, dediler. Bazıları da: Senin beraberinde olanlar insanların bakiyesi ve Rasûlullah'ın ashabıdır. Onları bu vebanın üzerine götürmeni münasip görmüyoruz, dediler. Ömer (onlara): Yanımdan kalkın! dedi. Bana ensarı çağır! dedi. Onları da çağırdım ve kendileriyle istişare etti. Fakat onlar da muhacirlerin yolunu tuttular ve onlar gibi ihtilâf ettiler. Ömer (onlara da): Yanımdan kalkın! dedi. Sonra: Bana Fetih muhacirlerinden burada bulunan Kureyş ihtiyarlarını çağır! dedi. Onları da çağırdım. Ama onun yanında iki kişi bile ihtilafa düşmedi ve: Biz insanları geri döndürmeni, onları bu vebanın üzerine götürmemeni münasip görüyoruz, dediler. Bunun üzerine Ömer cemaate seslendi: Ben sabahleyin hayvanın sırtındaydım. Siz de binin! Ebû Ubeyde b. Cerrâh: Allah'ın kaderinden kaçmak için mi? dedi. Ömer: Bunu senden başkası söylemeliydi yâ Ebâ Ubeyde! dedi. Evet, Allah'ın kaderinden, Allah'ın kaderine kaçıyoruz. Ne buyurursun. Senin develerin olsa da iki taraflı bir vadiye inseler, tarafların biri verimli, diğeri çorak olsa, verimli yerde otlatsan Allah'ın kaderiyle otlatmış, çorak

⁵²⁰ Buhârî, *Tib*, 30, h. no: 5728; Muslim, *Selâm*, 93, h.no: 2218; Ahmed b. Hanbel, XXXVI, 139, h.no: 21810; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 133, h. no: 278.

⁵²¹ Buhârî, *Hiyel*, 13, h. no: 6973.

yerde otlatsan da Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mıydın? dedi. Az sonra Abdurrahman b. Avf geldi. Bir hacetine gitmişti ve: Bu hususta bende bilgi var. Ben Hz. Peygamber'i: *"Bir yerde taun olduğunu işiterseniz, o yere gitmeyin! Bir yerde zuhur eder, siz de orada bulunursanız, ondan kaçmak için o yerden çıkmayınız!"* buyururken işittim, dedi. İbn Abbâs: Bunun üzerine Ömer b. Hattâb Allah'a hamd etti sonra oradan gitti, demiştir.⁵²²

Sahabe döneminde bir sefer esnasında taun hastalığının yayıldığı yere sefere devam edilip edilmemesi tartışma konusu yapılıyor. Yapılan istişarede ashab bir karara varamadı ve Abdurrahman b. Avf'ın aktardığı bu hadisle, problem çözülmüş oldu.

Bu bölümde ele aldığımız başlıklar: Sebebin aynı hadiste gelmesi, sebebin farklı tarikte gelmesi, sebebin farklı hadiste gelmesi, hadisin sebebinin nübüvvet asrı ve sonrası için birlikte gelmesi, rivayetin vakıaya uygunluğu/sebeb-i zikr şeklindedir. İlk üç maddede zikrettiğimiz sebep çeşitlerini esas kabul etmekteyiz. Bunun dışında gelen sebep maddelerini de bir rivayeti yorumlama tarzı olması hasebiyle maddelerimiz içine aldık. Nübüvvet asrında vuku bulan olaylar için sahabenin rivayet aktarmasını, anlama faaliyetlerine katkısı nedeniyle zikrettik. Ancak son iki madde, kimisine göre sebep olarak kabul edilir kimisine göre de kabul edilmez olsa da hadisi anlamaya yardım eden amiller olması hasebiyle, değerli bilgiler ihtiva ettiğini düşünmekteyiz.

Hayatın herhangi bir safhasında, bir nedenle hatırlanan hadisin gündeme getirilmesi, şüphesiz hadisi o sahibinin nasıl anladığıyla ilgilidir. Bir hadisin ilk defa buyrulmasından sonra niçin tekrar gündeme geldiğini belirten bazı hâdiselerin ele alınması eski olsa da 'sebebu zikri'l-hadis' adının konması yenidir. Sahabenin herhangi bir hâdiseye bağlı olarak bir hadisi rivayet etmesi, hadisin anlaşılması kapsamına girer.

⁵²² Muslim, *Selâm*, 98, h.no: 2219.

Bu konuya ilk kez değinen Ebû Şehbe, sahabinin herhangi bir münasebetle bir hadisi, bir konuya delil getirmek için rivayet etmesine ‘sebebu zikri’l-hadis’ adını vermektedir.⁵²³

Esbâb-ı vurûd bilgisini vermede Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’i bizlere büyük katkı sağlar. İlk üç maddede, örnek olarak zikrettiğimiz rivayetler bunun ispatıdır. Buhârî bazen bir rivayeti zikreder daha sonra aynı rivayetin farklı bir yönünü ortaya çıkarır ve sebebini ayrıntılı aktarır. Bir de şunu ilave edelim ki yaptığımız taramada Buhârî’nin kendisinden çokça nakilde bulunduğu, hadislerin vurûd sebebi ile beraber veya içinde geçtiği olayla zikredildiği ve tespit döneminden kalan Ebû’l-Yemân’ın cüzünün esbâb-ı vurûd açısından önemli olduğunu görmekteyiz.⁵²⁴

2) Belli Bir Sebebi Olmayan Hadisler

Hz. Peygamber’in özel bir sebebe bağlı olarak irad ettiği hadislerin yanında; Rasûl-i Ekrem hiçbir zahiri sebep yokken de hadis irad etmiştir. Rasûlullah’ın risâlet görevinden sorumlu olmasını, hadis iradı için genel bir sebep olarak söyleyebiliriz. Allah’ın O’na verdiği tebliğ, tebyîn, teşri ve topluma örnek olma görevi çerçevesinde toplumu dönüştürmek, topluma rehber olmak, toplumu geliştirmek ve insanların Allah’a kulluklarında onlara yardımcı olma görevini icra etmek için hadis iradında bulunmuştur.

Özel sebepler, hadisle birlikte veya hadisin başka tariklerinde bulunmaktadır. Ancak hadislerin genel sebebinin tespiti rivayet yoluyla olamadığına göre, bunu dirayeten bulmamız mümkündür. Bu anlamda Hz. Peygamber’in genel görevlerinin yanı sıra toplumun sosyo-kültürel yapısının özelliklerinin iyi tespit edilip bunlardan yararlanılması, dil yapısının inceliklerine vakıf olunması, tarih ve siyer bilgilerinin iyi öğrenilmesi, zaman, zemin ve içinde bulunulan ruh halinin bilinmesi bizim bir rivayeti anlamamıza yardımcı olacaktır.

⁵²³ Işık, Mustafa, *Sebebu Zikri’l-Hadis Bağlamında “Men Kezebe Aleyye” Örneği*, ERÜİFD, 2014/I, s.1,7.

⁵²⁴ Bkz. Efendioğlu, Mehmet, *Tedvîn*, DİA., İstanbul 2011, XL, 268.

Hadis şârihlerinin yapması gereken ilk iş, hadisin irad edilmesine sebep olan arka planın ve şartların diğer rivayetler yardımıyla tespit edilmeye çalışılmasıdır. Bu tespiti yaparken konuyla alakalı olabilecek diğer rivayetlerin yanısıra tarihi ve coğrafi verilerden ve toplum yapısı ile ilgili özelliklerinden faydalanması gerekecektir.

Nitekim şimdiye kadar yapılan şerh çalışmalarında genel itibarıyla belli bir sebep zikredilmese de hadisin dönemsel özellikleri göz önünde bulundurularak açıklamalar yapılmıştır. Şârihler genel dini ve siyer bilgilerini, sözün vârid olduğu zamanı ve mekânı göz önünde tutarak çalışmalarını yapmışlardır. Kimisi sebep-i vurûd adını vermese de böyle yapmış, bazı şârihler de vurûd sebebini bir başlık yaparak zikretmiştir. Bu şârihlerden birisi de Aynîdir. (ö. 855/1451) O, hadislerin açıklaması için 20 ara başlık tespit etmiş ve başlıklardan 19. sırayı da ‘beyânu’s-sebebi’l-vurûd’a ayırmıştır.⁵²⁵

Her hadisin özel bir vurûd sebebi, rivayetlerde olmayabilir. Özel sebebi olmayan hadislerin vurûd sebeplerini genel sebepler dediğimiz kişisel ve dönemsel ihtiyaçların katkısıyla öğrenebiliriz. Özel bir sebebi olmayan hadisler büyük bir yekûn oluşturmaktadır. Konuyla ilgili örnekler sebep inşası bölümünde zikredilecektir.

Netice olarak hadisin vurûd sebebinin tespitinde asıl mihver rivayettir. Bundan hareketle rivayet olmadan dirayetin de olamayacağını söyleyebiliriz. Zira özel vurûd sebepleri olmadığında genel sebeplerle bir sonuca ulaşırız. Ancak bu genel sebeplerin özelliklerinin tespit edilmesinde de yine rivayetlere ihtiyaç duymaktayız.

VI- Uydurma Sebeb-i Vurûdların Varlığı

Uydurma vurûd sebeplerin varlığına geçmeden önce uydurma hadis veya yaygın adıyla *mevzû* hadisin kısa bir tanımını verelim. Hadisçilerin ıstılahında mevzu hadis şudur: "Söz, fiil ve takrîr olarak Rasûlullah'tan sudur etmemiş fakat hatayla veya kasten veya da bilmeyerek veyahut da dini bozmak için ona izafe edilen hadistir." Keza

⁵²⁵ Çakan, İsmail Lütfü, *Hadis Edebiyatı*, İFAV., İstanbul 2012, s. 199.

Rasûlullah'tan sâdır olmadığı halde ona izafe edilen her şey mevzu hadistir. Bazıları tarifi kısa tutarak "Kasten veya hatayla olsun fark etmez, Rasûl-i Ekrem adına yalan söylenen hadislerdir." diye tarif etmişlerdir.⁵²⁶

Mevzû hadisin çeşitliliği veya muhtevayı yansıtmaması açısından şu tarif yeterli olur: “Başta İslam dinine kastedenler olmak üzere, mensup oldukları siyasî fırka ve hizipleri, fikhî mezhepleri, kabilelerini, cinsiyetlerini, dillerini, peşinden gittikleri imam ve hükümdarları methetmek, halife ve emirlerin nezdinde yüksek mertebeler kazanmak, cami ve mescidlerde vazettikleri cemaatin teveccühüne nail olmak, halkın dinî emir ve nehiylere karşı rağbetini artırmak maksadıyla din düşmanlarının, yalancıların ve cahillerin uydurdukları, sonra da bu uydurulan şeylere, derecelerini yükseltmek için tanınmış hadis ravilerinden düzdükleri isnadlar ekleyerek hadismiş gibi Hz. Peygamber’e iftira ile isnad ettikleri sözlere mevzu (uydurma) hadis adı verilmiştir.”⁵²⁷

Hz. Peygamber, yalan konuşmayı⁵²⁸ yasakladığı gibi bu fiilin hakiki bir münafıklık alameti olduğunu belirtmiştir.⁵²⁹ Yalanın daha üst perdesi olan ve müminleri hak yoldan saptırmaya neden olacak olan peygamber adına yalan uydurmayı şiddetli bir şekilde sakındırmıştır. “Her kim benim üzerime bilerek yalan söylerse, cehennemdeki oturacağı yerine hazırlansın.”⁵³⁰ Uydurmanın vebalini ifade etmek için mezûât müellifleri bu hadisin yüze varan tariklerini sayarak işe koyulmuşlardır.⁵³¹ Hz.

⁵²⁶ Ebû Gudde, Abdulfettah, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, Çev. Enbiya Yıldırım, İnsan Yay. İstanbul 1997, s. 51.

⁵²⁷ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 97.

⁵²⁸ “Münafiğin alâmeti üçtür: Söz söylerken yalan söyler; va'd ettiği vakit sözünde durmaz; kendisine bir şey emniyet edildiği zaman hıyanet eder.” Buhârî, *Îmân*, 24, h. no: 33; Muslim, *Îmân*, 107, h.no: 59.

⁵²⁹ Buhârî, *Îmân*, 24, h. no: 34; Muslim, *Îmân*, 106, h.no: 58.

⁵³⁰ Buhârî, *İlim*, 38, h. no: 107; Muslim, *Mukaddime*, 3.

⁵³¹ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (ö. 597/1201), *el-Mevzûât*, thk. Nureddîn Şukrî Boyacılar, Edvâu's-Selef 1417/1997, I, 47-137; Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn

Peygamber'in pek çok kez böyle buyurarak, hadisleri hususunda dikkat gösterilmesini, yalan katılmasından çekinilmesini emretmesine yorabiliriz.⁵³²

Rasûlullah, yalan uydurmanın yanı sıra yalan haberin nakledilmesini de son derece şiddetli bir şekilde sakındırmıştır: “*Kim yalan olduğunu bildiği halde benden bir hadis anlatırsa iki yalancıdan biri kendisidir.*”⁵³³ Kişi duyduğu şeylere karşı uyanık olması için de şu uyarıyı yapmıştır. “*Kişiye, her duyduğunu başkasına anlatması yalan olarak yeter.*” *Her işittiğini söylemek, kişiye yalan namına kâfidir.*”⁵³⁴

Mevzû hadislerin olmadığını söylemek boş bir iddiadır. İbn Teymiyye (ö.728/1327) bu iddiayı çürütmek maksadıyla şöyle demiştir: “Hz. Peygamber ﷺ benim ağızımdan yalan uydurulacaktır, buyurmuştur. Eğer bu sahih ise, onun ağızından yalan uydurulacaktır; şayet hadis sahih değil de uydurma ise şu hale göre uydurma tahakkuk etmiştir.”⁵³⁵ Bizce de hadis uydurma faaliyeti olmuştur ve bu gerçeği inkar edemeyiz. Ancak bu uydurma faaliyetinin ne zaman ortaya çıktığı tartışmalı bir husustur.⁵³⁶ Çalışmamızın konusu esbâb-ı vurûd olduğundan mevzu sebeplerin olup olmadığına ve şayet var ise buna örnek verebilmektir.

Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Tedribu'r-Râvî*, thk. Mâzin b. Muhammed e's-Sersâvî, I-II, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad 1438, II, 751-753; el-Kârî, Alî b. Muhammed Ebû'l-Hasen Nureddin (ö.1014/1605), *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ehbâri'l-Mevzûa*, thk. Muhammed Lutfî es-Sabbâğ, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1391/1971, s. 1-45.

⁵³² Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihî Süreç Yeni Yaklaşımlar*, s. 66.

⁵³³ Muslim, *Mukaddime*, 1; Tirmizî, *İlm*, 9, h. no: 2662; İbn Mâce, *İftitâhu'l-Kitâb*, 5, h.no: 41; Ahmed b. Hanbel, XXX, 150, h.no: 18210.

⁵³⁴ Muslim, *Mukaddime*, 5;

⁵³⁵ Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler Menş'i Tanıma Yolları Tenkidi*, İFAV. Yay., İstanbul 1997, s.13.

⁵³⁶ Mevzu hadis faaliyetinin ne zaman başladığıyla ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Yıldırım, *Enbiya, Hadis Problemleri*, Rağbet Yay., İstanbul 2007, s.17-46.

Mevzû hadis denilince akla ilk anda gelen, mutevâtir hadis örneği olarak zikredilen,⁵³⁷ adeta arşı titreten, Enes ve daha birçok sahabiden aktarılan, Hz. Peygamber'in uydurma faaliyetine karşı oldukça sert olan "*Her kim benim üzerime bilerek yalan söylerse, cehennemdeki oturacağı yerine hazırlansın,*"⁵³⁸ şeklindeki uyarısı olmuştur.⁵³⁹ Bu manadaki haber yakın lafızlarla birçok sahabiden aktarılmıştır. el-Muğîre

⁵³⁷ Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Tedribu'r-Râvî*, thk. Mâzin b. Muhammed e's-Sersâvî, I-II, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad 1438, II, 751; es-Sahâvî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân (ö. 902/1497), *el-Mekâsidu'l-Hasene fî Beyâni Kesîr mine'l-Ehâdisi'l-Muştehireti alâ'l-Elsine*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1405/2085, s. 668, h. no:1172.

⁵³⁸ Buhârî, *İlim*, 38, h. no: 107; Muslim, *Mukaddime*, 3.

⁵³⁹ Mutevâtir olarak kabul ettiğimiz bu hadis, batılı bilim insanı Juynboll (ö. 2010) tarafından ele alınmış ve bunun Hicaz coğrafyasında görülmediği için uydurulduğunu ifade etmiştir. Bu kanaatini şöyle delillendirmektedir: Bu hadis, gerçekten iddia edildiği gibi mutevâtir ise ilk dönem bazı kaynaklarda neden yer almadığını sorgulamaktadır. Hadis "*men kezebe*" formunda *Muvatta*'da yer almamaktadır. Dolayısı ile Juynboll, bölgelere ve müelliflere göre hadisin geçtiği kaynakları geniş bir taramaya tabii tuttuktan sonra şu sonuca ulaşmıştır: "*Men kezebe ...*" hadisi er-Rebi b. Habib'in eserinde olmadığına ve geniş bir şekilde Tayâllsi'nin *Musned*'inde bulunduğuna göre hicri ikinci asrın sonlarına doğru tedavüle çıkmış olmalıdır." Juynboll, G. H. A. *Hadis Tarihi'nin Yeniden İnşası*, Çev. S. Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s. 141-171. Juynboll tarafından dile getirilen bu görüş hadis akademisyenleri tarafından ele alınmış ve reddiye kabilinden cevaplar verilmiştir. Bizler de bu iddia üzerinde cevap kabilinde bir şeyler yazmanın zaman israfı olduğunu düşünüyoruz. Ancak iki makalenin kısa özetinin sunulmasında fayda görüyoruz. Bekir Kuzudişli: "*Men kezebe 'aley*ye hadisi, toplumda iç savaşların başlaması, buna paralel olarak insanların birbirine giderek daha az güvenmeleri, hadis rivayetinin dikkat isteyen bir eylem olması sebebiyle sınırlı sayıda rivayette bulunan bazı sahabilerin, söz konusu hadisi davranışlarına gerekçe göstermeleri ve diğer muhtelif sebeplerle tabiin tabakasına aktarılmıştır. Burada toplumsal kargaşayı en canlı yaşayan Irak bölgesinde '*Men kezebe 'aley*ye.' hadisinin daha çok rivayet edilmesi makul gözükmektedir. Hadis uydurma faaliyetlerinin giderek ivme kazanması, özellikle Muhtar es-Sekafi döneminden itibaren sistemli olarak hadis uydurma faaliyetine teşebbüs edilmesi, bir yandan isnad kullanımını zorunlu hale getirmiş, öbür yandan uydurmacıların

b. Şu'be'den aktarılan hadiste ise yukarıdaki uyarıya ek olarak şu ilave de vardır: Hadisin başında "*Benim ağzımdan yalan söylemek, başka bir kimse ağzından yalan söylemek gibi değildir.*" hadisin sonunda da el-Mugîre'nin, Hz. Peygamber'den işittiğini söylediği şu kısım: "*Herhangi ölüye feryâd ve figânla ağlanırsa, kendisine yapılan bu feryâd ve figân sebebiyle azaba duçar olur.*"⁵⁴⁰ Bu rivayetin bir sebebinin olup olmadığını araştırdığımızda hadisin sebeb-i zikri diyebileceğimiz hadisin bazı tariklerinin senedinde ilave olarak karşımıza şu bilgi çıkmaktadır: Ali b. Rabâte'l-Esedî dedi ki: Ensardan

ahiretteki acıklı akıbetini belirten '*Men kezebe 'aleyye .. .*' hadisinin daha da yaygın olarak nakledilmesine zemin hazırlamış olmalıdır. Hicri II. asrın ilk yarısında, söz konusu hadisin, cerh ve ta'dil alanında önemli bir mevkiye sahip olan hatta bu ilmi sistemli hale getiren Şu'be b. Haccâc'ın ilgisini daha fazla çekmesi ve muhaddisler arasındaki konumu nedeniyle sonraki tabakalara onun tarafından yaygınlık kazandırılması tabiidir. Bununla birlikte, söz konusu hadisin Şu'be b. Haccâc tarafından formüle edilip başta Irak olmak üzere diğer bölgelere de ihraç edildiğini ima eden Juynboll'un iddiası makul değildir. Kuzudişli, Bekir, *Bölgelere Göre 'Men Kezebe Aleyye' Hadisinin Rivayet Seyri*, Hadis Tetkikleri Dergisi, VI, I, 2008, s. 71-110.

Mustafa Işık: "Eğer bir haberin mütevâtir olabilmesi için "yalan üzerinde birleşmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin rivayet etmiş olması" gerekiyorsa bu hadis, o özelliğe fazlasıyla sahiptir. Fen bilimlerinde, 'birbirinden habersiz, eş zamanlı olarak yapılmış keşifler' çift isimli kanun kabul edildiği gibi Nobel ödülüne de konu olabilmektedir. Bu hadis, ayrı coğrafyalarda, farklı zamanlarda, değişik kişiler tarafından, çeşitli bağlamlarda dile getirilmişse, mütevâtir olması için başka ne gerekmektedir? Yukarıda kayda geçmiş olan yazılı kültür örneklerinde görüldüğü gibi bu hadis, farklı amaçlarla dile getirilse de, kaynağını Allah'ın Elçisi'nden (sas.) almış olup psiko-sosyal ve siyasî ortamın etkisiyle, farklı tarih ve coğrafyalarda ve 'hayatın içinden' çıkan tekrarları yaşayarak kayıtlara geçmiştir. Farklı zaman ve ortamlarda, ayrı ayrı şahıslar tarafından, değişik amaçlarla gündeme getirilen bu sözün 'Müslümanların içinde yaşadıkları siyasî, sosyal ve tarihî şartlar bağlamında ortaya çıkmış materyal' olarak görülmesi komplo teorileriyle bile izah edilemeyecek bir husustur." Işık, *Sebebu Zikri'l-Hadis Bağlamında "Men Kezebe Aleyye" Örneği*, s. 25-26.

⁵⁴⁰ Buhârî, *Cenâiz*, 33, h. no: 1291; Muslim, *Mukaddime*, 4.

Karza b. Ka‘b öldü. Bunun üzerine bir feryâd ve figân koptu. Bunu duyan Muğîre b. Şu‘be, minbere çıkıp yukarıda aktardığımız hadisi irad etti.⁵⁴¹

Ancak men kezebe aleyye hadisinin tartışmaya mevzuu alan Tahâvî ve Taberânî’nin hadisinin söylenmesine sebep olarak gösterdiği şu iki rivayettir. Bu hadisin iki rivayetinden birisinin ibaresi şöyledir: Tahâvî’nin *Muşkilu’l-Âsâr*’da iki yerde Abdullah ibn Bureyde’den o da babasından şöyle rivayet etmiştir: "Benû Leys kabilesinden bir mahalle, Medine'ye İki mil uzaklıktaydı. Bir adam Cahiliye döneminde onlardan bir kız istemiş, onlar ise kızı vermemişlerdi. İşte bu zat üzerinde güzel bir elbise ile bunlara tekrar geldi ve dedi ki: Bu elbiseyi bana Allah Rasûlü giydirdi ve mâllarınız ve canlarınız hususunda hüküm vermemi (kadılık yapmamı) emretti." Daha sonra da sevdiği kadının evine gitti. Bunun üzerine mahalleliler Rasûlullah’a haber salıp durumu sordurdular. Rasûlullah ise şöyle buyurdu: "Allah'ın (cc.) düşmanı yalan söylemiş!" Rasûl-i Ekrem daha sonra bir adam gönderip, şunu emretti: "Sağ bulursan -ki sağ bulacağını sanmıyorum- boynunu vur, ölü bulursan da cesedini yak." Ravi diyor ki: Rasûlullah'ın gönderdiği adam geldiğinde onu bir engerek yılanı tarafından sokulup ölmüş olarak buldu. Bunun üzerine cesedini ateşte yaktı. Ravi diyor ki: Rasûlullah'ın "*Kim bilerek benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın.*" hadisinin söyleniş sebebi budur. Kim bilerek benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın."⁵⁴²

İkinci hadis ise Taberânî (ö.360/971), *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, el-Heysemî’nin (ö.807/1405) *Mecmeu’z Zevâid*’de Abdullah b. Amr b. As’tan rivayet etmiştir: “Bir adam tıpkı Hz. Peygamber’in elbisesi gibi bir elbise giyerek Medine’deki bir ev halkının yanına gelip şöyle demiştir: Rasûlullah bana dilediğim ev halkının yanına girip onların halini

⁵⁴¹ Ahmed b. Hanbel, XXX, 71, h.no: 1814; Tahâvî, *Şerhu Me‘âni’l-Âsâr*, IV, 295, h.no: 6978;

Beyhakî, *Şu‘abu’l-Îmân*, VI, 469, h.no: 4487.

⁵⁴² Tahâvî, *Şerhu Muşkilu’l-Âsâr*, I, 352, h.no: 378; I, 353, h.no: 379.

bilmemi emretti. Onu eve davet ettiler ve durumu haber vermek için Rasûl-i Ekrem'e birini gönderdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e şöyle dedi: 'Ona gidin, eğer onu sağ bulursanız öldürün, sonra da ateşte yakın. Eğer ölü bulursanız, bu durumda onu öldürmekten kifayet etmiş olursunuz ki ben onu öldürmekten kifayet etmiş olacağınızı sanıyorum, onu yakın.' Sonra adamın yanına geldiler ve adamın gece su dökmek için dışarıya çıktığında bir engerek yılanı tarafından sokularak öldürülmüş olduğunu öğrendiler. Adamı yaktılar sonra Hz. Peygamber'e dönüp durumunu bildirdiler. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: "*Kim bilerek, benim adıma yalan uydurursa...*"⁵⁴³

Yukarıda aktarılan bu iki sebab-i vurûd bilgisi: İbn Adiyy (ö.365/976) *el-Kâmil*'inde rivayet etmiştir.⁵⁴⁴ Ondan da İbnu'l-Cevzî (ö.597/1201) *el-Mevzûât* adlı kitabının mukaddimesinde, uydurmanın kötülüğüne delil olarak zikretmiştir.⁵⁴⁵ Suyûtî (ö. 911/1505), *Tahzîru'l-Havâs* adlı kitabının ilk faslında, yalanın büyüklüğü ve şiddetini yansıtmak, günahının azametini hissettirmek için "*men kezebe*" hadisiyle birlikte aktarmıştır.⁵⁴⁶ Aliyyu'l-Kârî (ö.1014/1605) de eserinin mukaddimesinde tıpatıp İbnu'l-Cevzî ve Suyûtî'ye tabii olmuştur. O da mezkûr hadisleri, yalan uydurmayı yeren ve hadis uydurmanın kötülüğünü ispat etmek için delil olarak aktarmıştır.⁵⁴⁷ Ancak İbnu'l-Cevzî

⁵⁴³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, II, 318, 2091; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, I, 145, h.no: 632.

⁵⁴⁴ İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiyy el-Curcânî, (ö. 365/976), *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, I-IX, el-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1998, V, 81-82.

⁵⁴⁵ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (ö. 597/1201), *el-Mevzûât*, thk. Nureddîn Şukrî Boyacılar, Edvâu's-Selef, yy. 1417/1997, I, 52.

⁵⁴⁶ Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Tahzîru'l-Havâs min Ekâzibu'l-Kussâs*, thk. Muhammed es-Sabbâğ, el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrut 1394/1974, s.22.

⁵⁴⁷ el-Kârî, Alî b. Muhammed Ebû'l-Hasen Nureddin (ö.1014/1605), *el-Esrâru'l-Merfûa fî'l-Ehbâri'l-Mevzûât*, thk. Muhammed Lutfî es-Sabbâğ, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1391/1971, s.14, 15.

uydurmanın kötülüğüne delil getirmek için naklettiği bu rivayet, kendisinin tenkîd edildiği hususlardan bir tanesi olmuştur.⁵⁴⁸

Tahâvî'nin haberi için Zehebî (ö. 748/1347) şöyle der: "Üstadımız, Ebû Kâsım el-Begâvî, Yahya el-Hammânî, Alî b. Mushir tarikiyle bu rivayeti nakletti. Ancak bu *munker* bir hadistir. Ayrıca bu rivayet sadece Salih b. Hayyân el-Kureşî tarikiyle gelmiştir. O da *zayıf*tur. Salih b. Hayyân için: Yahya b. Maîn "*zayıf*tur", Buhârî de onun hakkında "güvenilirliği tartışılır," demiştir. Nesâî "*sika değildir*" demiştir.⁵⁴⁹

Taberânî'nin *el-Mucemul Evsat*'ta rivayet ettiği hadis de böyledir: Atâ b. es-Sâib el-Kûfî için Ebû Hatim bilinmeyen biri,⁵⁵⁰ ömrünün sonlarına doğru ihtilat ettiği,⁵⁵¹ ihtilat etmeden önce sıdk sahibi olduğu, sonraları değiştiği, ezberinin kötü olduğu, Yahya b. Maîn'in kendisinden ihticac edilmez, *zayıf* biri olduğu bildirilmiştir.⁵⁵²

Ebû Gudde, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler* adlı eserinde her iki rivayet üzerinde ayrıntılı bir değerlendirmede bulunmuştur. Tahâvî'nin *Muşkilu'l-Âsâr*'da sebep bilgisi aktaran rivayet için özetle şu değerlendirmeler yapıyor: Bu, *munker* bîr rivayettir. Ona iltifat edilmez, güvenilirmez, hiçbir şekilde *sahih* değildir. Senedinde Salih b. Hayyân el-Kureşî el-Kûfî vardır. *Tehzîbu't Tehzib*'deki terceme-i halinde münekkid hadisçilerin tamamının *zayıf* olduğunu belirtmiş ve cerh etmişlerdir. Yahya b. Maîn "*zayıf*tur", Nesâî: "*Sika değildir*." demiş, el-Harbî de "hadisleri *munker*dir" diye belirtmiştir. Buhârî de onun hakkında "güvenilirliği tartışılır" demiştir. Leknevi'nin *er-Ref' ve't Tekmil*'de belirttiği

⁵⁴⁸ Ebû Gudde, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, s. 39.

⁵⁴⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VII, 60; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Mu'avviz, Âdil Ahmed Abdulmecîd, I-VIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, III, 401.

⁵⁵⁰ Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341), *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Beyrut 1400/1970, X, 89;

⁵⁵¹ Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, I, 145, h.no: 632; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XXIII, 138.

⁵⁵² Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, III, 70-71.

gibi, Buhârî bu ifadeyi ravilerin yalanla itham edilmiş, çok zayıf oldukları mânâsında kullanmıştır. İbn Adiyy de "Rivayet ettiği hadislerin tamamı kendisinden sağlam olan ravilerin rivayetlerine aykırıdır", Dârekutnî de "sağlam değildir" derken, İbn Hibbân da "sika kimselerden sika kimselerin hadislerine benzemeyen rivayetlerde bulunuyor." demiştir.

Heysemî'nin *Mecmeu'z Zevâid*'de Taberânî *el-Mucemu'l Evsat*'da rivayet etmiştir, dediği şu hadis de böyledir: Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye... diye devam ediyor, sonunda şu ifade vardır: "... Rasûlullah kızdı ve ensardan bir adamı gönderdi. Ona dedi ki: Git onu öldür, cesedini de ateşte yak. O da geldi, baktı ki adam ölmüş ve defnedilmiş. Oradakilere emretti, kabir kazılıp cesedi çıkarıldı ve onu ateşte yaktı. Sonra Rasûlullah şöyle buyurdu: *"Kim bilerek, benim adıma yalan uydurursa..."* Bu rivayetin senedinde Ebû Hamze es-Sumâlî el-Kûfî var. Adı Sâbit b. Ebî Safiyye'dir. Bu ravi, hadisleri son derece *zayıf*, rivayetleri terk edilmiş ve *zayıf* biri olduğunda İttifak edilmiş bir râfîzîdir. İmam Ahmed onunla ilgili olarak 'hiçbir şey değildir' derken İbn Maîn de aynısını demektedir.

Abdullah b. Amr'dan: "Bir adam Hz. Peygamber'in güzel elbisesi gibi bir elbise giydi...." Bunun senedinde Atâ b. es-Sâib el-Kûfî vardır. Heysemî'nin ifadesine göre hadisleri birbirine karıştırmıştır. Ebû Hatim er-Râzî de "Ömrünün sonlarına doğru aklı karıştı, hafızasında pek çok karıştırmalar oldu." demiştir. *Tehzîbu't Tehzîb*'de terceme-i halinde görebileceğin gibi onunla ilgili başka şeyler de söylenmiştir. Bunun senedinde yine Atâ b. es-Sâib var. Daha Önce geçtiği gibi hadisleri birbirine karıştırmıştır. Aynı şekilde senedinde Dâvûd b. ez-Zibrikân er-Rekâşî el-Basrî var ve onun *zayıf* biri olduğunda ittifak edilmiştir. İbn Maîn onunla ilgili olarak 'hiçbir şey değildir, demiş, İbnu'l Medîni de '*çok zayıftır*' demiştir, el-Cûzecânî de '*yalancıdır*' demiş, Yakub b. Şeybe ve Ebû Zur'a ve el-Ezdî 'hadisleri terk edilmiştir' demişlerdir. el-Bezzâr da "hadisleri gerçekten *munker* biridir." diye belirtmiştir.... Bundan da öte, Dâvûd'un Atâ'dan hadis

dinlediği dönem, karıştırmaya başlamasından sonrasına rastlar. *Tehzîbu't-Tehzib*'de geçtiği gibi İbn Maîn der ki: “Şu'be ve es-Sevrî hariç Atâ'dan hadis işitenlerin tamamı, hadisleri karıştırmaya başladığı zamanda işitmiştir.” Daha önce geçtiği gibi bu hadis hakkında “hiçbir tariki sahih değildir” diyen Zehebî'ye Allah (cc.) rahmet etsin”.⁵⁵³

Kandemir, sebebi ihtiva eden rivayeti aktardıktan sonra şu değerlendirmeyi yapıyor: “Bu rivayet üzerinde durulması gereken husus, Hz. Peygamber’in söylemediği bir sözü, ona isnad etme fiilinin ilk önce ne zaman vuku bulduğudur. Hz. Peygamber’in söylemediği bir sözü, yapmadığı bir işi ve tasvip etmediği bir hareket tarzını ona nisbet etmek, Hz. Peygamber aleyhine yapılmış bir iftira olduğuna göre, yukarıda anlatılan hadise de bu karakteri taşımakta ve böylece vaz‘ (uydurma) kelimesinin şümulüne girmektedir.”⁵⁵⁴

Mustafa Sibâî “*men kezebe*” hadisin sebab-i vurûdunu aktaran bu iki rivayeti, dört açıdan değerlendiriyor: “İki rivayetin metni *munkerdir*, mevzûluk alametleri açıkça görülüyor. Hz. Peygamber’in hiçbir zaman ölüleri yaktığı vaki olmamıştır. Güvenilir hadis kaynaklarında bir kere de olsa ölüleri yaktığı nakledilmemiştir. Her iki rivayetin senedi *zayıftır* rivayetlerin senedinde makbul olmayan raviler vardır. Rivayetlerde söz konusu kişi *mechul* bir şahıstır.”⁵⁵⁵

Hadis uydurma işinin ne zaman başladığı meselesi, hadis ilmiyle meşgul olan bazı alimler arasında itilaf mevzuu olagelmıştır. Uydurma faaliyetinin başlamasıyla ilgili iki yaklaşım vardır. Birinci yaklaşım, bazı alimleri uydurma hareketinin başlaması Hz. Peygamber zamanında meydana geldiğini belirtmiştir. Bu alimlerden biri olan İbn Hazm (ö. 456/1064), ravinin adâleti ile ilgili konuyu işlerken, Hz. Peygamber zamanında,

⁵⁵³ Ebû Gudde, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, s.36-39.

⁵⁵⁴ Kandemir, *Mevzû Hadisler Menş'i Tanıma Yolları Tenkidi*, s. 21.

⁵⁵⁵ es-Sibâî, Mustafa b. Husnî (ö.1384/1964), *es-Sunne ve Mekânetuhâ fi't-Teşrîi'l-İslâmî*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Mısır 1420/2000, s. 268-269.

Medine’de münafıkların varlığının ayetle sabit olduğunu ayrıca Rasûlullah’ın hallerinden memnun olmayıp haklarında sürgün verdiği kişilerin bulunduğunu ve bu tür insanlara da sahabi denilemeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁵⁶ İbn Hazm, bu tespiti yaptıktan sonra da yukarıda zikrettiğimiz Medine civarındaki bir kabile halkını, Rasûlullah tarafından tayin edilmiş bir memur olduğunu söyleyerek aldatmak isteyen şahsın durumuyla ilgili rivayeti aktardı ve rivayet sonrasında da şu açıklamayı yaptı: “Gördüğün gibi bu olay Hz. Peygamber asrında meydana geldi ve O’na iftira edildi.”⁵⁵⁷ O, bu açıklamayla hem bu rivayetin mevzû olduğunu hem de bu işin Rasûl-i Ekrem döneminde meydana geldiğini belirtmiştir.

İkinci yaklaşım ise uydurma faaliyetinin Rasûlullah döneminde meydana gelmediği ancak kesin olarak ne zaman başladığını net olarak ifade etmeseler de Hz. Osman’ın şahadetiyle başlayan fitne olaylarının çıkmasından sonra olabileceğini kabul ederler. Bu yaklaşıma sahip olan Ebû Gudde (ö.1417/1997) durumu şöyle ifade etmiştir: Sünnet-i mutahhare temiz ve arınmış olarak dört halife devri ve sonlarına kadar devam etti. Bu da hicretten sonra kırk yıl kadar eder. Daha sonra Hz. Osman efendimizin şehid edilme fitnessi vuku bulunca, bir takım insanların içlerinde siyasî hevesleri depreşti. Hadislerin zaptı ve nakline hâlel gelme gibi bir durum ortaya çıktı.”⁵⁵⁸ Bu görüşün diğer bir savunucusu olan es-Sibâî de (ö.1384/1964) yukarıda aktardığımız “*men kezebe*” hadisinin sebeb-i vurûduyla alakalı iki rivayet hakkında genel bir değerlendirme yaptıktan sonra, uydurma faaliyetinin Hz. Peygamber zamanında başladığına işaret eden her hangi bir delilin olmadığını ve cumhur ulemaya göre de sahabenin adil olduğunu ifade

⁵⁵⁶ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Sa’îd b. Hazm ez-Zâhirî (ö. 456/1064), *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I-VIII, Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, Beyrut Tsz. II, 83.

⁵⁵⁷ İbn Hazm, *el-Beyân*, II, 84.

⁵⁵⁸ Ebû Gudde, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, s. 44.

etmiştir.⁵⁵⁹ İkinci görüşü müdafaa edenlerin Hz. Peygamber zamanında hadis uydurulmaya başlandığını kabul ettikleri takdirde, sahabilerin töhmet altında bırakılmış olacağı endişesini taşıdıkları dikkati çekmektedir.⁵⁶⁰

Munker kelimesi, özellikle *mevzû* hadisler ve *zayıf* ravilerle ilgili kullanışı da yaygındır.⁵⁶¹ İbnu'l-Cevzî'ye (ö.597/1200) göre *mevzû* hadis, batıl olduğu anlaşılan sözdür. Onu söyleyen kasten uydurmayıp da yanılarak söylemiş olsa bile durum yine aynıdır.⁵⁶²

Netice olarak “*men kezebe*” hadisinin sebep-i vurûduyla alakalı iki rivayet hakkında şunu söyleyebiliriz: Her iki rivayet senedi açısından yapılan değerlendirmede, genel anlamda *munker* denilse de metin açısından olay örgüsüne bakıldığında *mevzu* olduklarını düşünmekteyiz. Ancak bu haberlerin üretilmeye başlandığı dönemin ne zaman olduğu kesin olarak bilinmese de Hz. Peygamber zamanında da olması mümkündür. Çünkü bu dönemde münafıklar ve farklı yapıda insanların var olduğu, bunların icat ettiği bir sözü Rasûl-i Ekrem'e nisbet edebilecekleri ihtimal dâhilindedir. Bu ihtimal, bizim genel bir sünnet bilgisi üzerine şüphenin var olduğunu göstermez. Zira bu dönemde oluşabilecek bir şüphenin giderilmesinde, bütün haber kaynakları açıktır.

Mevzû haberlerin vurûd sebebin varlığıyla ilgili ikinci örneğimiz, Ahmed b. Hanbel'in Hz. Ömer'den naklettiği şu rivayettir: Hz. Peygamber'in eşi Ummu Seleme'nin kardeşinin bir oğlu oldu. Ona Velid adını verdiler. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle

⁵⁵⁹ es-Sibâî, *es-Sunne ve Mekânetuhâ fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*, s. 269.

⁵⁶⁰ Kandemir, *Mevzû Hadisler Menş'i Tanıma Yolları Tenkidi*, s. 19.

⁵⁶¹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 210.

⁵⁶² Kandemir, *Mevzû Hadisler Menş'i Tanıma Yolları Tenkidi*, s.13.

buyurdu: “Ona Firavunlarınızın ismini verdiler. Bu millete, adı Velid denilen bir adam çıkacaktır. O, bu ümmete kavminin Firavunu ve en şerli biri olacaktır.”⁵⁶³

İbn Hibbân: Bu *batıl* bir haberdur.⁵⁶⁴ Ne Rasûlullah ne Hz. Ömer ne de rivayetin senesinde olan (Sa‘îd, Zuhri ve Evzâi) raviler bu isnadla bir hadis rivayet etmişlerdir.⁵⁶⁵ İbnu’l-Cevzî (ö.597/1200) İbn Hibbân’ın yukarıdaki sözünü aynen naklettikten sonra şöyle devam etmiştir: Rivayetin ravileri arasında olan İsmâil b. Ayyâş yaşlandığında, hafızı değişti, hadislerde çok hata yapmaya başladı. Belki de bu yaşlılık vaktinde rivayetler arasına girdi veya karıştırarak rivayet etmiştir.⁵⁶⁶

Bu başlık altında iki rivayet ele aldık. Yaptığımız taramada İbn Hamza’nın *el-Beyân ve’t-Tarîf* adındaki eserinin muhtelif yerlerinde, esbâb-ı vurûd ile ilgili daha başka *mevzû* rivayetler de kullandığına şahit olduk.⁵⁶⁷

Hiz. Peygamber’in bu kesin ihtarına rağmen, düşünce ve hedefi normal bir Müslümanınkinden farklı olan birtakım gayretkeşler, Hiz. Peygamber adına hadis uydurmaktan geri durmamışlardır.⁵⁶⁸ Bırakın normal hadis uydurmayı en sağlam hadisler arasında bulunan bir hadise dahi bir sebep uydurmaktan da imtina etmemişlerdir. Hadis ilminin başka alanında olduğu gibi esbâbu vurûdi’l-hadîste de bazı haberler türetilmiştir. Bu uydurma sebepler, kimisi aynı rivayet içinde, kimisi de farklı rivayetlerde meydana gelmiştir.

⁵⁶³ Ahmed b. Hanbel, I, 265, h.no: 109; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî (ö. 354/965), *el-Mecrûhîn mine’l-Muhaddisîn ve’d-Duafâi ve’l-Mekrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâhid, I-III, Daru’l-Va‘î, Haleb 1396/1976, I, 125.

⁵⁶⁴ “Uydurma (mevzû) hadis manasına kullanılır.” Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 39.

⁵⁶⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine’l-Muhaddisîn ve’d-Duafâi ve’l-Mekrûkîn*, I, 125.

⁵⁶⁶ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 158-159; II, 46-47.

⁵⁶⁷ Bkz. İbn Hamza, *el-Beyân*, I, 209; II, 242-243, 261-262; III, 150.

⁵⁶⁸ Kandemir, *Mevzû Hadisler Menş’i Tanıma Yolları Tenkidi*, s.13.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESBÂB-I VURÛDUN GELİŞ ŞEKİLLERİ VE ESBÂB-I VURÛDUN İNŞASI

Daha önceki bölümlerde, sebab-i vurûd açısından hadisleri çeşitli gruplara ayırmıştık. Bu bölümde ise esbâb-ı vurûdu belli olan rivayetleri anlam üzerinde etki yapip yapmaması açısından incelenecektir. Esbâb-ı vurûdun hadîslere tatbiki başlığı altında; hadislerin zaman, mekân ve münasebet tespit etmeye çalışılacaktır. Bu sayede rivayetin doğru değerlendirmesini hedeflemekteyiz. Son olarak sebep inşası kısmında, sebebi bilinmeyen hadislere örnekler vermek suretiyle tarihî, sosyo-kültürel vb. unsurlardan faydalanarak muhtemel vurûd sebebi inşa edilecektir.

I-Belli Bir Sebebi Olan Hadisler/Rivayet Yoluyla Bilinen Sebeb-i Vurûdlar

Nâkli yollarla bilebildiğimiz sebab-i vurûd; hadisin kendisinde veya başka bir tarikinde yahut başka bir hadiste bulunan sebeplerdir. Bir önceki bölümde sebebi bilinen hadisler başlığında ele aldığımız ve örnekler verdiğimiz sebab-i vurûdun geliş şekillerini; sebebin aynı hadiste gelmesi, sebebin farklı tarikte gelmesi, sebebin farklı hadiste gelmesinin yanı sıra ashabın hadisi yorumlama tarzı diyebileceğimiz, hadisin sebebi nübüvvet asrı ve sonrası için birlikte gelmesi, rivayetin sebab-i zikri şeklindeki başlıklarla ele almıştık.⁵⁶⁹

Bu bölümde rivayet yoluyla gelen esbâb-ı vurûd bilgisinin hadisi anlamaya katkısı ve rol aldığı fonksiyon açısından; hadisin anlamını değiştirmeyip hadislere anlam zenginliği kazandıran sebab-i vurûdlar ve anlamını değiştiren sebab-i vurûdlar ele alınacaktır. Bir de rivayet bilgisinden hareketle esbâbu vurûdi'l-hadîsin tatbikine örnekler sunulmaya çalışılacaktır.

⁵⁶⁹ Bkz. Üçüncü bölüm s. 143-157.

A) Hadisin Anlamını Değiştirmeyip Hadislere Anlam Zenginliği Kazandıran

Sebeb-i Vurûdlar

Hadisin anlamını etkilemeyip manasını zenginleştiren sebepler vardır. Bu tür hadislerin vurûd sebebinin bilinmesi, pratik anlamda çok şey kazandırmaya da farklı bakış açıları kazandırır. Hedefe ulaştıran yolların sayısını çoğaltır. Bu duruma sebebinin hususi olması, hadisin umûmi olmasına mani olmaz denilebilir. Buna şöyle bir örnek verilebiliriz. Allah Rasûlü: “*Sabır ancak musibetin ilk geldiği andadır.*” buyurmuştur.⁵⁷⁰ Bu hadisin vurûd sebebi olarak, bir kadın mezarlıkta ağlarken Allah Rasûlü ona uğramış ve sabır tavsiyesinde bulunmuştur. Bunun üzerine kadın Hz. Peygamber’i tanımadığından ‘beni derdimle baş başa bırak zira bu hal senin başına gelmemiştir’ diyerek ona karşılık vermiştir. Bu diyaloga şahit olan bir kişinin, kadını uyarması sonucunda, kadın Rasûl-i Ekrem’den özür dilemek için evine gitmiştir. Kadın eve girerken Rasûlullah’ın kapısında hiç kimseyi bulmadan içeri girip özür beyanında bulunmuştur. Bunun üzerine Allah Rasûlü: “*Sabrın musibetin ilk geldiği zamanda gösterilmesi gerektiğini,*” hatırlatmıştır.⁵⁷¹ Hadis umumî bir hükmü belirtmektedir. Ancak şöyle bir anlam da çıkabilir: İyi ve güzel bir şeyin kimin tarafından gelirse gelsin ona karşı hüsn-ü kabul içinde olunması gerektiğini anlayabiliriz. Rivayette geçtiği gibi, eğer kadın kendisine sabır tavsiyesinde bulunan kişinin Rasûl-i Ekrem olduğunu bilseydi, bu kadar doğal bir şekilde davranabilir miydi? Kadının daha ölçülü davranacağı muhakkaktır.

Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Hile yapan bizden değildir.*” hadisin vurûd sebebi, Rasûl-i Ekrem çarşıda zahire satan bir adama uğrar ve adama ne sattığını sorduktan sonra

⁵⁷⁰ Buhârî, *Cenâiz*, 42, h. no: 1302; Muslim, *Cenâiz*, 14, h. no: 926; Tirmizî, *Cenâiz*, 13, h. no: 988; Nesâî, *Cenâiz*, 22, h. no: 1869; İbn Mâce, *Cenâiz*, 55, h. no: 1596; Ahmed b. Hanbel, XIX, 326, h.no: 12317.

⁵⁷¹ Buhârî, *Ahkâm*, 11, h. no: 7154; Muslim, *Cenâiz*, 15, h. no: 926; Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, babu’s-sabri inde’s-sadmeti, h. no: 3124.

elini torbanın içine sokar, bir ıslaklık olduğunu görmesi üzerine bu uyarıyı yapmıştır.⁵⁷² Hadis, temel bir ilkeyi ortaya koymaktadır. Sebeb-i vurûdun hususi olması bu hükme tesir etmemektedir. Ancak hadisin sebebi ile birlikte aktarıldığında sebebi açıklayan kısımda geçildiği gibi⁵⁷³ hadis-i şerif, bir malın kusurlu olması halinde nasıl davranmamız gerektiğini bize öğretmektedir.

B) Sebeb-i Vurûdların Hadisleri Anlamaya Etkisi

Hadisin anlaşılmasına etki eden, yani anlamı değiştiren anlaşılmadığında yanlış sonuçlar doğuran vurûd sebepleri vardır. Bazı esbâb-ı vurûdun bilinmesi bize sadece anlam zenginliğini katar. Bilinmediği takdirde de hadisin anlamında bir daralma olmaz. Ancak bazı hadislerin sebepleri bilinmediği takdirde ümmeti ilgilendiren zorluklar meydana getirir. Bunların mutlaka tespit edilip aktarılması gerekir.

Buhârî' ve Dârimî'nin Abdullah b. Ömer'den tahrir ettiği bu hadiste, Hz. Peygamber: *"Birinizin içinin irinle dolması, muhakkak ki şiirle dolmasından hayırlıdır,"* buyurmuştur.⁵⁷⁴

Buhârî, Muslim ve daha başka muhaddislerin de Ebû Hureyre'den aktardığına göre Rasûlullah (sas.): *"Muhakkak ki bir kimsenin karnının içi, onu bozacak bir irinle*

⁵⁷² Ebû Dâvûd, *Buyû'*, 50, h. no: 3452; İbn Mâce, *Ticârât*, 36, h.no: 2225; Ahmed b. Hanbel, XII, 242, h.no: 7292.

⁵⁷³ "Rasûlullah bir ekin yığımına uğramış ve elini onun içine daldırmış da parmaklarında ıslaklık hissetmiştir. Bunun üzerine: "Ey ekin sahibi! bu ne?" buyurmuş. Ekin sahibi: Ey Allah'ın Rasûlü! Ona yağmur isabet etti, demiştir. Rasûlullah bunun üzerine şöyle buyurdu: *"O (ıslak) kısmı insanlar görsün diye ekinin üstüne koysaydın ya! Aldatan benden değildir."* Muslim, *İman*, 102, h. no: 164; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 270, h.no: 4905; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VIII, 189, 8360; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 11, h. no: 2155.

⁵⁷⁴ Buhârî, *Edeb*, 92, h. no: 6154; Dârimî, *İst'izân*, 69, h. no: 2747.

*dolması, şiir dolmasından daha hayırlıdır" buyurdu.*⁵⁷⁵

Bu iki hadisin sebebi, Muslim, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivayet ettikleri şu haberdur: Ebû Sa'îd şöyle anlattı: Bir defa biz Arc denilen yerde Rasûlullahla birlikte yürürken aniden önümüze şiir okuyan bir şâir çıktı. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem: "Bu şeytanı alın! Yahut bu şeytanı tutun! Bir adamın içinin irinle dolması, şiirle dolmasından kendisi için daha hayırlıdır,"⁵⁷⁶ buyurdular.

Bu iki hadiste Hz. Peygamber'in genel olarak şiiri kerih gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak başka hadislerde de aksi bir durum vardır. Ebû Hureyre'den nakledilen bir rivayette: Hassân mescidde şiir söylerken Hz. Ömer yanına uğramış ve gözünün ucuyla onu süzmüş. Bunun üzerine Hassân: Ben bu mescidde senden daha hayırlısı varken de şiir okuyordum, demiş. Sonra Ebû Hureyre'ye dönerek: Allah aşkına söyle, Rasûlullah'ı: "*Benim namıma sen cevap ver! Allah'ım bunu ruhu'l-kudûs ile destekle derken işittin mi?*" diye sormuş. Ebû Hureyre: Allah'ım evet! cevabını vermiş.⁵⁷⁷ Bu hadise yakın anlamla Hz. Âişe şöyle demiştir: Rasûlullah, mescidde Hassân b. Sâbit'e bir minber koyar, Hassân da bu minber üzerinde ayakta durarak Hz. Peygamber'i destekleyici ve övücü şiirler söylerdi. Rasûl-i Ekrem de şöyle buyururdu: "*Allah'ın peygamberini övdüğü ve müdafaa ettiği sürece şair Hassân'ı Allah Ruhul Kudûs'le (Cibril) desteklesin.*"⁵⁷⁸ Rasûlullah mescidde okunan şiire ses çıkarmayıp, şiiri okuyan Hassân için dua etmiş ve ardından da "*Kureyş'i hicvedin, çünkü bu onlara ok atmaktan daha ağır gelir*"⁵⁷⁹ buyurmuştur. Bir başka

⁵⁷⁵ Buhârî, *Edeb*, 92, h. no: 6155; Muslim, *Şi'ir*, 7, h.no: 2257; Ahmed b. Hanbel, XIII, 258, h.no: 7874; Tirmizî, *Edeb*, 71, h. no: 2851; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 94, h. no: 5009; İbn Mâce, *Edeb*, 42, h. no: 3759.

⁵⁷⁶ Muslim, *Şi'ir*, 9, h.no: 2259; Ahmed b. Hanbel, XVII, 421, h.no: 11368; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 281, h.no: 26084.

⁵⁷⁷ Muslim, *Fedâil's-Sahâbe*, 151, h.no: 2485; Buhârî, *Salât*, 68, h. no: 453.

⁵⁷⁸ Tirmizî, *Edeb*, 70, h. no: 2846.

⁵⁷⁹ Muslim, *Fedâil's-Sahâbe*, 157, h.no: 2490.

rivayette de Hz. Peygamber kaza umresinde Mekke'ye girdiği zaman Abdullah b. Ravâha önünde yürüyor ve Kureyşi hicvediyordu. Bunun üzerine Ömer ona “*Ey Ravâha'nın oğlu Peygamber'in (sas.) önünde ve Allah'ın haremünde şiir mi söylüyorsun?*” deyince Rasûlullah: “*Ey Ömer bırak onu çünkü onun şiirleri onlara okun tesirinden daha hızlıdır.*”⁵⁸⁰ buyurmaktadır. Yine Ebû Hureyre'nin rivayet ettiğine göre Rasûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: *Şâirin söylediği en doğru söz Lebîd'in şu sözüdür: “Dikkat edin, kulak verin sözüme, Allah'ın dışında her şey ve herkes yok olmaya mahkûmdur.*”⁵⁸¹

İki grup halinde aktardığımız hadislerde birinci grupta şair ve şiir kınanmakta iken ikinci grupta aktardığımız hadislerde ise şairin söylediği şiirler teşvik edilmiş hatta mescidde dahi buna ses çıkarılmamıştır. Genel bir anlam verildiği takdirde aralarında bir çelişkinin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin aktardığı (‘Arc denilen yerde Rasûlullahla birlikte yürürken aniden önümüze şiir okuyan bir şâir çıktı. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem: “*Bu şeytanı alın!*” buyurdu.) sebep bilgisinin, şiiri söyleyenin kötülüğüne işaretle özel bir uyarı olduğunu anlayabiliriz. Yani sebep-i vurûd, bize her türlü şiirin kerih görülmediğini göstermektedir. Nitekim İmam Nevevî (ö. 676/1277) bu duruma dikkat çekmiş ve şu izahı yapmıştır: “Bundan kasıt içinde hiciv olan şiirdir. Müslümanların ırzına teâruz ve fuhşiyât bulunmayan şiiri rivayet etmekte beis yoktur. Şiir, güzeli güzel çirkini çirkin olan sözdür. Rasûlullah'ın şiir okuyan adam için şeytan tabirini kullanması, ya bu adam kâfir olduğu için yahut şairliği sanat edindiğinden veya kötü şiirler okuduğundandır. Ne olursa olsun bu hüküm o hâdiseye mahsus olup, umumî değildir. Umumî olmuş olsaydı kendisi şiir dinlemez, Hassân b. Sâbit okutmazdı. Ashab-ı kiram dahi seferlerde harplerde şiirler okumazlardı. Arc, Medine'ye seksen yedi mil uzaklığında bulunan büyük bir köyün ismidir.”⁵⁸²

⁵⁸⁰ Tirmizî, *Edeb*, 70, h. no: 2847.

⁵⁸¹ Muslim, *Şi'ir*, 3, h.no: 2256; Tirmizî, *Edeb*, 70, h. no: 2849.

⁵⁸² Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 14-15.

Her iki grup hadislere umumî anlam verildiğinde teâruz meydana gelir. Şiir hakkındaki genel kabule aykırı davranılmış olur. Nitekim Hz. Peygamber'in “*ruhu'l-kudûs ile destekle*” diyerek Hassân b. Sâbit'i teşvik etmesi, müşrikleri şiirle hicvetmeye yönlendirmesi ve Lebid'in söylediği şiire övgüde bulunması, şair ve şiirin mutlak anlamda kötü olamayacağını göstermektedir.

Rivayetleri rivayetlerle değil her bir rivayeti kendi bağlamında değerlendirmek suretiyle daha rahat bir çözüme ulaşabiliriz. Ancak bu şekilde de bir sonuç alınmazsa, vurûd sebebini gerçek hayattan hareketle de yorumlayabiliriz.

Bu madde ile ilgili: “Cuma günü gusletmeyi vacip gören” ve “tarlaları kiraya verme” rivayetlerini misal olarak zikredebiliriz.

C- Esbâb-ı Vurûdun Hadîslere Tatbiki

Esbâb-ı vurûdun hadîslere tatbiki başlığında birkaç örnek hadis çerçevesinde hadisin zaman, mekân ve münasebeti tespit edilecek ve bu üç özellik tespit edildikten sonra hadise daha doğru bir anlam verilmiş olacaktır. Şayet kendisinden hüküm istinbat edilecek olunursa daha doğru bir hüküm verilmiş olur. Aynı şekilde hükmün illet ve hikmetini daha kolay ortaya koymamıza yardımcı olur. Hadisler arası muteâriz bir durum varsa bu yolla daha rahat giderilmiş olur.

Sebeb-i vurûdun tespiti için önce bir rivayetin bütün tariklerine bakılacak. Şayet tespit edilemezse aynı konuyla ilgili farklı hadislerde aranacak, burada da bulunmadığı takdirde münasebet ilişkisi veya bağlamdan hareketle durum tespitinde bulunulacaktır.

1-Cuma Guslü

«إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْجُمُعَةَ، فَلْيَغْتَسِلْ»

Abdullah b. Ömer'in aktardığına göre, Hz. Peygamber (sas.) şöyle buyurdu:

“Sizden biriniz cumaya geldiğinde, gusletsin.”⁵⁸³

İbn Ömer’in muhtasaran rivayet ettiği bu hadisi, İkrime’nin Abdullah ibn Abbâs’tan aktardığı bir başka rivayet, açıklığa kavuşturmuştur. İkrime’den nakledildiğine göre: “İraklılardan (bazı) insanlar (İbn Abbâs’a) gelip: Yâ İbn Abbâs, cuma günü gusletmeyi vacip görür müsün? dediler. İbn Abbâs: Hayır, fakat cuma guslü daha çok temizliktir ve gusleden kimse için daha hayırlıdır. Kendisine gusül gerekli olmayan kişiye de vacip değildir. Size gusletmenin neden başladığını bildireyim: İnsanlar darlık ve meşakkatte idiler. Yünden (elbiseler) giyerler, bedenlen (yük taşıyarak) çalışırlardı. Mescidleri dar, tavanı basıktı, o (tavan) bir gölgelikten ibaretti. Sıcak bir günde, Allah Rasûlü mescide geldi. Yünlü elbiseler giymiş olan insanlar terlemiş, etraflarına kokular yayılmıştı. Bu halleriyle birbirlerine rahatsızlık veriyorlardı. Hz. Peygamber bu kokuyu duyunca: “Ey insanlar, Bugün (cuma günü) olunca yıkanınız. Her biriniz bulduğunuz koku ve yağların en güzellerini sürünsün.” buyurdu.

İbn Abbâs devamla şöyle dedi: Aradan zaman geçti, Allah Teâlâ onlara bolluk ve zenginlik verdi. Müslümanlar yünlü olmayan elbiseler giydiler, bedenlen çalışmaya ihtiyaç duymaz hale geldiler, mescidleri de genişletildi. Böylelikle birbirlerine rahatsızlık veren ter kokuları kısmen yok oldu.”⁵⁸⁴

İbn Abbâs’ın rivayetinden anladığımıza göre, Müslümanlar ilk zamanlarda fakir olduklarından kendileri çalışarak geçimlerini sağlıyorlardı. Yünlü elbiselerden başka giyecekleri olmadığından terliyorlar ve bu da onlardan kerih kokular gelmesine sebep

⁵⁸³ Buhârî, *Cum’a*, 2, h. no: 877; Muslim, *Cum’a*, 1, h.no: 844; Nesâî, *Cum’a*, 7, h.no: 1376; İbn Mâce, *Salât*, 80, h.no: 1088; Dârimî, *Salât*, 190, h.no: 1577; Mâlik, *Cum’a*, 1, h. no: 5; Ahmed b. Hanbel, IX, 156, h. no: 5169.

⁵⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 128, h. no: 353; Ahmed b. Hanbel, IV, 241, h.no:2419; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 849, h.no:1755; Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 146, h.no: 1038; IV, 209, h.no: 7394; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, XI, 219, h.no: 11548. Tahâvî, *Şerhu Me’âni’l-Âsâr*, I, 116, h.no: 706.

oluyordu. Bununla birlikte Mescidin tavanının hurma dalları ile kaplı ve basık olması ayrıca mescidin darlığı ve cuma gününün kalabalığı, ter kokularının insanları daha da çok rahatsız etmesine neden oluyordu. Bundan dolayı Hz. Peygamber ahabın cuma günleri yıkanmalarını emretmişti. Zaman içinde Müslümanların zenginlik ve rahata kavuşmalarıyla yaşam şartları değişmeye başlamış, yünden başka daha rahat, hafif kumaşlardan elbiseler giyme imkânına sahip olmuşlardır. Böylelikle rivayetteki emir, rahatsızlık verici durumun ortadan kalkmasıyla gusül alma zorunlu olmaktan kalkmış olup tavsiye niteliğine dönüşmüştür.

Tahavî (ö. 321/933), *Şerhu Meânil-Âsâr*'da bu rivayeti zikrettikten sonra şunları söylemektedir: "Rasûlullah'ın guslü emrettiğini haber veren İbn Abbâs, bunun vucub için olmadığını belirtmiştir. Bu emir, bir illete mebnidir ve bu illet ortadan kalktığında guslün vucubiyeti de ortadan kalkmış olacaktır. Bunları aktaran İbn Abbâs, aynı zamanda cuma günü guslü emreden hadisleri rivayet edenler arasındadır."⁵⁸⁵

İbn Hibbân (ö. 354/965), Urve b. Zubeyr yoluyla Hz. Âişe'nin şöyle söylediğini nakleder: "İnsanlar Avâlî'deki⁵⁸⁶ evlerinden cumaya abaları, yünden kalın yelekleriyle gelirlerdi. Üst başları toz olur, terlerler ve etraflarına kötü kokular yayılırdı." Hz. Âişe şu şekilde devam eder: "Allah Rasûlü yanımda iken onlardan biri geldi ve Rasûlullah şöyle buyurdu : " *Keşke siz bugün yıkanarak, temizlenseydiniz.*"⁵⁸⁷

Yukarıdaki rivayetin sebebini açıklayan Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr'in

⁵⁸⁵ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, I, 116, h.no: 706;

⁵⁸⁶ Medine'nin doğu ve güneydoğu istikametinde, Mescid-i Nebvî'den 2-3 mil uzaklıktaki bölgeye avâlî denilmektedir. Doğru kısmı, Bâki mezarlığından başlayıp Medine haresine kadar, güney kısmı ise Kuba Mescidi'nin hizasındadır. Eskiden burada tarlalar, hurma bahçeleri yaygındı. Günümüzde ise yer yer hurma bahçeleri olmakla beraber Medine'nin içinde kalan ve Şii nüfusunun yoğun yaşadığı bir semtin adıdır.

⁵⁸⁷ Buhârî, *Cum'a*, 13, h. no: 902; Muslim, *Cum'a*, 6, h.no: 847; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 848-849, h. no:1754; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 38, h.no: 1237.

aktardığı başka bir rivayet şöyledir: Bazıları Hz. Âişe'ye cuma günü gusül etme konusunu zikrettiler o da şöyle dedi: "İnsanlar, Avâlî'de oturuyorlar, cuma günü kirli kirli namaza geliyorlardı. Kendilerinden taraf bir rüzgâr esince kokuları yayılır, insanlara eziyet verirdi. Bu durum Hz. Peygamber'e hatırlatılınca: *"Önce yıkanınız, (sonra camiye geliniz)"* buyurdular.⁵⁸⁸

Cuma günü gusletmeye teşvik edilmektedir. Ancak bu teşvikin boyutu nedir. Tatavvu mu vucub mu, bunun izahı için başka verilere ihtiyacımız vardır. Dolayısıyla hadisin sebab-i vurûdu önem arz etmektedir.

"Sizden biriniz cumaya ulaştığında gusletsin." Bu hadisin sebebini öğrenmek için üç rivayet daha aktardık. Hadisin vurûd sebebini açıklayan bu rivayetler, başka bir şerhe ihtiyaç bırakmıyor. Rivayetler birbirlerini açıklıyor. Hadd-i zatında konuyla ilgili rivayetleri bir arada okuduğumuzda, herhangi bir şerhe ihtiyaç bırakmadığı gibi olayı bir bütün olarak görmemizi de sağlıyor.

Bu rivayeti, hikmet-illet açısından irdelediğimizde; İbn Abbâs'ın anlattığı bu olay, guslün vucubiyetten değil ihtiyaçtan kaynaklandığı, illet ortadan kalkarsa vucubiyetin de kalkacağıdır. Cuma günü yıkanmanın hikmeti ise insanlara ve meleklerle rahatsızlık vermemesi için, kötü kokuların izale edilmesi ve ibadet ortamına harici etkenlerin girmesine mani olmaktır.

Mescidin ortamı basık ve hava sıcak olup buna bir de izdiham eklenince ortaya ter kokuları yayılmaktadır. Bu olumsuz durum o dönemde, nispeten uzak sayılan, tarla ve bahçelerin çokça olduğu bölge olan Avâlî'den gelenlerin üzerinde daha fazla hissedilmektedir. Hz. Peygamber bu olumsuz duruma bir çare olarak gusl yapılmasını ve güzel koku sürülmesini önermiştir.

İklim ve coğrafi şartların insan yaşantısı üzerindeki etkisi şüphesiz fazladır. İklim

⁵⁸⁸ Nesâî, *Cum'a*, 9, h.no: 1379; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, II, 267, h. no: 1695.

ve coğrafi ortama, dini yaşam ikame edilmektedir. Arap Yarımadası'nın iklim şartlarının getirmiş olduğu sıcak ve bunaltıcı hava, bunun üzerine maddi imkânsızlıklardan dolayı sadece yünlü elbiselerin giyilebiliyor olması, insanların birbirlerine eziyet verebileceği bir ortamın doğmasına sebep olmaktaydı. Bu durumu iyileştirmek amacıyla Allah Rasûlü'nün getirmiş olduğu çözümün pratik hayata yansımalarının güzel bir örneğidir. Ayrıca günümüzde Araplar arasında güzel koku sürmenin çok yaygın olması, olumsuz bir durumun peygamberî bir tavsiye ile bertaraf etildiğini ve daha sonra bunun bir hayat anlayışına dönüştüğünü söyleyebiliriz.⁵⁸⁹

Cuma günü gusl yapmayı öğütleyen bu hadis, tabii ve fiziki çevrenin rivayetin gerçek anlamını belirlemedeki rolünü gösteren en güzel örneklerden biridir. Medine'de, Mescid-i Nebevî'de, cuma namazını kılmak için toplanan halktan gelen kokunun rahatsız edici boyuta çıkması hadisin irad sebebidir. Ayrıca buradaki guslün emrediliyor olması vucubiyetten değil ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Rivayetteki emir, müminlerin birbirlerini rahatsız etme illetidir. Bu rahatsız edici unsur ortadan kalkarsa vucubiyet de kalkar. Hikmeti ise cuma günü gusletmenin, insanlara ve meleklerle eza vermemesi için kötü kokuların yok edilmesi ve ibadet ortamına harici etkenlerin girmesine mani olmaktır.

2-Resim Yapma

«إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الَّذِينَ يُضَاهُونَ بِخَلْقِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ»

⁵⁸⁹ Tezimi yazdığım da Medine'de beşinci yılımı yaşıyordum.(2018) Bu geçen süre içinde gerek Medine gerekse Suudi Arabistan'ın başka şehirlerini gezip görme fırsatım oldu. Daha ilk günlerimden itibaren, Üdul-Arabiyya ve başka adlarda koku satan dükkânlar ve bunu takip eden marketlerin parfümeri reyonları, tablacılar, mahalle camilerin çıkışlarında tezgâhlarını açan satıcılar, manavları geride bırakırcasına peynir ekmek gibi kokuların bin bir türlü süsünün satılıyor olması hep dikkatimi çekmiştir.

“Kıyamet gününde insanların en fazla azap görecekteleri, Allah Teâlâ'nın yaratmasına benzeyenlerdir.”⁵⁹⁰

Hiz. Âişe'den gelen bu hadis, *Buhârî*, *Muslim*, *Nesâî*, *Ahmed b. Hanbel* ve daha birçok hadis kaynağında geçmesine rağmen, bu dört muhaddisin aktardığı rivayetle yetiniyoruz. Bu kaynaklarda aktarılan hadislerin senetlerindeki bilgiler, aynı değildir. Şu detaylar vardır: Bu haber, *Ahmed b. Hanbel* ve *Nesâî*'de üç şekilde geçmektedir. Birinin senedinde herhangi bir bilgi yoktur.⁵⁹¹ Diğerinde ise *Muslim* ve *Nesâî*'de de geçtiği gibi “ben üstünde suret bulunan bir çarşaftan perde yapmış olduğum halde Rasûlullah yanıma girdi ve perdeyi görünce yüz rengi değişti. Sonra perdeyi alarak yırttı.” ziyadesi vardır. Rivayetin üçüncü şeklinde ise *Buhârî* ve *Nesâî*'nin diğer rivayetinde yukarıda aktarılan bilgiye ek olarak “Rasûlullah bir seferden geldi”⁵⁹² bilgisi bulunmaktadır. Ayrıca *Buhârî*'nin rivayetinin sonunda şu ek bilgi vardır: “Sonra biz o perdeden bir yahut iki yastık yaptık,” demiştir.

Hiz. Âişe'nin yastık yapması ve Hiz. Peygamber'in bir seferden dönüyor olması bize bu rivayetin Medenî olduğunu göstermektedir. Cihadın farz olduğu bir dönem içerisinde, Medine'de vârid olmuştur. Ayrıca Aynî'nin (ö. 855/1451), *'Umdetu'l-Kârî*'de ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî*'de aktardıklarına göre; Beyhakî bu seferin Tebük Gazvesi olduğunu, Ebu Davûd ve Nesâî ise bu seferin Tebük Gazvesi veya Hayber⁵⁹³ Seferi olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁹⁴

⁵⁹⁰ Buhârî, *Libâs*, 90, h. no: 5954; Muslim, *Libâs*, 91, h. no: 2107; Nesâî, *Zînet*, zekuru eşedden nassi azâben 112, h.no: 5357; Ahmed b. Hanbel, XLIII, 33, h. no: 25839; XLI, 111, h. no: 24563.

⁵⁹¹ Nesâî, *Zînet*, zekuru eşedden nassi azâben 112, h. no: 5362; Ahmed b. Hanbel, XLI, 82, h. no: 24536.

⁵⁹² Buhârî, *Libâs*, 90, h. no: 5954; Nesâî, *Zînet*, zekuru eşedden nassi azâben 112, h.no: 5356.

⁵⁹³ “Hicaz'da Medine-Suriye yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret ve ziraat merkezidir. İslam tarihinde Hayber, hicri VII. yılda (628) Hiz. Peygamber'in yönettiği savaştan dolayı meşhur olmuştur.” Bkz. Hamîdullah, Muhammed, *Hayber*, DİA, İstanbul 1998, XVII, 20-22.

⁵⁹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 387, h. no: 5954; Aynî, *'Umdetu'l-Kârî*, VIII, 72, h. no: 5954.

İbn Mes'ûd'dan gelen bir habere göre Allah Rasûlü şöyle buyurmaktadır:

“Kıyamet gününde İnsanların en şiddetli azap görecekt olanları ressamlardır.”⁵⁹⁵

Konunun aynı olması hasebiyle İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayeti de incelemeye aldık. Bu rivayet *Muslim* ve *Ahmed b. Hanbel*'de aktarılan şekliyle senedde verilen bilgiler rivayetin sebebi zikrini açıklamaktadır. Muslim b. Subeyh rivayet etti. “Mesrûk'la beraber içerisinde Hz. Meryem'in resimleri bulunan bir evdeydim. Mesrûk:⁵⁹⁶ Bunlar Kisrâ'nın suretleridir, dedi. Ben: Hayır! Bunlar Meryem'in suretleridir, dedim. Bunun üzerine Mesrûk: Beri bak, ben Abdullah b. Mes'ûd'u şunu söylerken işittim”⁵⁹⁷ diyerek yukarıdaki hadisi aktardı.

Her iki rivayet aynı konuyu işlemektedir. Rivayetlerin konusu, resim yapmanın şiddetli azaba uğramaya sebep olmasıdır. Abdullah ibn Mes'ûd'dan aktarılan rivayetin illetini Hz. Âişe'nin naklettiği rivayet açıklamaktadır. O da yaratılıştta Allah'a ortak olmak ve O'na benzemektir.

Resim ve heykel yapmanın İslam akaidince mahsurlu sayılmasının sebepleri şerh ve fıkıh kitaplarında geniş bir şekilde açıklanmaktadır. Konuyla ilgili rivayetler bir hayli fazla olup bunların hepsi göz önünde bulundurularak fikhî değerlendirmeler yapılmıştır. Kısa bir değerlendirmede bulunacak olursak, resim ve heykel yapmanın İslam'ın ilk dönemlerinden bu yana yasaklandığı açıktır. Hz. Peygamber'in ömrünün sonlarına doğru hayat sahibi mahlûkları resmetme işinin yasaklanması İslam'ın sadece putçuluğu yasaklamasıyla açıklamak, eksik bir izahat olur. Evet, İslam put ve putçuluğu çağrıştıran şeyleri yasaklamıştır. Bununla beraber rivayetlerdeki yasaklamada Allah'ın (cc.)

⁵⁹⁵ Muslim, *Libâs*, 98, h. no: 2109; Nesâî, *Zînet*, 112, h.no: 5364; Ahmed b. Hanbel, VI, 22, h. no: 3558; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII, 295, h. no: 25719.

⁵⁹⁶ Mesrûk b. el-Edda' el-Hemedânî el-Kufî (ö. 63), güvenilir, fakih ve muhadremundandır. Kûfe Medresesi'nde Abdullah b. Mes'ûd'a öğrencilik yapmıştır. Bkz. İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 528.

⁵⁹⁷ Muslim, *Libâs*, 98, h. no: 2109; Ahmed b. Hanbel, VI, 22, h. no: 3558.

yarattığına benzer bir şeyler yaratma endişesi olmasının daha belirgin bir sebep olduğunu söyleyebiliriz. Mahlûkun kendi sınırlarını bilip Allah'ın sınırlarını aşmaması gerekir.

Allah'ın yaratmasına benzeyenlerin en şiddetli azaba duçar olmaları, şerh kaynaklarında özetle şöyle açıklanmıştır: Allah'ın yaptığı şeyi yapmaya kalkmak, yaratmada Allah'ı taklit etmektir ki o da yasaklanmıştır. Kim bu yaratma işine inanarak, itikaden benimseyerek yaparsa, küfründen dolayı insanların en çok azap göreni olur. Buna itikad etmeksizin öyle bir gayesi olmadan yaparsa, fasık olur. Ruh sahibi şeyler dışındaki nesneleri resmederse, bunda bir sakınca yoktur. Veya benzeri dünyada olmayan şeylerin resmini, örneğin iki kanatlı at, insan gibi şeyler yapmakta bir beis yoktur.⁵⁹⁸

Hiz. Âişe'nin aktardığı rivayetin vurûd zamanının, büyük bir olasılıkla Tebük Gazvesi esnasında olduğunu söyleyebiliriz. Tebük Gazvesi Hiz. Peygamber'in ömrünün sonlarına doğru (Receb 9/Ekim 630) gerçekleşmiştir. Vurûd sebebi ise üstünde suret bulunan bir çarşıftan perde yapılmış olması/duvara bir resmin asılmasıdır. İleti ise yaratmada Allah'a benzememek, yaratılanın yaratanın sınırlarını bilip gözetmesinin gerekliliğidir.

3-Hiz. Peygamber'in Hediye Kabul Etmek İstememesi

«وَأَيْمُ اللَّهِ، لَا أَقْبَلُ بَعْدَ يَوْمِي هَذَا مِنْ أَحَدٍ هَدِيَّةً، إِلَّا أَنْ يَكُونَ مُهَاجِرًا قُرَشِيًّا، أَوْ

أَنْصَارِيًّا، أَوْ دَوْسِيًّا، أَوْ ثَقَفِيًّا»

Ebû Hureyre, Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Allah'a and olsun ki, bu günden sonra, Kureyşli muhacirlerden, ensardan, Devslilerden*⁵⁹⁹ *ve Sakîflilerden*

⁵⁹⁸ Munâvî, *Feyzu 'l-Kadîr*, I, 518, h. no: 1052.

⁵⁹⁹ Kuzey Yemen'de Tihame Bölgesi'nde yaşayan Devs kabilesi, kabileden ilk Müslüman olanlar Mekke döneminde olmasına rağmen kabilenin tamamı hicrî VII. ve VIII. yıllarında Müslüman olmuşlardır.

Bkz. Fayda, Mustafa, *Devs (Benî Devs)*, DİA., İstanbul 1994, IX, 253.

başka kimseden hediye kabul etmeyeceğim."⁶⁰⁰

H. Peygamber'in yeminli bir şekilde hediye kabul etmek istememesinin bir sebebi olmalıdır. Sakiflilerden ve Devslilerden başka bir kimseden hediye kabul etmemesinin bir arka planının olması gerekir. Efendimiz'in uygulaya geldiği davranışından vaz geçmeyi düşünmesinin sebebi nedir.

Yukarıdaki olayın açıklaması Ebu Hureyre ve İbn Abbâs'tan aktarılan şu olaydır: Ebû Hureyre'den gelen rivayete göre, bir bedevî Rasûlullah'a genç bir deve hediye etmişti. Allah Rasûlü, buna karşılık bedevîye altı deve hediye etti. Ancak bedevî bu durumdan hoşnut olmadı ve kızdı. Bu durum, Rasûl-i Ekrem'e haber verilince O, Allah'a hamd edip O'nu övdükten sonra şöyle buyurdu: *"Falan kişi bana bir deve hediye etti. Ben de ona altı deveyle karşılık verdim ancak yine de memnun olmadı. Bunun üzerine içimden şöyle geçirdim: Kureyş, ensar, Sekîf ve Devsli'den başka kimseden hediye kabul etmeyeyim.*"⁶⁰¹

Abdullah b. Abbâs'tan gelen rivayete göre, bedevîlerden biri Rasûl-i Ekrem'e bir dişi deve armağan etti. H. Peygamber de hediyesine karşılık verdi ve şöyle buyurdu: *"Razı oldun mu?"* Adam, "hayır" dedi. Allah Rasûlü, karşılığını artırdı ve sordu: *"Razı oldun mu?"* Adam yine "hayır" dedi. Rasûlullah yine artırdı ve tekrar *"Razı oldun mu?"* diye sordu. Bu defa adam "evet" dedi. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem buyurdu ki: *"Bundan sonra ben, Kureyşli (muhacir)ler'in yahut ensarın veya Sakifliler'in hediyesi dışında kimseden hediye kabul etmemeye niyetlendim.*"⁶⁰²

Ahmed ibn Hanbel'in Ebû Hureyre'den aktardığı rivayette şu ek bilgi vardır: Ben

⁶⁰⁰ Ebû Dâvûd, Buyû', 80, h. no: 3537.

⁶⁰¹ Tirmizî, Menâkib, 74, h. no: 3945; Ahmed b. Hanbel, XIII, 296, h.no: 7918; Nesâî, Umrâ, 4, h.no: 3759; Hâkim, el-Mustedrek, II, 71, h.no: 2365; İbn Hibbân, Sahîh, XIV, 295, h.no: 6383.

⁶⁰² Ahmed b. Hanbel, IV, 424, h.no: 2687.

o deveyi ailemden birini tanıdığım gibi tanıdım. (Zira o) Zeğâbe günü kaybolmuştu.⁶⁰³ Zeğâbe Medine'ye yakın bir yerdir.⁶⁰⁴ Kamusun aynı sayfanın hamişinde, bu yer Hendek Savaşı'nın olduğu mekân diye geçmektedir. İbn Hişâm'ın *Siret*'inde ve *Mu'cemul Buldân*'da, Rasûlullah, Hendek Savaşı'nı bitirince Kureyşliler geri çekilip, Ravme⁶⁰⁵ denilen yerde sellerin toplandığı bir (dereye) indiler. Orası Medine yakınında Curf ile Zeğâbe arası bir yerd. On bin kadar kişi orada toplanmıştı.⁶⁰⁶

Ahmed b. Hanbel'in *el-Musned*'ini tahkik ve şerh eden Ahmed Muhammed Şâkir Zeğâbe'nin Medine'de bilinen bir yer olduğunu, İbn Cerîr et-Taberî'ye atıfta bulunarak bu yerin Curf ve Ğâbe arası olduğunu söylemiştir. Bu görüş doğruya en yakın rivayettir.

⁶⁰³ Ahmed b. Hanbel, XIII, 296, h.no:7918.

⁶⁰⁴ Fîrûzabâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb (ö. 817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 2005/1426, s. 94.

⁶⁰⁵ Rivayetlerde, Mecmeu'l-Esyâl geçmektedir. Ravme'de sellerin toplandığı yer olan bu bölge, halen halk arasında iyi bilinen bir yerdir. Burası, Medine yakınında Curf ile Zeğâbe arasını kapsayan bir alandır. Buthan ve Atik vadilerinin sellerinin birleştiği noktadadır. Curf, Vâdi Atik'in sonları Zeğâbe ise Uhud Dağı eteklerinde, Hz. Hamza'nın kabrine doğru uzanan, günümüzde şehrin batı yönünden kuzeye doğru uzanan bölgesini kapsamaktadır. Hz. Osman'ın bir Yahudi'den satın alıp vakfettiği meşhur Rûme kuyusu da buradadır. Ravme, Medine'nin batısında yer alan, Akik Vadisi'nin aşağı kısmında, sel sularının toplandığı yerde, şehrin en eski kuyularından biridir. Günümüzde, Medine'nin batısındaki Kibleteyn Mescidi'nin yakınında olup, Sultana bölgesi ve Ezheriye mahallesini de içine alan bölgedir. Hendek Savaşı'nda, on bin kişilik müşrik ordusunun karargâhı da buraya kuruldu. (Rûme kuyusu için bkz. Küçükkaşıkçı, Mustafa Sabri, *Rûme Kuyusu*, DİA., İstanbul 2008, XXXV, s. 231-232; Mecmeu'l-Esyâl, Curf ve Zeğâbe için bkz. el-Belâdiyyu, Âtik b. Gays, *Mu'cemu'l-Meâlimi'l-Coğrafiyye fi's-Siretin-Nebeviyye*, Daru Mekke, yy. 1982, s. 280-281.

⁶⁰⁶ İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Humeyrî el-Muafirî, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Komisyon (Mustafa es-Sukâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafiz eş-Şelebî), I-II, Şirketu Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır 1375/1955, II, 219-220; el-Hemevî, Ebu Abdullah Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/122), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dar Fikr, Beyrut Tsz., III,141.

İbn İshak'ın Zeğâbe ile ilgili aktardığı bilgi ile develerin Ğâbe'de kaybolması ayrı bir olaydır. Bu olay Hendek Savaşı'nın akabinde olmamıştır. Develerin kaybolması Uraniyîn olayında meydana gelmiştir. Zeğâbe, Hz. Peygamber'in develerinin güdüldüğü yerdir. İbn Sa'd *et-Tabakât*'ında bu olayı şöyle anlatır: Allah Rasûlü, yirmi atlıdan oluşan Kurz b. Cabir el-Fihri Seriyyesi'ni, develeri çalan kimselerin üzerine gönderdi. Kurz, onları kuşatarak hepsini esir aldı. Sonra onları atların terkilerine bağlayarak Medine'ye getirdi. Bu esnada Rasûlullah Zeğâbe'de idi. Esirleri Rasûlullah'ın olduğu yere doğru götürdüler ve Zeğâbe denilen mevkide onunla karşılaştılar. İbn Sa'd şöyle devam ediyor: Rasûlullah, Hanna adlı bir deve kaybetmişti. Deveyi sorunca O'na devenin kesildiği söylendi.⁶⁰⁷ Ahmed Muhammed Şâkir, İbn Sa'd'dan bu bilgileri aktardıktan sonra devamla hâlbuki devenin kesildiği söylentisi doğru değildi. Bedevînin Rasûlullah'a hediye ettiği devenin kesildiğini sandılar. Belki bu deve o zaman kayıp idi, böyle olması en yakın ihtimaldir. Çünkü Kurz ibn Câbir Seriyyesi'ne katılanlar bedevînin söz konusu olan devesinin, Uranîlerin faydalandığı develerden olduğunu zikretmediler.⁶⁰⁸

Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hureyre'den aktardığı rivayette geçen, “Zeğâbe günü kaybolmuştu” ek bilgisi Hz. Peygamber'e hediye edilen devenin yeri ve zamanı hakkında bize ipucu vermektedir. Zira Zeğâbe günü tabiri İslam tarihinde iki olaya şahitlik etmiştir. Biri Hendek savaşında müşrik ordusunun geri çekilerek konakladığı mıntıkadır. Diğer de Zeğâbe günü denilince hicri VI. yılın Şevval ayında, Kurz b. Câbir el-Fihri Seriyyesi'nin yapılmasına sebep olan Uranîlerin yapmış olduğu ihanet anlaşılmaktadır.⁶⁰⁹ İkinci hadisenin rivayetimizle alakalı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Hendek Savaşı hicretin V. yılında, Kurz b. Câbir Seriyyesi ise hicretin VI. yılında gerçekleşti. Hendek

⁶⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtul-Kubrâ*, II, 71.

⁶⁰⁸ Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Musned* Ahmed b. Hanbel Tahkik ve Şerhi, I-VIII, Daru'l-Hadis, Kahire 2001, VIII, 31-32, h. no: 7905.

⁶⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtul-Kubrâ*, II, 71.

Savaşı'ndan sonra İslam, Arap Yarımadası'nda hızla yayıldı. Arap Yarımadası'nda İslam'ın gücü tescillenmesiyle birlikte birçok bedevî kabilesi de Müslüman oldu. Bedevîler İslam'ı kabul etmişlerdi ancak eski alışkanlıkları ve yaratılışlarından gelen davranışları hâlâ devam etmekteydi. Hz. Peygamber, rivayette geçen bedevînin asil olmayan tutumundan hoşnutsuzluğunu ifade ediyor, asil ve yüksek ahlaki özelliklere sahip kabileleri de övüyor. Ayrıca Hendek Savaşı ile deve arasında alaka kurmak çok daha uzak bir ihtimaldir.

Rivayetlerden ve tarihî verilerden edindiğimiz bilgilerin özeti şöyledir: Hadisin vurûd sebebi: Bedevîlerden biri Hz. Peygamber'e genç bir deve hediye etti. Allah Rasûlü, buna karşılık bedevîye altı deve hediye olarak verdi ancak bedevî bundan hoşnut olmadı ve kızdı. Hadisin hikmeti; bir bedevînin asil olmayan tutumunun yerilmesi, asil ve yüksek ahlaki özelliklere sahip kabilelerin de övülmesidir. Hadisin vurûd zamanı hicretin VI. yılı, hadisin vurûd mekânı ise Medine'nin Curf ve Zeğâbe arası Mecmeu'l-Esyâl ki burası Buthan ve Atik vadilerinin sellerinin birleştiği noktadadır. Günümüzde Mescid-i Kibleteyn ile Yedi Mescidler arasında kalan mekândır.

4-Bir Seferin Devam Etmesinin Şartı

«اسْتَكْتَرُوا مِنَ النَّعَالِ، فَإِنَّ الرَّجُلَ لَا يَزَالُ رَاكِبًا مَا اتَّعَلَ»

Câbir b. Abdullah'ın naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Yanınıza çok sayıda ayakkabı alınız, çünkü insan ayağında ayakkabı olduğu sürece yolculuğa devam eder.”*⁶¹⁰

el-Mu'cemu'l-Kebîr ve Târîhu Bağdâd'da İmrân b. Huseyn'den gelen rivayet

⁶¹⁰ Muslim, *Libâs*, 66, h. no: 2096; Ebû Dâvûd, *Libâs*, 44, h. no: 4133; Ahmed b. Hanbel, XXIII, 159, h.no:14874; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 272, 5457.

hariç,⁶¹¹ birçok kaynakta aktarılan bu rivayet, Cabir b. Abdillâh'tan gelmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz her iki rivayet de Cabir b. Abdillâh'tan aktarılmaktadır. Bizim için anahtar görevi gören ve bazı tariklerde geçen birlikte olduğumuz bir gazvede ibaresidir.⁶¹² Bu bilgi, İmrân b. Huseyn'den gelen rivayette yoktur. Ancak Cabir b. Abdillâh'tan aktarılan rivayetlerin çoğunda bulunmaktadır. Ebû Dâvûd'da da في سفر kelimesi bulunmaktadır.⁶¹³

Muslim bu rivayeti *Kitabu'l-Libâs ve'z-Zînet*'te, Ebû Dâvûd *Kitabu'l-Libâs*'ta ve Nesâî ise *es-Sunenu'l-Kubrâ* adlı eserin *Kitabu'z-Zînet* bölümünde aktarmıştır. Bu rivayetin bağlamı, savaş ve savaşa hazırlık olmasına rağmen niçin *Kitabu'l-Cihad*'da ele alınmadığı aklımıza gelen sorulardan bir tanesidir. Muslim şârihi Nevevî rivayeti ayakkabıyı giyerken sağla mı yoksa solla mı başlanmalı başlığı altında zikretmiştir.⁶¹⁴ Hadis daha çok ayak sağlığı açısından değerlendirilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadiste geçen *takunyaları çoğaltından* kasıt sefer için hazırlıktır, diyen ilk kişi *el-Cami'u's-Sağîr* şârihi Munâvî'dir.⁶¹⁵ Ancak bu şerhten sonraki çalışmalarda bu bağlam dikkate alınmaya başlamıştır.

Hadiste geçen niâl kelimesi, ayağa giyilen her nevi ayakkabı, terlik, çarık veya lâstiklerdir. Burada asıl amaç ayakları her türlü tehlikeden korumaktır. Ayakkabı

⁶¹¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XVIII, 167, h. no: 375; Hafîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö.463/1071), *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulbaki Atâ, I-XXIV, Dârul-Kutubil-İlmiyye, Beyrut1417/1996, IX, 411.

⁶¹² Muslim, *Libâs*, 66, h. no: 2096; Ahmed b. Hanbel, XXII, 465, h.no: 14627; Ebû Avâne, *Mustahrec*, V, 263, h.no: 8662; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 273, 5458; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, V, 201, h.no: 5080; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, V, 177, h. no: 6266.

⁶¹³ Ebû Dâvûd, *Libâs*, 44, h. no: 4133.

⁶¹⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 73.

⁶¹⁵ Munâvî, Zeynuddin Muhammed Abdurraûf (ö. 1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Cami'i's-Sağîr*, I-VI, Mektebetu't-Ticariyyetu'l-Kubrâ, Mısır, 1356/1937, I, 499, h. no: 999.

giymekten beklenen fayda ise zorlukları azaltmak, çalı çırpı, taş vs. ayağı yolda maruz kalabileceği aksaklıklardan korumak, yorgunluğu azaltmak ve sefere çıkan kimsenin ayaklarını daha kuvvetli hale getirmektir. Yapılan sefer, gerek savaş için olsun gerek başka bir amaç için olsun, neticesi ayakların sağlam olup fonksiyonlarını yerine getirmesine bağlıdır. Bu rivayeti ister has ister âmm olarak kabul edelim, rivayetin amacı ayakları koruma vurgusu açık olmakla beraber cihada hazırlıklı olmanın ehemmiyeti daha fazla öne çıkmaktadır.

Rivayete bakıldığında bunun Medine döneminde, savaş ortamında ve bir topluluğa karşı irad edildiğini söyleyebiliriz. Zira Kur'an'da harbe izin verilen ilk ayetler, Medine döneminde inmiştir.⁶¹⁶ Ancak zamansal ve yerel bağlamı tam olarak anlamak için *غَزْوَةٌ غَزَوْنَاهَا* ibaresi üzerinde yaptığımız çalışma sonucu İbn Adiyy'in *el-Kâmil*'inde geçen *لَمَّا تَوَجَّهْنَا إِلَى تَبُوكَ* ibaresiyle⁶¹⁷ Kandehlevî'nin *Hayâtu's-Sahabe* adlı eserin "Ashabın Tebük Savaşı'nda İnfakta Bulunmaları" babında bu rivayeti zikretmiş olmasından,⁶¹⁸ bu savaşın Tebük Gazvesi⁶¹⁹ olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetin geçtiği

⁶¹⁶ İlk inen cihad ayeti: *أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنفُسِهِمْ ظُلُمُوا وَإِنِ اللَّهُ عَلَىٰ تَصَرُّهِمْ لَقَدِيرٌ* " Kendileriyle savaşılanlara (müminlere), zulme uğramalarından dolayı, (savaş konusunda) izin verildi. Gerçekten Allah, onlara yardım etmeye muktedirdir." 22/Hac, 39.

⁶¹⁷ İbn Adiyy, *el-Kâmil*, IV, 462.

⁶¹⁸ Kandehlevî, Muhammed b. Yusuf, *Hayâtu's-Sahabe*, thk. Başşâr Avvâd Ma 'ruf I-V, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1420/1999, II, 16-17.

⁶¹⁹ Rasûl-i Ekrem'in Bizanslılara karşı düzenlediği gazve (Receb 9/Ekim 630). Tebük, Medine-Suriye ticaret yolu üzerinde Medine'ye 700 km. uzaklıktadır. Tebük Seferi esnasında büyük zorluklar ve sıkıntılarla karşılaşıldığından bu zaman için Kur'an'da "sâatu'l-usra" (güçlük zamanı) tabiri geçer (9/Tevbe, 117). Bundan dolayı orduya "ceyşu'l-usra", gazveye "Gazvetu'l-usra" adı verilmiştir. Sefer esnasında münafıkların çıkardığı fitne ve fesadı anlatan, iç yüzlerini ortaya koyan ayetlerin inmesi dolayısıyla buna "Gazvetu'l-fâdiha" da denilir. İslam-Bizans ilişkileri, Allah Rasûlü'nün Herakleios'a İslam'a davet mektubu göndermesi ve onun elçiye güzel muamelede bulunup elçiyi hediyelerle uğurlamasıyla dostça başlamıştı. Ancak Mûte Savaşı'ndan itibaren (Cemâziyelevvel 8/Eylül 629) o

şerh kaynaklarında فِي غَزْوَةٍ ibaresine hiç dokunulmamıştır. Şerh kitaplarında bu hadis ele alınırken, özel değil genel bağlamın esas alındığı, bir de hadis babları oluşturulurken has anlamın değil, âmm olanın esas alındığı kanaati bizde hâsıl oldu. Daha sonraki çalışmaların da ilk çalışmaların gölgesinde kaldığını düşünüyoruz.

Hiz. Peygamber, Tebük Savaşı hazırlıklarını daha rahat yürütmek için Ordugâhını Seniyyetu'l-Vedâ denilen yere kurdurdu. Mevsim yazdı ve meyve hasadının yapılacağı zaman da yaklaşmıştı. Bir de hava çok sıcaktı ve gölgelikler de daha tatlıydı. Tam da bu atmosferde adına zorluk ordusu denilen “ceyşu'l-usra” hazırlıkları yapılıyordu. Bu hazırlıklar çerçevesinde Hiz. Peygamber yola çıkmadan önce Müslümanlara “Yanınıza çok sayıda ayakkabı alınız, çünkü insan ayağında ayakkabı olduğu sürece yola revan olur.” buyurdular.⁶²⁰

Özet olarak bu rivayet, hicretin IX. senesinde Medine’de Veda Tepesi’nden Tebük’e doğru yola çıkarken irad edilmiştir. Bu rivayet bir savaş atmosferinde ve bir topluluğa karşı söylenmiştir. Hadis bab başlığı altına alınırken, has anlam değil genel anlam esas alınmıştır. Rivayetin vurûd sebebi ise Allah Rasûlü, bir harp ortamında sefer hazırlığı için ehemmiyetli gördüğü bir konuda müminlerin dikkatini çekmiş, sefer veya harp yapabilmenin vaz geçilmez şartı olarak da ayakların sıhhatine vurgu yapmıştır.

5-Kırmızı Deve Sahibi Olmak

«وَكُلُّكُمْ مَعْقُورٌ لَهُ، إِلَّا صَاحِبَ الْجَمَلِ الْأَحْمَرِ»

“Hepiniz affedilmişsiniz. Yalnız kırmızı deve sahibi müstesna,”

Muslim’de, *Musnedu Ebî Ya’lâ*’da, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*’ta ve *el-Mustedrek*’te aynı lafızlarla Câbir b. Abdillâh’tan naklen gelen rivayetin tam metni şöyledir: Rasûl-i

yıllarda Sâsânîlere karşı önemli zaferler kazanan Bizans’ın ani bir saldırmasından endişe ediliyordu.

Bkz. Yiğit, İsmail, *Tebük Gazvesi*, DİA, İstanbul 2011, XL, 228-230.

⁶²⁰ Kandehlevî, *Hayâtu’s-Sahabe*, II, 16-17.

Ekrem: “*Murâr yoluna kim çıkacak? Hakikaten bu yola çıkan kimsenin günahları, İsrailoğullarının günahlarının affedildiği gibi bağışlanacaktır.*” buyurdular. Bu söz üzerine oraya ilk çıkan bizim atlı birliklerimiz (yani Benû Hazrec'in) oldu. Sonra cemaatin hepsi geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Hepiniz affedilmişsiniz. Yalnız kırmızı devenin sahibi müstesna,*” buyurdu. Arkasından biz o adamın yanına vararak: Gel Rasûlullah senin için istiğfar etsin, dedik. Ancak o: Vallahi benim için kayıp olan hayvanımı bulmak, sizinkinin benim adıma istiğfar etmesinden daha makbuldür, dedi. Bu kimse kaybolan hayvanını arayan biriydi.⁶²¹

Câbir b. Abdillâh'tan gelen bu rivayetin şerhinde, İmam Nevevî (ö. 676/1277), seniyyenin Hudeybiye'nin yakınında iki dağ arasında bir yol olduğunu el-Hâzimi'ye dayandırarak ifade ediyor. Ayrıca İbn İshak bu yerin Hudeybiye'nin inişi olduğunu naklediyor.⁶²² İbnu'l-Cevzî de (ö. 597/1201) bu rivayetin bir gazvede gerçekleştiğini belirtmekle iktifa etmiştir.⁶²³ Zehebî'nin (ö. 748/1347) de gerek, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*'da ve gerekse *Târîhu'l-İslâm*'da, Hudeybiye Gazvesi başlığı altında bu haberi zikrediyor⁶²⁴ olması, bu haberin vurûd yerinin Hudeybiye olduğu konusunda herhangi bir şüphe bırakmamaktadır. Allah Rasûlü gördüğü bir rüyadan⁶²⁵ sonra hicrî VI. yılı Zilkade ayının başında ahabıyla beraber 1400 kişi umre yapmak üzere Medine'den Mekke'ye

⁶²¹ Muslim, *Sıfâtü'l-Munafikîn*, 12, h.no: 2780; Ebû Ya'la, *el-Musned*, III, 394, h.no: 1870; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, III, 178, 2850; Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 93, h.no: 6994.

⁶²² Nevevî, *el-Minhâc*, XVII, 126.

⁶²³ İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (ö. 597/1201), *Keşfu'l-Muşkili min Hadisi's-Sahihayn*, thk. Ali Huseyn el-Bevâb, I-IV, Dâru'l-Vatan, Riyad Tsz., III, 103-104, h. no:1406.

⁶²⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, II, 27; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 374.

⁶²⁵ 48/Fetih, 27.

doğru ilerlerken Hudeybiye’de konaklamış ve burada Kureyş ile bir barış anlaşması yapmıştır.⁶²⁶ Rasûlullah bu hadisi burada irad etmiştir.

Kırmızı devenin sahibinin kim olduğu hususunda şerh çalışmalarında, Abdullah b. Ubey olduğunu söyleyenler olsa da daha çok Kâdî İyâd’a (ö. 544/1149) dayandırılarak bu kimsenin el-Ceddu b. Kays adlı münafık olduğu zikredilmektedir.⁶²⁷ Ahmed Muhammed Şâkir, Muslim’de geçen bu rivayetin şerhinde, aynı kanaati paylaşmaktadır.⁶²⁸ İbnu’l-Cevzî de sadece deve sahibinin bir münafık olduğunu ifade etmiştir.⁶²⁹

Ashabın: “*Gel Rasûlullah senin için istiğfar etsin.*” teklifine karşılık deve sahibi buna yanaşmamıştır. Bu teklifin benzer şekli, 63/Munâfikûn Sûresi’nde de mevzu bahis edilmiş ve bu kimseler büyüklük taslayanlar olarak nitelendirilmiştir.⁶³⁰

Rivayette de geçtiği üzere Hz. Peygamber’in Hudeybiye geçidinin olduğu noktaya sefer teklifine, Hazreclilerin öncü birlik olarak öne çıkmaları, bir Hazrecli olan Câbir b. Abdillâh’ı⁶³¹ ziyadesiyle memnun etmiştir. Zira bu Hazreclilerin ilk fazileti de değildir.

⁶²⁶ Adını yanındaki kuyudan veya altında Bey’atu’r-Rıdvân’ın yapıldığı hadbâ adlı ağaçtan alan Hudeybiye, Mekke’nin 17 km. batısında ve eski Cidde yolu üzerindedir. Hudeybiye’nin asıl şöhreti, VI. yılın Zilkadesinin başında (Mart 628) Rasûl-i Ekrem’in, gördüğü rüya üzerine, ashabıyla birlikte umre yapmak için Medine’den Mekke’ye giderken burada konaklamasından ve Kureyş ile bir barış antlaşması yapmasından ileri gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. Hamîdullah, Muhammed (ö. 2002), *Hudeybiye Antlaşması*, DİA, İstanbul, 1998, XVIII, 297-299.

⁶²⁷ Kâdî İyâd, *İkmâlu’l-Mu’lim*, VIII, 312.

⁶²⁸ Muslim, *Sıfâtu’l-Munafikîn*, 12, h.no: 2780.

⁶²⁹ İbnu’l-Cevzî, *Keşfu’l-Muşkili min Hadisi’s-Sahîhayn*, III, 103-104, h. no:1406.

⁶³⁰ 63/Munâfikûn, 5: *وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّاْ رُءُوسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ* “Onlara: Gelin, Rasûlullah sizin için mağfiret dilesin, dendiği zaman başlarını çevirirler ve sen onların, büyüklük taslayarak yüz çevirdiklerini görürsün.”

⁶³¹ Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) Medine’de hicretten on altı yıl önce doğdu. Babası Uhud Savaşı’nda şehid düştü. Kendisi bu savaştan sonra Allah Rasûlü ile on dokuz savaşa katılmıştır. Hudeybiye’de

Onların akabe biatiyle başlayan İslam’a destekleri, tarih boyunca devam etmiştir.

Cemelu’l-Ahmer, Araplar arasında oldukça kıymetli bir varlığı kastetmek için kullanılır. Zenginliğin alamet-i farikasıdır. Şu iyiliği yaparsanız kırmızı deve sahibi olmanız umulur, sadedinde gelen rivayetler de bol mükâfatı ve çok değerli bir kazancı müjdelemeyi vaad etmektedir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: “*Hepiniz affedilmişsiniz. Yalnız kırmızı deve sahibi müstesna*” hadisinde, bu kadar katı bir istisnaya sebep olan suçun ne olduğunu, kırmızı deve sahibinin kim olduğunu, Rasûlullah’ın bunu hangi atmosferde, ne zaman ve nerede söylediğini merak etmemiz, bizi bu hadisi tetkik etmeye sevk etmiştir. Bu rivayet bağlamında şunu yapmaya çalıştık: Hadisin geçtiği dört kaynakla iktifa ettik. Bu kaynaklarda aktarılan rivayetlerin dördü de Câbir b. Abdillâh’tan gelmiştir. Rivayetin senedinin ilk üç halkası her dört kaynakta da aynıdır. Daha sonraki halkasında da az bir farklılık vardır. Senetler arasında da ziyade bir bilgi mevcut değildir. Metin olarak üzerinde durduğumuz husus bahsedilen süvari birliğinin aidiyeti, bir af olma meselesi, Bey’atu’r-Rıdvân sonrasında Hz. Peygamber’in ashabına müjdelere vermiş olmasıdır. Kırmızı deve sahibinin kim olduğu ve kırmızı deve tabirinin ne anlama geldiği üzerinde de durmaya çalıştık. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, bu haberin rivayet yeri Hudeybiye’dir ve Hudeybiye’de çok gergin bir atmosfer vardı. Umre niyetiyle yola çıkan Müslümanların savaş için herhangi bir hazırlıkları yoktu ancak Mekkeli müşriklerin herhangi bir teâruza girişmeleri de an meselesiydi. Mekke müşrikleriyle görüşmek üzere elçilerin gidip gelmesi, bazılarının alıkonulması ve akabinde Bey’atu’r-Rıdvân’ın gerçekleşmesi ve biattan sonra da Allah Rasûlü’nün ashaba mağfiret dilemesi bize bu

Bey’atu’r-Rıdvân’da bulunmuştur. En çok hadis rivayet eden sahabilerden biridir. Hazrecoğulları’nın Benî Seleme kabilesindendir. Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybeden Câbir, 78 yılında Medine’de vefat etti. Bkz. Kandemir, M. Yaşar, *Câbir b. Abdillâh*, DİA, İstanbul 1992, VI, 530-531.

atmosferi hissettirmektedir. Diğer taraftan tam da bu atmosferde münafıkların işin içinde varlık göstermesi olayın bir başka yönüdür. Hicrî VI. yılın zilkadesinde Hz. Peygamber'in bir rüya görmesiyle başlayan umre seferi ve Hudeybiye'de 20 güne varan gergin bekleyişin ardından, Kur'an'da bir fetih olarak ifade edilen Hudeybiye Antlaşması gerçekleşmiştir.

Kısaca bu rivayetin vurûd zamanı, hicrî VI. (Mart 628) yıldır. Yeri ise Hudeybiye'dir. Teâruz tehlikesinin olduğu gergin bir atmosferde önemli noktaların savunulmasıyla ilgili yapılacak savunmayı teşvik sadedinde irad olmuştur. Ayrıca bir münafiğin durumuna da dikkat çekilmiştir.

6-İster Zalim İster Mazlum Olsun, Kardeşine Yardım Et

«أَنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا»

Bu hadis, Buhârî'de üç, Ahmed b. Hanbel'de ise iki farklı yerde geçmektedir. Ayrıca Nesâî, Tirmizî ve daha başka hadis kaynaklarında da bu lafızlarla, Enes İbn Mâlik'ten aktarılmaktadır. Enes, Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu aktardı: *"Zalim de mazlum da olsa kardeşine yardım et."* Ardından, adamın biri: Ey Allah'ın Rasûlü! Müslüman kardeşim mazlum olduğu zaman ona yardım ederim, ancak o zalim olduğunda ona ben nasıl yardım edebilirim, buna ne dersiniz! dedi. Hz. Peygamber: "Onu zulümden uzaklaştırırsın veya onu zulmünden men edersin. İşte bu, ona yardım etmektir." buyurdu.⁶³²

Muslim ve Ahmed b. Hanbel'in Câbir b. Abdillâh'tan aktardığı bu rivayetin daha ayrıntılı şahidi şudur: Biri ensardan, diğeri muhacirlerden iki çocuk kavga etti. Bunun üzerine muhacir yahut muhacirler: Yetişin ey muhacirler! Ensar da: Yetişin ey ensar! diye bağırıyorlar. Derken Rasûl-i Ekrem gelerek: *"Nedir bu Cahiliye ehlinin davası?"* diye

⁶³² Buhârî, *İkrâh*, 7, h. no: 6952; Nesâî, *Rikâk*, 40, h.no: 2795; Tirmizî, *Fiten*, 69, h. no: 2255; Ahmed b.

Hanbel, XIX, 14, h.no: 11948; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I, 202, 649.

sordu. Ashab: Bir şey yok yâ Rasûlallah! Sadece biri diğeri'nin sırtına vuran iki çocuk kavga etti, dediler. Rasûlullah: *“O halde zararı yok. Kişi zalim de olsa, mazlum da olsa din kardeşine yardım etsin. Zalim ise onu men etsin. Çünkü bu onun için bir yardımdır. Mazlum ise ona yardımda bulunsun!”* buyurdular.⁶³³

Hadisin vurûd sebebinde biri ensar diğeri muhacir olan iki çocuğun kavgalarına mensup olduğu gurubları da dâhil ederek büyük bir olay çıkarmak ve böylece Cahiliye döneminden süregelen husumet ortamına geri dönme arzusu söz konusudur. Tam da bu esnada Rasûl-i Ekrem müdahale edip olayı büyümeden çözüme kavuşturmuştur.

Buhârî ve Muslim'in Câbir b. Abdillâh yoluyla tahric ettiği bir başka rivayette de her ne kadar *“İster zalim, ister mazlum olsun, kardeşine yardım et.”* kısmı olmasa da diğer hususlar benzerlik arz etmektedir. Bu haberi Câbir şöyle nakletmektedir: “Bir gazada Hz. Peygamberle birlikte bulunuyorduk. Muhacirlerden bir adam, ensardan birinin sırtına vurdu. Derken ensardan olan kişi: Yetişin ey ensar! Muhacir de: Yetişin ey muhacirler! dediler. Buna binaen Rasûlullah: “Bu Cahiliye davası ne oluyor?” buyurdu. Ashab: Yâ Rasûlallah! Muhacirlerden bir adam, ensardan birinin arkasına vurdu, dediler. O da: *“Bu davayı bırakın! Çünkü o kokmuş bir şeydir.”* buyurdular. Derken Abdullah b. Ubey bu çağrıyı işitti ve: “Vallahi onlar bunu yaptılar! Şayet Medine'ye dönersek şerefli olan şerefsizi mutlaka oradan çıkaracaktır.” dedi. Ömer: Ya Rasûlallah bana izin ver de şu münafığın boynunu vurayım! dedi. Rasûlullah: *“Ona ilişme! İnsanlar Muhammed ahabını öldürüyor demesinler.”* buyurdular.⁶³⁴

Câbir b. Abdillâh'tan aktarılan bu iki rivayetin, birbirinden ayrı zaman ve

⁶³³ Muslim, *Birr*, 62, h. no: 2584; Ahmed b. Hanbel, XXII, 357, h.no: 14466; İbn Ca'd, Ali b. Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî el-Bağdadî (ö. 230/836), *el-Musned*, thk. Amir Ahmed Haydar, Muessesetu Nâdir, Beyrut 1410/1990, s. 386, h.no: 2641; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, X, 231, h.no: 20467.

⁶³⁴ Buhârî, *Menâkib*, babı ma yanha min daveti'l-cahiliyye 9; *Tefsir*, babı sevâun aleyhim esteğfir lehum em lem testeğfir lehum 318, h. no: 4905; Muslim, *Birr*, 63, h. no: 2584.

mekânda vukuu bulma ihtimali olmakla beraber aynı olayın farklı yönlerinin öne çıktığı, bir rivayet olma ihtimalinin daha yüksek olduğu kanaatindeyiz. Zira her iki rivayet, Câbir'den aktarılmaktadır. İkisinde de ensar ve muhacir arasındaki kargaşa hali var, bu kaotik ortamda her iki gurup kendi taraftarını kendisine yardıma çağırıyor. Tam da bu ortamda ensarın çağrısını duyan Abdullah b. Ubey harekete geçiyor. Her iki rivayette de Hz. Peygamber Cahiliye döneminden kalma asabiyet duygusunun dini ve ahlaki değerlerin önüne geçme tehlikesine karşı dikkat çekiyor.

Bu rivayetin Ahmed b. Hanbel'de gelen şekliyle Câbir'in "biz bir gazvedeydik" kısmından sonra şu ilave vardır: "يَرُونَ أَنَّهَا غَزْوَةُ بَنِي الْمُصْطَلِقِ" Onun Benî Mustalik Gazvesi olduğunu düşünüyorlar"⁶³⁵ şeklindeki açıklama, bizlere bu rivayetin yer ve zamanı hakkında bilgi veriyor.

Benû Mustalik veya bir başka adıyla Mureysi Gazvesi, hicretin V. yılı Şaban ayında gerçekleşen olaylardandır.⁶³⁶ Benû Mustalik, İslam tarihi ve teşrii açısından önemli olayların meydana geldiği bir gazvedir. Ana hatlarıyla bu seferde şu gelişmeler meydana gelmiştir: Hz. Âişe gerdanlığını kaybetmişti. Bineğinden ayrılarak gerdanlığını aramaya gitmesi onun kervandan geri kalmasına sebep olmuştur. Geriden gelen Safvan b. Muattal'ın Hz. Âişe'yi kervana yetiştirmesi, bu gecikme sebebiyle İfk olayının vukuu bulmasına neden olmuştur. Ayrıca gerdan arama sebebiyle namaz vakti gecikmiş ve beraberinde yeterli su olmadığından teyemmüm ayeti nazil⁶³⁷ olmuştur. Muhacirlerden bir adamın, ensardan birinin arkasına vurmasıyla Abdullah b. Ubey'in tahrikli çıkışı ardından 63/Munâfikûn Sûresi'nin inmesine sebep olmuştur. İfk olayının Hz. Peygamber

⁶³⁵ Ahmed b. Hanbel, XXIII, 388, h.no: 15223.

⁶³⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I, 445; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 258.

⁶³⁷ 4/Nisa, 43. "...su bulamadığınız takdirde temiz toprağa teyemmüm edin: (toprağı) yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affeden ve çok bağışlayandır."

"...فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا"

ve ashaba yansımaları ve ardından Hz. Âişe'nin masumiyetini tescilleyen ayetlerin inmesiyle sonuçlanmıştır.⁶³⁸ Mureysi Gazvesi'nin zaferle sonuçlanması ve Hz. Peygamber'in Cûveyriyye validemizle evlenmesi gibi pek çok olay gerçekleşmiştir.⁶³⁹

Olayların parçalarını birbirine bağladığımızda tam bir bütünlük oluşur ve oluşan bu bütünlük hadisin zaman ve zeminini tespit etmeye büyük bir katkı sağlar. Aktardığımız bu rivayette ensar ve muhacir açıkça zikredilmek suretiyle hadisin Medenî olduğunu, hicrî V. yılı Şaban ayının Benî Mustalik Gazvesi esnasında vârid olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Sebeb-i vurûd ensar ve muhacirden iki kişinin kavgasına iki grubun da dahil edilmeye çalışıldığı esnada Hz. Peygamber'in Cahiliye döneminden kalma asabiyet duygusunun dini ve ahlaki değerlerin önüne geçme tehlikesine karşı uyarıda bulunmasıdır. Ayrıca Hz. Peygamber kendi sözünde yanlış anlaşılma ihtimalini ortadan kaldıracak şekilde açıklama yaparak zalime yardımın onu zulmünden alıkoyarak yapılacağını beyan etmiştir.

7- Kabirden Ses Gelmesi

«لَوْلَا أَنَّ لَا تَدَافَتُوا لَدَعَوْتُ اللَّهَ أَنْ يُسَمِعَكُمْ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ»

Muslim, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel, bu hadisi Enes b. Malik'ten rivayet etmişlerdir. Muslim'in Enes'ten aktardığına göre Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: *“Birbirinizi toprağa defnetmeyeceğiniz endişesi bende olmayaydı, kabirdeki azabın sesini size duyurması için Allah’a dua ederdim,”*⁶⁴⁰

Metni aynı olan bu hadis Ahmed b. Hanbel ve Nesâî’de şöyle nakledilmektedir: Enes: Hz. Peygamber, kabirden bir ses duydu ve: «مَنْ مَاتَ هَذَا؟» *“Bu, ne zaman öldü?”*

⁶³⁸ 24/Nur Sûresi 11-27. ayetler

⁶³⁹ Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I, 445; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 258; Önkal, Ahmed, *Mustalik*, DİA., XXXI, 360-361; Fayda, Mustafa, *İfk Hadisesi*, DİA., İstanbul 2000, XXI, 507-509.

⁶⁴⁰ Muslim, *Cennet*, 68, h. no: 2868.

buyurdu. Sahabe: Cahiliye zamanında ölmüştü, dediler. Allah Rasûlü buna sevindi ve: *“Birbirinizi toprağa defnetmeyeceğiniz endişesi bende olmayaydı, kabirdeki azabın sesini size duyurması için Allah’a dua ederdim,”* buyurdu.⁶⁴¹ “Rasûlullah buna sevindi” kısmı ise Ahmed ibn Hanbel’de bulunmamaktadır.

Muslim’in Zeyd b. Sâbit’ten aktardığı ve yukarıdaki rivayeti de içine alan şu hadistir. Zeyd dedi ki: Bir defasında Allah Rasûlü ile birlikteydik. Bir katırın üzerinde Benî Neccâr’ın⁶⁴² bir bahçesinde iken aniden hayvan O’nu yoldan saptırdı, neredeyse hayvan O’nu düşürüyordu. Bir de baktık ki, altı veya beş yahut dört kabir! Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem: *“Bu kabirlerin sahiplerini bilen var mı?”* diye sordu. Bir adam: Ben, dedi. Rasûlullah *“O halde onlar ne zaman öldüler?”* buyurdu. Adam: Bunlar şirk üzere öldüler, cevabını verdi. Müteakiben Rasûl-i Ekrem: *“Muhakkak ki bu kimseler kabirlerinde imtihan olunuyorlar. Şayet defnetmemeniz korkusu olmasaydı, kabir azabından benim duyduğumu, size de duyurması için Allah’a dua ederdim.”* dedi. Daha sonra bize dönerek: *“Cehennem azabından Allah’a sığın!”* buyurdu. Ashab: Cehennem azabından Allah’a sığınırız, dediler. Devamla: *“Kabir azabından Allah’a sığın!”* buyurdu, Ashab: Kabir azabından Allah’a sığınırız, dediler. *“Fitnelerin gizli ve aşîkar olanından Allah’a sığın!”* buyurdu. Ashab: Biz gizli ve aşîkar tüm fitnelerden Allah’a sığınırız, dediler. *“Deccal’in fitnesinden Allah’a sığın!”* buyurdu. Ashab: Biz Deccal’in fitnesinden Allah’a sığınırız! dediler.⁶⁴³

Konumuza başlık yaptığımız hadisın Zeyd b. Sâbit’ten gelen şahidi, konunun

⁶⁴¹ Ahmed b. Hanbel, XIX, 65, h.no: 12007; Nesâî, *Cenâiz*, 114, h.no: 2058.

⁶⁴² “Hazrec kabilesinin bir kolu olup Hz. Muhammed (sas.) arasında soy yakınlığı bulunmaktadır. Abdumuttalib’in annesi, Adî b. Neccâr’ın neslinden Selma binti Amr idi, bundan dolayı kabile mensupları Abdumuttalib’in dayılarıdır.” Sarıçam, İbrahim, *Neccâr (Benî Neccâr)*, DİA., İstanbul 2006, XXXII, 480.

⁶⁴³ Muslim, *Cennet*, 67, h. no: 2867; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, XIII, 199, h.no: 5203.

anlaşılmasına ve olay örgüsünün tamamlanmasına katkı sağlamaktadır. Rivayette Benû Neccâr'ın bir bahçesinden bahsedilmesi, olayın gerçekleştiği yeri bize bildirirken zaman olarak hadisin Medine döneminde vârid olduğunu da göstermektedir. Hadisin vurûd sebebi: Rasûl-i Ekrem bineğinin üzerinde yol aldığı esnada hayvanın ürkmesiyle yoldan çıkması üzerine müşrik kabirleri farkedilmiştir. Rasûlullah kabir sahiplerinin çok dehşetli bir azab içinde olduklarını bildiğinden karşılaştığı kabirlerin müşriklere ait olduğunu öğrenince seviniyor. Bu hadis bize kabir azabının var olduğunu ayrıca bunu hissetmemenin de rahmet olduğunu anlatmaktadır. Zira Rasûlullah bu durumda gömülmek istemeyebileceğimizi izah etmektedir. Ayrıca Allah Rasûlü bu azabı bir Müslümanın da yaşayabileceğinin endişesini taşıyordu. Bundan dolayı kabir azabından Allah'a sığınmamızı istemiştir.

8-Sıcaklık Şiddetlenince Öğle Namazını Geciktirmek

«إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

“Sıcaklık şiddetlenince namazı, serinliğe bırakın! Zira sıcaklığın şiddeti cehennemin kükreyişindendir.”

Bu hadis Buhârî, Muslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî, Ahmed ibn Hanbel ve daha başka kaynaklarda Ebû Hureyre'den nakledilmiştir.⁶⁴⁴

Bu hadisi daha geniş anlatan Buhârî ve başka kaynaklarda Ebû Zer el-Gıffârî'den aktarılan şu rivayettir. Ebû Zer şöyle anlatmıştır: Allah Rasûlü ile birlikte bir seferde bulunuyorduk. Müezzin öğle namazı için ezan okumak istedi. Rasûlullah: *“Serinliği bekle!”* buyurdu. Bir süre sonra müezzin yine ezan okumak istedi. Rasûl-i Ekrem: *“Serinliği bekle!”* buyurdu. Nihayet müezzin, tepelerin gölgeleri uzayıncaya kadar

⁶⁴⁴ Buhârî, *Mevâkîf*, 9, h. no: 536; Muslim, *Mesâcid*, 180, h.no: 615; Ebû Dâvûd, *Salât*, 4, h. no: 402; Tirmizî, *Salât*, 7, h. no: 157; İbn Mâce, *Salât*, 4, h. no: 677; Nesâî, *Mevâkîf*, 4, h. no: 500; Dârimî, *Salât*, 14, h. no: 1243; Ahmed b. Hanbel, XII, 188, h.no: 7246.

bekledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Şüphesiz sıcağın şiddeti cehennemın kaynamasındandır. Binâenaleyh sıcak şiddetlendiği zaman namazı serinliğe bırakın.*” buyurdu.⁶⁴⁵

Kâdî İyâd'ın (ö.544/1149) beyânına göre, bazı alimler bu hadisin nesh olduğunu söylüyor. Bazıları ise nesh olmamış bu bir ruhsattır, efdal olanı tercih etmeme vardır. İbrâd, namazı zorluk ve aşırı sıcaklık zamanında geciktirmektir.⁶⁴⁶

Buhârî yukarıdaki iki hadisi iki farklı babda ve peşpeşe vermektedir. Birinci hadisi şiddet ve zorluk zamanında öğleyi geciktirmek babının altında zikrediyor. İkinci hadisimizi de sefer esnasında öğle namazını geciktirmek babında zikrediyor.

Aynî (ö. 855/1451) mutlakın mukayyede tabi olduğunu, bununla kolaylaştırma ve zorluğun giderilmesinin amaçlandığını zikretmiştir. Ayrıca bu durumda seferi ve mukim olma arasında bir fark olmadığını da ifade etmiştir.⁶⁴⁷ Usûl alimleri: Hüküm aynı ve sebep değişik olsa mutlak, mukayyed üzerine hamleder, demişlerdir.⁶⁴⁸

Buhârî’de “bir sefer esnasında” ziyadesi vardır ancak Muslim’de geçmemektedir. Hadis tarikleri arasındaki bu ziyade bilgi hadisin vurûd ortamı hakkında bize ipuçları vermektedir. Hadisin vurûd bilgisi, üzerine inşa edilmek istenen hükmün daha doğru bir zeminde anlaşılmasını sağlar. Zira “bir sefer esnasında” ziyade bilgisi bu durumun hayatın normal akışında değil arızı bir durumdan dolayı olduğunu bize göstermektedir.

Hadisin vurûd sebebi: Bir yaz gününde aşırı sıcak olduğundan öğle namazının ilk vaktinden geciktirilerek kılınmasıdır. Hadisin irad edildiği seferin hangisi olduğunu tespit edemedik ancak vurûd ortamının bilgisine sahibiz. Mevsimin yaz olması, yazın getirdiği

⁶⁴⁵ Buhârî, *Mevâkîf*, 10, h. no: 539; Ebû Dâvûd, *Salât*, 4, h. no: 401; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 302, h.no: 21375.

⁶⁴⁶ Kâdî İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim*, II, 580.

⁶⁴⁷ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, V, 25.

⁶⁴⁸ Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s.154.

sıcaklık ve buna seferin zorluğu da eklenince, öğle namazının ilk vakti içinde değil tehir ederek kılınma ruhsatı verilmiştir.

9-Kadınların Sadaka Vermeye Teşvik Edilmeleri

« يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ! تَصَدَّقْنَ »

*"Ey kadınlar topluluğu! Sadaka veriniz."*⁶⁴⁹

Buhârî, Muslim, İbn Mâce, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve daha başka muhaddislerce Ebû Sa'îd el-Hudrî,⁶⁵⁰ Ebû Hureyre,⁶⁵¹ Abdullah b. Ömer,⁶⁵² Abdullah b. Mes'ûd⁶⁵³ ve hanımı Zeyneb'den⁶⁵⁴ nakledilmiştir. Aktarılan hadisin *"Ey kadınlar topluluğu! Sadaka veriniz"* olan baş kısmı aynı olmakla birlikte ilerleyen rivayetin devamında farklılıklar bulunmaktadır.

Rasûlullah kadınlar topluluğuna hitap edip onları bazı hususlarda uyarmıştır. Beş sahabiden aktarılan bu hadis, temelde aynı olaydan bahsetmekle birlikte fûruda farklı konulara değinmiştir.

Buhârî, Ebû Sa'îd el-Hudrî'den hadisin vurûdu ile birlikte uzun bir şekilde şöyle anlatmaktadır: Rasûlullah bir kurban yahut ramazan bayramı günü musallaya çıktı.

⁶⁴⁹ Buhârî, *Zekât*, 45, h. no: 1462; Muslim, *Îmân*, 132, h. no: 79; Tirmizî, *Zekât*, 12, h. no: 635; Dârimî, *Zekât*, 23, h. no: 1694; Ahmed b. Hanbel, VII, 133, h.no: 4037.

⁶⁵⁰ Buhârî, *Zekât*, 45, h. no: 1462.

⁶⁵¹ Muslim, *Îmân*, 132, h. no: 79; Tirmizî, *Îmân*, 6, h. no: 2613; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VII, 151, h.no: 2728.

⁶⁵² İbn Mâce, *Fiten*, 19, h. no: 4003; Ahmed b. Hanbel, IX, 246, h.no: 5343; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VII, 151, h.no: 2727.

⁶⁵³ Ahmed b. Hanbel, VII, 133, h.no: 4037. el-Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 207, h.no: 2772.

⁶⁵⁴ Tirmizî, *Zekât*, 12, h. no: 635; Dârimî, *Zekât*, 23, h. no: 1694; Ahmed b. Hanbel, XLIV, 599, h.no: 27048; İbn Huzeyme, *Sahîh* IV, 108, h.no: 2424; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VIII, 276, h. no: 9156; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 646, h.no: 8784.

Namazdan sonra insanlara vaz ederek sadaka vermeyi emretti: "Ey insanlar! Sadaka veriniz!" buyurdu. Ardından kadınların yanına gitti ve: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، تَصَدَّقْنَ، فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ» "Ey kadınlar topluluğu! Sadaka veriniz. Çünkü ben ekseriyetle cehennemliklerin sizlerden olduğunu gördüm." buyurdular. (Kadınlar:) Ey Allah'ın Rasûlü! Niçin kadınlar cehennemliklerin çoğunluğunu oluşturmuşlar? dediler. Hz. Peygamber: "Sizler laneti çok söylersiniz, eşlerinize karşı nimet-i küfran (yani nankörlük) edersiniz- Ey kadınlar! (Ne tuhaftır ki) kendini zapt eden tam akıllı ve dininde ihtiyatlı kimsenin aklını sizin kadar eksik akıllı, eksik dinli hiçbir kimsenin çelip giderebildiğini görmedim." buyurdu. Ardından Rasûl-i Ekrem, konuşmasını bitirip evine vardığında, İbn Mes'ûd'un karısı Zeynep gelmiş, yanına girmeye izin istiyordu. Ey Allah'ın Rasûlü, izin isteyen kadın Zeynep'tir, denilince Hz. Peygamber: "Zeyneplerin hangisidir?" buyurdu. İbn Mes'ûd'un hanımıdır, diye cevap verildi. Allah Rasûlü: "Evet, ona izin veriniz." buyurdu. Zeyneb'e izin verildi. Zeynep: Ya Rasûlallah! Sen bugün sadaka verin buyurdun. Benim kendime ait birtakım ziynetlerim var; bunları sadaka vermek istedim. Fakat İbn Mes'ûd, kendisinin ve oğlunun sadaka vereceğim kimselerden daha fazla sadakaya müstahak olduklarını iddia etti; (ne buyuruyorsun?) dedi. Rasûlullah: "İbn Mes'ûd doğru söylemiştir; kocan ve oğlun, sadaka vereceğin kimselerden daha çok sadakaya lâyıktır." buyurdu.⁶⁵⁵

Muslim'in, Abdullah b. Ömer'den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin! İstiğfarı da çok yapın! Çünkü ben ekseriyetle cehennemliklerin sizlerden olduğunu gördüm." buyurdu. Bunun üzerine o kadınlardan biri (akıllı ve rey sahibi vakar bir kadın):⁶⁵⁶ Ey Allah'ın Rasûlü! Acaba biz ne yapmışız ki cehennemliklerin çoğu bizden olmuş? demiştir. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem: "Çünkü siz çokça lanet eder; kocalarınıza karşı küfran-ı nimette bulunursunuz.

⁶⁵⁵ Buhârî, Zekât, 45, h. no: 1462.

⁶⁵⁶ Nevevî, el-Minhâc, II, 66.

Akıl ve dini noksan olan hiç kimsenin akıllı bir kimseye sizin kadar galebe çaldığını görmedim.” demiştir. Kadın: Yâ Rasûlallah! Akıl ve dinde noksanlık⁶⁵⁷ nasıl olur? diye sordu. Rasûlullah: *“İki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine eşittir. Aklın noksanlığı budur. Kadın günlerce namaz kılmaz; ramazanda (bir müddet) oruç tutmaz. İşte Dinin noksanlığı da budur.”* buyurdu.⁶⁵⁸

Hiz. Peygamber, Medine’de bir bayram namazında vaaz verdikten sonra bayanların yanına giderek onlara ayrıca nasihatlerde bulunmuştur. Rivayetimizden İslam’ın ilk günlerinden bu yana kadınların ayrı gruplar halinde bayram namazına iştirak ettikleri anlaşılmaktadır. Bu hadiste kadınların daha fazla sadaka verme gerekçesi akıl ve din noksanlığına sahip olma sebepleriyle birlikte aktarılmıştır. Ayrıca bu rivayet Hiz. Peygamber ile mümin kadınlar arasındaki diyalogun güzel bir örneğini göstermektedir. Zira kadınlar gerek bir toplulukta olsun gerekse birebir Hiz. Peygamber’in evine gelip zihinlerini meşgul eden soruları açık bir şekilde sorma imkânına sahiplerdi.

Bayram namazının vacip olarak kılınmaya başladığı dönem Hadis-i şerif bize, belli zamanlarda kadınlara nasihat edildiği bazı durumlarda kendilerine has özel uyarılarda bulunulduğunu göstermektedir. Bu hadis; Medenî, haderî ve kadınlar topluluğun olduğu bir bayram namazı vaktinde irad edilmiştir.

Bayram namazının mescid dışında farklı ortamlarda kılındığını göstermektedir. Bayanların tövbe ve istiğfarı çokça yapmalarının sebebinin anlatıldığı bu rivayet, kadınların ne denli Hiz. Peygamberle görüşüp zihinlerini meşgul eden soruları sorma imkânına sahip olduğunu göstermektedir.

Bu başlıkta kadınlarla ilgili bütün hususları incelemeyi amaçlamadık. Kadının Hiz. Peygamber ile olan diyalog örneği ve kadınların hadis vurduna etkisi için aktardığımız

⁶⁵⁷ Kadının akıl ve din noksanlığının geniş bir değerlendirmesi için bkz. Güler, Zekeriya, *Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik Midir?*, Mehîr Dergisi, Yaz 1998, 14-21.

⁶⁵⁸ Muslim, *İmân*, 132, h. no: 79.

bu hadislerin başka boyutları da vardır. Kadının olumsuz bir imaja sahip olması, onun erkek için fitne olma boyutu gibi hususları ele alan Kamil Çakın hocamızın kıymetli bir çalışması vardır.⁶⁵⁹

II- Esbâb-ı Vurûdun İnşası

Şimdiye kadar yaptığımız rivayet yoluyla bilginin tespit edilmesidir. Esbâbu vurûdi'l-hadîs rivayet yoluyla bilinmediği takdirde takip edilebilecek başka bir çare, yol, yöntem var mıdır? Bu soru üzerinde durulması gerekir. Hadis usûlü konularına bakıldığında naklî bilgiler egemen olmakla birlikte rey dayanan, cehd ve gayretle ortaya konulan meselelerin de azımsanmayacak düzeyde olduğu görülecektir. Garip lafızların tespiti, nâsih-mensûh, ihtilafu'l-hadîs, fıkhu'l-hadîs gibi konuların tespitinde rey ve ictihadın devreye konulduğunu görmekteyiz.

Esbâbu vurûdi'l-hadîs, nakil temelli bir ilimdir. Sebeb-i vurûdu olan rivayetler üzerindeki çalışmalarda yapılması gerekli olan şey bellidir. Ancak sebebi olmayan hadisler için vurûd tespiti yapılmalı mıdır veya rivayetlerin bize sunmadığı esbâbın sayısını çoğaltabilir miyiz? Çoğaltabiliyorsak bu işi nasıl yapacağız? Sebebin rivayete bilinmediği takdirde bazı karinelere hareketle işin içine ictihadî bir ameliye girmesi elzem midir?

Evet, bu sorulara cevap olarak sebeb-i vurûdu olmayan hadisler için, mutlaka bir sebep bulmak bütün rivayetler için gerekme de, bir kısım rivayetler için gereklidir. Fakihlerin yaptığı gibi muhaddislerin de hadisi anlamak için rey ve ictihada başvurması beklenen bir yoldur. Ortaya konulması gereken bu gayretin adı; ister ictihaden tespit, isterse rey yoluyla tespit olsun netice değişmez. Bir hadisin sebebini meydana getirme

⁶⁵⁹ Bkz. Çakın, Kamil, *Geleneksel İslam Kültüründe Kadının Fitne Olarak Algılanması*, Dini Araştırmalar Dergisi Kadın Özel Sayısı, 2016, s. 107-130.

ameliyesi olduğundan buna “esbâb-ı vurûdun inşası” adını vermeyi tercih ediyoruz.

Hadisi anlamada esbâb-ı vurûd inşası şu maddeler dikkate alınarak yapılabilir:

- 1-Kültürel ortam, Arabilik- ümmîlik durumu
- 2-Muhatabın genel ve özel durumları
- 3-Kişisel ve dönemsel ihtiyaçlar
- 4-Rivayetin arka planı
- 5-Tarihsel ve toplumsal bağlam
- 6-İklim ve coğrafyanın tesiri
- 7-Rivayetlerde kullanılan malzemeler
- 8-Nassların teâruzı halinde takip edilecek yol yöntem
- 9-Yerellik ve evrensellik boyutu
- 10-Hâss ve âmm olanların ayırt edilmesi
- 11-İllet ve hikmet boyutu (sözün gerekçesi ve takip edilen ilke)⁶⁶⁰

Yukarıda sayılan ilkeler, göz ardı edilerek sebab-i vurûd inşa edilemez. Ancak bir rivayetin sebab-i vurûdunu anlamak için sayılan öğelerin hepsini aynı anda devreye koymaya gerek kalmayabilir. Bir iki maddeyi tetkik ettiğimizde, bizi neticeye götürebilir.

A)Yahudilerle Hristiyanların Arap Yarımadası’ndan Çıkarılması

«لَا تُخْرِجَنَّ الْيَهُودَ، وَالنَّصَارَى مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ حَتَّى لَا أَدْعَ إِلَّا مُسْلِمًا»

“Arap Yarımadası sadece Müslümanların oluncaya dek Yahudi ve Hristiyanları mutlaka oradan çıkaracağım.”⁶⁶¹

⁶⁶⁰ Bkz. Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 167.

⁶⁶¹ Muslim, *Cihâd*, 63, h. no: 1767; Ebû Dâvûd, *Harâc*, 28, h. no: 3030; Tirmizî, *Siyer*, 43, h. no: 1607; Ahmed b. Hanbel, I, 329, h. no: 201; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VIII, 58, h. no: 8633.

Metnini Muslim'den aldığımız bu rivayetin konusu gayr-i müslimlerin sürgün edilmesi meselesidir. Bu olayın tarihî veriler çerçevesinde meydana gelip gelmediği, şayet olay meydana geldiyse hangi boyutta gerçekleştiği tespit edilecek, bu çıkarma olayının âmm veya hâss olup olmadığı incelenecektir. Rivayetteki durum bir dilek ve temenni mi ifade ediyor, Cezîratu'l-Arab'dan kasıt ne olabilir, sorularına cevap aranacaktır. Ayrıca aynı konuyu ele alan rivayetlerin değerlendirmesi yapılacak ve yukarıdaki hadisın muhtemel vurûd sebebinin ne olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Araştırmamızın konusu olan Abdurrazzâk>İbn Cureyc > Ebû Zubeyr > Câbir b. Abdillâh> Hz. Ömer senediyle gelen hadistir. Hadisin birkaç tariki olup tariklerinde şu ek bilgiler vardır: *“Eğer yaşarsam inşallah Arap Yarımadası'ndan Yahudi ve Hristiyanları mutlaka çıkaracağım.”*⁶⁶² Kaynağını gösterdiğim bu hadisın her birinin tahkikinde, bunların sahih oldukları belirtilmiştir. Bir nevi her iki tarikteki bilgileri bir araya getiren başka bir tarik de şudur: *“İnşallah şayet yaşarsam orada sadece Müslümanları bırakıncaya kadar Yahudi ve Hristiyanları Arap Yarımadası'ndan mutlaka çıkaracağım.”*⁶⁶³

Konuyla alakalı diğer rivayetler:

Ebû Ubeyde b. Cerrâh şu rivayeti nakletmiştir: Rasûlullah'ın buyurdukları arasında şunlar vardı: *“Hicaz halkı olan Yahudileri ve Necran halkını Arap Yarımadası'ndan çıkarın!”*⁶⁶⁴ Dârimî ve Ahmed b. Hanbel'in aktardığı rivayetin talikinde hadisın sahih olduğu belirtilmiştir. Yine Ahmed b. Hanbel'in yukarıdaki hadisi de içine alan farklı bir naklinde Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Rasûlullah'ın son söylediği şeylerden

⁶⁶² Tirmizî, *Siyer*, 43, h. no: 1606; Ahmed b. Hanbel, I, 341, h. no: 251.

⁶⁶³ Ahmed b. Hanbel, I, 343, h. no: 219; İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 69, h.no: 3753; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IX, 349, h. no: 18749.

⁶⁶⁴ Dârimî, *Siyer*, 55, h. no: 2540; Ahmed b. Hanbel, III, 226, h.no: 1699; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 468, h.no: 32991; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VII, 186, h.no: 2763.

birinin: *"Hicaz halkı olan Yahudileri ve Necran halkını Arap Yarımadası'ndan çıkarın! Şunu iyi bilin ki, insanların en kötülerini peygamberlerinin kabirlerini mescid yapanlardır."*⁶⁶⁵ olduğunu ifade etmiştir.

Sa'îd b. Cubeyr'in İbn Abbâs'tan naklettiğine göre: Rasûlullah vefatı zamanında üç şey vasiyet etti: *"Bütün müşrikleri Arap Yarımadası'ndan çıkarınız, gelecek heyetlere benim izin verip hediyeler ikram etmekte bulunduğum tarzda siz de icazet ve hediyeler vermek suretiyle hürmet gösteriniz."* İbn Abbâs: Ben üçüncü vasiyeti unuttum, demiştir.⁶⁶⁶

⁶⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, III, 221, h.no: 1691.

⁶⁶⁶ Sa'îd b. Cubeyr'in naklettiğine göre İbn Abbâs: O perşembe günü, o perşembe günü ne acı gündü! dedi. Sonra da gözyaşı çakıl taşlarını ıslatıncaya kadar ağladı ve şunları söyledi: O perşembe günü Rasûlullah'ın hastalığındaki ağrısı artmıştı da: *"Bana yazacak bir şey getirin, size bir yazı yazdırayım ki, ondan sonra yolunuzu hiç şaşırmayasınız!"* buyurdu. Bunun üzerine orada bulunanlar (yazılsın, yazılmasın diye) çekiştiler. Rasûlullah: *"Hiçbir peygamberin yanında çekişme içinde olmak yakışmaz"* buyurdu. Oradaki sahabilerden bazıları: Rasûlullah (hastalığın şiddetinden) sayıkladı, dediler. Rasûlullah: *"Beni kendi hâlime bırakınız. Benim içinde bulunduğum hal, sizin beni davet etmekte olduğunuz şeylerden hayırlıdır."* buyurdu. Ardından Rasûlullah vefatı zamanında üç şey vasiyet etti: *"Bütün müşrikleri Arap Yarımadası'ndan çıkarınız, gelecek heyetlere benim izin verip hediyeler ikram etmekte bulunduğum tarzda siz de icazet ve hediyeler vermek suretiyle hürmet gösteriniz."* buyurdu. İbn Abbâs: Ben üçüncü vasiyeti unuttum, demiştir. Buhârî, *Cihâd*, 175, h. no: 3053; Muslim, *Vasiyye*, 20, h. no: 1637; Ebû Dâvûd, *Harâc*, 28, h. no: 3029.

İbn Abbâs'ın onu hatırlayamaması birçok yorumu da beraberinde getirmiştir.⁶⁶⁷ Kâdî İyâd buradaki müşriklerden kastın Yahudiler olduğunu söyler.⁶⁶⁸

Yukarıdaki rivayetlerin yorumuna örnek olması açısından İmam Mâlik'ten şöyle nakiller vardır: Mâlik, Ömer b. Abdilaziz'in, Rasûlullah'ın (vefatından önceki) son sözü şu oldu: *"Allah Yahudileri ve Hristiyanları kahretsin. Onlar peygamberlerinin mezarlarını mescidler edindiler. Arap diyarında iki din bir arada kalmayacaktır."*⁶⁶⁹ dediğini işittim. Yine Mâlik, İbn Şihâb'ın Rasûlullah'a dayandırarak Arap Yarımadası'nda iki dinin bir arada bulunamayacağını söylediğini ifade eder. Bu rivayetin ardından İbn Şihâb şöyle der: Ömer b. Hattab bu hadisi araştırdı ve buyruğu kesin olarak anlayınca, Hayber'den Yahudileri çıkarıp sürdü.⁶⁷⁰ İmam Malik konuyu devamla şöyle izah eder: Ömer b. Hattab, Necran ve Fedek'ten Yahudileri çıkardı. Hayber Yahudilerine gelince, bunlar hurma ve arazilerini bırakarak Hayber'i terk etmişlerdir. Fedek Yahudilerinin hurma ve arazilerinin yarısı kendilerine aitti. Çünkü Rasûl-i Ekrem, onlarla arazi ve hurmalarının yarısı kendilerine kalmak üzere anlaşma yapmıştı. Hz. Ömer, onların arazi

⁶⁶⁷ Her ne sebeple olursa olsun, bize intikal etmemiş olan bu üçüncü vasiyetin ne olabileceği konusunda da ulema çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz: 1- Kur'an'a sarılmaktır. 2- Bunun Usame b. Zeyd kumandasında düşman üzerine gönderilmesi planlandığı halde henüz gönderilmemiş olan ordunun hazırlanarak gönderilmesiyle ilgilidir. 3- "Ey Allah'ım kabrimi ibadetgâh yaptırma! Peygamberlerinin kabrini mescid haline getiren ümmete Allah'ın gazabı şiddetli olur." sözüyle ilgili olabileceği, namaz ve kölelere iyi muamele ile ilgili de olabilir. Müşriklerin Arap Yarımadası'ndan çıkarılması olayın mekânsal ve fikhî boyutu kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bkz. İyâd, *İkmâl*, IV, 216; Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 93-94; Aynî, *'Umdetu'l-Kârî*, XIV, 299; XVIII, 62; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 194-198.

⁶⁶⁸ İyâd, *İkmâl*, V, 382-3.

⁶⁶⁹ Mâlik, *Câmi'*, 17.

⁶⁷⁰ Mâlik, *Câmi'*, 18; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VII, 186, h.no: 2763; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, XI, 350, h.no: 18751.

ve bahçelerinin bedelini altın, gümüş, deve, urgan ve semer olarak verip onları Fedek'ten sürdürdü.⁶⁷¹

İbn Ebî Şeybe>Umde>Ubeydullah>Nâfi'>İbn Ömer>Hz. Ömer şöyle dedi: "Ticaret mallarını satmaları için Yahudi ve Hristiyanlara üç günden fazla müsaade etmeyiniz ve Arap Yarımadası'nda iki din bir arada olmaz."⁶⁷²

Çalışmamızda Hz. Ömer'den konuyla ilgili Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve İbn Abbâs'tan gelen iki farklı rivayet değerlendirilecektir. Hadislerin yorumu diyebileceğimiz İmam Mâlik'in İbn Şihâb ve Ömer b. Abdilazîz'den aktarmış olduğu *mursel* rivayetlerin tarihî veriler ışığında değerlendirmesini yapacağız. Konuyla ilgili daha başka rivayetler de mevcut ⁶⁷³ ancak çalışmamızın sınırlarını aşmamak için bu rivayetlerle yetineceğiz. Ele aldığımız rivayetler ve tarihî veriler ışığında bir kanaate ulaşabileceğimizi umuyoruz. Cezîratu'l-Arab'ın sınırlarının tespiti ve sürgün edilen din mensuplarıyla ilgili ana hatlarıyla tarihi bilgiler aktarıldıktan sonra rivayetimizin muhtemel vurûd sebebinin ne olduğu hakkında değerlendirme yapılacaktır. Aktarılan rivayetlerin tahririnde belirtildiği üzere, İmam Mâlik'in *mursel* olarak aktardığı rivayetler dışında diğerlerinde sened açısından her hangi bir sıhhat problemi görülmemektedir.

1-Cezîratu'l-Arab

Hadisimizin anahtar kelimelerinden olan Cezîratu'l-Arab, genel olarak Kızıldeniz, Arap Körfezi, Hint Okyanusu'nun bulunduğu ve kuzeyden Şam ve Irak

⁶⁷¹ Mâlik, *Câmi'*, 19; Ebû Dâvûd, *Harâc*, 28, h. no: 3034.

⁶⁷² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 468, h.no: 32992.

⁶⁷³ Ali b. Ebû Talib'den gelen rivayet: "*Ey Ali! Benden sonra şayet idareci olacak olursan, Necranlıları Arap Yarımadası'ndan çıkart.*" Ahmed b. Hanbel, II, 89, h.no: 660; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 57, h. no: 9994; Ummu Seleme'den gelen rivayet: "*Yahudileri Arap Yarımadası'ndan çıkarın.*" Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXII, 265, h. no: 560. Her iki rivayetin mevsukiyetlerinde problem olduğu için ve konu olarak da ele aldığımız rivayetler bunları kapsadığından bunları değerlendirme dışı bıraktık.

bölgelerini de içine alan coğrafyadır. Güneyden kuzeye Aden'in en ucundan Irak topraklarına kadar, batıdan doğuya ise Cidde ve Kızıldeniz sahillerinden Şam topraklarına kadar olan bölge şeklinde tümünden bir coğrafik çerçeve çizilmiştir.⁶⁷⁴ Rivayetler çerçevesinde bölgeye bakan bazı alimler daha dar bir anlamda kullanmışlardır. Örneğin: İmam Mâlik'e göre: Mekke, Medine, Yemâme ve Yemen'den ibarettir."⁶⁷⁵ İmam Şâfi'ye göre ise hadiste zikredilen Arap Yarımadası'ndan maksat, hepsi değil bir kısımdır, o da Hicaz bölgesidir ki; Mekke, Medine ve Yemâme'dir.⁶⁷⁶ Şâfiî Yemen'i bu kapsamdan çıkarmıştır. Cezîratu'l-Arab'dan müşriklerin çıkarılmasıyla⁶⁷⁷ ilgili rivayete baktığımızda Buhârî'nin aktardığına göre Ya'kûb b. Muhammed bunun hakkında Muğîre b. Abdірrahmân'a sordum, o da bunun Mekke, Medine, Yemâme, Yemen ve Tihâme'nin evveli el-Arc olduğunu, hadisle birlikte zikretmiştir.⁶⁷⁸ Ebû Dâvûd da, Sa'îd b. Abdilaziz'e dayandırarak dedi ki: "Arap Yarımadası (bir taraftan) Vadiu'l-Kura ile Yemen'in sonuna, diğer taraftan da Irak sınırından denize kadar uzanan yerlerin arasındır.⁶⁷⁹ Bu mekânla ilgili daha başka bilgiler de sunulmuştur.⁶⁸⁰

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Cezîratu'l-Arab'dan kast edilen yerin nereleri kapsadığında bir ittifak söz konusu değildir. Mekânın sınırları hakkında görüş ayrılığının olması hadis üzerinde farklı kanaatlerin oluşmasına neden olabilir. Nitekim şârih ve fakihlerin bu mekân için farklı kanaate sahip olmaları, rivayetlerin değerlendirilmesinde de kendisini göstermektedir.

⁶⁷⁴ Bkz. Aynî, 'Umdetu'l-Kârî, XIV, 299.

⁶⁷⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 93; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 98.

⁶⁷⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 93.

⁶⁷⁷ Buhârî, *Cizye*, 6, h. no: 3168; Muslim, *Vasiyye*, 20, h.no: 1637.

⁶⁷⁸ Buhârî, *Cihad*, 175, h. no: 3053.

⁶⁷⁹ Ebû Dâvûd, *Harâc*, 28, h. no: 3030.

⁶⁸⁰ Bkz. İyâd, *İkmâl*, IV, 216; Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 93; Aynî, 'Umdetu'l-Kârî, XIV, 299.

2-Tarihî Kaynaklarda Gayr-i Müslimlerin Arap Yarımadası'ndan Sürgün Edilmeleri

a-Yahudiler

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesiyle başlayan Yahudilerle ilişkiler, Medine sözleşmesiyle aktif bir birliktelik haline gelmiştir. Rasûlullah'ın Medine'de ileri gelen kişi, grup ve etnik unsurlarla yaptığı sözleşmede Yahudi olduğu bilinen Benû

Kaynuka,⁶⁸¹ Benû Nadîr,⁶⁸² Benû Kurayza⁶⁸³ ve Benû ‘Arîd’in⁶⁸⁴ yanı sıra daha başka Yahudi kabileleri de vardı.⁶⁸⁵ Çeşitli ihanetleri sonucunda Benû Kaynuka, Benû Nadîr ve

⁶⁸¹ Müslümanlarla yaptıkları antlaşma hükümlerine aykırı hareket eden ilk Yahudi kabilesi Kaynukaoğulları olmuştur. Benû Kaynuka, Bedir Savaşı’ndan sonra Müslümanların elde ettikleri başarıyı Kureyşlilerin savaş tekniğini bilmemelerine bağlamıştır. Kaynukaoğulları çarşısında alışveriş yapan Müslüman bir kadına bir grup Yahudi’nin tacizde bulunması üzerine bir Müslümanın müdahale etmesiyle çıkan arbedede olayın müsebbiplerinden bir Yahudi öldürülmüş bir sahabi de şehit edilmişti. Bu olaya çok üzülen Hz. Peygamber Kaynukaoğullarından Medine Sözleşmesi’ne sadık kalmalarını istemişse de Yahudiler antlaşmayı bozduklarını açıklayarak savaşa hazırlandılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber hicretin ikinci yılında kalelerine çekilen Kaynuka Yahudilerini on beş gün kuşatma altında tuttu. Medine Yahudilerinin en güçlü ve cesur olanları Kaynukalı Yahudileri Allah’ın (cc.) kalplerine korku salmasıyla ümitsizliğe kapılıp Allah Rasûlü hükmüne boyun eğeceklerini bildirerek teslim oldular. Hz. Peygamber onları bağışlayıp, Medine’den çıkmalarına izin verince mallarını ve silahlarını bırakarak Şam bölgesine yerleştiler. Bkz. Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö.207/822), *Kitabu’l-Meğâzî*, I-III, thk. Marsden Jones, Dâru’l- A’lamî, Beyrut 1409/1989, I, 176-180; İbn Hişâm, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, II, 47-49; İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, II, 22-23.

⁶⁸² Hicretten sonra Medine’den sürülen ikinci Yahudi kabilesi olan Benû Nadîr, Yahudiler arasında en kalabalık grubunu oluşturuyordu. Müslümanlarla Yahudiler arasında mevcut olan antlaşmaya göre taraflardan birinin ceza diyeti ortaklaşa ödenecekti. Uhud Savaşı’ndan sonra Hz. Peygamber’in gönderdiği yetmiş öğretmen Bi’r-i Maûne’de şehit edilmişti. İçlerinden sağ kurtulan Amr b. Umeyye ise dönüş yolunda yanlışlıkla Müslümanlarla aralarında anlaşma bulunan Âmiroğullarından iki kişiyi öldürmüştü. Rasûlullah, antlaşmaya dayanarak Nadiroğullarının da diyete katılmasını istemek üzere bizzat onların mahallesine gitti. Nadîr Yahudileri başlangıçta diyete ortak olacaklarını bildirdiler. Ancak Hz. Peygamber arkadaşlarıyla bir duvarın dibinde gölgelenirken üzerine bir taş yuvarlayarak onu öldürmeyi planladılar. Vahiy yoluyla Yahudilerin bu girişiminden haberdar olan Rasûl-i Ekrem oradan ayrıldı. Vâkidî, *Kitabu’l-Meğâzî*, I, 363-379. Hz. Peygamber bu suikast girişimi üzerine Muhammed b. Mesleme’yi elçi olarak gönderip on gün içinde Medine’yi terk etmelerini istedi. Bir taraftan da savaş hazırlıklarına başladı. Benû Nadîr önce şehri terk etmeye karar verdiyse de münafıklardan Abdullah b. Ubey’in kendilerine söz vermiş olduğu yardıma inanarak bundan vazgeçtiler. Bunun üzerine hicretin IV. yılında Nadiroğullarının kalelerini kuşatan Hz. Peygamber,

Benû Kurayza'ya cezalar uygulandığı tarihî bir gerçektir.⁶⁸⁶ Benû Kaynuka ve Benû Nadîr'in Medine'den sürülmesi, Benû Kurayza'nın ise farklı bir cezaya tabi tutulmasından sonra⁶⁸⁷ Medine'de kalan diğer Yahudiler, Müslümanlar aleyhindeki her türlü siyasal etkinlikten vazgeçerek sadece ticaret yapmakla yetinmişlerdir. Hiçbir zaman da Rasûlullah'ın huzuruna gelip şikâyet ya da kendilerini acındırma durumuna

onları önce antlaşmaya davet etti. Ancak Yahudiler bunu kabul etmeyince kuşatma on beş gün sürdü. Herhangi bir yardımın gelmemesi üzerine Medine'den çıkmaya razı oldular. Yapılan antlaşma gereğince savaş malzemeleri hariç, develere yükleyebildikleri mallarını ve ailelerini alarak Hayber'e gittiler. Bkz. İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II, 190-195; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, II, 43-44.

⁶⁸³ Kurayza Yahudileri de Hendek Savaşı'nda müşriklere destek vererek Müslümanları şehrin savunmasında yalnız bıraktıkları gibi kadın ve çocukların olduğu bölgeye saldırıda bulunmuşlardı. Onların bu ihanetiyle Müslümanlar çok zor durumda kalmıştı. Hz. Peygamber hicretin V. yılında Hendek Savaşı'nın ardından Kurayzaoğullarını kuşatma altına aldı. Kalelerine çekilerek Müslümanları tahrik eden Benû Kurayza, kuşatmanın uzaması üzerine zor durumda kalarak çözüm arayışı içerisine girdiler. Eski müttefikleri olan Sa'd b. Muaz'ın vereceği karara razı olmak şartıyla teslim oldular. Sa'd, Tevrat'ın hükmüne göre karar verilmesini istedi. Hz. Muhammed (sas.) bu kararı onayladı. Karar gereği, yetişkin erkeklerin savaş suçu dolayısıyla öldürülmesine, kadınların ve çocukların esir alınmasına, malların ise ganimet statüsünde değerlendirilmesi şeklinde uygulandı. Bkz. Vâkidî, *Kitabu'l-Meğâzî*, I, 363-379; İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II, 243-245; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, II, 57-59.

⁶⁸⁴ Hz. Peygamber'in Benû 'Arîd Yahudilerine her hasat döneminde beş vesk arpa ve elli vesk de hurma verilmesini emreden bir ferman metni bulunmaktadır. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I, 213.

⁶⁸⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 573.

⁶⁸⁶ Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, II, 22-23, 43-44, 57-59.

⁶⁸⁷ İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre: Benû Nadîr ile Kurayza Yahudileri Allah Rasûlü ile harp ettiklerinden Rasûlullah Benû Nadîr'i sürgün etmiştir. Kurayza'yı ise serbest bırakmıştır. Nihayet bundan sonra Kurayza da harp edince artık onların erkeklerini öldürmüş, kadınları ile çocuklarını ve mallarını Müslümanlar arasında taksim etmiştir. Yalnız bazıları Rasûlullah'a iltihak etmişler. O da kendilerine eman vermiş ve Müslüman olmuşlardır. Muslim, *Cihâd*, 62, h. no: 1766.

düşmemişlerdir. Buna karşılık Rasûlullah da onlara karşı gayet anlayışlı ve şefkatle davranmış, hatta onlara her yıl sürekli ihsan ve hediyelerde bulunacak kadar müsamaha göstermiştir.⁶⁸⁸ Medine dışındaki Yahudilerden olan Hayber ise uzun bir kuşatmadan sonra fethedildi. Fetih sonucunda Hz. Peygamber önce halkın tamamının canını bağışlayarak yanlarına hiçbir şey almadan kalelerini terk etmelerine izin verdi.⁶⁸⁹ Sonra kararını yumuşatarak arazilerinin işletilmesi, ürünlerinin yarısının Müslümanlara verilmesi kaydıyla Yahudilerin Hayber’de kalmasına izin verdi.⁶⁹⁰ Hayber Kalesi düşünce Fedek Yahudileri de cizye ödeme karşılığında barış istediler. Hz. Peygamber, Hayber’in fethinden dönerken Yahudi yerleşim merkezi olan Vadi’l-Kur’a ve Teyma Yahudileri ile cizye ödemek şartıyla anlaştı.⁶⁹¹ Böylece Hayber’de uygulanan bu yöntemden sonra, sürgün cezası yerine cizye ödeme seçeneği hâkim bir uygulama haline gelmiştir.

İlerleyen zaman içinde Abdullah b. Sehl, Hayber’de öldürüldü ve onun durumu Hz. Peygamber’e bildirildi. Yakınları diyet talebinde bulundular, Rasûlullah da Yahudilerden diyet ödemelerini istedi. Ancak Yahudiler bu öldürülme işinden haberleri olmadığına dair yemin ederek Sehl’in kanının dökülmesinden berî olduklarını Rasûl-i

⁶⁸⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 589.

⁶⁸⁹ Ebû Dâvûd, *Harâc*, 24, h. no: 3006.

⁶⁹⁰ Abdullah b. Ömer’den (demiştir ki:) Hayber fethedilince, Yahudiler, Rasûlullah’tan Hayber topraklarından çıkacak mahsulün yarısının kendilerinin olması şartıyla kendilerini orada bırakmasını istediler. Rasûlullah da: *"Sizi bu şartla; orada dilediğimiz zamana kadar bırakıyorum."* buyurdu. Konuyla ilgili Ebû Dâvûd, *Kitâbu’l-Harâc*’ın, Hayber topraklarının hükmü ile ilgili babda ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Ayrıca Bkz. Vâkidî, *Kitabu’l-Meğâzî*, II, 328-338.

⁶⁹¹ Bkz. Belâzurî, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö.279/892), *Futûhul-Buldân*, Dâru Mektebeti’l-Hilâl, Beyrut 1988, 33-44.

Ekrem'e bildirdiler. Hz. Peygamber de yüz deveyi Abdullah b. Sehl'in ailesine diyet olarak ödedi.⁶⁹²

Hz. Ömer döneminde, Abdullah b. Ömer ve beraberinde Zubeyr b. Avvam, Mikdad b. Amr ve Sa'îd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl Hayber halkıyla aralarındaki anlaşmayı denetlemek için Hayber'e gittiler. Abdullah b. Ömer bir evin damında uyurken onu damdan attılar ve onun iki eli kırıldı. Bu olay üzerine Hz. Ömer, Medine'de ashâbı bir araya getirerek şöyle dedi: "Biz Hayberlilerle dilediğimiz vakit onları çıkarmak üzere anlaşmıştık. Daha önce ensardan birini katlettikleri gibi şimdi de Abdullah b. Ömer'e saldırdılar. Onlardan başka bize düşman kesilen bir kimse tanımıyoruz. Kimin Hayber'de malı varsa alsın. Zira ben, Yahudileri oradan sürgün edeceğim." ⁶⁹³

Sehl'in öldürülmesi ve Hz. Peygamber döneminde meydana gelmiş daha başka faili meçhul cinayetlerden⁶⁹⁴ sonra Yahudilerin Hz. Ömer döneminde de bir denetim esnasında Abdullah b. Ömer'e suikast düzenlemiş olmaları, bardağı taşıran son damla olmuştur. Hz. Ömer ashâbı toplayarak bu konudaki kararını ilan etmiştir.

b-Hristiyanlar

İslam'ın Hristiyanlarla olan ilişkisi Mekke döneminde başlamıştır. İlk vahiyden sonra Hz. Peygamber'in kendisiyle görüşüp yaşadığı şeyleri anlattığı Varaka b. Nevfel'in Hristiyanlıkla alakasının olduğu bilinmektedir. Yine ilk hicret yeri olan Habeşistan'ın halkı ve idarecileri Hristiyan'dı. Rasûlullah'ın Taif yolculuğu dönüşünde Hristiyan asıllı Ninovalı Addas Müslüman olmuştu. Ayrıca Müslümanların Sasani'ye karşı Hristiyan olan Bizans'ın kazanmasını arzulamış olmaları bu din mensuplarıyla ilişkilerinin ilk adımları olarak sayılabilir.

⁶⁹² Bkz. İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II, 355.

⁶⁹³ İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II, 357; Belâzurî, *Futûhul-Buldân*, s. 37-38.

⁶⁹⁴ Bkz. İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II, 354-355.

Hristiyanlarla ilk olumsuz ilişkiler, Hz. Peygamber'in Haris b. Umeyr'i Bizans'a bağlı Busra valisine İslam'a davet mektubu vermek için göndermesi ve elçi Mûte'ye varınca Bizans'ın bir diğer valisi Şurahbil b. Amr el-Gassânî tarafından yakalanıp öldürülmesiyle başlamıştır. Bu olayın tetiklediği ilk savaş Mûte olmuş ve ardından bir yıl sonra da Tebük Seferi gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, Halid b. Velid'i Tebük Seferi esnasında buraya yakın bir mevkide bulunan Dûmetu'l-Cendel'deki Hristiyan Kinde kabilesi üzerine bir birlik ile gönderdi. Sonuçta Kinde ve bölge sakini diğer Araplar, cizye ödemek şartıyla Müslümanların hâkimiyetine girdiler.⁶⁹⁵

Mekke'nin fethinden sonra İslam'a davet mektuplarından biri de Necranlı Hristiyanlara gönderilmişti. Necranlıların başkanı, kendi naibi Abdulmesîh ve kervan başkanı el-Eylem'in idaresinde yirmi dördü eşraftan olan altmış kişilik bir heyeti Medine'ye gönderdi. Kaynaklarımız bu konuda oldukça ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bir ikindi vakti şehre ulaşan Necran heyeti, namazı henüz ikame etmiş olan Allah Rasûlü'nün bulunduğu Mescid-i Nebî'ye girdiler. Kendi ibadetlerini gerçekleştirmek üzere doğuya yönelen heyeti, bazı sahabiler engellemek istedi. Hz. Peygamber: *"Onları rahat bırakın"* dedi. Onlar da doğuya yönelerek ibadetlerini yaptılar. Bu heyetle Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi gibi bazı dini konularda tartışma yaşandı. Mubâhele ayetinin⁶⁹⁶ inişinden sonra heyet kendi aralarında istişare ederek dinlerinde kalmak kaydıyla İslam'ın hâkimiyetini tanıdıklarına dair bir anlaşma yaptılar.⁶⁹⁷ Ehl-i kitaptan İslam Devleti'nin

⁶⁹⁵ Bkz. Vâkidî, *Kitabu'l-Meğâzî*, III, 1025-1030.

"Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dâhil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim." 3/Âl-i İmrân Sûresi, 61.

⁶⁹⁷ Bkz. İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I, 573-578; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I, 267; Belâzurî, *Futûhul-Buldân*, s. 71-73; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, IV, 176, h.no: 3906; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, II, 192-193; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, II, 695-696.

tebaası olarak cizye vergisini ilk ödeyenler Necranlılar olmuştur. Daha sonra Tebük Seferi'nde Eyle ve Ezruh halkı da cizye verdi.⁶⁹⁸ Sonra Rasûlullah Halid b. Velid'i Dûmetu'l-Cendel'e gönderdi, onların reisini esir aldı ve cizye vermeleri karşılığında onlarla antlaşma yaptı. Ayrıca Hz. Peygamber, halkı Mecusi olan Bahreyn'den de cizye kabul etti.⁶⁹⁹

Necran heyeti Rasûlullah ile barış görüşmelerini tamamladıktan sonra ülkesine döndü fakat çok geçmeden başkanları ve âkibleri tekrar Medîne'ye gelerek Hz. Peygamber'in huzurunda, İslam'ı kabul ettiklerini açıkladılar. Bu gelişlerinde Rasûl-i Ekrem onları Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir etti. Bu esnada Hz. Peygamber Necran halkına yeni bir vesika yazdırdı. Rasûl-i Ekrem vefat edinceye kadar bu hal böyle devam etti. Hz. Ebû Bekir, vefatına yakın onlara bir vasiyetname bıraktı. Hz. Ömer de Necranlılar faiz işiyle iştigal edince onları Irak taraflarına sürgüne yolladı.⁷⁰⁰ Hz. Ömer'in Necranlıları sürgüne göndermesinin başka nedenleri de kaynaklarda zikredilmiştir. Yapılan anlaşmaya uymamalarının yanı sıra Necranlıların sayısı kırk bine ulaştı ve kendi aralarında bir husumet oluştu. Onlardan bir grup da Hz. Ömer'den kendi istekleriyle Necran'dan çıkarılmayı talep etti. Hz. Ömer oradaki Müslümanların güvenliğinden de endişelenince menkul ve gayri menkul mallarının bedellerini kendilerine ödeyerek, onları Irak taraflarına gönderdi.⁷⁰¹ Ancak, anlaşıldığı kadarıyla Necran vadisindeki bütün Hristiyanlar bu göç hareketine zorlanmamıştır. Bu zorunlu iskân uygulaması sadece faiz

⁶⁹⁸ Ebu Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Bağdâdî (ö.224/839), *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Ebû Enes Seyyid b. Receb, I-II, Dâru'l-Fadîle, Riyad 1428/2007, I, 82; Belâzurî, *Futûhul-Buldân*, s. 75.

⁶⁹⁹ Ebu Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, I, 82.

⁷⁰⁰ Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtul-Kubrâ*, I, 268; Belâzurî, *Futûhul-Buldân*, s. 73.

⁷⁰¹ Bkz. Belâzurî, *Futûhul-Buldân*, s. 73-74.

alıp verme suçu işleyenlere uygulanmıştır. Zira tarihi kaynaklar, hicretten sonra üçüncü yüzyılda bile Necran’da hâlâ Hıristiyanların bulunduğundan bahsetmektedir.⁷⁰²

Necranla ilgili bir başka husus da Necranlıların Esved el-Ansî’ye⁷⁰³ destek vermeleridir. Hicrî XI. yılda Rasûl-i Ekrem’in Vedâ haccı dönüşü rahatsızlığını fırsat bilip, kendisine “Rahmânu’l-Yemen” sıfatını vererek peygamber olduğu iddiasıyla ortaya çıkan Esved el-Ansî, Necran bölgesinden topladığı kişilerden meydana getirdiği kuvvetleriyle San’a üzerine yürüdü. Hz. Peygamber'den vefatına yakın bu tür sözlerin vârid olmasında Necranlıların bu isyana katkıda bulunmalarının⁷⁰⁴ etkili olduğu söylenebilir.

⁷⁰² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 624.

⁷⁰³ Rasûlullah sağlığında peygamberlik iddia eden Esved el-Ansî, Vedâ haccı dönüşünde Rasûlullah’ın hastalandığını haber alınca özellikle mensubu bulunduğu Yemen’deki Ans ve Mezhic kabilelerinin desteğini sağlayarak peygamberlik iddiası ile ortaya çıktı. Necran yöresinden topladığı 600 - 700 atlıdan oluşan kuvvetleriyle San’a üzerine yürüyen Esved kendisine karşı koyan Şehr b. Bâzân’ı öldürerek bölgeye hâkim oldu. el-Ansî, ortaya çıktıktan yirmi beş gün sonra San’a’ya, birkaç ay içinde de Yemen’in hemen hemen tamamına hâkim oldu. Rasûlullah onu İslamiyet’e davet etmek için Cerîr b. Abdillâh el-Becelî’yi gönderdi, fakat olumsuz cevap aldı. Rasûl-i Ekrem bölgedeki valilerine ve eşrafa el-Ansî’nin her ne suretle olursa olsun ortadan kaldırılması için mektuplar yolladı. Bölgenin ileri gelenlerinden Kays b. Mekşûh, Fîrûz, Cuşeyş ve Dâzeveyh, kendi safında gördükleri Esved’e suikast tertip etme konusunda anlaştılar. Kocasını öldürüp kendisini zorla nikâhladığı için Esved’den nefret eden Şehr b. Bâzân’ın hanımı Âzâd’ın da yardımıyla bir gece yarısı girdikleri evinde Esved’i öldürdüler. Durumu öğrenince kaçmak isteyen Esved taraftarlarıyla Müslümanlar arasında silahlı mücadele olduysa da sonunda güvenlik yeniden sağlandı ve İslam valileri eski görevlerine döndüler. Esved’in Hz. Peygamber’in vefatından beş gün önce 8 Rebîulevvel 11 (3 Haziran 632) tarihinde öldürüldüğü kaydedilmektedir. Bkz. Belâzurî, *Futûhul-Buldân*, s. 109-111; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III, 14-19; Algün, Hüseyin, *Esved el-Ansî*, DİA., İstanbul 1995, XI, 440-441.

⁷⁰⁴ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Târîhu’t-Taberî*, I-XI, Dâru’t-Turâs, Beyrut 1387, III, 228-238.

3-Değerlendirme

Çalışmamıza esas teşkil ettiğimiz Hz. Ömer'den rivayet edilen Yahudi ve Hristiyanların Arap Yarımadası'ndan çıkarılması rivayeti ile birlikte benzer konuyu ihtiva eden Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve İbn Abbâs hadisleri ele alınmıştır. İlgili rivayetlerin metinlerini incelediğimizde genel olarak gayr-i müslimlerin yani Yahudiler, Hristiyanlar ve Müşriklerin Arap Yarımadası'ndan çıkarılmasını ifade ettiklerini görmekteyiz.

Hadisin söylendiği zamanla alakalı olarak Hz. Ömer hadisinin bazı tariklerinde 'inşallah şayet yaşarsam' bilgisi, Ebû Ubeyde hadisinin senedinde ise 'Rasûlullah'ın son söylediği şeyler arasında' bilgisi bulunmaktadır. Abdullah b. Abbas da Rasûlullah'ın vefatı zamanında üç şey vasiyet ettiğini söylemektedir. Rivayetler hadisin vurûd zamanının Hz. Peygamber'in vefatı öncesine tekabül ettiğini göstermektedir.

Hadislerde zikredilen mekânlar; Ceziratu'l-Arab, Hicaz ve Necran'dır. Ceziratu'l-Arab'dan kastın hangi sınırları kapsadığı hususunda yukarıda aktardığımız bilgilerde de görüldüğü gibi ittifak yoktur. Genelin söylenip özel olanın vurgulandığını ve bu vurgulanan yerlerin Mekke ve Medine olduğunu söyleyebiliriz. Yani bütün söylenip parça kast edilmiş olabilir.

Mevzumuzu teşkil eden hadislerde; Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin Arap Yarımadası'ndan çıkarılmaları, orada Müslümanlardan başka kimsenin bırakılmaması, kısaca Arap Yarımadası'nın gayr-i müslimlerden temizlenmesi konusu işlenmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in uyguladığı bazı sürgünler olmuşsa da, Yahudi ve Hristiyanların tamamen çıkarılma teşebbüsü söz konusu olmamıştır. Bu sürgünler dönemin özel şartlarına bağlı olarak kendi tarihsel bağlamı içerisinde anlaşılmıştır.

Rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda bir sorun görünmemektedir. Ancak karşımıza şu problem çıkmaktadır ki; bu da şayet hadisi lafzi manasıyla anlarsak Hz. Peygamber'in bizatihi kendi uygulamalarıyla çeliştiğini söyleyebiliriz. Zira Rasûl-i Ekrem, kendisiyle görüşmek amacıyla Medine'ye gelen Necran heyetini mescidde kabul

etmiş ve ibadetlerini yerine getirirken onları yalnız bırakmış, bir anlamda gayr-i müslim tebaya nasıl davranılacağına örneğini göstermiştir. Yine Allah Rasûlü Hayber'in fethinden sonra vefatına kadar dört yıla yakın Hayberlilerle anlaşmalı bir şekilde yaşamıştır. Tarihî veriler çerçevesinde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Hz. Peygamber sırf dininden dolayı kimseyi Arap Yarımadası'ndan kovmamıştır. Yahudi, Hristiyan ve müşriklerden herhangi bir zümreyi tümünden sürgüne gönderme talebinin Hz. Peygamber'in kendi hayatıyla tenakuzu barındırdığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Bütün bir siret-i Nebî ortadayken tümünden bir milleti yok etme veya yerinden ederek mağdur etmenin risâlet göreviyle de bağdaştığını söyleyemeyiz. Belki de Kur'an'ın vurguladığı, "Yahudi ve Hristiyanların dinlerine tabii olmadıkça senden razı olmazlar" ayetindeki⁷⁰⁵ gibi Hz. Peygamber de bu din mensuplarına karşı dikkatli olunması gerekliliğini ortaya koymuş ve teyakkuz halinde olunması gerektiğini vurgulamıştır.

Rivayetler ışığında bu bölgenin Hicaz olduğu kast edilmiştir. O da buradaki kutsal mekânların muhafazasına matuf duygusal bir yaklaşım olabilir. Zira kâfirlerin çıkarılmasının Mescid-i Harâm için olduğu, diğer yerler için böyle bir yasak olmadığı ortadadır. Gayr-i müslimlerin yarımadadan tümünden atılmaları söz konusu değildir. Belki de bunların güç, kuvvet ve otorite olarak kabul edilmeleri mümkün değildir. Fert olarak Hicaz bölgesinde seyahatte bulunmalarına hiçbir idareci itiraz etmemiştir. Necranlıların mescide girip ibadetlerini yapmaları örneğinde olduğu gibi gayr-i müslimlerin mescidlere girmelerine dahi bir engelleme söz konusu değildir. Müşriklerin Mescid-i Harâm'a

⁷⁰⁵ 2/Bakara, 120.

girmelerinin yasaklanması ise ayet-i kerime ile sabit olup⁷⁰⁶ müşriklerin Kâbe'yi çıplak tavaf etmelerinden kaynaklanan bir durumdur.⁷⁰⁷

Rivayetlerin sahih olması söz konusu durumun vaki olduğu anlamına gelmez. Zira konuyla ilgili rivayetlerin tümüne bakıldığında hadislerin vurûd zamanı Rasûlullah'ın ölümüne yakın, son demleri olduğu görülmektedir. Kimilerine göre vasiyet kimilerine göre de temenni olarak algılanabilecek bu bilgiler, İslam tarihi içerisinde bütünsel olarak hangi din olursa olsun mensuplarının Arap Yarımadası'ndan atılması söz konusu değildir. Hadis-i şerifler kimi zaman ideal olanı, kimi zaman da temenni olanı ifade edebilir. Bazı hususlarda tarihî veriler daha reeldir. Tarihî veriler hayatın içinden alınmış vakıaları zikretmelerindendir ki bir konuda daha doğru bir yargıya ulaşmak için bundan istifade edilmesi elzemdir.

Hiz. Peygamber'in bir şeyi temenni etmesi onun kesin olarak meydana geldiği/geleceği anlamına gelmez. Bu minval üzere çokça rivayet vardır. Örneğin hadiste geçtiği gibi "Cemaati bırakıp da namaza gelmeyen erkeklerin evlerini üstlerine

⁷⁰⁶ "Ey inananlar müşrikler ancak ve ancak necistirler. Artık bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar." 9/Tevbe, 28.

⁷⁰⁷ Bu konuda farklı yaklaşımlar vardır: İmam Azam'a göre, zimmi olan gayr-i müslimlerin Mescid-i Harâm'a girmelerinde bir beis yoktur. Çünkü Rasûlullah Sakif heyetini kendi mescidinde misafir etmiştir. Hâlbuki bunlar kâfir idiler. Ayet-i kerime müşriklerin, Müslümanlar kendi hükümleri altına alarak istilâ suretiyle Mescid-i Harâm'a giremeyeceklerine hami olunmuştur. Zira evvelce Mescid-i Harâm'a onlar bakarlardı. Mekke'nin fethinden sonra böyle bir şey kalmadı. Yahut ayet müşriklerin Cahiliye devrinde olduğu gibi Kabe'yi çıplak tavaf etmelerine müsaade edilmemesi manasına hamlolunur. İmam Şâfiî ile ona muvafakat edenler, kâfirlerin katiyen Mekke'ye giremeyeceklerine kaildirler. Şayet gizlice girerlerse çıkarılmaları vacip olur. Hatta orada ölürlerse, cesetleri çürümedikçe oradan çıkarılırlar. Bkz. İyâd, *İkmâl*, V, 382-383; Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 94; Aynî, *'Umdetu'l-Kârî*, XIV, 300.

yakıvermeyi içimden geçirdim”⁷⁰⁸ ifadesi aynen burada olduğu gibi olayın vahametini göstermesi açısından değerlendirilmelidir. Konunun önemine dikkat çekmek olduğunu düşünüyoruz. Bu rivayetler terğib ve terhib çerçevesinde anlaşılması gerekir. Ahkâmla bir ilgisi yoktur.

Din özgürlüğü çerçevesinde olaya bakıldığında Hz. Peygamber döneminde Yahudi ve Hıristiyanlarla diyaloga girilmiş, onlarla tartışmalar yaşanmış, onlar ikna edilmeye çalışılmıştır. Sonunda dine girmeyi kabul etmeyenlerin siyaseten cizye vererek İslam’ın üstünlüğünü kabul ettikleri takdirde dinlerini değiştirme hususunda herhangi bir zorlama yaşanmamıştır. Hz. Ebû Bekir döneminde irtidat edenlere karşı sert bir tavır içinde olunmasının sebebi, devlete karşı bir kalkışmanın sonucudur. Dinden dönmenin cevabı değil, siyaseten verilmiş bir cevaptır. Zira söz konusu dönemde Arap Yarımadası’nın farklı yerlerinde gayr-i müslimler vardı ancak belli yerlerdekilere karşı savaş açılmıştır. Hz. Ömer’in Necran’dan bazı Hıristiyanları sürgüne göndermesi de onların yapmış olduğu antlaşmaya bağlı kalmamalarından ileri gelmektedir. Yahudilerin kısa tarihçesinde de bilindiği gibi sürgüne gönderilmeleri ihanetleri sonucunda olmuştur.

Mâlik, “Arap Yarımadası’nda iki dinin bir arada bulunamaz” rivayetini aktardıktan sonra İbn Şihâb’ın Ömer b. Hattab bu hadisi araştırdı ve buyruğu kesin olarak

⁷⁰⁸ Ebû Hureyre'nin rivayet ettiğine göre: Rasûlullah bir namazda bazı kimseleri görememiş bunun üzerine şöyle buyurmuştur: *"Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun, içimden öyle geçti ki, birçok odun toplanmasını emredebim. Odunlar yığılsın. Sonra namaz için ezan okunmasını emredip okunsun. Sonra birine emredebim de o insanlara imam olsun. Sonra o cemaati bırakayım da namaza gelmeyen erkeklerin üzerine gidip evlerini üstlerine yakıvereyim ve yine nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, onların herhangi biri (burada) semiz etli bir kemik parçası yahut iki tane güzel paça bulacağını bilseydi, muhakkak yatsı namazına gelip hazır bulunurdu."* Buhârî, Ezân, 29, h. no: 644; Muslim, Mesâcid, 251, h. no: 651.

anlayınca, Hayber'den Yahudileri çıkarıp sürdü⁷⁰⁹kanaatine ulaşması doğru değildir. Zira bu doğru ve genel bir yargı olsaydı yarımada'nın her yerinde bu uygulamanın olması gerekirdi. Sadece Hayber ve Necranla ilgili bir sürgünün söz konusu olması ki bunun kendi içinde bazı özel durumlardan kaynaklandığını ve her iki bölgeyle ilgili kararın farklı gerekçelere dayanarak verildiğini tarihî verileri aktarırken açıkladık. İbn Şihâb ve İmam Mâlik'in, Hz. Ömer bu rivayete binaen Yahudileri Arap Yarımadası'ndan çıkardığını söylemeleri sadece bir yorumdur.

Peygamber Efendimiz'in vefatı sırasında en son söylediği sözleri içinde olduğu kabul edilen bu sözün hikmeti, İslam dininin merkezi olan bu mekânlarda, din düşmanlarının bulunması, İslam hâkimiyetine bir gölge düşürebiliyor olmasıdır. İslam âleminin kalbinden fitneyi defetmek için azami gayretin sarf edilmesi gerektiği vurgulanmış ve İslam'ın kutsallarının korunmasına dikkat çekilmiştir.

Hadisin sebab-i vurûdu için tarihî veriler ışığında bizde oluşan kanaat şudur: Benû Kaynuka ve Benû Nadir'in Medine'den çıkarılmaları her birinin antlaşmaları bozmaları ve yaptıkları şeyler sebebiyle olmuştur. Ardından Benû Kurayza'nın cezalandırılması da onların büyük ihanetleri (ki Hendek Savaşı'nın da baş aktörü olmuştu) sebebiyledir. Bu kabilelere uygulanan cezalar, Hz. Peygamber'de asla tereddüt meydana getirmemiştir. Yahudi kabilelerin ihanetleri, Hayber'de Sehl'in öldürülmesi ve daha başka faili meçhul cinayetlerin⁷¹⁰ yanı sıra Hz. Peygamber'in vefatına yakın Necranlıların Esvedu'l-Ansi'nin isyanına müdahil olmaları ve onlara çanak tutmalarının da rivayetin en büyük sebebi olduğunu söyleyebiliriz. Rasûlullah'ın yaptığı her anlaşma, bütün iyi niyetli girişimlerinin ihanetle sonuçlanması ahir ömründe sert bir üslup içerisine girmesine neden olmuş olabilir. Ancak söz konusu dinlere mensup olanların hepsi değil bu din

⁷⁰⁹ Mâlik, *Câmi'*, 18; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VII, 186, h.no: 2763; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, XI, 350, h.no: 18751.

⁷¹⁰ Bkz. İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II, 354-355.

mensuplarından olup ayet-i kerimenin (5/Mâide, 33) “Allah ve Rasûlü’ne karşı savaşılanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acımadan) öldürülmeleri, ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir” çerçevesine dâhil olanlara uygulandığını düşünmekteyiz.

Özet olarak; Allah Rasûlü hayatı boyunca hiçbir topluma karşı bütünsel yok etme girişiminde bulunmamıştır. Ancak Müslümanların dikkatli ve uyanık olmaları adına, kendisinin bütün hüsnü niyetine rağmen ömrünün sonlarında yaşadığı ihanetler sonucunda İslam’ın doğduğu beldelerden fitneyi yok etmek için oldukça sert bir üslupla bu rivayeti irad ettiğini söyleyebiliriz.

B) Müslümanlar Üç Şeyde Ortaktır

المسلمون شركاء في ثلاث: في الكأ، والماء، والنار

"Müslümanlar şu üç şeyde ortaktırlar: Ot, su ve ateş"

Muhacirlerden biri>Ebû Hidâş>Hazîr b. Osmân>Sevr eş-Şâmî>Vekî' ...

Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî'nin bu senedle aktardığı, sahabi ravisi mechul olan bu hadisin tahrirlerinde isnadının sahih olduğu aktarılmıştır.⁷¹¹ İbn Abdilberr (ö.463/1071) muhacirlerden mechul ravinin Abdullah b. Amr b. As olduğunu ifade etmektedir.⁷¹²

⁷¹¹ Ebû Dâvûd, *Buyû'*, 62, h. no: 3477; Ahmed b. Hanbel, XXXVIII, 174, h. no: 23081; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 7, h.no: 23194; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VI, 248, h. no: 11832.

⁷¹² İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî (ö.463/1071) *el-İstî'âb fî M'arifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Daru'l-Cîl, Beyrut 1412/1992, IV, 1645.

Bu rivayetin şahidi İbn Mâce'nin İbn Abbâs'tan aktardığına göre Rasûlullah şöyle buyurdu: “Müslümanlar üç şeyde ortaktırlar: Suda, otta ve ateşte. Bunların bedeli de haramdır.” Ebû Sa'îd, sudan maksadın akarsu olduğunu ifade etti.⁷¹³

İbn Abbâs>Mucâhid>Avvâm b. Havşeb>Abdullah b. Hirâş>Abdullah b. Sa'îd... Seneddeki Abdullah b. Hirâş *munkeru'l-hadis* olduğundan hadisi *zayıf* kabul edilmiştir.⁷¹⁴

Kur'an-ı Kerim'de bu üç temel varlığın; ot, su ve ateşin yaratıcısının ve sahibinin Allah olduğu, bunların yaratıcının uhdesinde olduğu ve Allah'ın kudretinin tasdik edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁷¹⁵ Ayrıca Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki her şeyi insanlar ve diğer canlıların yararlanması için yarattığı vurgulanmıştır.⁷¹⁶

Ebû Hureyre'den aktardığına göre Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: “Üç şey vardır ki vermemezlik edilmez: Su, ot ve ateş.”⁷¹⁷

Kur'an-ı Kerim'in kendilerine işaret ettiği ve hadislerde de Müslümanlar tarafından ortak olarak kullanılması gereken ve engellenmesi yasak olan üç nimet ot, su ve ateştir. Bu üç noktaya neden vurgu yapılmıştır? Bunların özel, yerel veya evrensel boyutu var mıdır? Ortak olmanın boyutu nedir? Ortak olmanın şartları ve sınırları var

⁷¹³ İbn Mâce, *Ruhûn*, 16, h.no: 2472; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 80, h. no: 11105.

⁷¹⁴ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *et-Târîhu'l-Evsat*, thk. Mahmûd İbrahim Zayid, I-II, Mektebetu't-Turâs, Kahire 1397/1977, II, 179; İbn Adiyy, *el-Kâmil*, V, 365.

⁷¹⁵ “Şimdi bana, ektiğinizi haber verin. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz? Dileseydik onu kuru bir çöp yapardık da şaşar kalırdınız. Doğrusu borç altına girdik. Daha doğrusu, biz yoksul kaldık (derdiniz). Ya içtiğiniz suya ne dersiniz? Buluttan onu siz mi indirdiniz, yoksa indiren biz miyiz? Dileseydik onu tuzlu yapardık. Şükretmeniz gerekmez mi? Söyleyin şimdi bana, tutuşturmakta olduğunuz atesi. Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz? Biz onu bir ibret ve çölden gelip geçenlerin istifadesi için yarattık.” 56/Vakıa, 63-73.

⁷¹⁶ “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı.” 2/Bakara, 29; “Allah, yeri canlılar için yaratmıştır.” 55/Rahmân, 10; “(Bütün bunlar) sizi ve hayvanlarınızı yararlandırmak içindir.” 80/Abese, 32.

⁷¹⁷ İbn Mâce, *Ruhûn*, 16, h.no: 2473.

mıdır? Yani her fert her ateşte, suda ve otta ortak mıdır? Bunların insanlık için ne denli önemli olduğu vurgulanıyor olabilir mi? Hz. Peygamber kamu malı sayılabilecek ve onsuz yapılamayacak şeylerin varlığına mı işaret etmiştir? Bu üç unsuru sahipsiz kabul edip özel mülk sayabilir miyiz? Bunların kullanılması, mülkiyet edinilmesi mümkün müdür? Mümkünse özel şartları var mıdır? Herhangi birinin ot, su ve ateş gibi tabii ihtiyaçlardan birini veya birkaçını engelleme yetkisi var mıdır, varsa da bu hak kime aittir? Rivayet genel prensipler zikrediyor olabilir ancak hadisin söylenmesinin özel bir nedeni var mıdır?

Öncelikle benzer konuları ele alan rivayetlerin bir kısmını zikrederek vurgulanmak istenen ortak olgunun ne olduğunu anlamayı ve ardından da tarihî verilerin yardımıyla vurûd sebebini tespit etmeyi amaçlamaktayız. Konuyu şu başlıklar altında ele alacağız: Sahipsiz yerlerin ihyası, kamu malı, rivayetin ana unsurları, rivayetlerarası değerlendirme ve sonuç.

1-Sahipsiz Yerlerin İhyası ve Kamu Malı

Ölü yer, imar edilmemiş harap haldeki sahipsiz yerdir. Bu tür yerlerin ihya edilmesi, bayındır ve imar hale getirilmesi demektir. Ölü bir yeri bayındır hale getirmek; yerine göre sulamak, ekmek, nadas etmek, dikmek veya üzerine bina yapmak şeklinde olabilir. Sahipsiz yerleri mamur hale getiren kimsenin oraya sahip olmasıyla ilgili deliller şöyledir: Sa'îd b. Zeyd'din naklettiğine göre, Rasûlullah: *"Kim sahipsiz işlenmeyen ölü bir araziye ekip dikerek o toprağı canlandırırsa o toprak onundur. Zalim bir damar için hak yoktur."* buyurdu.⁷¹⁸

Urve, Hz. Âişe yoluyla Hz. Peygamber'in, her kim, hiçbir kimseye ait olmayan bir araziye imar ederse işte o kimse (bu yere) daha hak sahibidir şeklinde buyurmuş

⁷¹⁸ Tirmizî, *Ahkâm*, 38, h. no: 1378; Ebû Dâvûd, *Harâc*, 37, h. no: 3073.

olduğunu ve ardından da Hz. Ömer'in halifeliği döneminde bu hükümle hükmettiğini söylemiştir.⁷¹⁹

Buhârî, ölü bir araziye diriltip imar eden kimse babında şu bilgileri aktarmaktadır: Ali b. Ebî Tâlib, Kûfe'ye geldiğinde harap ve metruk Kûfe toprağının ihyasını, ölü araziye diriltme esasını uygulayarak sağlamıştır. Hz. Ömer de: "Her kim ölü bir araziye diriltip imar ederse, onun mülkiyeti kendisine aittir." demiştir. Hz. Ömer, benzer başka bir sözü de Hz. Peygamber'e ref ediyor. Ömer ve Amr b. Avf: "Her kim ölü bir toprağı diriltirse ona malik olur." sözünü Hz. Peygamber'den rivayet ediyorlar. Amr b. Avf'ın rivayetinde ise "Sahibinin izni olmaksızın toprağını fuzuli olarak diriltmek isteyen zalimin, o toprakta tasarruf hakkı yoktur." ziyade bilgi vardır.⁷²⁰

Câbir b. Abdillâh'ın aktardığına göre, Hz. Peygamber: *"Kim sahipsiz işlenmeyen ölü bir toprağı ekip canlandırır o toprak parçası onundur."* buyurmuştur.⁷²¹

Bu hadisle ilgili Hattâbî: Bir araziye sürmekle veya etrafını çevirmekle ya da sulamakla orası ihya edilmiş olur. Bu hususta devlet reisinden izin almaya da ihtiyaç yoktur. Hadisin lafızları bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bununla beraber hangi zaman ve mekânda olursa olsun hadis, ihya işini gerçekleştiren bir kimsenin o araziye sahip olacağını ifade etmektedir. İlim ehlinin çoğunluğunun görüşü de budur. İmam Ebû Hanîfe'ye göre, "bir araziye ihya eden kimsenin oraya sahip olabilmesi için devlet reisinden izin alması şarttır." Ancak Ebû Hanîfe'nin iki öğrencisi bu konuda ona muhalefet etmişlerdir. Onlar da cumhur ulema gibi düşünmektedirler. Hadiste geçen zalim damardan kasıt, başkasının arazisine izinsiz bir şeyler dikmektir. Diken kişiye

⁷¹⁹ Buhârî, *Muzara'a*, 15, h. no: 2335; Ahmed b. Hanbel, XLI, 376, h.no: 24883.

⁷²⁰ Buhârî, *Muzara'a*, 15.

⁷²¹ Tirmizî, *Ahkâm*, 38, h. no: 1379; Ebû Dâvûd, *Harâc*, 37, h. no: 3074; Dârimî, *Buyû'*, 65, h. no: 2649; Ahmed b. Hanbel, XXII, 170, h.no: 14269.

bunların sökülmesi emredilir. Ancak arazi sahibi buna rıza gösterirse sökülmekten vazgeçilir.⁷²²

Rivayetlerin beyanına göre her kim ölü bir araziyi imar ederse oraya sahip olur. Ekilip biçilmeyen kimsenin ilgilenmediği çorak araziler ölü olarak nitelendirilir. Onları münbit hale getirmek, tekrar hayata kavuşturmak gibidir ki buna ihya denilmiştir. İnsanın yaşam alanı dışında kalan, meskûn mahalden uzak, kimsenin ilgi duymadığı yerleri ekonomik bir değer olarak ortaya koyan kişi, oraya sahip olmayı hak eder. Bu tür ihya işini yapmaya özendirme söz konusudur. Bu yapılan iş, atıl olan kaynakların ekonomik olarak değerlendirilmesine yardım eder.

Sahipsiz toprak ile ot, su ve ateş arasında benzer ve ayrı olan noktalar nelerdir? Bu iki durumu aynı çerçevede değerlendirebilir miyiz? Bu unsurlar arasındaki ortak nokta, sahipsiz olmalarıdır. Ayrıldıkları husus ise ölü toprağın hiçbir faydasının olmadığı ancak mamur hale getirilmek suretiyle faydalı olacağıdır. Diğer taraftan insanlığın ortak değerleri olan hayvanların yaşamlarını sürdürdüğü otlaklar, canlıların hayat kaynağı olan su ve yakacak odunlar doğada kendiliğinden var olup hiçbir çaba harcanmadan insanoğlunun istifadesine hazır haldedirler. Yine sahipsiz toprak mamur hale getirilirse özel mülk haline gelebilir. Ancak ot, su ve ateş aynı değildir. Bunlar ortak kullanım içindir ve özel mülk haline getirilmeksizin istifade edilir ve başkalarının da bunlardan faydalanmasına engel olunamaz.

İnsanların ortak değeri olan ve herkesin tasarrufunda bulunan mallar vardır ki bunlardan herkes istifade eder. Hadiste yer alan üç nesne, toplumun vazgeçemeyeceği ve onsuz yapamayacağı temel ihtiyaçlardır. Bu ürünler temel ihtiyaç olduğundan kamu malı sayılır. Kamu mülkiyeti kapsamına giren mallar, hadiste belirtildiği üzere ferdin tek başına sahip olmasının yasaklandığı ve toplumun ortak kullanımına sunulan mallardır.

⁷²² Hattâbî, *Meâlimu's-Sunen*, III, 46-47.

Aynı zamanda bu rivayet kamu malını işgal edenlere bir ihtar niteliğindedir. Nitekim Cahiliye devrinde bir reis, bir yeri kendisine tahsis ederek başkalarını orada hayvan otlatmaktan menetmek istediğinde yüksek bir yerden köpek havlatırmış. Köpeğin sesi nerelere kadar varırsa o yerler onun otlağı sayılır, başkaları orada hayvan otlatamazmış fakat kendisi başkalarına ait istediği yerde hayvan otlatabiliyormuş. İşte İslam bu insafsızca hareketi de iptal etmiş, otlak hakkını yalnız Allah ve Rasûlü'ne tanımıştır.⁷²³ Zira Rasûlullah "لَا جَمِىَ إِلَّا لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ" buyurarak koruma altına almanın (hima)⁷²⁴ yalnızca Allah ve Rasûlü'ne ait olduğunu belirtmiştir. Buhârî; Hz. Peygamber'in en-Nakî' mevkiini koru edindiği ve Ömer b. Hattâb'ın da es-Seref ile er-Rebeze mıntıklarını koru edindiği haberinin kendilerine ulaştığını bildirmiştir.⁷²⁵ Kamu malını Allah ve Rasûlü'nün yanı sıra devlet reisi de devletin maslahatı için ve yine devlet işleri ile ilgili hususlarda koruma alanları oluşturabilir. Bu koruma alanları, kamuya ait malı özel mal haline getirme meselesi değildir. Tamamen devletin savaş, zekât veya başka sebepler için yetiştirilen hayvanlarına beslenebileceği bir alan tahsis etmektir.

Cahiliye döneminde yapılan bu haksızlığın tekrarlanmaması için kamunun ortak malı olan bu alanları Allah ve Rasûlü kendi uhdesine almış ve bunların korunması hukukî temellere oturtulmuştur. Örneğin Osmanlı Devleti'nde yürürlüğe konulan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye kanununda "mubah olan ve olmayan şeyler beyanındandır" denilerek 1234. maddesi: "Su, ot ve ateş mubahtır. Nâs bu üç şeyde şürekâdır." şeklinde kanuni bir

⁷²³ Hattâbî, *Meâlimu's-Sunen*, III, 49.

⁷²⁴ Himâ: Korunan yer, demektir ve mubahın zıddıdır. Burada ondan murat, yalnız devlete ait hayvanları otlatmak için korunan hususî bir yerde halkın hayvan otlatmasını hükümet reisinin menetmesidir. Davudoğlu, *Selâmet Yolları*, III, 175.

⁷²⁵ Buhârî, *Musakât*, 12, h. no: 2370; Ebû Dâvûd, *Hurûc*, 39, h. no: 3083.

temele oturtulmuştur. Aynı maddenin devamında da konuyla ilgili birçok madde zikredilmiştir.⁷²⁶

2-Rivayetin Temel Unsurları

İslam hukukunda ot, su ve ateşin Müslümanlar arasında ortak olduğu hususu, bazı ihtilaflarla birlikte oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Konunun ayrıntılı hususlarında mezhepler arasında görüş ayrılığı olsa da bunların insanlığın ortak malı olduğu ve bunlardan istifade etmekten kimsenin mahrum edilemeyeceği İslam alimleri tarafından vurgulanmıştır. Konu usûl alimlerin de çok farklı çerçevede ele alınmış ve farklı kategorilere ayrılmıştır. Örneğin Şâtîbî, bu hususta ihtiyaçtan fazla olan su ve ot gibi şeylerin satımının yasaklanmasının tahsîniyyât⁷²⁷ kabilinden şeyler olduğunu ifade etmiştir.⁷²⁸ İnsanlığın ortak değerlerini korumak, kollamak ve başkasını bundan mahrum

⁷²⁶ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye kanununda bu üç unsurun bütün sınırları, ölü arzının ihyası, faydalanma ölçüsü, mülk edinmedeki kriterler 46 maddede şu başlıklar altında zikredilmiştir: “Mubah olup olmayan şeyler beyanındadır, mubah olan şeylerin keyfiyyet-i istimlâki beyanındadır, mubah olan şeylerin ahkâm-ı umûmiyyesi beyanındadır, hakk-ı şîrb ve şefe beyanındadır ve ihyâ-i mevât hakkındadır.”

⁷²⁷ Tahsîniyyât: Üstün ahlak anlayışına uygun bir davranış göstermeyi, sağduyu sahiplerinin hoş karşılamayacağı nahoş hallerden uzaklaşmayı temine yönelik şeylerdir. Bunlar üstün ahlâk anlayışının gerektirdiği şeylerdir. Tahsîniyyât da, zarûriyyât ve hâciyyâtın geçerli bulunduğu sahalarda söz konusu olmaktadır: İbâdetlerde necasetin giderilmesi, avret yerlerinin örtülmesi, güzel elbiselerin giyilmesi, nafîle ibâdetlerle, gönüllü yapılan sadaka ve benzeri şeylerle Allah’a yaklaşılmaya çalışılması gibi şeyler tahsîniyyât türündendir. Beşeri davranışlarda (âdât) yeme ve içme kuralları, pis ve iğrenç şeyleri yeme ve içmeden uzak durma, israf ve pıhtıktan kaçınma gibi şeyler örnek olarak zikredilebilir. Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II, 22.

⁷²⁸ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II, 23.

etmemek gerekir. Bu köklü unsurların ölçülü ve dengeli kullanılması esastır. Bu ortak değerler hakkında birçok kaynakta ziyadesiyle bilgi mevcuttur.⁷²⁹

a-Ot (Kele’)

Kele’: Yaş olsun kuru olsun ot demektir. Bu kelimeden kasıt kimsenin mülkiyetinde olmayan arazilerde bulunan⁷³⁰ ve herkesin ortak kullandığı otlardır. Buralar halka ait olduğundan kimse buralardaki otları kendi mülkiyetine alarak haczedemez. İnsanların hayvanlarını götüğü bu yerlerin haczedilmesi ve özel mal haline getirilmesine, hiçbir hukuki merci müsaade etmemiştir.

Cahiliye ehli, kendilerinden biri gazaya çıktığında koyunlarını götmek için bir parça yeri koruma altına alır, başkalarını da bundan engellerdi. İslam ile birlikte Hz. Peygamber bu uygulamayı kaldırdı.⁷³¹ Rasûl-i Ekrem bu âdeti ortadan kaldırmak için birçok savaşta aynı hususu tekrarlamıştır. Bundan olsa gerek bu durum fukaha arasında ittifak edilen bir husus olmuştur.

b-Su

Bundan kasıt yağmur, çeşme ve nehirdir. Bahsedilen su havuzda, depoda veya kapta sahiplenilmemiş ve ihtiyaç fazlası olan sudur. Bunu o mekânda yaşayan insanlar ortak kullanabilir. Hadisteki sudan maksat da bir kişinin kendi çabasıyla meydana getirdiği, kanal ve arklar kazmak suretiyle elde ettiği ya da kendisine ait kaplarda,

⁷²⁹ Geniş bilgi için bkz. İtr, Nureddîn, *Buluğu’l-Merâm Şerhi*, trc. Komisyon (Ahmed Efe, Fatih Muhammed Albayrak, Ahmed Hamdi Yıldırım, Nureddin Yıldız), I-IV, Tahlil Yay., İstanbul 2015, III, 207-210; Davudoğlu, *Selâmet Yolları*, III, 173-176, 181-182; Akyüz, Hüseyin, *Ot, Su ve Ateşin Ortak Kullanımı İle İlgili Bir Hadisin Güncel ve Evrensel Değeri*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, IV, I, 2015, s. 232-244.

⁷³⁰ Munâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, VI, 271, h. no: 9212.

⁷³¹ Hattâbî, *Meâlimu’s-Sunen*, III, 129.

havuzlarda, depolarda ve benzeri özel yerlerde toplamak suretiyle sahip olduğu sular dışında kalanlardır.

Sularla ilgili birçok husus vurgulanmış ve bu yolda yapılan faaliyetlerden övgüyle söz edilmiştir. Bununla beraber su ile ilgili en ince hususlarda uyarılar da yapılmıştır. Bu uyarılardan bir iki tanesi şöyledir: Hz. Peygamber ihtiyaç fazlası suyu men etmenin büyük bir sorumsuzluk olduğunu zira Allah'ın (cc.) kıyamet gününde kendileriyle konuşmayacağı, onları temize çıkarmayacağı ve kendileri için müthiş bir azap hazırladığını bildirdiği üç sınıftan birinin yol üzerinde fazla bir suyu bulunan ve onu yolcudan men eden kimse⁷³² olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Rasûl-i Ekrem başka bir rivayette suyun fazlasının satılmasını da yasaklamıştır.⁷³³

İslam medeniyetinin suya verdiği önem, çalışmamızın boyutunu aşan bir husustur. Sadaka-i cariye'nin önemli izdüşümü; sebiller, şadırvanlar, kuyular ve çeşmelerin yapımının altında yatan en büyük etken Rasûl-i Ekrem'in konuyla ilgili tavsiyeleridir.⁷³⁴ Allah suyu insanların ve hayvanların kullanımı için müşterek yaratmış, onların hepsinin içeceği kılmıştır.

⁷³² Buhârî, *Ahkâm*, 48, h. no: 7212; Ebû Dâvûd, *Buyû'*, 62, h. no: 3474.

⁷³³ Muslim, *Musâkât*, 34, h.no: 1565; Ebû Dâvûd, *Buyû'*, 63, h. no: 3478; Nesâî, *Buyû'*, 89, h. no: 4663.

⁷³⁴ Beş yıllık Medine yaşantımda dikkatimi en çok çeken şeylerden biri de suyun dağıtımındaki gayretler olmuştur. Dükkân kapılarının yanı başında soğuk su sebilleri, büyüğünden küçüğüne tüm mescidlerde sularla dolu buzdolapları, sıcaktan bunaldığınız ve hiç tahmin edemeyeceğiniz bir yerde elinize su şişesini tutuşturan hatta almanız için yalvarırcasına ısrar eden hayır sahipleri ve belediyenin bütün şehre suyu parasız sunması... Tüm bunlar, Allah Rasûlü'nün konuya vurgu yapmasının bir yansımasıdır.

c-Ateş

Kişinin dağda sahipsiz odunlarla yaktığı ateştir veya bundan kasıt kamu malı olan ve kimseye ait olmayıp insanların odun tedarik ettiği yerdir. Hatta çakmak taşı gibi kendisinden ateş çıkan taştır diyen alimler bile olmuştur.⁷³⁵

Ateşten kastın odun mu, ateşin aydınlığı mı, çakmak taşı mı, odunun pişirdiği ekmek mi olduğu konusunda alimler ihtilaf etmişlerdir.⁷³⁶ Hadiste Müslümanların ortak olduğu husus, kimsenin uhdesinde olmayan bu nesnelerin kullanımıyla ilgilidir. Başkalarının bundan yararlanmasına ve aydınlanmasına engel olunmaz. Ancak kendine ait odunlarla yaktıysa başkasına vermeyebilir.

Herkes her suda, ateşte ve otta ortak değildir. Ortaklık bazı kayıtlarla sınırlıdır. İbnu'l-Humâm, *Hidâye* şerhinde şöyle demektedir: "Ateşteki ortaklıktan maksat onunla ısınmak ve elbise kurutmaktır. Yani bir adam ateş yakarsa herkesin onunla ısınmaya hakkı vardır. Ama ondan bir parça almak isterse sahibinin izni olmadan bunu yapamaz. Suda ortaklıktan maksat da; içmek, hayvan sulamak, kuyu, havuz ve nehirlerden su almaktır. Ota gelince; her Müslümanın bir kimsenin arazisinde bile olsa otu toplamaya hakkı vardır. Ancak tarla sahibi tarlasına girilmesine engel olabilir. Bu durumda da ot isteyen; benim senin tarlanda ot toplama hakkım var. Ya izin ver gireyim ya da sen otu toplayıp ya da suyu doldurup bana" ver, diyebilir. Bu bir adamın elbisesinin başka birinin avlusuna düşmesine benzer. Ya elbise sahibinin girip elbisesini avludan almasına izin verilmeli ya da kendisi elbiseyi alıp sahibine iade etmelidir. Fakat bir şahıs suyu kaba doldurmuş veya otu yolup toplamışsa ona sahip olur. Dolayısıyla satabilir. Bu hüküm, ot kendi kendine bittiği takdirdedir. Ama kişi otu sularsa ve onu yetiştirmek için yer hazırlar

⁷³⁵ Bkz. Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, VI, 271, h. no: 9212; Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî (ö. 1250/1834), *Neylu'l-Evtâr*, thk. 'Usâmuddîn Sabâbetî, I-VIII, Dâru'l-Hadîs, Mısır 1413/1993, V, 366.

⁷³⁶ İbn Raslân, Şihâbuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Husayn b. Ali (ö. 844/1441) *Şerhu Sunen-i Ebî Dâvûd*, I-XX, Dâru'l-Felâh, Mısır 1437/2016, XIV, 411.

da ot biterse o otu satmak caizdir(başkasının hakkı yoktur). Çünkü kişi ona sahip olmuştur. "Ebu Hanîfe ve Zufer Arasındaki İhtilâflar" adındaki kitapta da şöyle denilmiştir: Eğer ot, tarla sahibinin emeği ile bitmişse satışı caizdir. Aynı şekilde eğer bir kimse tarlasının etrafını çevirir ve ot yetiştirmesi için hazırlar ve orada kamış biterse bu kamış onun mülkü olur. Tarla sahibi toplamadan önce tarlasında çıkan mantarı satamaz. İbnu'l-Humâm; Kudûri'nin, "Bir kimse tarlasında biten otu, -tarlasını sulamış bile olsa- satamaz. Çünkü tarlaya su salmak, otu ele geçirmek değildir" dediğini, fakat alimlerin çoğunun önceki görüşü (sulamakla ota sahip olunacağı görüşü) benimsediklerini söyler.⁷³⁷

3-Rivayetler Arası Genel Değerlendirme

Toplumun temel dayanağı sayılan şeyler, genel olarak insanların temel ihtiyaçları kapsamına giren her tür maldır. Hadis-i şerifte dönemin şartları göz önünde bulundurularak su, mera ve ateş hususunda Müslümanların ortak olduğu vurgulanmıştır. Konuyla ilgili bir hayli rivayet mevcuttur. Bunların bazıları sıhhat açısından problemlidir, bazılarının ise sıhhatinde bir problem yoktur.

Bu hadislerin genel üslubundan bunların mutlak olduklarını rahatlıkla anlayabiliriz. Ancak bu mutlaklığı sınırlandıran başka rivayetlerin de var olduğunu unutmamak gerekir. Miktarı sınırsız madenler ise tamamıyla kamu mülkiyetidir. Hadisimiz, mezkûr üç şeyin hiç bir kimseye mahsus olamayacağının delilidir. Yalnız hükümetin yasakladığı yerler bundan müstesnadır.

Bazen bir rivayetin sebebi diğerinin sonucu olabileceğinden o rivayetin yasaklandığı görülmüştür. Biri diğerinden ayrılmayan bir parça da olabilir zira Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber buyurdu ki: "Sonuç otun

⁷³⁷ İbnu'l-Humâm, Kemaluddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sîvâsî (ö. 861/1458), *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut Tsz., VI, 418.

menedilmesine varacağı için suyun fazlası yasaklanmaz."⁷³⁸ Aynı hadis şu lâfızla da rivayet edilmiştir: *"Suyun fazlasını başkasından esirgemeyin, zira sonunda otu menetmiş olacaksınız."* Buhârî'nin bazı tariklerinde ise şu şekilde rivayet edilmektedir: *"Suyun fazlasını başkasından esirgemeyin, zira sonunda otun fazlasını menetmiş olacaksınız."*⁷³⁹ Muslim'in rivayeti de şöyledir: *"Dolayısıyla ot satılmış olacağı için, suyun fazlası satılamaz."*⁷⁴⁰ Birbirine yakın lafızlarla rivayet edilen bu hadislerden de anlaşıldığı gibi bir nesnenin yasaklanması diğerini etkileyebileceği için mevzu bahis olmuştur.

Hadiste men edilmesi yasak olan şeyler ot, su ve ateşle sınırlı değildir. Bununla beraber tuz ve başka nesneler de vardır. Bir rivayette Buheyse babasının şöyle söylediğini aktarmaktadır: "Babam Hz. Peygamber'den izin istedi. (Kendisine izin verilince) ona yaklaşmaya başladı. Sonra dedi ki: "Ey Allah'ın Peygamber'i! Menedilmesi helâl olmayan şey nedir?" Allah Rasûlü: "Su" dedi. (Babam tekrar): "Ey Allah'ın Peygamber'i! Menedilmesi helâl olmayan şey nedir?" diye sordu. Hz. Peygamber: "Tuz" dedi. (Babam üçüncü defa): "Ey Allah'ın Peygamber'i! Menedilmesi helâl olmayan şey nedir?" diye sordu. Rasûl-i Ekrem de buyurdu ki: *"Hayır yapman senin için hayırlı olandır."*⁷⁴¹

Bir başka rivayette de Hz. Âişe bir gün Rasûl-i Ekrem'e: Yâ Rasûlallah! Vermemezlik edilmesi helâl olmayan şey nedir? diye sordu. Hz. Peygamber: *"Su, tuz ve ateş"* diye cevap verdi. Âişe dedi ki ya Rasûlallah! Şu suyu (esirgememeyi) anladık. Peki, tuz ve ateşin durumu nedir? diye sordum. Rasûl-i Ekrem (bana hitaben): *"Ya Humeyra! Kim bir (parça) ateş verirse, o ateşin pişirdiği yemeğin tamamını sadaka etmiş gibi (sevap kazanmış) olur ve kim bir (parça) tuz verirse, o tuzun güzelleştirdiği*

⁷³⁸ Buhârî, *Musâkât*, 3, h.no: 2353; Muslim, *Musâkât*, 36, h.no: 1566; Ebû Dâvûd, *Buyû'*, 62, h. no: 3473.

⁷³⁹ Buhârî, *Musâkât*, 3, h.no: 2354.

⁷⁴⁰ Muslim, *Musâkât*, 38, h.no: 1566.

⁷⁴¹ Ebû Dâvûd, *Zekât*, 35, h. no: 1669; Dârimî, *Buyû'*, 70, h. no: 2655; Ahmed b. Hanbel, XXV, 293, h.no: 15945.

yemeğin tamamını sadaka etmiş gibi (sevap kazanmış) olur. Kim su bulunan yerde bir Müslümana bir içim su içirirse bir köleyi/câriyeyi azat etmiş gibi sevap kazanmış olur ve kim su bulunmayan yerde bir Müslümana bir içim su içirirse onu ihya etmiş gibi sevap sahibi olur."⁷⁴² Hadisin ravilerinden Ali b. Zeyd b. Cud'ân, *metrûk* ve *da'îf* olarak tanıtılmaktadır.⁷⁴³

Konumuzun bir başka boyutu da Müslümanların ortak olduğu bu üç hususun alınıp satılması meselesidir. İbn Mâce'nin İbn Abbâs'tan aktardığına göre; Rasûlullah Müslümanların su, ot ve ateşte ortak olduklarını ve bunların bedellerinin de haram olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁴ Alimlerin bu konu hakkındaki görüşlerine baktığımızda bir grubun su, ot ve ateşin hiçbir şekilde kimsenin özel mülkiyeti olamayacağı, bunların kesinlikle alınıp satılamayacağı veya başka bir şekilde insanların bunlardan men edilemeyeceği kaanatinde olduklarını görmekteyiz.

Diğer taraftan çalışmayı teşvik sadedinde gelen Buhârî'de iki farklı sahabiden peş peşe ve birbirine yakın lafızlarla aktarılan şu iki hadis arasında tenâkuz hali görülebilir mi? Zubeyr b. Avvam'dan: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Sizden birinizin bir takım ipler alıp da bir demet odun (toplayarak) alıp getirmesi ve bunu satması ve böylece Allah'ın o kulunun şerefini koruması, elbette insanlardan istemesinden hayırlıdır. İsteddiği de ya verilir, ya verilmez."*⁷⁴⁵ Diğer hadiste ise Ebû Hureyre şöyle rivayet etti: Rasûlullah şöyle buyurdu: *"Yemin ederim ki sizden birinizin dağdan sırtı üzerine bir demet odun toplaması, bir kimseden sadaka istemesinden elbette daha hayırlıdır. O istediği kimse de ya verir yahut da vermez."*⁷⁴⁶

⁷⁴² İbn Mâce, *Ruhûn*, 16, h.no: 2474; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VI, 349 h.no: 6592.

⁷⁴³ İbn Adiyy, *el-Kâmil*, VIII, 113; ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, I, 463.

⁷⁴⁴ İbn Mâce, *Ruhûn*, 16, h.no: 2472.

⁷⁴⁵ Buhârî, *Musâkât*, 14, h.no: 2373.

⁷⁴⁶ Buhârî, *Musâkât*, 14, h.no: 2374.

Kimsenin mülkünde olmayan şeylerden kazanç elde etmenin bir başka delili de hem Buhârî hem de Muslim'in Hz. Ali'den aktardığı uzunca bir rivayet mevcuttur. O da şudur: Hz. Ali, Rasûlullah ile beraber bulunduğum Bedir günü ganimetten yaşı kemale ermiş bir deveye nail oldum. Rasûlullah bana başka yaşlı bir deve daha verdi. Ben bir gün bu develerimi ensardan bir kimsenin kapısının yanında indirmiştım. Bunlara izhir otu⁷⁴⁷ yükleyip satmak ve parasıyla Fâtıma'nın düğün yemeği masrafına yardım sağlamak istiyordum....⁷⁴⁸ Hadisin başlığa uygunluk noktası, Hz. Ali'nin: "Ben bu develerin üzerine izhir otu yükleyip satmak istiyordum" demiş bulunmasıdır. Buhârî bu hadisi odun ve odun satışı babında zikrederek bunun caiz olduğuna işaret etmiştir. İmam Nevevî de hadisin şerhinde ot ve türü için elde etmeye ve cevazına örnek olarak sunmaktadır.⁷⁴⁹ Bu söz başlıkta zikredilen odun ve ot toplamının mubah olduğuna; bunları toplayanın bunların maliki olup satmak, hibe ve hediye etmek gibi tasarrufa hakkı bulunduğuna açıkça delalet eder. Bu hadis her insana kazanç kapısı açması yönünden önemlidir. Mal ve sermaye bulamayanlara iş ve kazanç kapısı açmak, insanın kabiliyetlerini zayi olup gitmekten korumak için yerleşim mekânlarından uzak, insanların dikkatini çekmeyen yerleri ekonomiye kazandırmak ve böylece doğal kaynakları ekonomiye katmak insanlar için önemli bir görevdir.

Bu iki grup rivayete sathî bir bakışla bakıldığında teâruz hali olduğu söylenebilir. Ancak rivayetlerin maksadı, irad sebebi ve illeti farklıdır. Farklı hususları öne çıkarmak için rivayet edilmişlerdir. Zira yasaklanan husus emek verilmeden doğada kendiliğinden

⁷⁴⁷ İzhir otu: Güzel kokulu başta Mekke olmak üzere Hicaz Bölgesinde yaygın olarak kendiliğinden vadi boylarında yetişen bir ottur. Evlerin tavanı, gölgelikte, kabre ölü gömüldükten sonra toprak atılmadan önce ölünün üstü bu otlarla örtülür. Ayrıca demircilerin ve kuyumcuların vaz geçemeyeceği bir ot türüdür. Hadislerdeki kullanımı için bakınız. Buhârî, *Cenâiz*, 76; *Buyû'*, 28.

⁷⁴⁸ Buhârî, *Musâkât*, 14, h.no: 2375; Muslim, *Eşribe*, 1, h.no: 1979.

⁷⁴⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, XIII, 143.

var olan şeylerin satılmasıdır. Hiçbir şey yapılmadan bir yeri çevreleyip satmak veya herhangi bir pınarın başına geçip gelen gidenen ücret talep etmek gibi durumlar haram kılınmıştır. Söz konusu şeylerin kaynağından koparılmadan ve emek sergilenmeden satılması yasaklanmıştır. Ancak su, ot ve ateşin emek sarf etmek suretiyle kaynağından irtibatını keserek elde edilen gelirlerin meşru olduğu ve hatta bunun tavsiye edildiğini rivayetlerden anlamaktayız.

Hadislerin vurûd sebeplerinin farklı olması, sonucunun da farklı olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu iki rivayet grubunu, aynı şartlarda değerlendirmek doğru olmaz. Cahiliye döneminde bazı güçlü şahısların herhangi bir gazaya çıktıklarında kendilerine bir takım yerleri çevirmek suretiyle başkasını engellemesi, hadisin vurûd sebebidir. Aynı şekilde hadisin bir sonraki dönemde de nasıl anlaşıldığı ve nasıl kullanıldığını göstermesi açısından bu bilgi önemlidir. Hadisin sebab-i zikri diyebileceğimiz Ebû Hidaş'ın aktardığı bilgiler de önem arz etmektedir. Ebû Hidaş'ın bildirdiğine göre: “Biz bir savaşta idik. Askerler bir yere konakladığında bir de ne görelim, bazı insanlar yolu kesmiş iplerini uzatmışlardı. (bundan kasıt kendi namına bir yerleri çevirip başkalarını bundan alıkoymaktır.) insanların yaptığı bu işi görünce subhanallah!”⁷⁵⁰ diyerek rivayeti aktarmıştır.⁷⁵¹ Diğer taraftan dilenen birine başkasının mülkü olmayan yerlerden ot ve odun gibi şeyleri toplayıp satarak geçimini sağlayabileceği bir yol gösterilmiştir.

⁷⁵⁰ Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr (ö. 807/1405), *Bağyetu'l-Bâhis an Zevâidi Musnedi'l-Hâris*, thk. Huseyn Ahmed Sâlih, I-II, Mekez Hidmetu's-Sunne ve's-Sîreti'n-Nebeviyye, Medine, 1413/1992, I, 508, h.no: 449; II, 653, h. no: 631.

⁷⁵¹ İbn Hâtîm'in aktardığı bu rivayet, Ebû Hidaş'ın sözü kendisi Hz. Peygamber'e ref ettiği için onun sahâbi olmadığından eleştiri konusu yapılmıştır. Ancak bizim kaynaklarını verdiğimiz rivayet ise sözün kaynağı Ebû Hidaş değil muhacirlerden biri denilerek merfû bir senedle zikredilmiştir. İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *el-İlel*, thk. Sa'd b. Abdillâh, Halid b. Abdurrahmân, I-VII, Mutâbiu'l-Hamîdî, yy. 1427/2006, III, 400-401, h.no: 965.

4-Sonuç

“Müslümanlar şu üç şeyde ortaklırlar: Ot, su ve ateş” Bu üç unsur kimsenin mülkü değilse insanlar onun kullanımında ortaklırlar. Hadisteki ortaklık, mülkiyet ortaklığı değil kullanım ortaklığıdır. Kaynağı sürekli olan ve kaynağından kopmayan mallar özel mülkiyete dâhil olamaz. Bunlar, kullanımı herkesçe mubah kabul edilen kamunun ortak mallarıdır. Bu malların kullanımında hiç kimse engellenemez. Ancak bunların fitratlarını bozma ve kullanım güvenilirliğini ortadan kaldırma durumunda kamu denetimini elinde bulunduran devlet tarafından buna sebep olan kişiler engellenir ve bundan mahrum edilir. Ayrıca Rasûl-i Ekrem’in dilenen birine yaptığı nasihatte dağdan sırtı üzerine bir demet odun toplaması ve bunu satmasının dilenmekten daha hayırlı olduğunu tavsiye etmesi, bunlardan kazanç elde edilebileceğini de göstermektedir.

Hadisin vurûd sebebi, savaş esnasında Rasûlullah’ın bu üç unsurun Müslümanların ortak malı olduğu ve bunun böyle kalması gerektiği vurgusunun amacı Cahiliye döneminde bir kişi sefere çıktığında koyunlarını otlatmak için kamuya ait bazı yerleri çevirip insanları buradan mahrum etme uygulamasının ortadan kaldırılmasıdır. Rivayette üç defa Hz. Peygamber ile birlikte savaşa katılan mechul sahabi, babası Amr b. As’tan önce Müslüman olan ve babasıyla birlikte hicretin VII. yılında Medine’ye giden Abdullah b. Amr’dır. Nitekim Ebû Hidaş’ın sebep-i zikr kabilinden bildirdiğine göre o, bir savaşta askerler bir yere konaklamak istediğinde o yerin bazıları tarafından ipler uzatılarak çevrelendiğini görmüştür. Buna binaen rivayeti aktarmış olması, hadisin münasebetinin net olarak bilindiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber’in ömrünün sonlarına doğru yapmış olduğu bu özel uyarının yanı sıra, bu üç unsurun insanlığın ortak değerleri olduğu, bunların kullanımında daha hassas olunması ve başkalarını da bundan alıkoyma cüretinin sergilenmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Yaptığımız hadis taramalarında dikkatimizi fazla çekmeyen bu üç unsur, kaynaklara bakıldıkça ve alimlerin bunlara verdiği mesaiyi de gördükçe konu daha da çok dikkatimizi celp etmiştir. Başta Kur'an-ı Kerim'in bunlara vurgusu, çalışmamıza esas olan hadis ve benzer konuları vurgulayan diğer rivayetler ardından da fıkıh kitaplarının ele aldığı bablar, şerh kaynaklarının konuyu oldukça ayrıntılı bir şekilde işlemesi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'de hadisin aynen kanun maddesi yapılması ve ardından da konuyla alakalı meseleler için kırk küsur madde zikredilmiş olması hayretlerimizi daha da artırmıştır. Bütün bu gayretler bu üç unsurun insan hayatındaki önemini gözler önüne sermesi açısından dikkate değer önem arz etmektedir.

Ortak olma hususuyla ilgili rivayetimizin daha doğru bir zeminde anlaşılması, konunun sınırlarını ve boyutunu daha doğru yorumlayabilmek için on dört rivayet daha aktardık ve aynı anda birbirleriyle alakalı hususlara değindik. Bir yandan ot, su ve ateşin Müslümanların ortak değeri olduğu ve bu değerlerin satılamayacağı ile ilgili rivayetleri aktarırken diğer taraftan da durumu iyi olmayanların bunları kaynağından alıp başka ortamlarda satabileceği ve ekonomiye katkı sağlayabileceğine işaret eden rivayetleri ele aldık.

Özet olarak hadisin vurûd sebebi; Cahiliye devrinde Arap şeriflerinin istedikleri yerleri zapt etmelerini, savaşa gidenlerin kendilerine yer tahsis etmelerini önlemek ve bu geleneklerini İslam dininde de sürdürmelerine engel olmak amacıyla Allah Rasûlü insanlığın ortak mirası olan bu üç unsurun muhafazasına vurgu yapmıştır. Her şeyi en iyi bilen Allah'tır.

C) İpek ve Altının Erkeklerle Haram Olması

«حُرِّمَ لِبَاسُ الْحَرِيرِ وَالذَّهَبِ عَلَى ذَكَوْرِ أُمَّتِي وَأَحِلَّ لِإِنَاثِهِمْ»

Ebû Musa el Eş‘ârî’nin rivayet ettiğine göre, Rasûlullah (sas.) şöyle buyurmuştur: *“İpek elbise giymek ve altın kullanmak ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helal kılınmıştır.”*⁷⁵²

Tirmizî hadisi naklettikten sonra sahabe-i kiramdan bu konuda hadis aktaranların isimlerini şöyle zikretmiştir: Ömer, Ali, Ukbe b. Âmir, Enes, Huzeyfe, Ummu Hanî, Abdullah b. Amr, İmrân b. Husayn, Abdullah b. Zubeyr, Câbir, Ebû Reyhan, İbn Ömer, Vasile b. Eskâ. Tirmizî, Ebû Musa hadisi için *hasen sahih* değerlendirmesinde bulunmuştur.⁷⁵³

Bu rivayet çerçevesinde, ‘ipek ve altının haram olması umumi bir yasak mı yoksa dönemsel mi, bunların yasaklanması ne zaman başlamıştır, yasaklanma illet ve hikmeti nedir, yasaklanma gerekçesi ve sınırı nedir, bunların ruhsat hali nedir ve aynı konuda başka rivayetler nasıl ele alınmaktadır’ sorularına yanıtlar verilmeye çalışılacaktır.

Çalışmamızda ilk önce ipek ve altını aynı anda yasaklayan rivayetleri zikredeceğiz daha sonra ipek ve altını ayrı ayrı yasaklayan rivayetleri ele alacağız. Bir de ipek ve altının caiz olan miktarını tespit etmeye çalışacağız.

Altın ve ipeğin yasaklanması, hadislerle olmuştur. Kur'an’da doğrudan erkeklerle ipek ve altının yasaklandığına dair herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Ancak dünya malına düşkünlük, dünya malı ile böbürlenme, lüks ve israfa kaçma gibi davranışlar ayetlerle kınanmıştır.⁷⁵⁴

⁷⁵² Tirmizî, *Libâs*,1, h. no: 1720; Nesâî, *Zînet*, 40, h.no: 5148; Ahmed b. Hanbel, XXXII, 259, h. no: 19503.

⁷⁵³ Tirmizî, *Libâs*,1, h. no: 1720.

⁷⁵⁴ Bkz. 3/Âl-i İmrân, 14; 102/Tekâsur, 1-2.

İpek ve altının erkeklere yasaklanma gerekçesinin daha net olarak ortaya konulması için konuyla ilgili başka rivayetlerin tespit edilip ele alınması önemlidir. İpek ve altının erkeğe yasalmasını ele alan bazı rivayetler.

Ali b. Ebî Talib'in naklettiğine göre Allah'ın Peygamber'i bir ipek (kumaş) alıp onu sağ eline bir de altın alıp onu da sol eline koydu. Sonra: "*Bu ikisi ümmetimin erkeklerine haramdır.*" buyurdu.⁷⁵⁵

Ukbe b. Âmir şöyle demiştir: Rasûlullah'a bir ipek ferrûc (kaftan) hediye edilmişti. O da kaftanı giydi, sonra içinde namaz kıldı. Allah Rasûlü namazdan çıktıktan sonra onu istemez gibi bir tavır içinde bedeninden şiddetle çıkardı. Sonra: "*Bu, muttakilere yaraşmaz!*" buyurdu.⁷⁵⁶

Berâ b. Âzib şöyle demiştir: Rasûl-i Ekrem bizlere yedi şeyi yapmamızı emretti, yedi şeyden de bizleri nehyetti. Bizlere hastayı ziyaret etmeyi, cenaze arkasından gitmeyi, aksırana dua etmeyi, davet edene icabet etmeyi, selamı yaymayı, zulme uğrayan kimseye yardım etmeyi, yemin edenin yeminini kabul edip isteğini yerine getirmeyi emretti. Allah Rasûlü, bizleri altın yüzük takmaktan, gümüş kap kullanmaktan, eyer ve semerler üzerine binicinin altına konulan içi pamuk veya yünle doldurulmuş ipekten veya atlastan yapılmış küçük minderler kullanmaktan, kassî denilen ince ve kalın ipek kumaşlar giymekten nehyetti.⁷⁵⁷

⁷⁵⁵ Ebû Dâvûd, *Libâs*, 12, h. no: 4057; İbn Mâce, *Libâs*, 19, h.no: 3595; Nesâî, *Zînet*, 40, h.no: 5144; Ahmed b. Hanbel, II, 250, h. no: 934.

⁷⁵⁶ Buhârî, *Libâs*, 12, h. no: 5801; Muslim, *Libâs*, 23, h. no: 2075; Nesâî, *Kıble*, 19, h.no: 770; Ahmed b. Hanbel, XXVIII, 577, h. no: 17343.

⁷⁵⁷ Buhârî, *Eşribe*, 28, h. no: 5635; Ebû Dâvûd, *Libâs*, 7, h. no: 4039.

Huzeyfe'nin rivayetinde ise Hz. Peygamber altın ve gümüş kaplardan yiyip içmekten, yine harîr ve dibâc denilen halis ipek kumaşları giymekten ve bunların üzerine oturmaktan bizleri nehyettiğini bildirmiştir.⁷⁵⁸

Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'nın rivayet ettiğine göre kendileri Medâin'de Huzeyfe'nin yanında bulunmuşlar. Huzeyfe su istemiş ve bir Mecusi gümüş bir bardakla su getirmiş. Bardağı onun elinin içine koyunca Huzeyfe bardağı içindeki su ile fırlatıp atmış ve: Ben seni bu bardakla su getirmekten birkaç defa sözle nehyetmiş olmayaydım, şimdi sana bu fiilî muameleyi yapmazdım, diyerek devam etmiştir: Lâkin ben Rasûl-i Ekrem'in şöyle dediğini işittim: *"Sizler harîr ve dibâc denilen kumaşlardan elbise giymeyiniz, altın ve gümüş kaplardan su içmeyiniz, bunların çanak ve tabakları içine konulan yemekleri de yemeyiniz. Çünkü bunlar dünyada onlara ait süs eşyalarıdır, ahirette de bizim ziynetlenme vasıtalarımız olacaktır."*⁷⁵⁹

İslam'da yasaklanan her şeyin kötü, çirkin veya zararlı olma zorunluluğu yoktur. Bu zorunluluğun olmaması beraberinde farklı değerlendirmeleri de getirmiştir. Rivayetlere bakıldığında bu iki nesnenin muttakilere yaraşmayan, dünyada gayr-i müslimlere ait süs eşyaları, ahirette de müminlerin süslenme vasıtaları olduğu vurgulanmıştır. Ancak konunun daha net olarak ortaya konulması için ipek ve altının ayrı ayrı ele alındığı hadisleri de incelemek gerekir.

1-İpek Elbise Giymek

İpek yumuşaklığı ve göz kamaştırıcı özelliğiyle öne çıkan bir kumaştır. Kur'an'da cennet nimetleri tasvir edilirken ipek için istebrak ve sündüs kelimeleri

⁷⁵⁸ Bkz. Buhârî, *Libâs*, 27, h. no: 5837; Ahmed b. Hanbel, XXXVIII, 303, h.no: 23269.

⁷⁵⁹ Buhârî, *Et'ime*, 29, h. no: 5426; Muslim, *Libâs*, 5, h. no: 2067; Ahmed b. Hanbel, XXXVIII, 380, h. no: 23357; İbn Mâce, *Eşribe*, 17, h.no: 3414; Ebû Dâvûd, *Eşribe*, 18, h. no: 3823; Dârimî, *Eşribe*, 25, h. no: 2176.

kullanılmaktadır.⁷⁶⁰ Hadis-i şeriflerde de haz, ibrişim, harir, dibâc, sîyera kelimeleri zikredilmektedir.

Rasûlullah bir hadisde şöyle buyurmaktadır: “*Her kim ipeği dünyada giyerse, onu ahirette giymez.*” Bu hadis Enes b. Malik,⁷⁶¹ Ebû Umâme,⁷⁶² Hz. Ömer,⁷⁶³ Abdullah b. Zubeyr,⁷⁶⁴ ve Ebû Sa‘îd el-Hudrî’den⁷⁶⁵ nakledilmektedir.

Tebûk Seferi esnasında bazı yerlerin İslam topraklarına dâhil olmasıyla birlikte yöre liderlerince Hz. Peygamber’e bazı hediyeler gönderilmiştir. Bu hediyeler arasında erkeklerin giyebileceği ipekli kaftanlar da vardı. Bu kaftanlardan birini Rasûlullah’ın giymesiyle konuyla ilgili tutumlar belirlenmeye başlamıştır. Konuyla ilgili Câbir b. Abdillâh’ın rivayet ettiğine göre Rasûlullah bir gün kendisine hediye edilen dibacdâ bir kaftanı giydi. Sonra onu çarçabuk çıkararak Ömer b. Hattab’a gönderdi. Kendisine (Onu ne çabuk çıkardın ya Rasûlallah!) dediler. O da: “*Beni ondan Cibril menetti.*” buyurdu. Derken ağlayarak Ömer geldi ve: Ey Allah’ın Rasûlü! Bir şeyden hoşlanmadın ve onu bana verdin! Benim halim ne olacak? dedi. “*Onu ben sana giyesin diye vermedim. Ancak ve ancak satasın diye verdim!*” buyurdular. Bunun üzerine Ömer onu iki bin dirheme sattı.⁷⁶⁶

⁷⁶⁰ 18/Kehf, 31; 44/Duhân 53; 55/Rahmân, 54; 76/İnsân, 21.

⁷⁶¹ Buhârî, *Libâs*, 25, h. no: 5832; Muslim, *Libâs*, 21, h. no: 2073; İbn Mâce, *Libâs*, 16, h.no: 3588; Ahmed b. Hanbel, XXI, 407, h. no: 13992.

⁷⁶² Muslim, *Libâs*, 22, h. no: 2074.

⁷⁶³ Buhârî, *Libâs*, 25, h. no: 5834; Tirmizî, *Edeb*, 52, h. no: 2817; Nesâî, *Zînet*, 90, h.no: 5306; Ahmed b. Hanbel, I, 407, h. no: 320.

⁷⁶⁴ Buhârî, *Libâs*, 25, h. no: 5833; Nesâî, *Zînet*, 90, h.no: 5304.

⁷⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, XVII, 273, h. no: 11179.

⁷⁶⁶ Muslim, *Libâs*, 16, h. no: 2070; Nesâî, *Zînet*, 89, h.no: 5303; Ahmed b. Hanbel, XXIII, 324, h.no: 15107.

Allah Rasûlü kendi nefsi için bizzat Cebrail tarafından yasaklanan bu ipekli giysinin mümin erkekler için de uygun olmadığını söz ve tavrıyla ortaya koymuştur. Konuyla ilgili Hz. Ali şöyle demiş: Rasûlullah'a bir sîyera hüllesi hediye edildi de onu bana gönderdi. Ben de onu giydim. Ama yüzünden kızdığını anladım. *“Onu ben sana giyesin diye göndermedim. Ancak ve ancak onu kadınlar arasında başörtüsü yapmak için parçalayasın diye gönderdim.”* buyurdular.⁷⁶⁷ Yakın lafızlarla başka bir rivayette yine Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: Rasûlullah bana taba bir sîyera hüllesi giydirdi.⁷⁶⁸ Ben de o elbiselerle dışarıya çıktım. Ama Allah Rasûlü'nün yüzünün öfkelenişini gördüm ve onu kadınlarımın arasında bölüştürdüm.⁷⁶⁹

İpeğin erkeklerce kullanılması mahzurlu olsa da onun alıp satılmasında, kadınların kullanmasında bir problem görülmemiştir.

Hz. Peygamber'in erkeklerin ipekli giysiler giymesinden hoşlanmadığının ashab arasında bilindiği bir dönemde, kendisine gelen ipekli kumaşları kabul etmesi sahabiler arasında merak uyandırmıştır. O da bu merakı gidermek için açıklamalar yapmıştır. Konuyu aydınlatan rivayetler şöyledir: Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre Hz. Peygamber'e ince ipekten bir cübbe hediye edilmiş hâlbuki kendisi ipekten nehy buyuruyormuş. Bu sebeple sahabiler, Rasûl-i Ekrem'in bunu kabul etmesine hayret ettiler. Bu hayreti gidermek için Allah Rasûlü: *“Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Sa'd b. Muaz'ın cennetteki mendilleri bundan daha güzeldir.”* buyurmuşlar.⁷⁷⁰

⁷⁶⁷ Muslim, *Libâs*, 17, h. no: 2071.

⁷⁶⁸ Enes b. Malik'den rivayet edildiğine göre; kendisi, Rasûlullah'ın kızı Ümmü Gülsüm'ün üzerinde ipekten, (enlice) çizgiler bulunan (çubuklu) bir kumaş görmüştür. (Zuhri ya da diğer ravilerden biri) dedi ki: (Metinde geçen "sîyera" kelimesinden maksat) üzerinde ipekten, enlice çizgiler bulunan kumaştır. Ebû Dâvûd, *Libâs*, 12, h. no: 4058.

⁷⁶⁹ Muslim, *Libâs*, 19, h. no: 2071.

⁷⁷⁰ Buhârî, *Hibe*, 26, h. no: 2615; Muslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 127, h.no: 2469.

Bir başka rivayette de Berâ' b. Âzib şöyle demiştir: Rasûlullah'a bir ipek kumaş hediye edildi de bizler hemen ona ellerimizle dokunmaya ve onun güzelliğine hayret etmeye başladık. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem: "*Sizler buna hayret mi ediyorsunuz?*" buyurdu. Biz: Evet (çok beğendik), dedik. Hz. Peygamber: "*Sa'd b. Muâz'ın cennetteki mendilleri bundan daha hayırlıdır!*" buyurdu.⁷⁷¹

İpekli elbiselerin rivayetlere konu olmasının hicrî IX. yılda olduğunu görüyoruz. Zira Hz. Ali'nin naklettiğine göre Ukeydir Dûme Hz. Peygamber'e ipek elbise hediye etmiş. O da onu Hz. Ali'ye vererek: "*Bunu başörtüsü olarak Fâtımalar arasında taksim et!*" buyurmuşlar.⁷⁷² İpek elbise hediye eden Dûmetu'l-Cendel'deki Hristiyan Kinde kabilesinin meliki Ukeydir b. Abdilmelik el-Kinde'dir. Hz. Peygamber, Halid b. Velid komutasında bir birliği Tebük Seferi esnasında buraya yakın bir mevkide bulunan Dûmetu'l-Cendel'deki Hristiyan Kinde kabilesi üzerine gönderdi. Sonuçta Kinde ve bölge sakini diğer Araplar, cizye ödemek şartıyla Müslümanların hâkimiyetini kabul ettiler.⁷⁷³ Konuyla ilgili başka bir bilgi de şudur: Hz. Peygamber, Halid b. Velid'i Dûmetu'l-Cendel'deki Hristiyan Kinde kabilesi reisi Ukeydir'in üzerine bir seriyye ile gönderdi. Ukeydir esir alınıp Medine'ye getirildi. Cizye vermek üzere Hz. Peygamber ile antlaşma yaptı ve kabilesine döndü.⁷⁷⁴ Tebük Seferi esnasında sadece Dûmetu'l-Cendel meliki Ukeydir'in cizye veya hediye olarak gönderdikleri dışında yine bu sefer sırasında Eyle Meliki, Allah Rasûlü'ne (Düldül adlı) beyaz bir katır hediye etmiş ve O'na bir bürde giydirmişti.⁷⁷⁵

⁷⁷¹ Buhârî, *Bedu'l-Halk*, 8, h. no: 3249; Muslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 126, h.no: 2468; Tirmizî, *Menâkib*, 51, h. no: 3847.

⁷⁷² Muslim, *Libâs*, 18, h. no: 2071.

⁷⁷³ Bkz. Vâkidî, *Kitabu'l-Meğâzî*, III, 1025-1030.

⁷⁷⁴ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XIII, 171-2;

⁷⁷⁵ Buhârî, *Zekât*, 54, h. no: 1481; *Cizye*, 2, h. no: 3161.

Gelecekte ümmeti bekleyen tehlikelerin anlatıldığı bir rivayette, bunlardan birinin ipekli elbise giymeyi helal ve mubah sayma olduğu zikredilmiştir.⁷⁷⁶

İpeğin erkekler için kullanımının caiz olan miktarı da hadis-i şerifte şöyle geçmektedir. Ebû Osmân en-Nehdî: Utbe b. Ferkad'ın mahiyetinde Azerbaycan'da bulunurken bize Ömer'den bir mektup geldi (içinde şu da vardı): Rasûlullah hâlis ipek elbise giymeyi yasaklamıştır. Yalnız başparmağı yanındaki iki parmağıyla (şehadet ve orta parmaklarıyla) işaret ederek: "Şu kadarı müstesna" demiştir. Ravi en-Nehdî: Bizim bildiğimize göre, Rasûlullah bu işaretiyle alemleri kastetmektedir, demiştir.⁷⁷⁷

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre: Abdurrahman b. Avf, Zubeyr b. Avvâm'la birlikte bulundukları bir savaşta vücutlarındaki bitlerden Allah Rasûlü'ne şikâyetle bulundular. Bunun üzerine Rasûlullah onların ipek gömlek giymelerine izin verdi.⁷⁷⁸ Enes, ipek gömleği bu iki sahabînin sırtında gördüğünü ifade etmiştir.⁷⁷⁹ Bu hadis, mutlak anlamda zarurete binaen ipeğin kullanılabilmesine delildir. Ayrıca bu hadis ipeğin erkeğe haram olduğuna da delildir. Zira haram olmayan şeyin ruhsatı da olmaz.

⁷⁷⁶ Ebû Âmir yahut Ebû Mâlik el-Eş'arî nakletti: Vallahi o bana yalan söylemedi. Kendisi Hz. Peygamber'den işitti ki, şöyle buyuruyordu: "Yemin olsun, ümmetinden muhakkak birtakım kavimler meydana gelecektir. Bunlar ferci (yani zina etmeyi), ipek elbiseler giymeyi, şarap içmeyi, çalgı aletleri çalıp eğlenmeyi helal ve mubah sayacaklar. Ve yine birtakım (merhametsiz) zümreler de bir dağın yanına (dağ mesirelerine) konaklayacaklar, onlara ait koyun sürüsü ile çoban sabahları yanlarına gelecek (akşamları gidecek). Bunlara fakir kişi bir hacet için gelecek de bu duygusuz insanlar fakire: Haydi (bugün git), bize yarın gel! diyecekler. Bunun üzerine Allah (eğlendikleri) dağı geceleyin üzerlerine indirip bir kısmını helak edecek, (sağ kalan) öbürlerini de kıyamet gününe kadar maymunlar ve domuzlar suretine tebdil edecektir." Buhârî, *Eş'ribe*, 6, h. no: 5590; Ebû Dâvûd, *Libâs*, 7, h. no: 4039.

⁷⁷⁷ Buhârî, *Libâs*, 25, h. no: 5828; Muslim, *Libâs*, 14, h. no: 2069; Ahmed b. Hanbel, I, 429, h. no: 357.

⁷⁷⁸ Buhârî, *Cihâd*, 91, h. no: 2919; Muslim, *Libâs*, 26, h. no: 2076; Tirmizî, *Libâs*, 2, h. no: 1722; Ebû Dâvûd, *Libâs*, 11, h. no: 4056; İbn Mâce, *Libâs*, 17, h.no: 3592.

⁷⁷⁹ Tirmizî, *Libâs*, 2, h. no: 1722.

Nevevî, kaşınma ve benzeri şikâyetlerden dolayı ipek giyinmenin mubah olması başlığının altında bu hadisi zikrediyor. Nevevî diyor ki: “Bu hadis Şâfiî ile ona muvafakat edenlerin mezhebine sarahaten delalet etmektedir. Bir kimsede uyuz hastalığı bulunursa ipek giymesi caiz olur. Çünkü ipekte serinlik vardır. Bit ve o manada şeylerin bulunması da böyledir. Harp birdenbire patlak verdiğinde başka bir şey bulamayan, sıcaktan veya soğuktan korkarak ipekli giysiler giyebilir. Ulemamızca sahih olan kavle göre ipeği uyuz ve benzeri rahatsızlıklar dolayısıyla hem seferde hem hazarda giymek caizdir. Ulemamızdan bazıları ipek giyinmenin cevazı sefere mahsustur demişse de bu kavil zayıftır.”⁷⁸⁰

İslam alimleri ipekli elbiselerin kullanımı ile ilgili görüşlerini yukarıda saydığımız hadislerle dayandırmışlardır. Yine alimlerin çoğunluğu bu hadislerden hareketle erkeklerin ipekli elbise giymelerinin yasak olduğunu söylemişlerdir. Konunun hüküm boyutu çalışmamızın sınırları dışında kalmaktadır.⁷⁸¹ Ancak erkeklerin ipekli elbise giymelerinin yasak olmasının sebep ve hikmeti için israf, kibirlenme, kadınsı görünüm, zenginlik fakirlik dengesinin muhafazası vs. birçok şey söylene de hikmet ve

⁷⁸⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 52.

⁷⁸¹ “İslam bilginleri ilke olarak erkeklerin ipekli elbise giymesinin câiz olmadığına hemen hemen görüş birliğinde olup, bu ilkenin nasıl uygulanacağına ve hangi durumlarda erkeklere ruhsat tanınacağına farklı görüş ve ölçülere sahiptir. Meselâ, fakihlerin çoğunluğu savaş dışında, bir hastalığın tedavisi, soğuktan korunma, koruyucu hekimlik açısından gerekli görülme gibi bir ihtiyaç ve mazeretin bulunması halinde erkeklerin ipek giyebileceği, fakat ipek kumaştan yapılmış yorgan, döşek, minder, halı, kilim gibi eşyanın kullanımının da erkekler açısından giyinme hükmünde olduğundan câiz olmadığı görüşündedir. Ebû Hanîfe ile bazı Mâlikî fakihleri ise hadislerdeki yasağın ipekli kumaşın sadece giyilmesine mahsus bir hüküm olduğu, bu sebeple de ipeğin giyim dışı kullanımının câiz olduğu görüşündedir. Azınlıkta olsa da bazı âlimler ipekli kumaş giyinmenin hem kadınlara hem erkeklere haram veya ikisine de helâl olduğunu söylemektedirler.” *İlmihal*, İslam ve Toplum, TDV. Yay., Ankara 2004, II, 77.

sebeplerin ortadan kalkması yasaklamayı ortadan kaldırmaz. Zira Hz. Peygamber'in kendisine hediye edilen ipek kaftanı çıkarırken "*bunu giymekten beni Cibril nehyetti*"⁷⁸² buyurmuş olması, bu yasaklamanın taabbudî boyutunu göstermektedir.

2-Altın Yüzük Takmak

Arapçada yüzük hâtim ve halka olarak ifade edilir. Altın ve gümüş gibi çeşitli madenlerden yapılan yüzük birçok kültürde süs ögesi ve statü göstergesi olarak kabul edilmektedir. Dönemin modasını yansıtan ve yüzüğe takılan taşın rengi, bünyesinde yer aldığı düşünülen büyümlü işlevin belirtisi olarak kabul edilirdi. Kaşına yerleştirilen değerli taşla birlikte iyileştirici ve koruyucu özelliğe sahip olduğuna dair inanç, yüzüğün bütün kültürlerde yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bazen kıymetli taşların yerine cam kullanılmıştır.⁷⁸³ Yüzük, evlilik alameti ve mühür olarak kullanıldığı gibi süs olarak ve uğur getirme amacıyla da insanlar tarafından kullanılmıştır. Yüzük takma, yapıldığı maden açısından ve kullanan kişinin cinsiyeti açısından fıkıhta tartışma konusu olmuştur.

Allah Rasûlü, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra devlet başkanlarına ve kabile reislerine gönderdiği İslam'a davet mektuplarına mühür vurmak amacıyla altından bir yüzük yaptırdı. Ancak kısa bir süre sonra ashabdan birçok kişi tarafından altın yüzük yaptırılması üzerine Rasûl-i Ekrem minbere çıkarak altın yüzüğünü çıkardı ve bundan böyle altın yüzük kullanmayacağını ilan etti.⁷⁸⁴

⁷⁸² Muslim, *Libâs*, 16, h. no: 2070; Nesâî, *Zînet*, 89, h.no: 5303; Ahmed b. Hanbel, XXIII, 324, h.no: 15107.

⁷⁸³ Bkz. Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, *Yüzük*, DİA, İstanbul 2013, XLIV, 55.

⁷⁸⁴ İbn Ömer'in aktardığına göre Rasûlullah altından bir mühür yüzük yaptırdı. Bunu parmağına takar ve yazılı olan tarafını elinin içine çevirirdi. İnsanlar da bunu görünce birtakım yüzükler yaptırıldılar. Sonra Rasûlullah minber üzerine oturdu, elinden bu mühür yüzüğü çekip çıkardı da: "*Ben bu mühür yüzüğü takmıyorum ve bunun yazılı kaşını da elimin içine getiriyordum.*" buyurdu ve o yüzüğü attı. Sonra da: "*Vallahi ben bunu ebediyyen takmam!*" buyurdu. Bunun üzerine insanlar da kendi yüzüklerini çıkarıp

H. Peygamber'e mührsüz davet mektuplarının dikkate alınmayacağının hatırlatılması üzerine, Rasûlullah gümüşten bir yüzük yaptırmış⁷⁸⁵ ve ömrünün sonuna kadar da bu yüzüğü kullanmıştır. Aynı yüzük H. Ebû Bekir, H. Ömer ve H. Osman tarafından da kullanılmıştır.⁷⁸⁶

İslam'a davet mektuplarından önce Rasûlullah'ın yüzük taktığına dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. H. Peygamber'in hicrî VII. yılın başından sonra yüzük edinmesi sahabe arasında da yaygınlaşmıştır. Yaygınlaşan yüzük takmaya bazı düzenleme ve sınırlamalar yapılmıştır. Bu bağlamda Allah Rasûlü her kim altından bir halka takarsa ateşten bir halka takmış kabul edileceğini ve altının yerine gümüş tercih edilmesi gerektiğini vurgulamış⁷⁸⁷ ve buna aykırı davranan bir sahabiye fiili müdahale

attılar. Buhârî, *el-Eymân ve'n-Nuzûr*, 6, h. no: 6651; Muslim, *Libâs*, 53, h. no: 2093; Nesâî, *Zînet*, 43, h.no: 5164.

⁷⁸⁵ Enes b. Mâlik şöyle rivayet etmiştir: H. Peygamber birçok kimselere yahut yabancılardan birtakım insanlara mektup yazmak istedi. Sahabiler tarafından kendisine: Onlar (yani Rum'dan, Acem'den, Habeş'ten muhatap olanlar) üzeri mührürlü olmadıkça hiçbir mektup kabul etmezler, denildi. Bunun üzerine H. Peygamber, nakşı "Muhammedun Rasûlullah" olan, gümüşten bir mühr yüzük edindi. Şimdi bile H. Peygamber'in parmağında yahut elinde o mühr yüzüğün parıldaması sanki karşımda gibidir. Buhârî, *Libâs*, 50, h. no: 5872.

⁷⁸⁶ Enes b. Mâlik şöyle demiştir: Rasûlullah'ın bu mühr yüzüğü hayatında kendi elinde bulundu. Ondan sonra Ebû Bekir'in elinde, Ebû Bekir'den sonra da Ömer'in elinde oldu. Osman halife olduğu zaman bir gün Osman, Erîs kuyusunun başına oturdu. Osman orada mühr yüzüğü parmağından çıkardı da onunla oynamağa başladı. İşte bu sırada mühr yüzük elinden kuyunun içine düştü. Biz Osman'ın beraberinde üç gün gidip geldik, kuyuya inip çıktık, kuyunun suyunu çıkararak aradık, fakat bir türlü onu bulamadık. Buhârî, *Libâs*, 55, h. no: 5879.

⁷⁸⁷ Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre H. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Sevdiğine ateşten bir halka takmayı seven kişi ona altından bir halka taksın, sevdiğine ateşten bir bilezik takmak isteyen kişi ona altından bir bilezik taksın. Ancak siz gümüşü alınız, onu (istediğiniz gibi) kullanınız.*" Ebû

etmiştir. Konuyla ilgili rivayeti Abdullah b. Abbâs şöyle aktarmaktadır: Rasûlullah bir adamın elinde altından bir yüzük görmüş de onu hemen çıkarıp atmış ve ardından: “Sizden biriniz ateşten bir kor alıyor da, onu eline koyuyor.” buyurmuştur. Allah Rasûlü gittikten sonra olaya şahid olan ashab adama: Al yüzüğünü, onunla faydalan! demişler, adam da: Hayır! Vallahi onu ebediyen alamam. Çünkü onu Rasûlullah attı, demiştir.⁷⁸⁸

Bu rivayette iki husus dikkati çekmektedir. Birincisi, Hz. Peygamber yasaklanmış bir durumu, hem sözlü hem de fiili olarak izah etmiştir. Eliyle müdahale ederek tepkisini ortaya koymuş ve konuyla ilgili şüpheleri gidermiştir. İkinci husus ise yüzüğü atılan kişinin yüzüğü alıp onu harcaması yasak olmadığı halde yerdeki yüzüğü almaması Rasûlullah’a olan hürmetinin bir ifadesi ya da fakir bir Müslümanın onu alıp istifade etmesini istemiş olmasından kaynaklanabilir. İmam Nevevî yukarıda saydıklarımıza yakın açıklamalar yaptıktan sonra şunları söyler: “Altının kadına helal, erkeğe haram olmasında Müslümanlar ittifak etmişlerdir.”⁷⁸⁹

Altının erkek tarafından süs eşyası olarak kullanılmasının yasak olması yanında altın kaptan yiyip içmek de hoş karşılanmamıştır. Nitekim Ummu Seleme’nin rivayet ettiğine göre Allah Rasûlü “*Her kim altın veya gümüş kaptan içerse, ancak ve ancak karnına cehennemden bir ateş şırıldatır.*” buyurmuştur.⁷⁹⁰ Hadisin yorumunda Kâdî İyâd şu açıklamayı yapmaktadır: Bu hadisten muradın ne olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir. Bazıları: Bu, acem milletlerin kâfir olan krallarının akıbetini haber vermektedir. Onların âdetleri altın ve gümüş kaplardan içmektir. Nitekim başka bir hadiste Hz. Peygamber: “*Bu kaplar dünyada onların, ahirette ise sizindir.*” buyurmuş, dünyada onları kullananlar

Dâvûd, *Hâtim*, 8, h. no: 4236; Ahmed b. Hanbel, XIV, 485, h.no: 8909; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, XVII, 146, h. no: 370.

⁷⁸⁸ Muslim, *Libâs*, 52, h. no: 2090; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, XI, 414, h. no: 12175.

⁷⁸⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 65.

⁷⁹⁰ Muslim, *Libâs*, 2, h. no: 2065; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, III, 56, h. no: 2459.

kâfirlerdir demek istemiştir ve yine Hz. Peygamber ipek elbise hakkında: “*Bunu ancak ahirette nasibi olmayan giyer.*” buyurmuştur. Bazıları bu hadisten murat kâfirlerin elbiseleri olduğu öğretilmek suretiyle onlara benzememeyi, bazılarına göre de Müslümanları bundan nehy etmek olduğunu ve bunu irtikâp edenin Allah’ın kendi katında bağışladıkları dışında şu azabı hak edeceğini ifade ederler.⁷⁹¹

Hz. Peygamber kimden gelirse gelsin kendisine gelen hiçbir hediyeği zayi etmemiş, mutlaka uygun bir yer bularak onu değerlendirmiştir. Nitekim nakledilen şu rivayet de bunun kanıtıdır. Hz. Âişe: Necâşi, Rasûlullah’a, Habeşî kaşlı bir altın yüzük hediye etti. Rasûlullah o altın yüzüğü, ondan uzak durarak, bir çubukla veya bir parmağı ile aldı, sonra Ebû'l-As'ın kızı (kızı Zeyneb'in kızı) Umame'yi çağırdı ve: “*Bunu sen takın kızcağızım*” buyurdu.⁷⁹²

Altın yüzüğün erkeğe meşru görülmemesi ve altın yerine gümüş yüzüğün takılabileceğini Rasûl-i Ekrem bizzat kendisi takarak göstermiştir. Enes b. Mâlik’in aktardığına göre Allah Rasûlü sağ eline gümüş bir yüzük takmıştır. Bu yüzükte Habeşistan'dan bir taş varmış ve yüzüğün taşını avuç tarafına çevirerek kullanmıştır.⁷⁹³ Bir başka rivayette de kullanılan yüzüğün demir ve altından olmayıp bir miskali (4,722 gr.) geçmeyen gümüşten olması tavsiye edilmiştir.⁷⁹⁴

⁷⁹¹ Kâdî İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim*, VI, 564.

⁷⁹² Ebû Dâvûd, *Hâtim*, 8, h. no: 4235; İbn Mâce, *Libâs*, 40, h.no: 3644; Ahmed b. Hanbel, XLI, 337, h.no: 24880.

⁷⁹³ Muslim, *Libâs*, 62, h. no: 2094; İbn Mâce, *Libâs*, 41, h.no: 3646.

⁷⁹⁴ Bûreyde (ra.) ve babasından rivayete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah’ın yanına parmağında demir yüzük olduğu halde bir adam geldi Rasûlullah: “*Senin üzerinde cehennemlik kimselerin süsünü mü görecektim?*” buyurdu. Sonraki bir seferinde o kimse elinde bakırdan bir yüzük olduğu halde geldi. Allah Rasûlü: “*Sende putların kokusunu mu bulacaktım*” buyurdular. Bir sonraki gelişinde parmağında altın yüzük olduğu halde gelince; Rasûl-i Ekrem “*Senin üzerinde cennetliklerin süsünü mü görecektim?*” buyurdular. Bunun üzerine adam yüzüğü hangi madenden yaptırmalıyım? dedi.

Her yasaklanan nesnenin bir de ruhsat boyutu vardır. Altının fonksiyonunu icra edecek başka bir maden bulunmadığında bu ruhsattan da geri durulmaz. Bunun sünnette delili ise Arfece b. Es'ad şöyle nakletmiştir: Cahiliye döneminde Kûlab Savaşı'nda burnumdan yara almıştım, gümüşten burun yaptırdım, koku yaptı. Rasûlullah altından yaptırmamı emretti.⁷⁹⁵

Altının ruhsat olarak kullanılabileceği hususunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Ancak altının caiz olabilecek alt sınırı ile ilgili tartışmalı bir rivayet vardır. Bu rivayete göre, Muaviye yanında bulunan ashaba şöyle dedi: "Rasûlullah'ın basit ve küçük şeyler dışında altın kullanmayı yasakladığını biliyor musunuz?" Onlar da: "Allah'ımız şahittir ki evet" dediler.⁷⁹⁶ Hadiste istisna edilen basit ve küçük miktarla ilgili Hattâbî (ö.388/998), bunu kadınlara has kılmış ve şöyle demiştir: "Kadınlar için küpe ve yüzük gibi küçük parçalardır. Bu hadisteki nehiyden maksat, çok olan altındır. İsrâfçıların, büyüklük taslayan ve gösteriş peşindekilerin âdeti olan çok altın ise caiz değildir. Altının çoğu ile azı arasını ayıran ölçü, zekâtın farz olduğu nisap miktarına varıp varmamasıdır. Çünkü altın cinsi, kadınlara haram değildir. Erkeklerle ise azı da çoğu da haramdır."⁷⁹⁷

Hadisin şerhinde İbn Raslân da (ö. 844/1441) şöyle der: "Bu hadisteki yasaklamadan maksat, çok olan altındır. Kadınlar için küpe, yüzük veya erkeklerin kılıçlarını süsledikleri küçük parçalar değildir. İsrâfçıların, büyüklük taslayan ve gösteriş peşindekilerin âdeti olan çok altın ise caiz değildir. Altının çoğu ile azı arasını ayıran ölçü,

Hz. Peygamber de: "Gümüşten yaptır ve onu bir miskal ağırlığına çıkarma yani fazla büyük olmasın" buyurdular. (Tirmizî, bu hadisin *garib* olduğunu belirtmiştir.) Tirmizî, *Libâs*, 43, h. no: 1785; Nesâî, *Zînet*, 46, h.no: 5195; Ebû Dâvûd, *Hâtim*, 4, h. no: 4223.

⁷⁹⁵ Ebû Dâvûd, *Hâtim*, 7, h. no: 4232; Tirmizî, *Libâs*, 31, h. no: 1770; Nesâî, *Zînet*, 41, h.no: 5161; Ahmed b. Hanbel, XXXIII, 398, h.no: 20271; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XVII, 146, h. no: 370.

⁷⁹⁶ Nesâî, *Zînet*, 40, h.no: 5150; Ebû Dâvûd, *Hâtim*, 8, h. no: 4239; Ahmed b. Hanbel, XXVIII, 78, h.no: 16864; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIX, 355, h. no: 831.

⁷⁹⁷ Hattâbî, *Meâlimu's-Sunen*, IV, 216.

zekâtın farz olduğu nisap miktarına varıp varmamasıdır."⁷⁹⁸ Buradaki istisna mutlak olarak görülmektedir. İbnu'l-Esîr (ö. 606/1209), *en-Nihâye* adlı eserinde, az önce İbn Raslân'dan naklettiklerimize çok yakın şeyler söyledikten sonra şunları ilâve etmektedir: "Çünkü bazen altının sahibi cimrilik yapıp, zekâtını vermez ve ziynet eşyasında zekâtı farz kılanlara göre günaha girmiş olur."⁷⁹⁹ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) az altının caiz olmasıyla alakalı olarak dört görüş olduğunu söylemiştir. Birincisi Muaviye'nin hadisinden dolayı mutlak olarak ruhsat olduğu ki bunun en isabetli görüş olduğu umulur. İkincisi silah için ruhsattır. Üçüncüsü özellikle kılıç için ruhsattır. Dördüncü olarak da mutlak anlamda haramdır.⁸⁰⁰

Altının az olması veya çok olmasında öne çıkan ölçü, zekâtın farz olduğu nisap miktarıdır denilebilir. Konuyla ilgili bir başka husus, altının erkeklerin süs eşyası olarak kullanımıyla ilgili ashab döneminden örneklerinin olup olmamasıdır. Hadis kaynaklarının yanı sıra tarih ve tabakât kaynaklarında yaptığımız taramada sahabe-i kiramdan on üç kişinin altın yüzük kullandığı rivayet edilmiştir. İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), altın yüzüğe ruhsat verenlerin başlığı altında farklı rivayetlerde şu kişileri saymaktadır: Berâ b. Âzib, Huzeyfe b. Yemân, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Talha b. Ubeydillah, Câbir b. Semure, Abdullah b. Yezîd, Ebû Useyd, Enes b. Mâlik ve İkrime b. Ebî Cehil.⁸⁰¹ Tahâvî (ö. 321/933) de

⁷⁹⁸ İbn Raslân, *Şerhu Sunen-i Ebî Dâvûd*, XVI, 637.

⁷⁹⁹ İbnu'l-Esîr, Mecduddîn Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1209), *en-Nihâye fi Ğarib'il-Hadîs ve 'l-Eser*, I-V, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut 1399/1979, IV, 82.

⁸⁰⁰ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm (ö. 728/1328), *Mecmu'u'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, I-XXXV, Mecma'u'l-Melik Fehd, Medine 1416/1995, XXI, 87-88; İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ 'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ', Mustafa Abdulkâdir Atâ', I-VI, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1987, I, 436; V, 353.

⁸⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 195.

altın yüzük takanların babı altında şu kişileri zikretmektedir: Berâ b. Âzib, Talha b. Ubeydillah, Suheyb er-Rûmî, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Sa'îd İbn'ul-As⁸⁰²

Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târihu'l-Kebîr*'de aktardığına göre Sa'd b. Ebî Vakkâs, Talha b. Ubeydillah ve Suheyb er-Rûmî'nin altından yüzük taktıkları görülmüştür.⁸⁰³ Bir de Bedir Savaşı'na katılan Ebû Usayd'ın vefatına müteakip oğulları tarafından parmağındaki altın yüzük çıkarılmıştır.⁸⁰⁴ İbn Sa'd, (ö. 230/845) Berâ b. Âzib'in altın yüzük taktığını⁸⁰⁵ ve Talha b. Ubeydillah'ın altın yüzük takılı olduğu halde Cemel günü öldürüldüğünü nakletmiştir.⁸⁰⁶ Taberânî (ö.360/971) de Zeyd b. Cârîye, Zeyd b. Erkam, Berâ b. Âzib, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Yezîd adlı sahabilerin altın yüzük taktıklarını rivayet etmiştir.⁸⁰⁷

⁸⁰² Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, IV, 259.

⁸⁰³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *et-Târihu'l-Kebîr*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Han, I-VIII, Dâiretu'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye, Haydarâbâd Tsz., VII, 351; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 195; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, IV, 259.

⁸⁰⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, III, 410; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, V, 367.

⁸⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, IV, 242.

⁸⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, III, 165.

⁸⁰⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, V, 224, h. no: 5148.

Kutub-i Tis‘a’da Suheyb er-Rûmî⁸⁰⁸ ve Berâ b. Âzib’in⁸⁰⁹ altın yüzük taktıklarına dair iki rivayet bulunmaktadır ancak her iki rivayet de *sahih* olarak değerlendirilmemiştir. Berâ b. Âzib’in altın yüzük taktığı başka kaynaklarda da zikredilmiştir.⁸¹⁰

Altının yasak olmasının doğrudan doğruya hüküm boyutuyla meşgul olmuyoruz. Ancak genel bir temayülü yansıtmak adına şunları söyleyebiliriz. Altın kapların kullanılmasının yasaklanmasında, kadınların altını süs eşyası olarak kullanabileceklerinde genel anlamda alimler arasında bir ihtilaf yoktur. Erkeğin az miktarda altını veya altın yüzüğü kullanmasında ise alimlerin çoğu yasak olarak görse de bazı alimler bunu farklı mütalaa etmişlerdir. Bu farklılıktan hareketle altın yüzüğün

⁸⁰⁸ Said b. Museyyeb şöyle rivayet etmiştir: Ömer, Suheyb’e: “Ne oluyor sana altın yüzük kullanıyorsun” dedi. Suheyb de: “Bunu senden daha hayırlısı gördü ve bir şey demedi, ayıplamadı” dedi. Ömer: “Kimdir o” dedi Suheyb: “Rasûlullah” dedi. Nesâî’nin “erkeklere altın kullanma izni” babında zikrettiği bu rivayetin tahrinde, *da‘îfu’l-isnad* olduğu belirtilmiştir. Nesâî, *Zinet*, 42, h.no: 5162; Ayrıca Nesâî bu rivayeti *es-Sunenu’l-Kubrâ* adlı eserinde de zikrettikten sonra, bu hadisin *munker* olduğunu açıklamıştır. Nesâî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, VIII, 363, h. no: 9402.

⁸⁰⁹ Muhammed b. Mâlik: Berâ b. Âzib’in altın yüzük taktığını gördüm. İnsanlar kendisine Hz. Peygamber’in yasakladığı hâlde niçin altın yüzük takıyorsun? dediklerinde, Berâ şöyle cevap verdi: Bir gün Rasûlullah, savaş esirleri ile ganimet mallarını taksim etmekle meşgul iken huzurunda bulunuyorduk. Her şeyi dağıttı ve en sonunda bu yüzük kaldı. Birkaç defa etrafına baktı ve sonunda Berâ nerededir diye sordu. Ben de gelip huzurlarına oturdum. Yüzüğü eline aldı, bileğimden tutarak şöyle buyurdu: “*Al, Allah ve Rasûlü’nün sana hediyesi olan bu yüzüğü parmağına tak!*” Berâ hep şöyle derdi: “Şimdi siz benden, ne diye, Rasûlullah’ın bizzat taktığı bu yüzüğü çıkarmamı istiyorsunuz?! Ahmed b. Hanbel, XXX, 564, h.no: 18602; Tahâvî, *Şerhu Me‘âni’l-Âsâr*, IV, 259, h.no: 6752; İbn Adiyy, *el-Kâmil*, IV, 255, h.no:1089; Ahmed b. Hanbel’in hadisin tahrinde isnadının *da‘îf* olduğu kaydedilmektedir. Bu rivayet hakkında İbn Hacer: “Hâzîmî bu rivayetin isnadı olmadığını belirtmiştir. Şayet bu *sahih* olsa da bu *mensûh* bir rivayettir. Çünkü altının erkek için yasaklandığı hususunda ittifak olduğunu belirtmiştir.” İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, X, 317.

⁸¹⁰ Ebû Ya‘lâ, *Musned*, III, 259, h.no: 1708; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 195, h.no: 25151, 25157.

erkekler tarafından kullanılmasında ittifak olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin İbn Ebî Şeybe, altın yüzüğü kerih görenler ile altın yüzüğe ruhsat verenleri farklı başlıklarla aktarmıştır.⁸¹¹ Tahâvî de altın yüzük ile ilgili babda altın yüzük takmanın mubah olduğunu söyleyen bazı alimlerin Berâ b. Âzib, Talha, Sa'd ve Suheyb'in altın yüzük taktıklarına dair rivayetleri delil gösterdiklerini, bazı alimlerin de aynı rivayetleri ve yasaklamayla ilgili rivayetleri de göz önünde bulundurarak ihtilaflı bir durum olduğundan erkeklerin altın yüzük takmalarını kerih gördüklerini söylemektedir.⁸¹² Tahâvî Allah Rasûlü'nün altın yüzüğü yasakladığına dair yirmi küsur rivayeti naklederek⁸¹³ bir de bunu haram sayanlara değinmiştir. Kâmil Miras da hadiste yasaklanan yüzük ile nişan yüzüğünü bir tutmayıp ikisi için farklı değerlendirmede bulunmuştur. O, altın yüzüğün haram nişan yüzüğünün ise caiz olduğunu ifade etmiş ve bunun sebeplerini açıklamıştır.⁸¹⁴ Kâmil

⁸¹¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 193-195.

⁸¹² Bkz. Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr* IV, 260.

⁸¹³ Bkz. Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, IV, 260-263.

⁸¹⁴ “Altın ve gümüş meselesinin mühim bir şubesi yüzük istimalidir. Erkekler için altın yüzük istimali haramdır. Delili de mevzuu bahsimiz alan Berâ Hazretlerinin hadisinde altın yüzük istimalinin menhi olduğu sarihane rivayet edilmiş bulunmaktadır. Kadınlar için istisna delili vardır. Erkekler için de altın yüzük istimali mübah olduğuna hükmeden fukaha vardır. Bunların delili de Tahâvî'nin *Me'âni'l-Âsâr Şerh* 'inde Muhammed b. Malik'e muttasıl bir sened ile rivayet ettiği Berâ b. Âzib'in diğer bir hadisidir. Ve şöyledir: Ravi Muhammed b. Mâlik diyor ki: Ben, Berâ Hazretlerinin parmağında altın yüzük gördüm. O sırada kendisinden niçin bu yüzüğü kullandığı soruldu: O da cevaben: Bu yüzük, Rasûlullah bana bahsettiği bir armağandır. Bunu bana Rasûlullah takmıştır. Ve: " Allah ve Rasûlü'nün sana ihsan ettiği bu yüzüğü kullan, buyurdu" demiştir. Bu haber de altın yüzük istimalinin mübah olduğuna sarahaten delalet etmektedir. Altın yüzük istimalinin hürmetine kail olan fukaha bu hadise karşı iki türlü cevap veriyorlar: 1) Mübah olan nass ile muhrim olan nass teâruz ettiğinde muhrimin tercih edilmesi asıldır. 2) Bu rivayet olunan Berâ vakıası, altın yüzük istimali tahrim edilmeden evvel cereyan etmiş bir hadisedir. Fakat ikinci cevap, birinci kadar kuvvetli değildir. Çünkü Berâ'nın parmağındaki altın yüzük çok görülerek kendisinden bunun niçin kullanıldığının sorulması bunun kable't-tahrim değil

belki tahrimden sonra cereyan etmiş bir hadise olduğuna delalet eder. Birinci cevap ise kuvvetlidir. Altın nişan halkası istimali: yüzüğün madeni cinsinden sarfınazar, bunun tarz-ı imal ve istimalinde örfün çok tesiri görülmüştür. Kadim zamanlarda kullanılan kaba yüzükler gitgide zarafet iktisab etmiş ve bugün nişan halkaları istisna edilirse, erkekler tarafından yüzük istimali tamamen terkedilmiştir ve hatta ayıp addedilmektedir. Vaktiyle fukaha da bir ihtiyaca müstenid olmayarak istimalini şiar-ı hamakat addedmişlerdir. Hâkimlerin, devlet memurların mühürleri muhafaza maksadıyla yüzük kaşları üzerine hakkedilir bulunduğundan bunlar müstesna sayılıyordu. Bugün erkekler tarafından kullanılan yalnız nişan yüzüğü ve halkasıdır. Ve bu halka altından mamul olmak cihetiyle bunun şerî vaziyetini tayin etmek isterim. Muharrir-i acize göre, altıdan mamul nişan halkasının istimali atideki esbâb ve delâile istinaden mubahtır.

1) Yukarıda izah ettiğimiz vechile atın yüzük istimalinin hem hillini hem de hürmetini ifade eden ve ikisi Berâ b. Âzib'e muttasıl olan iki sahih rivayet vardır. İkisi ile de fukaha amel ve istidlal eylemişlerdir. Şu kadar ki, hürmeti ifade eden rivayet daha kuvvetlidir. Ve iltizam edenler daha çoktur. Fakat aşağıdaki sebeplerin inzımanı ile nişan halkası hakkında Berâ Hazretlerinin hilli müfid olan hadisi tercih edilebilir.

2) İmam Muhammed tefahür kast edilmeyerek altın ve gümüş evânî ile tezeyyün caizdir. Bunda nimet-i ilahiyyeyi izhar vardır, diyor. Nişan yüzüğü de tefahür için değil, hiç şüphesiz teberrük için ve bir hatıra olarak takılmaktadır. İmam Şâfiî de mevzuu bahsimiz olan hadisteki nehyi, velev ki kavli kadiminde olsun nehy-i tenzih addetmesi de medar-ı istinad olabilir.

3) Fukaha, erkeklerin esas itibariyle gümüş yüzük kullanmalarını bile bir zaruret ve bir lüzum üzerine mubahtır, bunun haricinde eser-i belahettir, diyorlar. Nişan yüzükleri istimalinde örf müstenid bir zaruret bulunduğu ise muhakkaktır.

4) Altın istimalindeki hürmetin menât-ı şer'îsi, bunun vesile-i israf ve vesile-i tefâhur olması idi. Asr-ı hazırda altın madeninin bolluğu sebebiyle bir halkanın kıymet-i iştirâiyye ve iktisâdiyyesi israf addedilecek bir halde değildir. Bu sebeple de nişan halkaları vesile-i tefahur olmaktan çıkmıştır. O, mücerred vesile-i teberrüktür. İki akid nişan yüzükleriyle tarih-i hayatlarının unvan-ı mefahiri olan fatiha-i akidlerini hatırlarlar. Nikâhtaki gaye-i şer'iyye düşünülürse, yeni bir aile yuvası kurmanın bir nişane-i mefhareti olduğu için bununla belki de müsab olurlar." Naîm, Ahmed (ö. 1353/1934); Miras, Kâmil (ö.1376/1956): *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, DİB Yayınları Ankara 1978, IV, 287-289.

Miras'ın bu görüşüne benzer kanaate sahip ülkemizde başka ilim ehli de vardır.⁸¹⁵ Kâmil Miras'ın israfa dalmadan bazı alimlerin az altın hakkında farklı kanaatlere sahip olmaları ve örfi uygulamaya da vurgu yaparak nişan yüzüğünü caiz gördüğü yerinde bir tespit olmakla birlikte, örflerin hızla değiştiği çağımızda erkeklerin gümüş yüzük tercih etmeleri ve örfün bu yönde bir kayış sergilemesi daha yerinde bir davranış olur. Yine de nişan yüzüğü olarak altın takmanın, haram ve hadislerle muhalefet olarak görülmemesi daha doğru olur.

İnsanın giydikleri şahsiyetine etki edebilir. Altın kadına ait bir süs eşyası olduğundan erkeğin karakterini olumsuz etkilerden de uzak tutmak gerekir. Bir de başka toplumlara benzemekten ve cehennem ehlinin amelinden uzak durmak gibi daha birçok hikmet sayılabilir.

Bu mesele hakkında daha başka hadisler de vardır, ancak aynı veya yakın mealde oldukları için, bunlara ihtiyaç duymuyoruz. Altının yasaklanma hikmeti üzerine şârih ve fakihler ayrıntılı bilgiler vermektedirler.

3-Değerlendirme

İpek ve altının erkeğe yasak olması hakkında birçok rivayet vardır. Her iki nesnenin yasak olması bazı rivayetlerde birlikte, bazılarında ise ayrı ayrı zikredilmiştir. İpek ve altının ilk yasaklama zamanı aynı anda başlamamıştır. Altının ilk defa yasaklanmaya başlaması ipekten önce olmuştur. Altın Müslüman erkeklerin hayatına, Allah Rasûlü'nün hicrî VI. yıldan sonra devlet başkanlarına ve kabile reislerine gönderdiği İslam'a davet mektuplarını mühürlemek amacıyla altından bir yüzük

⁸¹⁵ Altın yüzük ile nişan yüzüğü arasındaki benzer bir ayrım için bkz. Yardım, Ali, *İslâm'da Altın Yüzük Kullanımı*, Damla Yay., İstanbul 1998, s. 59-64; “Bir miskali (4.25 gr.) geçmeyen gümüş yüzük ile alem (sembol, nişân, rozet vb.) olarak kullanılan ipek ve altına ruhsat verilmiştir.” Karaman, Hayreddin, *Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar*, İz Yay. İstanbul 2002, s. 49.

yaptırması ve ardından ashabın Rasûlullah'ın bu yüzüğünün benzerlerini kendilerine yaptırımlarıyla girmeye başlamıştır.

İpekli elbiselerin rivayetlere konu olmasının ise hicrî IX. yılda olduğunu görüyoruz. Zira Tebük Seferi sonrasında Ukeydir Dûme⁸¹⁶ Hz. Peygamber'e bazı ipekli elbiseler hediye etmiş, O da bu elbiseleri giymeyip ashabdan bazılarına hediye etmişti. Bunun sebebini soranlara bunların muttakilerin elbisesi olmadığı, Cibril'in kendisini nehyettiği cevabını vermişti. Çalışmamızın konusu olan ipek ve altının erkeklere aynı anda yasaklandığı rivayetin ise bu iki yasaklamadan sonra olduğu muhakkaktır.

Bu nesnelerin haram olması külli değil cüzîdir. Bunların yasaklanması erkeklerin süs eşyası olarak kullanmasıdır. Bunların haramlığı içki ve domuz gibi kabul edilmemektedir. Bunlar necis olarak kabul edilmezler. İpek ve altının ticaretinin yapılması, hediye edilmesi ve kadınların bunları süs eşyası olarak kullanmalarında bir sınırlandırma söz konusu değildir.

Hadislerin hikmeti için Müslümanların kibre kapılabılme riski, genişleyen İslam topraklarının onları lüks tüketime götürmemesi ve onların kulluk bilincinin daima muhafazası kast edilmiş olabilir. İslam'ın ilk yıllarında altın ve ipeğin kullanılması yaygınlık kazanmadığından olsa gerek bunlar daha sonraları yasaklanmıştır.

Yasaklanan şeylerin zaruret hallerinde kullanma ruhsatı vardır. Gösterişli bir süs eşyası olmasının yanı sıra altının hava ve sudan etkilenip paslanmayan dünyanın en kadim ve değerli madeni olmasından dolayı burun ve diş gibi organlarda kullanıldığı görülmüştür. İpeğin kullanma ruhsatı için de rivayetlere bakıldığında yolculuk, gaza ve

⁸¹⁶ Bu İpekli elbiseyi hediye eden Dûmetu'l-Cendel'deki Hıristiyan Kinde kabilesinin meliki Ukeydir b. Abdilmelik el-Kinde'dir. Hz. Peygamber, Halid b. Velid'i Tebük Seferi esnasında buraya yakın bir mevkide bulunan Dûmetu'l-Cendel'deki bu kabile üzerine bir birlik gönderdi. Bölge sakinleri cizye ödemeyi kabul ederek Müslümanların hâkimiyetini kabul ettiler. Bkz. Vâkidî, *Kitabu'l-Meğâzî*, III, 1025-1030.

uyuz olma hali görülmektedir. Tabii olarak bit, pire gibi şeyler de uyuz hükmünde kabul edilmiştir. Kimi alimler zaruret halini sadece sefer durumuna hasretseler de yaygın olan kanaat zaruret halinde erkeğin ipeği hem seferde hem de hazarda giymesinin caiz olmasıdır. Umumi bir tahrir olmadığından onunla kılınan namaz kabul olmuş ve tekrar edilmemiş sadece mekruh olarak kabul edilmiştir. Zira Hz. Peygamber ipekli kaftanla kıldığı namazı tekrar kılmamıştır.

Konu ile ilgili rivayetler erkeklere altın yüzük takmanın ve ipekli elbise giymenin haram, kadınlara helal olduğunu göstermektedir. Erkeklere bunların yasaklanması, hem erkeğin fitratı hem de toplumda sosyal adaletin ve barışın tesisi, ekonominin önemli aktörlerinden olan bu iki nesnenin atıl bir şekilde bırakılmasını ve depolanmasını önleyerek ekonomiye kazandırılması gibi birçok önemli amaçla alakalı bir husus olabilir. Şayet bu rivayet için sadece sebep olarak israf, kibirlenme, lüks ve pahalı gibi gerekçelerle altın ve ipeğin kullanımı yasaklanmıştır denilse bunlardan daha değerli olan inci, mercan ve elmas gibi süs eşyası için de aynı şeyi söylememiz gerekecektir. Ancak bunun izahı sanıldığı kadar basit değildir. Bu yasaklama bir yandan takva elbisesine bürünmeyi, bir yandan özgün bir toplum oluşturmayı diğer taraftan da kulluk bilincini sınamayı hedeflemiş olabilmektedir. Zira Allah Rasûlü'ne hediye edilen ipek kaftanı önce giymesi ardından apar topar çıkararak "*Cibril bunu giymekten beni nehyetti*"⁸¹⁷ buyurmuş olması, bu yasaklamanın ilahî bir fermanla olduğunu göstermektedir.

Biz bu meselenin doğrudan doğruya hüküm tarafı ile meşgul olmadığımız için olayların seyrini eldeki veriler ışığında birbiri ile olan ilişkilerini tespit etmeye çalışmaktayız. Genel anlamda fakihler ipek ve altının erkekler tarafından kullanmasını

⁸¹⁷ Muslim, *Libâs*, 16, h. no: 2070; Nesâî, *Zînet*, 89, h.no: 5303; Ahmed b. Hanbel, XXIII, 324, h.no: 15107.

haram görse de uygulamada farklılıklar arz etmektedir. Zira bunların ruhsat olma boyutu ve haram olma alt limitinde ihtilaflar vardır.

Netice olarak ipek ve altının erkeklere yasak olmasıyla ilgili rivayetin esbâb-ı vurûdu için şunu söyleyebiliriz. Hicaz Bölgesi, İslam’a davet mektuplarının gönderilmesi için kazdırılan mühürlü yüzükler vasıtasıyla altın yüzükle tanışmış oldu. Hz. Peygamber’in bu vesileyle edindiği altın yüzük ashab arasında giderek yaygınlık kazandı. Aynı şekilde Tebuk Seferi sonrası genişleyen İslam topraklarına gelen ipekli elbiseler yaygınlık kazanmıştır. İpeğin yaygınlaşması insanlar arasında buna olan muhabbeti de artırmış ve dikkatleri üzerine toplamıştır. Rasûlullah, dünyevileşmeyi frenlemek, uhrevî kazanımlara odaklanılması gerektiğini vurgulamak ve özgün bir toplum oluşturmak için ömrünün sonuna doğru lüks ve israfın sembolü olan altın ve ipeğin kullanma geleneğinin yaygınlaşmasını engellemek için bunları erkeklere yasaklamıştır. Bir de genişleyen İslam sınırlarından gelebilecek Acem kültürünün etkilerine karşı dikkatli olunması ve müstakil bir İslam ümmetinin ortaya çıkmasını sağlamaktır. Allah daha iyi bilir.

D) Hayızlı Kadının Mescidde Bulunması

«... فَإِنِّي لَا أُحِلُّ الْمَسْجِدَ لِحَائِضٍ وَلَا جُنُبٍ»

“Ben, mescidi hayız ve cünüp olanlara helâl görmüyorum.”

Bu çalışmamızda hayızlı kadının mescidde bulunma hali ele alınacaktır. Bu çerçevede “hayızlı kadının mescidde bulunması haramdır,” “hayızlı olman senin elinde değildir” ve “nikâh hariç her şey yapabilirsiniz.” üç hadis beraber ele alınıp bir sonuca varılacaktır. Bu rivayetlerin ortak noktaları ve ayrıldıkları noktalar nelerdir. Hayızlı kadının yapabileceği fiillerle ilgili hadis kaynaklarında ayrıntılı bilgiler verilmesinin altında yatan neden/nedenler nelerdir. Hayızlı olma hali kutsal mabetlere girmeyi engeller mi, kadınların kendi ellerinde olmayan bu hallerinden dolayı birçok hayırdan mahrum

olmaları ne derece doğrudur, Cahiliye döneminde toplumun hayızlı kadına karşı takındığı tavır nasıldı, Mescid-i Nebevî'ye açılan özel kapıların kapatılma isteğinin gerekçesi nedir, şeklindeki sorulara yanıtlar verilmeye çalışılacaktır.

Konuyla ilgili hadisler

Hiz. Âişe'nin rivayet ettiğine göre sahabe-i kiramın evlerinin kapısı mescid tarafına açılıyordu. Allah Rasûlü: *"Evlerinizin kapılarını mescid dışında başka yöne çeviriniz"* buyurdu. Sonra evine gitti. Bu ara sahabiler, kendileri hakkında belki bir ruhsat verilir umuduyla bir şey yapmadılar. Bir müddet sonra Rasûlullah onların yanına tekrar çıktı ve: *"Şu evlerin (kapılarını) çeviriniz. Çünkü ben, mescidi hayız ve cünüp olanlara helâl görmüyorum"* buyurdu.⁸¹⁸

Hadis, Hiz. Âişe >Cesra binti Decâce >el-Eflet b. Halife>el-Vâhid b. Ziyad >Musedded isnadıyla aktarılmıştır. Bazı alimler Cesra binti Decâce, bazıları da el-Eflet b. Halife'nin kusurlarının olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı hadisin senedi hakkında ihtilaf meydana gelmiştir. Hadise yapılan iki tahririn değerlendirilmesi farklıdır. Şuayb Arnaût hadisi *hasen*, Elbânî ise *zayıf* kabul etmiştir.

Aynı konuyu ele alan Ummu Seleme'nin hadisi de şudur: Rasûlullah bu mescidin avlusuna girerek en yüksek sesiyle: *"Şüphesiz mescid, cünüp adama ve hayızlı kadına helâl değildir."* buyurdu.⁸¹⁹

Hadisin isnadı şöyledir: Ummu Seleme >Cesra binti Decâce >Mehdûc ez-Zuhliyy> Ebû'l-Hattâb el-Heceriyy> İbn Ebî Ğaniyye>Ebû Nu'aym>Muhammed b.Yahya /Ebû Bekr b. Ebî Şeybe.

⁸¹⁸ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 90, h. no: 232; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 284, h.no: 1327.

⁸¹⁹ İbn Mâce, *Tahâret*, 126, h.no: 645; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIII, 373, h. no: 883.

İbn Mâce’de aktarılan bu hadisin tahririnde Muhammed Fuad Abdulbaki, ravilerden Maḥdûc’un güvenilir olmadığını ve Ebû’l-Hattâb’ın da *mechulül hal* olduğunu zikretmiştir. Bundan dolayı hadis, sened açısından *zayıf* kabul edilmiştir.⁸²⁰

Şerh kaynaklarımızda bu iki hadis hakkında oldukça fazla bilgi bulunmaktadır. Fıkıh ekolleri de bu hadisleri ayrıntılı bir şekilde ele almışlar ve bazı hususlarda ihtilaf etmişlerdir. Konuyla ilgili bazı açıklamalar şöyledir: Hattâbî, ashab-ı rey bu iki temizlik olduğu takdirde mescide girilebileceği görüşündedir. Bunun istisnası ise şayet yolcu olursa ve çeşme mescidde ise önce teyemmüm alır ve mescidin içinden geçerek çeşmeye gider ve yıkanır. Şâfîî ve Mâlik orda oturulmaz ancak içinden geçilebilir demektedirler. Ahmed b. Hanbel ve Ehl-i Zahir’den bir cemaat bunu caiz görmüşlerdir. Ancak Ahmed b. Hanbel kişinin mescide girmek istediğinde abdest almasının müstehap olduğunu söylemiştir. Bunlar, hadisin ravilerinden Eflat’ın *mechul* bir ravi olmasından dolayı hadisi *zayıf* kabul ettiklerini bildirmişlerdir.⁸²¹ Hanbeliler ile Şâfîîler, mescidden geçmenin mubah olmasını, “*cünüp iken yolcu olma hali müstesna*”⁸²² ayetinin yorumundan çıkarmışlardır. İbn Huzeyme ise hadis için *sahih* demiştir.⁸²³ Şevkânî, konuyla ilgili iki hadisi aktardıktan sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Birinci hadis *sahihtir*. İkinci hadisi de Taberânî tahrir etmiştir. Ebû Zur’a Âişe’nin hadisinin *sahih* olduğunu söyledi. Her iki hadis Eflat b. Halife, Cesra binti Decâce’den nakledilmiştir. İbn Hazm, Eflat’ın *mechulul hal* bir râvi olduğundan hadisi *zayıf* kabul etmiştir. Hattâbî, Bunlar (Ehl-i Zahir’den bir cemaat) hadisin ravilerinden Eflat’ın *mechul* bir râvi olduğundan hadisi *zayıf* kabul ettiklerini aktarmıştır. Ancak bu doğru değildir. Çünkü İbn Hibbân, Eflat’ın

⁸²⁰ İbn Mâce, *Tahâret*, 126, h.no: 645.

⁸²¹ Bkz. Hattâbî, *Meâlimu’s-Sunen*, I, 77-78.

⁸²² {وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ} “Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın....” 4/Nisa, 43.

⁸²³ İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 284, h.no: 1327.

sika olduğunu belirtmiştir. Ebû Hâtim, o *şeyhtir* demiştir. Ahmed b. Hanbel ise *lâ be'se bihî* demiştir. Süfyan b. Sevri ve Abdulvahîd b. Ziyâd ondan rivayetlerde bulunmuştur. *el-Kâşif*'te *sadûk* olduğu ve *Bedru'l-Munîr*'de ise *meşhûr* ve *sika* olduğu zikredilmiştir. Cesra binti Decâce için Buhârî acaib durumlarının olduğunu söylemiş ancak İbnu'l-Kattân, Buhârî'nin bu sözünün Cesra'nın haberlerini reddetmemiz için yeterli olmadığını ifade etmiştir. el-'İclî onun *sabit* ve *sika* olduğunu söylemiş, İbn Hibbân onu *es-Sikat*'de ve İbn Huzeme de *es-Sahih*'te zikretmiştir. İbnu'l-Kattân, Cesra'nın hadisinin *hasen* olduğunu ifade etmiştir.⁸²⁴

İbn Ruşd, "mescide girme" konusunda özetle şunları kaydediyor: Fıkıh alimlerinin cünüp ve hayızlı olanların mescide girmelerinin cevazı konusunda üç farklı ictihad vardır: 1. Malik "girmeleri caiz değildir" diyor. 2. Şâfiî "orada oturmak üzere giremezler ama mescide bir kapısından girip diğerinden çıkarak yollarına devam edebilirler" diyor. 3. Dâvûd Zâhirî ve onun yolundan gidenler ise "cünüp ve hayızlı kimsenin mescide girmeleri, orada oturmaları caizdir." diyorlar.⁸²⁵ Hanefilerin görüşü de Malikilerle aynıdır.⁸²⁶

Şâfiî ve Hanbelîler, hayızlı ve lohusanın kirletmemek şartıyla mescitten geçip gitmesini câiz görürler. Bunların dayandığı delil Hz. Âişe'nin naklettiği şu hadistir: "Allah Rasûlü bir gün *mesciddeki namaz kıldığım seccadeyi bana alır mısın?*" dedi. Ben de hayızlı olduğumu söyledim. Bunun üzerine buyurdular ki: "*Hayız senin elinde*

⁸²⁴ Bkz. Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, I, 287-288.

⁸²⁵ İbn Ruşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Hafîd (ö. 595/1198), *Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid*, thk. Abdullah el-İbâdî, I-IV, Dâru's-Selâm, Kahire 1416/1995, I, 109.

⁸²⁶ Kâsânî, Alâuddîn Ebî Bekr b. Mes'ûd (ö. 587/1191), *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, I, 44.

değil/hayızlı olup olmamak senin elinde değil ki.”⁸²⁷

Tirmizî hadisin ardından bu konuda İbn Ömer ve Ebû Hureyre’nin de hadis rivayet ettiğini aktardıktan sonra Hz. Âişe’nin hadisinin *hasen sahih* olduğunu ifade etmiş; ilim adamlarının pek çoğunun görüşünün böyle olduğunu, bu konuda ayrı görüş bilmediğini ve hayızlı kimsenin mescidden bir şey alıp vermesinde bir sakınca olmadığını bildirmiştir.⁸²⁸ Bazı kaynaklarda bu hadisin sonunda Hz. Âişe “onu aldım” demektedir.⁸²⁹

Yukarıdaki hadisi destekleyen bir başka rivayet de Meymûne validemiz tarafından şöyle aktarılmıştır: “Rasûlullah hayızlı olduğumuz zamanlarda başını bizden birinin kucağına koyar ve Kur’an okurdu. Yine bizden biri hayızlı olduğu halde mescide seccade sererdi.”⁸³⁰

Dârimî ve İbn Ebî Şeybe’nin naklettiği başka bir rivayet de şöyledir: “Hayızlı kadının camiden bir şeyi almasında hiçbir mahzur yoktur.”⁸³¹

Mescidde bu iki halde beklemek genel anlamda haram olarak kabul edilmiştir. Ancak oradan geçip gitmek haram değildir.

⁸²⁷ Muslim, *Hayz*, 11, h. no: 298; Tirmizî, *Tahâret*, 101, h. no: 134; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 101, h. no: 261; Nesâî, *Tahâret*, 173, h. no: 271; İbn Mâce, *Tahâret*, 120, h. no: 632; Dârimî, *Tahâret*, 82, h. no: 798; Ahmed b. Hanbel, XL, 215, h.no: 24184.

⁸²⁸ Bkz. Tirmizî, *Tahâret*, 101, h. no: 134.

⁸²⁹ et-Teyâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd (ö. 204/819), *Musnedu Ebî Dâvûd et-Teyâlisî*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, I-IV, Dâru Hicre, Mısır 1419/1999, III, 48, h. no: 1533; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, I, 287, h.no: 883;

⁸³⁰ Nesâî, *Tahâret*, 175, h. no: 273; *Hayz*, 19, h. no: 385;

⁸³¹ Dârimî, *Tahâret*, 116, h. no: 1204; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 139, h.no: 7419.

Bu konuda farklı yorum ve ictihadların bulunmasının sebebi, ilgili ayetin⁸³² farklı anlaşılması ve hadisin de sahih olup olmadığı konusundaki ihtilafıdır.

Hadis ister zayıf ister sahih kabul edilsin İslam bilginleri cünüp ve hayızlı kimsenin mescidde bulunmasını hoş karşılamamışlardır. Ancak bazı muasır alimler nadiren gitme fırsatını yakalayan bir kadının Kâbe ve Mescid-i Nebevî'ye girip oralardan istifade etmesi ve kadınların diğer mescidlerdeki eğitim faaliyetlerinden faydalanmaları adına buna cevaz vermişlerdir.⁸³³ Mescidden geçme veya zarurettten uğramaya gelince yukarıda aktardığımız mescidde seccade sermeyle ilgili rivayetlere dayanılarak alimlerin çoğu bunun caiz olduğunu kabul etmişlerdir. Bu konuda en dar çerçeveyi Hanefi mezhebi, en geniş ise Hanbeli mezhebi ile Zahiriler çizmektedir.

⁸³² {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ ...} "Ey iman edenler! Ne söylediğinizi bilir hale gelinceye kadar sarhoş iken namaza yaklaşmayın, guslünüzü edinceye kadar da -yoldan geçmeniz dışında- cünüp iken (namaza yaklaşmayın)" (4/Nisâ, 43).

⁸³³ Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun konu ile ilgili 2009/116 no'lu mütalaası şöyledir: "... Dini Soruları Cevaplandırma Komisyonunca değerlendirilen "Hayızlı ve Nifaslı Kadınların Mescide Girmeleri" konusu görüşüldü. Kadınların adetli iken mescide girmeleri, İslam alimlerinin çoğunluğu tarafından caiz görülmemektedir. Ancak bazı alimler bunu caiz görmektedirler. Bu görüşten hareketle, hacda adetli iken dua, zikir ve istiğfar ile meşgul olmak, Kâbe'yi seyretmek veya Hz. Peygamber'i ziyaret etmek gibi amaçlarla Harem-i Şerife ve Mescid-i Nebevî'ye girmek isteyen adetli hanımların, buna cevaz veren alimlerin görüşleri doğrultusunda amel edebilecekleri oy çokluğu ile mütalaa edilmiştir."

1-Hayız

Lügatte, kanın çıkması demektir. Istılahta ise ergen yaşından başlayıp iyâs⁸³⁴ yaşına (menopoza/50-55 yaş arası) ulaşmamış kadının rahminden gelen kandır.⁸³⁵ Belli aralıklarla gelen bu kana dilimizde âdet görme, aybaşı hali ve âdet kanaması denilir. İbadetlerin yapılmasına engel teşkil ettiği için fıkhîta ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Konunun fikhî boyutunu ilgili bölümlerine bırakmakla birlikte daha çok bu denli ayrıntılı bilgilerin aktarılmasının altında yatan nedeni irdelemek istiyoruz. Bu anlamda akla ilk gelen şey Cahiliye döneminde mazeretli kadına bakış açısı nedir. Cahiliye toplumu ile birlikte ilk Müslümanların iletişim içinde olduğu başka halkların mazeretli kadına karşı sahip olduğu tutumun tespit edilmesi gerekir.

İlk Müslümanların iletişim halinde olduğu halklardan birisi Yahudilerdir. Yahudilikte Eski Ahid⁸³⁶ ve Mişna'da hayızlı kadın hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

⁸³⁴ Âyise: Âdetten kesilme (menopoz) yaşına ulaşan kadın için kullanılan bir terimdir. Kadının hangi yaştan itibaren âyise kabul edilebileceği konusunda Kitap ve Sünnet'te açık bir hüküm mevcut değildir. Esasen âdetten kesilme yaşı bünye, iklim, ırk ve sosyal duruma göre farklılık göstermektedir. İslam hukukçuları bölgelerinde ve yaşadıkları zamanlarda edindikleri tecrübelerin ışığında âyiseliliğin (iyâs) başlangıç yaşı konusunda elli ile yetmiş yaşları arasında değişen muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir. Çoğunluğun kanaati elli elli beş yaşları üzerinde toplanmaktadır. Bkz. Yavuz, Yunus Vehbi, Âyise, DİA., İstanbul 1991, IV, 253.

⁸³⁵ Tehanevî, *Keşşafu Istilah*, I, 727.

⁸³⁶ Örneğin Eski Ahid'in Levililer bölümünden bazı maddeler: -“Âdet gördüğü için kan kaybeden kadın yedi gün kirli sayılacak. Ona dokunan da akşama kadar kirli sayılacak.” -“Âdet gördüğü günlerde kadının üzerinde yattığı ya da oturduğu her şey kirli sayılacaktır.” -“Kim kadının yatağına dokunursa, giysilerini yıkayacak, yıkanacak, akşama kadar kirli sayılacaktır.” -“Kim kadının üzerine oturduğu herhangi bir şeye dokunursa, o da giysilerini yıkayacak, yıkanacak, akşama kadar kirli sayılacaktır.” -“Kadının yatağındaki ya da oturduğu şeyin üzerindeki herhangi bir eşyaya dokunan herkes akşama kadar kirli sayılacaktır.” -“Âdet gören kadının kirliliği onunla yatan adama da bulaşır. Adam yedi gün kirli kalır ve yattığı her yatak kirli sayılır.” -“Eğer bir kadının âdet günleri dışında uzun süreli bir

Şöyle ki Yahudilikte âdet gören kadın, ayrılan anlamıyla “niddah” adıyla anılmaktaydı. Eski Ahid’de âdet gören kadının, kanaması sona ermesinden sonra yedi gün murdar (teme’ah) kabul edilmiş ve birtakım sorumluluklara tâbi tutulmuştur. Kadın bu zaman diliminin sonunda gusül abdestine benzer “mikveh” denilen bir banyo yapar ve bu banyodan sonra temiz sayılırdı. Kadının kanamasının devam ettiği süre zarfında ve yedi günlük sürede âdetli kadınla cinsel ilişkiye girmek yasaktı. Ayrıca kadının dokunduğu herhangi bir şeye dokunmak murdarlığı bulaştırdığından yasak kabul edilmişti. Mişna’da Taharot’un yedinci bölümü bu konuya ayrılan müstakil bir bölümdür. Ayrıca “Tosefta” ve “Sulhan Aruh” gibi önemli şariat kitaplarında da konu üzerinde durulmuştur. Zerdüştilikte âdet gören kadın özel bir odada tutulur ve kimseyle temasa geçirilmez; ancak özel bir çubukla kendisine yiyecek iletilir. Kadın âdetin bitişinden sonra murdarlıktan kurtulabilir.⁸³⁷

Ashab hayız hakkında Yahudilerin bir kadın âdet gördüğünde onunla bir araya gelmediklerini ve beraber yemek yemediklerini tartışma konusu yapmışlar ve bunu Hz. Peygamber’e sormuşlardır. Bu sorular üzerine şu ayet-i kerime inerek cevap verilmiştir: *“Sana kadınların ay halini soruyorlar. De ki: O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın...”*⁸³⁸ Bu ayetin açıklaması sadedinde Allah Rasûlü: *“Her şeyi yapın, yalnız nikâh (cima) müstesna.”* buyurmuştur.

kanaması varsa, ya da kanaması âdet günlerinden sonra da devam ediyorsa, kanaması olduğu sürece âdet günlerinde olduğu gibi kirli sayılır.” -“Kanaması olduğu sürece, âdet günlerinde olduğu gibi, yattığı her yatak ve üzerine oturduğu her şey kirli sayılacaktır.” -“Kim bunlara dokunursa kirli sayılacak. Giysilerini yıkayacak, yıkanacak, akşama kadar kirli kalacaktır.” Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2009, Levililer, 15/19-27.

⁸³⁷ Bkz. Yavuz, Yunus Vehbi, *Hayız*, DİA., İstanbul 1998, XVII, 51.

⁸³⁸ 2/Bakara, 222.

Yahudiler bunu duyunca ‘Bu adam bizim işlerimizden bize muhalefet etmedik hiç bir şey bırakmak istemiyor’ demişler. Yahudilerin bu söylenmelerini duyan Useyd b. Hudayr ile Abbâd b. Bişr Hz. Peygamber’e gelerek: Ey Allah Rasûlü! Yahudiler şöyle şöyle diyorlar (onlara muhalefet olsun diye) hayızlı kadınlarla (cinsî) temasta da bulunsak mı? dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in yüzünün rengi değişti ⁸³⁹

Useyd ile Abbâd’ın bu konuyu ikinci defa sormaları kaynaklarda farklı yorumlara da sebep olmuştur. Bazı Müslümanlar, bu ayet-i kerimedeki "*aybaşı hâlinde kadınlardan ayrı kalın*" ifadelerini görünce, bu ayrılmanın Yahudilerin yaptıkları gibi kadınları terk etmek şeklinde olduğunu zannettiler.

Enes b. Mâlik’in rivayet ettiği bu hadis Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Dârimî’de de geçmekle birlikte şu noktalarda bazı lafız farklılıkları bulunmaktadır. Yahudiler hakkında bir kadın hayız olduğunda, onu evden çıkarırlar, onunla beraber yemezler, içmezler ve aynı evde birlikte bulunmazlardı. Konu ile ilgili ayetten sonra, Hz. Peygamber onlara kadınlarla bir arada yemelerini, içmelerini ve cinsel ilişki dışında beraber olabileceklerini söyledi.⁸⁴⁰

Rivayetlerden anladığımıza göre Yahudiler, kadınları hayız gördüğü zaman onlarla bir arada yemezler, içmezler, evlerde onlarla birlikte oturmaz, bir araya gelmezlerdi. Kadını evden çıkarırlar, kadının hayızlı olarak kaldığı evde de onunla kimse kalmazdı. Yahudilerin bu tutumu o dönem Müslümanlar tarafından bilindiği için hayızlı kadının aile hayatının her aşaması merak konusu olmuş ve en ayrıntılı noktalara kadar sorular sorulmuştur. Bu gün belki bizim için çok lüzumlu gibi görünmeyen bazı ayrıntı denilebilecek bilgiler, o dönemin insanların zihnini meşgul etmekteydi. Yahudilerin, Mecusilerin ve bazı müşrik Arapların hayızlı kadını sosyal hayattan dışlayan

⁸³⁹ Muslim, *Hayz*, 16, h. no: 302; Ahmed b. Hanbel, XIX, 356, h.no: 12354.

⁸⁴⁰ Tirmizî, *Tefsîr*, 3, h. no: 2977; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 100, h. no: 258; *Nikâh*, 46, h. no: 2165; Dârimî, *Tahâret*, 107, h. no: 1093.

uygulamalarını görmüş ve bu konuda dinimizin yaklaşımını öğrenmek için Hz. Peygamber'e ve onun eşlerine sorular sormuşlar, onlar da bu sorulara cevaplar vermişlerdir. İşte bu kültürden kaynaklanan yanlış imajı gidermeye matuf Hz. Âişe'nin naklettiği şu rivayetleri örnek olarak verebiliriz: *“Ben ve Allah Rasûlü cünüp olduğumuz halde birlikte bir kaptan yıkanırđık.”*⁸⁴¹ *“Yine ben hayız olduğumda Rasûlullah bana izarımı kuşanmamı emrederdi, ben de belime bağlardım ve bu haldeyken Hz. Peygamber tenini benim tenime dokundururdu.”*⁸⁴² *Yine Rasûl-i Ekrem (mescidde) itikâfta iken, ben de hayızlı olduğum hâlde başını (itikâf yerinden dışarıya) çıkarırdı da, ben O'nun başını yıkardım.”*⁸⁴³

2-Mescid-i Nebevîye Açılan Hususi Kapıların Kapatılması

Hadis-i şeriflerde mescide açılan hususi kapılar için hûhe kelimesi kullanılmıştır. Hûhe, küçük kapı, büyük pencere gibi iki ev arasına açılan ve yerine kapı yapılan delik anlamına gelmektedir.⁸⁴⁴ Başka anlamlara gelse de daha çok ev ile mescid veya iki ev arasındaki küçük kapılara verilen addır. Mescid-i Nebevî'nin etrafı müminlerin annelerinin hücreleri ve ashab-ı kiramdan bazılarının evleri ile çevriliydi. Hûhe denilen kapılar, mescide kolayca girebilmek için yapılmıştı. Hz. Peygamber zamanla bu kapıların kapatılmasını istemiştir. Bununla ilgili ilk rivayet Hz. Âişe'den nakledilmektedir. Bu hadiste Allah Rasûlü, evlerin kapılarını mescidden başka yöne çevrilmesini istiyor fakat ashab belki bu emir hafifletilir umuduyla bunu ağırdan alıyor. Bir müddet sonra Rasûlullah onların yanına tekrar gelip onlara bu kapıların kapatılma gerekçesinin hayızlı

⁸⁴¹ Buhârî, *Hayz*, 5, h. no: 299; Muslim, *Hayz*, 43, h. no: 321; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 37, h. no: 77; İbn Mâce, *Tahâret*, 35, h. no: 376.

⁸⁴² Buhârî, *Hayz*, 5, h. no: 300.

⁸⁴³ Buhârî, *Hayz*, 5, h. no: 301; Muslim, *Hayz*, 8, h. no: 297; Nesâî, *Tahâret*, 176, h. no: 276; Ahmed b. Hanbel, XL, 45, h.no: 24041.

⁸⁴⁴ Bkz. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VII, 247.

kadın ve cünûp olanların mescidden geçmesinin helal olmaması olduğunu söylemiştir.⁸⁴⁵ Böylelikle Rasûl-i Ekrem mescidin zorunlu hallerde bir geçiş güzergâhı olarak kullanılmasını engellemiş olmaktadır.

Mescide açılan kapıların kapatılması hususu tam olarak yerine getirilmemiş olduğundan başka zamanlarda tekrar gündeme gelmiştir. Konuyla ilgili başka bir rivayette Ebû Sa'îd el-Hudrî şöyle haber vermektedir: Allah Rasûlü minberin üzerine oturarak şöyle buyurmuş: *“Bir kul ki, Allah kendisini dünya nimetlerini vermekle kendi nezdindekiler arasında muhayyer bırakmış, o da onun nezdindekileri seçmiştir.”* (Bu söz üzerine) Ebû Bekir ağladı. Ben kendi kendime: Allah'ın bir kulu dünya ile kendi yanında olan şey arasında muhayyer bırakılmasında, onun da Allah yanındakileri tercih etmesinde ne var ki bu şeyh (böyle) ağlıyor? dedim. Meğer o muhayyer kılınan kul, Rasûlullah'ın kendisi imiş. Ebû Bekir de onu en iyi bilenimiz idi. Rasûlullah: *“Yâ Ebâ Bekir, ağlama. Bana arkadaşlığı ve malı hususunda insanların en cömerdi Ebû Bekir'dir. Ümmetimden bir halil edinecek olsaydım muhakkak Ebû Bekir'i edinirdim. Lâkin İslam kardeşliği ve İslam sevgisi (şahsî dostluktan daha faziletlidir). Mescide çıkacak hiçbir hususi kapı kalmasın, muhakkak kapatılsın. Bundan Ebû Bekir'in kapısı müstesna,”* buyurdu.⁸⁴⁶

Hiz. Ebû Bekir'in mescide açılan kapısının açık tutulmasıyla ilgili rivayetin zamanı hakkında bize bilgi aktaran ve bu hadisin şahidi olan rivayet aynı babda İbn Abbâs'tan nakledilmiştir. Aktarılan rivayette şu ilave vardır: Rasûlullah vefatı ile neticelenen hastalığı sırasında başını bir bez ile bağlamış olduğu hâlde mescide çıktı ve minber üzerine oturdu. Akabinde Allah'a hamd ve sena etti. Sonra şöyle buyurdu denilerek benzer lafızlarla bu rivayet edilmiştir.⁸⁴⁷

⁸⁴⁵ Bkz. Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 90, h. no: 232; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 284, h.no: 1327.

⁸⁴⁶ Buhârî, *Salât*, 80, h. no: 466; *Fedâilu's-Sahabe*, 3, h.no: 3654; Muslim, *Fedâilu's-Sahabe*, 2, h.no: 2382.

⁸⁴⁷ Buhârî, *Salât*, 80, h. no: 467; Ahmed b. Hanbel, IV, 252, h.no: 2432.

Rasûl-i Ekrem bu hutbesinde Hz. Ebû Bekir'in kapısından başka bütün kapıların kapatılmasını emretmiştir. Hz. Peygamber'in mescidi kendisine tahsis edilen odalar ve ekseri muhacirlerin evleri ile çevrili idi. Mescide kolayca girebilmek için bunların her birinden oraya açılır küçük birer kapı vardı. İşte Ebû Bekir'in kapısından başka kapatılmaları emredilen kapılar, bu hususi küçük kapılar idi. Bu kapının istisna edilmesi daha sonraki dönemlerde fazilet yarışlarının da ateşlenmesine sebep olmuştur. Evet, bu istisna etme o kişi için bir ikramdır. O kişinin faziletinin açıklanmasıdır. Ayrıca bu durumun Hz. Ebû Bekir'in daha sonra halife olacağına ima olduğu kabul edilmiştir.⁸⁴⁸ Bu hadise mukabil olarak da İbn Abbâs'tan nakledilen şu rivayet de kaynaklarda yerini almaktadır: “Hz. Peygamber Ali'nin kapısından başka mescide açılan kapıların kapatılmasını emretti.”⁸⁴⁹ Tirmizî, bu hadisin *garib* olduğunu, Şu'be'den bu senedle ve bu şekilde bilindiğini ifade etmiştir.⁸⁵⁰ Şu'ayb Arnaût bu hadisin tahririnde isnadının *zayıf* ve metninin de *munker* olduğunu söylemektedir.⁸⁵¹ ez-Zehebî, *garib munker* bir rivayet olduğunu zikretmiştir.⁸⁵² İbnu'l-Cevzî ise bu konudaki hadislerin batıl olduğunu ve bunlardan sahih olan hiçbir şeyin olmadığını bildirmektedir. Ayrıca o, bu hadislerin sıhhatinde ittifak edilen *سُئِلَ الْأَبْوَابَ إِلَّا بَابَ أَبِي بَكْرٍ* “Ebû Bekir'in kapısı hariç mescide açılan bütün kapıları kapatın” hadisine karşılık olarak Rafiziler tarafından uydurulduğunu bildirmiştir.⁸⁵³

⁸⁴⁸ Bkz. Kâdî İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim*, VIII, 386; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVII, 39; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 14.

⁸⁴⁹ Tirmizî, *Menâkib*, 20, h. no: 3732; Ahmed b. Hanbel, XXXII, 41, h.no: 19287; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VII, 423, h. no: 8369.

⁸⁵⁰ Tirmizî, *Menâkib*, 20, h. no: 3732.

⁸⁵¹ Ahmed b. Hanbel, XXXII, 41, h.no: 19287.

⁸⁵² ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, V, 82.

⁸⁵³ Bkz. İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 365-366.

Mescide açılan hususi kapıların kapatılması isteğiyle ve daha sonra Hz. Ebû Bekir'in kapısının açık tutulmasıyla ilgili ne kadar zaman geçtiğini tam olarak belirlemek mümkün olmasa da bu iki emir arasında çok fazla zaman geçmemiştir. Bu emrin Hz. Peygamber'in ömrünün son yılı içinde vaki olduğu kanaatindeyiz. Zira bu husustaki emir tam olarak yerine getirilmemiş olsa gerek ki Hz. Peygamber'in vefatıyla sonuçlanan hastalığında verdiği hutbede Hz. Ebû Bekir'in kapısının dışındaki kapıların kapatılma emrini tekrarlamıştır.

3-Değerlendirme

Çalışmamızda “hayızlı kadının mescidde bulunması haramdır” rivayeti asıl olmak üzere “hayızlı olman senin elinde değildir” ve “nikâh hariç her şeyi yapabilirsiniz.” rivayetlerini aynı anda nasıl anlayabileceğimizi ele aldık.

Hz. Âişe ve Ummu Seleme'den aktarılan hayızlı kadının mescidde bulunmasının haram olduğunu ifade eden rivayetin sıhhati, muhaddislerce tartışma konusu olmuştur. Hadisin ravilerinden Eflat ve Cesra hakkında farklı değerlendirmeler yapılmış olsa da rivayetin sahih/hasen olmasını daha muhtemel olarak görmekteyiz. Ayrıca bu mesele fakihlerin genelini meşgul etmiş ve bu hadis hayızlı kadınların mescidlere girmelerini sınırlandırmada temel dayanak noktalarından birini teşkil etmiştir.

Hayızlı kadının mescidde bulunmasının tamamen caiz veya tamamen yasak olduğunu savunan alimler olmakla birlikte, alimlerin çoğu kadının mescidde beklemesinin haram, geçip gitmesinin ise caiz olduğu görüşündedir. Rivayetler çerçevesinde olaya bakıldığında bu görüşün daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kadına fayda verecek hususlarda mescide girmesine engel olmamanın daha isabetli bir görüş olduğu kanaatindeyiz.

Hadis kaynaklarında, adet döneminde kadınların yaşadıkları hakkında Rasûl-i Ekrem'e ve eşlerine pek çok soru yöneltilmiş ve bu sorulara ayrıntılı cevaplar verilmiştir. Bu sorulara verilen cevaplardan biri de: “*Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki; o bir*

ezadır (rahatsızlıktır). Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın...”⁸⁵⁴ ayet-i kerimesidir. “nikâh hariç her şeyi yapabilirsiniz.” hadisi de bu ayetin açıklaması sadedinde vurûd olmuştur. Bu açıklama, Yahudilere muhalefet etmenin sınırlarına dikkat edilmesi ve cinsel ilişki hususunda da muhalefet etme yanlışlığına düşülmesini önlemek amacıyla yapılmıştır.

Kadınların âdet durumlarında onlara sosyal yaşantılarında herhangi bir sınırlandırma getirilmemiştir. Nitekim Allah Rasûlü’nün hayatına bakıldığında eşleriyle uyuduğu, onlarla birlikte yiyip içtiği, onların olduğu yerlerde Kur'an okuduğu ve sair ibadetlerini yerine getirmede onları bir engel olarak görmediğine şahid olmaktayız. Kur'an'a bakıldığında da bu durumun “*bir rahatsızlık*” hali olduğu zikredilmiş ve bu haldeyken sadece cinsel ilişki yasağına vurgu yapılmıştır.

Arapların iletişim halinde olduğu halklardan birisi Yahudilerdir. Yahudiler bu konuda oldukça ayrıntılı bilgiler aktarmış ve çok katı bir tutum sergilemişlerdir. Onların hayızlı kadının dokunduğu şeyleri murdar görmeleri gibi birçok tutumu kadının sosyal hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Yahudiliğin bu olumsuz etkisi Cahiliye dönemi Arapları ile birlikte ilk dönem Müslümanlarını da olumsuz etkilemiştir. Yahudilerin bu menfi etkisinin yok edilmesi için büyük bir çaba sarf edilmiştir. Bu durum Hz. Peygamber ve eşlerine hayızlı kadın hakkında pek çok soru gelmesine ve bu hususun hadis kaynaklarında daha fazla yer almasına sebep olmuştur.

Hz. Peygamber, âdetli kadınların ve cünüp olanların mescidden geçmemesi için evlerin kapılarının mescid dışında farklı yerlere doğru açılmasını istemiştir. Evlerin kapılarının farklı yöne açılmasının bir başka sebebi için şunu ilave edebiliriz: Kalabalıklaşan Müslüman nüfusunun ibadetlerini engelleyebilecek zorunlu geliş gidişlere

⁸⁵⁴ 2/Bakara, 222.

engel olmak ve bundan kaynaklı ibadetteki huşu halini korumayı amaçlandığını söyleyebiliriz.

Netice olarak rivayetimizin sebab-i vurûdu için şunu söyleyebiliriz: Mescidin saygınlığının muhafaza edilmesi ve ibadet edenlerin rahatsız edilmemesi için mescidden zorunlu gidişlerin azaltılması amacıyla Hz. Peygamber, ömrünün sonlarına doğru Ebû Bekir hariç ashab-ı kiramın evlerinden mescide girdikleri kapılarının yönlerinin farklı tarafa açılmasını istemiştir.

E) Avret Yerine Dokunmaktan Dolayı Abdest Almak/Almamak

«مَنْ مَسَّ ذَكَرَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ»، «لَا، إِنَّمَا هُوَ بَضْعَةٌ مِنْكَ»

Bu çalışmamızda “*Biriniz tenasül organına dokunduğunda abdest alsın*” hadisi ile namazda tenasül organına eli değip bunun namazı bozup bozmadığını soran kimseye “*Hayır. O ancak senden bir parçadır.*” şeklinde gelen hadis aynı anda nasıl anlaşılır. Bu iki rivayeti nasıl bağdaştırabiliriz. İlk bakışta rivayetler arasında teâruz görülmektedir. Teâruzun giderilme yolu veya birini diğerine tercih edecek bir ölçüt var mıdır? Tevakkuf mu edilmeli yoksa bu rivayetleri destekleyen başka rivayetlerden hareketle bir neticeye varılabilir mi? Bunlar arasında nesh mümkün müdür. Bu rivayetlerin irad edilme vakti ve yeri tespit edilebilir mi? Namazda avret yerine dokunan kişi namazını tekrar kılmalı mıdır? Bütün bu sorulara cevaplar verilmeye çalışılacaktır.

1-Avret Yerine Dokunma Hakkındaki Ruhsat

Talk b. Ali, şöyle diyor: Bir heyet olarak yola çıktık ve Rasûlullah’ın huzuruna vardık. O’nun siyasi otoritesini kabul edip, birlikte namaz kıldık. Rasûlullah namazı bitirince bedevî gibi biri gelerek; “Ey Allah’ın Rasûlü! Bir kimse namazında tenasül organına dokunsa namazı ve abdesti bozulur mu?” dedi. Rasûlullah da: “O senin

vücudundan bir parça değil midir?” diye cevap verdi.⁸⁵⁵ Hadisin bazı tariklerinde Talk, Medine’ye vardığımızda Hz. Peygamber mescidin inşaatıyla meşgul idi ziyadesi vardır.⁸⁵⁶

Hadis, Talk b. Ali > Kays b. Talk > Abdullah b. Bedr > Mulâzim > Hennâd isnadıyla aktarılmıştır.⁸⁵⁷ Bu babda aktarılan rivayetlerin en kabul gören isnadı budur. Elbânî, hadisin tahririnde *sahih* olduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁸ İçerisinde Eyyûb b. Utbe ve Muhammed b. Câbir’in olduğu tarikler de vardır ancak her ikisi de *zayıf* olmakla tenkit edilmiştir.⁸⁵⁹

Hadisin değerlendirmesinde Tirmizî şu bilgileri aktarmıştır: “Bir kısım sahabe ve tabiinden erkeklik organına dokunmaktan dolayı abdestin gerekmediği görüşü nakledilmiştir. Onlar erkeklik organına dokunmaktan abdestin bozulmayacağı görüşündedirler. İbnu’l-Mubârek ve Kûfelilerin görüşü budur. Bu babda rivayet edilenlerin en güzelidir. Yine bu hadis Eyyûb b. Utbe, Muhammed b. Câbir ve Kays b. Talk’ın babasından da rivayet edilmiştir. Bazı hadisçiler Muhammed b. Câbir ve Eyyûb

⁸⁵⁵ Nesâî, *Tahâret*, 119, h. no: 165; Tirmizî, *Tahâret*, 62, h. no: 85; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 69, h. no: 182; İbn Mâce, *Tahâret*, 64, h. no: 483; Ahmed b. Hanbel, XXVI, 222, h.no: 16295.

⁸⁵⁶ Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, I, 213, h. no: 646; Zeyla’î, Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf (ö.762/1361), *Nasbu’r-Râye fî Tahrîci Ehâdisi’l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, I-IV, Muessesetu’r-Reyyân, Beyrut 1418/1997, I, 62; İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî (ö. 852/1449), *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed, I-VIII, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994, V, 421.

⁸⁵⁷ Tirmizî, *Tahâret*, 62, h. no: 85; Nesâî, *Tahâret*, 119, h. no: 165.

⁸⁵⁸ Nesâî, *Tahâret*, 119, h. no: 165.

⁸⁵⁹ Bkz. İbn Adiyy, *el-Kâmil*, II, 10; Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, I, 212, h. no: 645; İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (ö.597/1201), *el-İlelu’l-Mutenâhiye fî’l-Ehâdisi’l-Vâhiye*, thk. İrşâdu’l-Hakk el-Eserî, I-II, İdâretu Tercumâni’s-Sunne, Pakistan 1401/1981, I, 363; Zeyla’î, *Nasbu’r-Râye*, I, 62-64; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I-XIV, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1404/1984, I, 357; Şevkânî, *Neylu’l-Evtâr*, III, 187.

b. Utbe rivayetini tenkit etmişlerdir. Mulâzım b. Amr'ın, Abdullah b. Bedr'den rivayet ettiği hadis, daha sahih ve daha güzeldir.”⁸⁶⁰ Tirmizî, erkeklik organına dokunmanın abdesti bozmayacağı ile ilgili babda aktardığı bu rivayetin en güzel olduğunu belirtmiş ancak sıhhati hakkında her hangi bir şey söylememiş ve bu örnekten başkasını da zikretmemiştir.

Tahâvî (ö. 321/933) hadis hakkında şunları söylemiştir: *Sahihtir*, isnadı müstakimdir, sened ve metin açısından muzdarib değildir. Bizce rivayet edilenler arasında en evla olan rivayet de budur. Tahâvî, bana İbn Ebî İmrân o da Abbâs b. Abdil‘azîm el-‘Amberî’den o da Ali ibn Medîni’den işittiğine göre Mulâzım’ın bu hadisinin, Busra hadisinden daha güzel olduğunu söylemiştir.⁸⁶¹ Tahâvî, Hz. Ali'nin ha kulağıma, burnuma dokunmuşum ha avret yerime dokunmuşum, bunlar arasında fark görmem dediğini aktarmıştır. Ayrıca cinsel organa dokunmakla abdestin gerekmediği kanaatinde olanlar arasında İbn Mes‘ûd, Huzeyfe b. Yemân ve İmrân b. Husayn’i de saymıştır.⁸⁶²

İbn Ma‘în insanların çoğunun Kays’ın hadisini hüccet olarak kabul etmediklerini⁸⁶³ ifade etmiştir. İbnu’l-Cevzî de konuyla ilgili altı tarikte gelen rivayetleri aktardıktan sonra, bu hadislerden hiçbirinin *sahih* olmadığını ifade etmiştir. O, rivayetlerdeki bütün ricâlin kusurlarını bir bir saydıktan sonra, Kays b. Talk için Ahmed ve Yahyâ’nın onu *zayıf* saydıklarını, Ebû Hatim ve Ebû Zur’a’nın da onun sözünün delil sayılan kişilerden olmadığını söylediklerini aktarmıştır.⁸⁶⁴ İbnu’l-Cevzî’nin eleştiri konusu yaptığı tarikler arasında yukarıda aktardığımız isnad yoktur. Ancak bütün

⁸⁶⁰ Tirmizî, *Tahâret*, 62.

⁸⁶¹ Tahâvî, *Şerhu Me‘âni’l-Âsâr*, I, 76.

⁸⁶² Bkz. Tahâvî, *Şerhu Me‘âni’l-Âsâr*, I, 78.

⁸⁶³ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VIII, 356.

⁸⁶⁴ Bkz. İbnu’l-Cevzî, *el-İlelu’l-Mutenâhiye*, I, 363.

tariklerde ortak olan ravi, Kays b. Talktır. Bu da eleştiri konusu olduğundan önem arz etmektedir.

Talk b. Ali b. el-Munzir el-Hanefî el-Yemâmî sahabidir.⁸⁶⁵ O, Yemâmeli olup kavmi tarafından Hz. Peygamber'e gönderilen bir heyet içindeydi. Heyet Medine'ye ulaştığında Hz. Peygamber mescidin inşasıyla meşgul idi. Ondan oğlu Talk, kızı Hâlide, Abdullah b. Bedr, Abdurrahman b. Ali b. Şeybân hadis aktardı.⁸⁶⁶

Kays b. Talk ise tabiinin meşhurlarındandır.⁸⁶⁷ Ondan Abdullah b. Bedr, Abdullah b. en-Nu'mân, Eyyûb b. Utbe ve Muhammed b. Câbir hadis aktarmıştır. Onun hakkında kaynaklar lehte ve aleyhte pek çok bilgi aktarmıştır. Şâfî: "Biz Kays b. Talk'ın kim olduğunu soruşturduk, onu tanıyanı bulamadık. Bu nedenle biz onun haberini neye dayanarak kabul edebiliriz." demiştir.⁸⁶⁸ *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*'de İbn Ma'în'e Abdullah b. Ya'mer'in Kays'tan aktardığı sened soruldu. O da Yemâme şeyhlerinin *sika* olduğunu bildirmiştir.⁸⁶⁹ Başka bir kaynakta da İbn Ma'în onun *sika*, Ahmed b. Hanbel ise *zayıf* olduğunu bildirmişlerdir.⁸⁷⁰ İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir. Ebû Hâtim, Kays'ın hüccet olamayacağını, onun vehim sahibi olduğunu söylemiştir.⁸⁷¹ *el-Muğnî fî'd-Du'afâ*'da Kays hakkında yapılan değerlendirmede bir rivayette Ahmed ve Yahyâ onu

⁸⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1271/1952, IV, 490.

⁸⁶⁶ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 29.

⁸⁶⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 421.

⁸⁶⁸ Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, I, 212; Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye*, I, 64; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 356; Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, I, 251.

⁸⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 100.

⁸⁷⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII, 206.

⁸⁷¹ Bkz. Dârekutnî, *es-Sunen*, I, 271, h. no: 541.

zayıf saymışlardır. Osmân ed-Dârimî rivayetinde de el-‘İclî ve başkaları *sika* kabul etmişlerdir.⁸⁷²

Evet, görüldüğü gibi bu rivayetin temel dayanak noktası Kays b. Talk b. Ali’dir. Hadisin birçok tariki vardır ve Kays, tariklerin hepsinde ortak olan şahsiyettir. Kays için *sahih*, *sika* ve *mebhut* olduğu söylenmekle birlikte *mechûlu’l-hal*, *zayıf* ve *sika* olmadığı da ifade söylenmiştir. Hadisin herhangi bir şahidini de tespit edemedik.

2-Avret Yerine Dokunmaktan Dolayı Abdest Almak

Busra binti Safvân’ın⁸⁷³ rivayet ettiğine göre, Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “*Biriniz erkeklik uzvuna dokunursa abdest alsın.*”⁸⁷⁴

Avret yerlerine dokunulduğunda abdestin gerektiği ile ilgili birkaç hadis vardır ancak bunlardan en meşhuru Busra binti Safvân’ın hadisidir. Busra hadisinin birkaç tariki vardır. Tirmizî hadisi şu isnadla aktarmıştır: Busra binti Safvân > Hişâm b. Urve > Yahyâ b. Sa‘îd el-Kattân > İshâk b. Mansûr.

Tirmizî bu konuda Ummu Habibe, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Hureyre, Erva binti Uneys, Âişe, Câbir, Zeyd b. Hâlid ve Abdullah b. Amr’dan da rivayetlerin olduğunu söylüyor.

⁸⁷² Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1347), *el-Muğnî fî’l-Du ‘afâ’*, thk. Nûruddîn ‘İtr, I-II, yy., Trz., II, 527.

⁸⁷³ Busra binti Safvân bin Nevfel bin Abdil‘uzza bin Kusayy el-Kureşîye el-Esediyye. Varaka b. Nevfel’in kardeşinin kızıdır. Mervân ibn el-Hakem’in teyzesi ve Abdülmelik b. Mervân’ın nenesidir. Muhacirlik şerefine kavuşmuştur. Bkz. İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî (ö. 463/1071), *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta mine’l-Me’ânî ve’l-Esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-‘Ulvî, Muhammed Abdulkebîr, I-XXIV, Vuzâratu Umûmî’l-Evkâf, el-Mağrib 1387/1967, XVII, 189; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 51.

⁸⁷⁴ Tirmizî, *Tahâret*, 61, h. no: 82; İbn Mâce, *Tahâret*, 63, h. no: 479; Nesâî, *Tahâret*, 118, h. no: 163; Ahmed b. Hanbel, XLV, 270, h.no: 27295; Dârimî, *Tahâret*, 50, h.no:751.

Tirmizî hadisile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: Bu hadis *hasen sahihtir*. Hadisi bu şekilde farklı kişiler Hişâm b. Urve, babası ve Busra'dan rivayet etmişlerdir. Hz. Peygamber'in ashabından ve tabiinden pek çok kimselerin görüşü bu doğrultudadır. Evzâî, Şâfî, Ahmed ve İshâk da bu görüşü benimsemişlerdir. Buhârî: Bu konuda en *sahih* hadis Busra'nın hadisidir. Ebû Zur'a: Ummu Habibe'nin bu konudaki hadisi *sahihtir*.⁸⁷⁵ Ayrıca Tirmizî *el-İlel*'de bu hususu Buhârî'ye sordum o da tenasül organına dokunma hususunda en *sahih* rivayetin Safvân'nın kızı Busra'nın hadisi olduğunu söyledi, demiştir.⁸⁷⁶

Bu hadis, kaynaklarda şu olayla birlikte biraz da uzunca Urve b. ez-Zubeyr tarafından şöyle anlatılmaktadır: Mervân b. el-Hakem'in yanına girdim. Onunla abdesti bozan şeyleri konuştuk. Bu arada Mervan: Cinsel organına dokunanın abdesti bozulur deyince, Bunu bilmiyorum, dedim. Mervan: Bunu bana Safvân'ın kızı Busra söyledi. O da, Rasûlullah'ı: “*Herhangi biriniz cinsel organına dokunursa abdest alsın.*” buyururken duymuş, dedi.⁸⁷⁷

Hadis, Busra binti Safvân > Mervân > Urve b. Zubeyr > Abdullah b. Ebî Bekr > Mâlik, isnadıyla aktarılmıştır. Şâfî ve Ebû Dâvûd bu tariki kullanmışlardır. Yahya ibn Maîn de bu konuda en *sahih* hadisin Mâlik tarikiyle gelen rivayet olduğunu söylemiştir.⁸⁷⁸

⁸⁷⁵ Bkz. Tirmizî, *Tahâret*, 61.

⁸⁷⁶ Bkz. Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ (ö.279/892), *İlel* 't-Tirmizî'l-Kebîr, thk. Subhî es-Semrâî, Mektebetu'n-Nehdeti'l-Arabiyye, Beyrut 1409/1999, s. 48.

⁸⁷⁷ Mâlik, *Tahâret*, 15, h. no:58; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 68, h. no: 181; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 150, h.no: 1725; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV, 196, h. no: 496.

⁸⁷⁸ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XVII, 191.

Mâlik, cinsel organa dokununca abdestin bozulması babında bu hadisten başka, konuyla ilgili Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer, Urve, Salim b. Abdillâh'tan da mevkuf ve maktu haberler nakletmiştir.⁸⁷⁹

İbn Ebî Şeybe, tenasül organına dokunulduğunda abdestin gerektiği ile ilgili başlıkta Zeyd b. Hâlid ve Ummu Habib'den merfû, İbn Ömer, İbn Abbâs, Câbir b. Zeyd, Mekhûl, Sa'îd İbnu'l-Musayyib, Musab b. Sa'd, Atâ, Mucâhid, Zuhri ve Tâvus'tan da mevkuf ve maktu rivayetler nakletmiştir.⁸⁸⁰ Aynı şekilde İbn Ebî Şeybe, tenâsül organına dokunulduğunda abdestin gerekmediği ile ilgili başlıkta da Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Huzeyfe b. Yemân, Ammâr b. Yâsir, İmrân b. Husayn, İbn Abbâs, Sa'd, Tâvus, Ebû Umame ve İbrahim'den haberler nakletmiştir.⁸⁸¹ Listeye bakıldığında hem lehte ve hem de aleyhte nakillerin olması, konunun daha çıkılmaz bir hal almasına sebep olmuştur.

Urve ile Mervân arasında bu konu konuşulduğunda Urve'nin böyle bir bilgiye sahip olmaması üzerine Busra hayatta olduğu için kendisinin de hazır olduğu bir ortamda ona bir elçi gönderilerek hakemliğine başvurulmuştur.⁸⁸² Bazı kaynaklarda Urve'nin bu haberi Busra'ya sordum o da bunun doğru olduğunu söyledi bilgisi zikredilmiştir.⁸⁸³

Hattâbî, tenasül organına dokununca abdestin gerekip gerekmediği ile ilgili değerlendirmesinde şunları söylemektedir: İçinde Hz. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs, İbn Ömer, İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Evzâî, Şâfiî, Ahmed ve İshâk'ın olduğu seleften bir cemaat tenasül organına dokunanın abdest alması gerektiğini savunmuşlardır. Buna karşılık Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Huzeyfe, Ammâr, Ebû'd-Derda, es-Sevrî, Ebû Hanife ve

⁸⁷⁹ Bkz. Mâlik, *Tahâret*, 15.

⁸⁸⁰ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 150-151.

⁸⁸¹ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 151-152.

⁸⁸² Ahmed b. Hanbel, XLV, 265, h.no: 27293-4; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 150, h.no: 1725.

⁸⁸³ İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 398, h.no: 1114; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV, 202, h. no: 517; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 231, h.no: 474; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, I, 205, h.no: 621.

arkadaşları bu durumda abdestin bozulmadığı görüşündedirler. İmam Mâlik de bu durumda abdest almanın vacip değil müstehap olduğunu belirtmiştir.⁸⁸⁴ Hattâbî böyle dese de Mâlikî kaynakları konuyla ilgili farklı bilgiler sunmaktadır. İbn Ruşd, erkeklik organını ellemekle abdestin bozulması hakkında müctehidler üç gruba ayırmıştır. Bunlardan kimisine göre, ne şekilde olursa olsun erkeklik organını ellemek, abdest almayı gerektirir. Bu görüş Şâfiî ile arkadaşları, Ahmed ve Dâvûd'undur. Ebû Hanife ile arkadaşları ise ne şekilde olursa olsun bunun için abdest almayı lüzumlu görmemişlerdir. Ashab ve tabiinden bu iki görüşten birine sahip birçok kişi vardır. Üçüncü olarak kimisi de ellemeyi şekil yönünden ele alarak, bir şeklinde lâzım geldiğini, diğer bir şekilde gelmediğini söylemişlerdir. Bunlarla ilgili bazı şartlar ileri sürülmüştür; Avucun içi ile ellerse lâzım gelir, avucun içi ile ellemezse lâzım gelmez. Kimisi de ellemekten dolayı abdest almak vacib olmayıp sünnettir, demektedirler. Ebû Ömer diyor ki: İmam Mâlik'ten rivayet olunan değişik görüşler arasında, arkadaşları vasıtası ile Mağrib ülkelerinde halen yerleşmiş bulunan görüş budur.⁸⁸⁵ Mağrib ülkelerindeki Malikiler bu durumda abdest almayı müstehap görürler ancak *el-Mudevvene*'de erkeklik organına çıplak elle avuç içi ile dokunulduğunda abdestin gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁸⁶ *Muvatta* 'nın Yahyâ rivayetinde tenasül (zeker) organına dokununca abdestin bozulacağı ile ilgili babda biri merfû beşi mevkuf olmak üzere altı haber nakledilmiş⁸⁸⁷ fakat abdestin gerekmediğine dair herhangi bir haber nakledilmemiştir. Bu da Mâlik'in kendi görüşünün aksine delalet eden rivayetlere yer vermemesinden hareketle onun "cinsel uzva dokunmanın abdesti

⁸⁸⁴ Hattâbî, *Meâlimu's-Sunen*, I, 65.

⁸⁸⁵ Bkz. İbn Ruşd, *Bidâyetu'l-Muctehid*, I, 88-89.

⁸⁸⁶ Bkz. Sahnûn, Ebû Abdullah Muhammed b. Sahnûn b. Sa'îd et-Tenûhî (ö. 240/854) *el-Mudevvenetu'l-Kubrâ li'l-İmâm Mâlik b. Enes*, I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994, I, 118.

⁸⁸⁷ Bkz. Mâlik, *Tahâret*, 15.

bozduğu” kanaatinde olduğu söylenebilir. Şevkânî, Mâlikilerde en meşhur görüşün çıplak elle dokunulduğunda abdestin bozulacağı görüşü olduğunu belirtmiştir.⁸⁸⁸

İbn Raslân (ö. 844/1441) hadisin şerhinde şu değerlendirmeyi yapmıştır: Mâlik, Şafii, Ahmed, Nesâî, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn-i Hibbân, İbn Huzeyme, Hâkim, İbnu'l-Cârûd Busra'nın hadisini rivayet etmişlerdir. Tirmizî, hadisin *sahih* olduğunu da beyan etmiş ve Buhârî'den bu babda en *sahih* şeyin bu rivayet olduğunu nakletmiştir. İbn Hibbân ve Huzeyme'nin sahihlerinde, Urve'nin Busra'ya gidip bu hadisi sordum o da bunu doğruladı rivayeti yer almaktadır. Alimlerden bir grup bu rivayetle delil getirmişlerdir. Ebû Dâvûd: Ben Ahmed'e Busra'nın hadisi *sahih* değildir, dedim. Ahmed, bilâkis hadis *sahihtir* diye cevap verdi. Dârekutnî ve Yahya b. Ma'în de bu rivayetin *sahih* olduğunu bildirmişlerdir.⁸⁸⁹ Ebû Hatim dedi ki: Kays b. Talk'ın haberi *mensûhtur*. Çünkü Talk Hz. Peygamber'e geldiğinde hicretin ilk yılıydı ve Müslümanlar Medine'de Mescid-i Nebevîyi yapıyorlardı. Ebû Hureyre'nin biriniz eliyle avret yerine dokunursa o kimseye muhakkak abdest gerekli olur rivayeti vardır. Ebû Hureyre hicrî yedinci yılda Müslüman olmuştur. Bu da Ebû Hureyre'nin haberinin Talk b. Ali'nin haberinden yedi yıl sonra vurûd ettiğinin delilidir.⁸⁹⁰

Dârimî, erkeklik organına dokunmaktan dolayı abdest almak babında iki hadis aktardıktan sonra ikinci hadisin sonunda "abdest alma, bana daha sabit (doğru) geliyor" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁸⁹¹

Avret yerlerine dokunma ile ilgili en meşhur hadis Busra tarikiyle gelen rivayet olmakla birlikte bunun birçok şahidi vardır. Bunların hepsini zikretme lüzumunu görmüyoruz ancak Ebû Hureyre rivayetinin de aktarılmasında fayda görüyoruz.

⁸⁸⁸ Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, I, 250.

⁸⁸⁹ Bkz. İbn Raslân, *Şerhu Sunen-i Ebû Dâvûd*, II, 212.

⁸⁹⁰ İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 405.

⁸⁹¹ Dârimî, *Tahâret*, 50, h.no:752.

Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'den şöyle nakletmiştir: “Biriniz elini avret mahalline götürür de arada bir perde veya örtü bulunmazsa, o kimseye muhakkak abdest vacib olur.”⁸⁹²Ebû Hureyre'nin bu rivayeti, dokunmanın boyutunu da belirterek Busra hadisini açıklamıştır. Buradaki dokunmanın arada bir perde olmaksızın yapılan temas olduğunu belirtmiştir.

İbn Hibbân hadisi *Sahîh* 'inde aktarmakta ve hadis hakkında: “Bu hadis, *sahihtir*, senedi oluşturan raviler de adalet sahibidir.” demektedir. Ayrıca Hâkim ile İbn Abdilberr, bu hadisin *sahih* olduğunu belirtmişler, Taberânî ve Beyhakî de hadisi tahrir etmişlerdir. İbnu's-Seken de: “Bu hadis, bu babda rivayet edilenlerin en güzelidir.” demiştir.⁸⁹³

3-Değerlendirme

Çalışmamızda avret mahalline dokunmakla abdestin gerekip gerekmediği veya namaz esnasında bu durum vuku bulduğunda namazın iade edilip edilmemesi meselesi ele alınmıştır.

Tenasül organına dokunmakla abdestin gerekmediği ile ilgili ilk delil Kays b. Talk'ın babasından aktardığı hicretin ilk yılında meydana gelen şu rivayettir. Talk ibn Ali, Yemâmeli olup kavmi tarafından Hz. Peygamber'e gönderilen heyet içindeydi. Heyet Medine'ye ulaştığında Hz. Peygamber mescidin inşasıyla meşgul idi.⁸⁹⁴ Hz. Peygamber ile görüşmesi esnasında bir bedevînin gelip soru sorması ve soruya verilen cevabın ele alındığı bu haber, onun en meşhur rivayetidir. Talk'ın aktardığına göre, biz bir heyet

⁸⁹² Ahmed b. Hanbel, XIV, 130, h.no: 8404; İbn Ca'd, *el-Musned*, s. 219, h.no: 1452; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, I, 74, h.no: 447; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 401, h.no: 1118; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I, 153, h.no: 480; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, I, 191, h.no: 581.

⁸⁹³ Bkz. Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, I, 251.

⁸⁹⁴ Hz. Peygamber'in mescidin inşasına ne zaman başladığına dair kimisine göre hicretten beş ay sonra, kimisine göre dokuz ay sonra kimisine göre bir yıl sonra ve Bedir Gazvesinden üç ay önce şeklinde farklı bilgiler vardır. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 171.

olarak yola çıktık ve Rasûlullah'ın huzuruna vardık. O'nun siyasi otoritesini kabul edip, birlikte namaz kıldık. Rasûlullah namazı bitirince bedevî olduğunu sandığım biri gelerek; "Ey Allah'ın Rasûlü bir kimse namazında tenasül organına dokunursa namazı ve abdesti bozulur mu?" dedi. Rasûlullah da: "*O senin vücudundan bir parça değil midir?*" şeklinde soruya karşılık soru sorarak cevap verdi. İkinci delil ise Mervân b. el-Hakem'in Medine emirliği yıllarında Urve b. ez-Zubeyr ile abdesti bozan halleri mevzu ettikleri ve daha başka rivayetlere de konu olan şu diyalogdur: Mervân, cinsel organına dokunanın abdesti bozulur deyince; Urve: Bunu bilmiyorum dedi. Mervân: Bunu bana Safvân'ın kızı Busra söyledi. O da, Rasûlullah'ı: "*Herhangi biriniz cinsel organına dokunursa abdest alsın.*" buyururken duymuş, dedi. Urve ile Mervân arasında konu konuşulduğunda Urve'nin böyle bir bilgiye sahip olmaması üzerine Busra hayatta olduğu için kendisinin de hazır olduğu bir ortamda ona bir elçi gönderilerek onun hakemliğine başvurulmuş, o da rivayeti aynen tekrar etmiştir.

Bu iki rivayeti veya bu iki konuyu ele alan rivayetlere bakıldığında evvela tenasül organının insanın bir parçası olduğundan hareketle dokunulduğunda abdestin gerekmediğini savunan rivayet, merfû olarak sadece Talk b. Ali yoluyla nakledilmektedir. Bunun dışındaki haberler ise ya mevkuf ya da maktu olarak gelmektedir.

Tenasül organına dokunmakla abdestin bozulamayacağını ifâde eden Talk hadisinin birçok tariki vardır. Bütün bu tariklerde ortak olan şahsiyet Kays b. Talk b. Ali'dir ve o tartışma konusu olmuştur. Kays için Tahâvî, el-İclî, İbn Hibbân ve Elbânî *sika* olduğunu söylemişlerdir. İbn Ma'in de onun *sika* olduğunu söylemekle birlikte onun aktarmış olduğu hadisin hüccet olamayacağını belirtmiştir. Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hatim, Ebû Zur'a ve İbnu'l-Cevzî de onun *zayıf* olduğu kanaatindedirler.

Diğer taraftan tenasül organına dokunmakla abdestin bozulacağına ve şayet bu hal namaz esnasında vukuu bulduysa namazın iade edileceğine dair birkaç hadis olmakla birlikte en meşhur olan Busra hadisidir. Bu hadisin birçok tariki vardır. Bütün tarikler için

olmasa da çoğunun sened açısından sahih olduğu ifade edilmiş ve sened açısından herhangi bir tenkide tabi tutulmamıştır. Metin açısından genel anlamda bir ayrılık olmamakla birlikte abdesti bozmaya sebep olan dokunma şekilleri için fakihler; el içi veya elin herhangi bir yeri ile yahut kişinin kendi avretine mi yoksa başkasının avretine mi dokunduğunda abdestinin bozulacağı hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir.

Her iki hadis sened açısından aynı kabul edilse bile Talk hadisinin Busra hadisi ile nesh edilmiş olması kuvvetli ihtimal dâhilindedir. Zira Talk hadisi zaman açısından daha önce irad edilmiştir. Talk Hz. Peygamber’i ziyaret ettiğinde Allah Rasûlü mescidin inşasıyla meşgul idi. Kaynaklar, Mescid-i Nebvî’nin hicretin ilk yılında yapıldığını bildirmektedir. Talk’ın başka bir zamanda Rasûl-i Ekrem’i ziyaret ettiğine dair herhangi bir bilgi elimizde mevcut değildir. Diğer taraftan Busra hadisinin irad zamanı tam olarak bilinmese de daha sonra vârid olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bu hadisi Ummu Habibe ve Ebû Hureyre de rivayet etmiştir. Daha önemlisi sonraki dönemlerde Busra bu hadisi ahabın çok olduğu bir yerde rivayet etmiş ve onu inkâr eden bulunmamıştır. Hatta Urve sahip olmadığı bu bilgiyi Busra hayatta olduğu için ondan öğrenip sonraki nesillere aktarmıştır.

Nesh edilmiş olmasa da Busra hadisi Talk hadisine tercih olunur. Çünkü hadis imamlarından onu sahih sayanlar çok olduğu gibi bu hadisin şahidleri de çoktur. Tirmizî *el-İlel*’de bu hususu Buhârî’ye sordum o da tenasül organına dokunma hususunda en *sahih* rivayetin Safvân’nın kızı Busra’nın hadisi olduğunu söyledi demiştir.⁸⁹⁵ Talk hadisinin ise herhangi bir şahidini tespit edemedik. Bununla birlikte kaynaklarda Tahâvî’nin Hz. Ali’ye nispet ederek aktardığı “ha kulağıma, burnuma dokunmuşum ha avret yerime dokunmuşum, bunlar arasında fark görmem” haberi ve buna ek olarak da bu kanaatte olanlar arasında Mes‘ûd, Huzeyfe b. Yemân ve İmrân b. Husayn’i de

⁸⁹⁵ Bkz. Tirmizî, *İlelu’t-Tirmizî’l-Kebîr*, s. 48.

zikretmesi⁸⁹⁶ sorunun çözümünü zorlaştırmıştır. Evet, kulak burun salt bir organ olarak bakıldığında bir organdır ancak bunların temizlik açısından aynı olmadığı da açıktır. Zira avret yerleri pislik ve necasetin çıktığı yerlerdir. Mehali necaset olan bir organ ile mehali necaset olmayan bir organ nasıl aynı kabul edilir? Bu da ayrıca cevaplanmaya muhtaç bir durumdur. İşin özünde Hanefî ekolü böyle bir hadisle amel etmemiştir. Aslında bu meselenin arka planında fikhî bir tercih olmasaydı rivayetlerden hareketle bu mesele daha rahat çözüme ulaşırdı. Ancak bu konu fıkıhta uygulama sahası bulduğundan meselenin çözümsüzlüğünü derinleştirmiş ve işin içine duygusal bir bağ girmiştir.

Netice olarak ikisi aynı anda uygulama şansı olmayan bu iki zıt rivayetin aralarını bulmak da mümkün değildir. Dolayısıyla birini diğerine tercih etmek için güçlü bir karineye ihtiyacımız vardır. Bu karine de hadislerin esbâb-ı vurûdlarının tespit edilmesidir. Bu belki tek başına bir çözüm sunmasa da olayın netleşmesi için önemli bir noktayı teşkil eder.

Konuyla ilgili ilk rivayetimiz olan avret mahalline dokunmakla abdest gerekmediğini konu edinen hadisin esbâb-ı vurûdu: Yemâmeden bir heyet içinde Medine'ye giden Talk b. Ali Medine'ye vardığında Hz. Peygamber ile mescidin inşasıyla meşgulken görüşmüştür. Tam da bu esnada bir bedevî gelerek soru sormuş Allah Rasûlü de ona cevap vermiştir. Talk'ın bu görüşmesi hicretin ilk yılında meydana gelmiştir. İkinci olarak avret mahalline dokunmakla abdestin gerekeceğini belirten rivayet için kesin bir vurûd zamanı söylenmese de Ebû Hureyre ve Ummu Habibe'nin Medine'de bulundukları dönemi göz önünde bulundurarak hadisin hicrî yedinci yıldan sonra irad edildiğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra hadisin sebep-i zikri; Medine emiri Mervân'ın bir sohbet esnasında bu konuyu dile getirmiş olması ve bunu hiç duymadığını söyleyen

⁸⁹⁶ Bkz. Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, I, 78.

Urve'nin de hazır olduğu bir ortamda Busra'nın bu hadisi tekrar aktarmış olmasıdır. Bu da rivayetin daha sonra vurûd ettiğini ve ashab tarafından bilindiğini göstermektedir.

Busra'nın hadisinin Talk hadisine göre daha geç dönemde irad edilmesinin yanı sıra Talk'ın rivayeti sened açısından tartışma konusu olmuştur. Busra hadisinin şahidleri vardır ancak Talk'ın şahidleri yoktur. Talk'ın Hz. Peygamber ile birlikte geçirdiği zaman çok sınırlıdır. Busra ise Mekke ehlinden olup, hicret etmiştir. İşin başka bir yönü de hadisle amel edilirse ne kazanılır, ihmal edilirse ne kaybedilir sorusudur. Bu durumda ihtiyat prensibi de göz önünde bulundurularak Busra hadisinin tercih edilip onunla amel edilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

SONUÇ

İslam'ın temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Ancak Kur'an'ı Allah'tan geldiği gibi insanlara tebliğ eden, söz ve davranışlarıyla açıklayan Hz. Peygamber'dir. Dolayısıyla onun söz, fiil, takrir, evsaf ve ahlakından oluşan hadis, İslam dininin kaynağı olarak önemli bir yere sahiptir.

Dinimizin ikinci temel kaynağı olan hadisi, sahabe neslinin hıfz edip uygulaması ve ardından tedvini ki bunun için yapılan yolculuklar ve daha sonraları hadisin tasnifi ve yapılan şerh çalışmaları... Bu uğurda sarf edilen bütün çaba ve gayretler, her türlü takdirin üzerinde bir değere sahiptir.

Sünnetin sıhhat ve subutu, onu doğru anlama ve yorumlama problemi, günümüze kadar İslam alimlerini meşgul etmiş ve bu meşguliyet, hala devam etmektedir. Hz. Peygamber'den günümüze ulaşan sünnet kültürünün doğru bir şekilde aktarılması ve anlaşılması için çeşitli çabalar harcanmıştır. Bu çabalar sened ve metin ekseninde devam etmiştir. Metnin anlaşılması için fıkhu'l-hadîs, garîbu'l-hadîs, muhtelifu'l-hadîs ve esbâbu vurûdi'l-hadîs gibi hadis ilminin alt dalları ortaya çıkmıştır.

Esbâbu vurûdi'l-hadîs, bir kavram olarak İbn Dakîk el-İd (ö. 702/1302) *İhkâmu'l-Ahkâm* adlı eserinde niyet hadisini açıklarken kullanmıştır. Ancak esbâbu vurûdun hadis ilimlerine dâhil edilmesi daha geç bir dönemde Bulkînî (ö. 805/1403) tarafından olmuştur. Bulkînî'nin bu ilmi, *ma'rifetu esbâbi'l-hadis* diye isimlendirerek usûlü hadise koyması onu bu sahada bir dönüm noktası yapmıştır. Bir tespit olarak, esbâbu vurûdi'l-hadîs konusunun günümüzde de yeterli bir şekilde usûl kaynaklarında ele alındığını söylemek çok zordur. Bulkînî'nin (ö. 805/1403) adını koyduğu ve örnekler verdiği bu ilim, daha sonraki hadis usûlü alimlerince, ya özetlenmiş ya aynen muhafaza edilmiş veya hiç ele alınmamıştır. Bir örnek verecek olursak bir önceki asırda kaleme alınmış ve ehline de muteber bir usûl eseri olarak kabul edilen el-Kâsımî'nin (ö.1332/1914) *Kavâidu't-Tahdîs* adlı eserinde, esbâb-ı vurûd hakkında tercih mertebesi anlatılırken

sadece “sebebi bilinen bir hadis sebebi bilinmeyen hadise tercih edilir,” bilgisi bulunmaktadır.

Konuyla ilgili müstakil eserlerin meydana getirilmesi ise her ne kadar İbn Dakîk el-İd (ö. 702/1302), Bulkînî (ö. 805/1403), İbn Hacer (ö. 852/1449), Suyûtî (ö. 911/1505) ve Taşköprizâde (ö. 960/1553) *ma'rifetu esbâbi'l-hadîs* sahasıyla ilgili eserlerin varlığından bahsetseler de, bunlar günümüze kadar gelmemiştir. Konuyla ilgili elimizde mevcut esbâb-ı vurûd ile ilgili en eski eser, fıkhi bablara göre düzenlenmiş olan Celâluddîn es-Suyûtî'nin, (ö. 911/1505) *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ev el-Luma' fî Esbâbi'l-Hadîs* adlı eseridir. İkinci eser ise alfabetik hazırlanan İbn Hamza el-Huseynî'nin, (ö.1120/1708) *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi 'ş-Şerîf*idir.

Esbâb-ı nüzûl, esbâb-ı vurûd için bir hareket noktası olmuştur. Esbâb-ı vurûdu ele alan her bir kimse mutlaka esbâb-ı nüzûlden bahsetmiştir. Zira esbâb-ı nüzûl daha erken dönemde geliştiği ve daha yaygın olduğu için esbâbu vurûdi'l-hadîs anlatılırken karşılaştırmalı bir izaha ihtiyaç duyulmuştur.

Esbâbu vurûd, daha çok aynı hadiste veya bir hadisin farklı tarikinde yahut farklı hadislerde gelmektedir. Bir de hadisin sebebi, nübüvvet asrı ve sonrası için birlikte gelmesi ve ayrıca bir rivayetin bir vakıya uygun olarak zikredilmesine de sebep denilmiştir. Beş şekilde gelen sebep-i vurûd bilgisi, ilk üç kısmı nübüvvet asrında vuku bulduğu için esas kabul etmekteyiz. Bunun dışında gelen sebep-i vurûd/sebeb-i zikir rivayetlerinin ise hadisi anlamaya yardım eden amiller olması hasebiyle kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Zira herhangi bir sahabinin, vurûd sebebi zikretmeksizin bir hadisi herhangi bir hâdiseye bağlı olarak rivayet etmesi, aktarılan hadisin nasıl yerleştiğini ve nasıl bilindiğini göstermektedir.

Bazı vurûd sebeplerinin bilinmesi bize anlam zenginliği katar ve bilinmediği takdirde hadisin anlaşılmasında bir daralma olmaz. Bazı hadislerin sebepleri bilinmediği takdirde bu durum toplumu ilgilendiren zorlukların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu

kabilden misal olarak “*tarlaları kiraya vermeyi yasaklayan*” hadisini zikredebiliriz. Şayet hadisin irad sebebi bilinmeseydi bu nehiy, umumu kapsayacak ve insanlar zor durumda kalacaklardı. Sebeb-i vurûd bilgisinden hareketle genel bir yasaklamanın özel bir sebebe binaen meydana geldiği tespit edilmiş ve özel sebebin ortadan kalkmasından sonra da genel hüküm geçersiz olmuştur. Rivayetlerin bütüncül bir şekilde esbâb-ı vurûduyla birlikte ele alınmasının gerekliliğini yansıtmaya açısından, mühim bir örnek olduğunu düşünmekteyiz.

Hiz. Peygamber’in kesin ihtarına rağmen, bazı insanlar hadis uydurmaktan geri durmamışlardır. Bırakın normal hadis uydurmayı en sağlam hadisler arasında bulunan “*men kezebe*” hadisine dahi bir sebep uydurmaktan da imtina edilmemiştir. Hadis ilminin başka alanında olduğu gibi esbâbu vurûdi’l-hadîste de bazı haberler türetilmiştir. Bu uydurma sebepler, kimisi aynı rivayet içinde, kimisi de farklı rivayetlerde meydana gelmiştir. Uydurma vurûd sebebine örnek olarak yaptığımız çalışmada “*men kezebe*” hadisinin sebeb-i vurûduyla alakalı iki rivayet hakkında şu neticeye vardık: Her iki rivayet senedi için *munker* denilse de metin açısından olay örgüsüne bakıldığında *mevzu* olduklarını düşünmekteyiz. Ancak bu haberlerin üretilmeye başlandığı dönemin ne zaman olduğunu, kesin olarak bilinmese de Hiz. Peygamber zamanında da olması mümkündür. Çünkü Rasûlullah döneminde münafıklar ve farklı yapıda insanların var olduğu, bunların icat ettiği bir sözü Rasûl-i Ekrem’e nisbet edebilecekleri, ihtimal dâhilindedir. Bu ihtimal bizim genel bir sünnet bilgisi üzerine şüphenin olduğunu göstermez. Zira bu dönemde, doğabilecek bir şüphenin giderilmesinde de bütün haber kaynakları açıldı.

Sünnetin anlaşılmasında tarih ve coğrafya bilgisinin de çok önemli bir yeri vardır. Rasûlullah’ın hayatı boyunca söylediği sözlerin ve yaptığı fiillerin tarihsel bağlamını tespit etmek için, tarih ilminden yararlanmak zorundayız. Sünnetin tarihsel bağlamını; o dönemin her türlü sosyal ilişkileri, Arap Yarımadası’nda yaşayan diğer din mensuplarının

fikir ve düşünceleri, Arapların İslam öncesi inanç ve gelenekleri gibi unsurlar oluşturur. Tarihsel bağlamın öğrenilmesi de o dönemle ilgili tarih bilgisine sahip olmayı gerektirir. Ayrıca tarihi veriler, tarihi olayların bilgisi uydurma hadislerin büyük bir kısmının ortaya çıkması için de bize ışık tutar. Yine hadislerin irad edildiği, iradına sebep olan olayların yaşandığı ortamın kültürünü, coğrafi özelliklerini, yaşam şartlarını bilmek de hadisin doğru anlaşılıp yorumlanması açısından önem arz eder ki tarih ve coğrafya bilgisi bu bakımdan kaçınılmazdır.

Şimdiye kadar sebep-i vurûdla ilgili yapılan şey, rivayet yoluyla sebebin tespit edilmesidir. Ancak bu iş bu şekilde yeterli midir? Esbâb-ı vurûd, rivayet yoluyla bilinmediği takdirde takip edilebilecek başka bir çare, yol, yöntem var mıdır? Evet, bu sorulara cevap olarak sebep-i vurûdu olmayan hadisler için, mutlaka bir sebep bulmak bütün rivayetler için gerekme de, bir kısım rivayetler için gereklidir. Zira hadislerdeki ihtilafı gidermede, nâsih ve mensûhu ayırmada olduğu gibi anahtar görevini gören bu ilme olan ihtiyaç duyulmaktadır.

Sebeb-i vurûd bilgisini aktarmada enfazla öne çıkan Buhârî'dir. Hemen onun ardından da Muslim gelmektedir. *Sahîhayn*'da aktarılan esbâb-ı vurûd bilgisinde, mükerrer gelen rivayetlerin en az birinde olay tam olarak aktarılmaktadır. Ayrıca Buhârî'nin kendisinden çokça nakilde bulunduğu, hadisleri sebep-i vurûdu ile veya içinde geçtiği olayla birlikte zikreden ve tespit döneminden kalan Ebû'l-Yemân'nın cüzü de önemlidir. Kutub-i Tisa'nın diğer kaynakları başta olmak üzere Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemleri*, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu Muşkili'l-Âsâr* ve *Şerhu Me'âni'l-Âsâr* adlı eserleri, şerh kaynaklarından da Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-Kârî*'i ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bârî*'i esbâbu vurûdi'l-hadîse önemli katkılar sunmaktadırlar. Şerh kitaplarında bir hadis ele alınırken, özel değil genel bağlam, hadis babları oluşturulurken de hâss değil, âmm anlam esas alınmıştır. Şerh kitaplarında bir konu ele alınırken sonraki çalışmalar, ilk çalışmaların gölgesinde kalmıştır.

Hadisleri esbâb-ı vurûdları açısından yaptığımız incelemede, es-sunen adlı hadis kaynaklarında, çoğu zaman hadislerin esbâb-ı vurûdları hazfedilmiştir. Muhaddisler, bir hadisin ilgili kısmını bab başlıkları altında muhtasaran zikretmişlerdir. Bu durumun, hadislerin anlaşılmasını zorlaştırdığı ve hadislerde anlam daralmasına sebep olmuştur.

Bir hadisin izahı için başka bir rivayetin vurûd sebebi olarak zikredilmesinin rivayetler arasındaki bağlantıdan hareketle, hadislerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Zira daha sonra gerçekleşen benzer bir olaya sahabe-i kirâm muhatabını ikna için bir hadisi delil olarak zikretmiştir. Bu kullanım hadisin anlaşılmış olduğunu ve sebebinin bilindiğini gösterir. Bir hadisi başka hadislerle açıklamaya çalışmanın, tefsir ilmindeki gibi ayeti ayetle açıklama yönteminin bir benzeridir.

Bir hadisin vurûd sebebinin bilinmesi, hadisin anlaşılmasında en büyük aşamadır. Her şeyden önce hadisin doğru anlaşılmasını ve hadisten doğru bir şekilde hüküm çıkarılmasını sağlar. Teşrî hükmün anlaşılmasına ve maksadının bilinmesine katkıda bulunur. Bir genç ve bir ihtiyarın aynı soruyu sormalarına rağmen aldıkları cevabın farklı olması, yaş faktörünün hükme etkisinin güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Vurûd sebebinin bilinmesi İslam tarihinin kronolojisinin de daha doğru tespit edilmesini sağlar ve bu sayede İslam'ın tedricilik boyutunu ortaya koyar. Gerek eğitim gerekse İslam hukukunda öncelik-sonralık ilişkisinde olsun doğru tespitinin olanaklarını sağlar. Bu ilmin bize sunduğu teşrideki tedricilik, fert ve cemiyetin terbiyesindeki tedrici metodu ortaya çıkarır. Ayrıca Hz. Peygamber her mecliste aynı söz ve davranışta bulunmamış meclisin keyfiyetine göre konuşmuştur. Meclisteki insan profilinin tespit edilmesi, bizim de insan kitlesinin farklılığından kaynaklanan üslûbu fehmetmemize olanak verir. Yaş, cinsiyet, ırk ve din farklılığının etki sınırını bu sayede bilebiliriz.

Hadisin vurûd sebebinin tespitinde asıl mihver rivayettir. Bundan hareketle rivayet olmadan dirayetin de olamayacağını söyleyebiliriz. Zira özel vurûd sebepleri olmadığında genel sebeplerle bir sonuca ulaşırız. Ancak bu genel sebeplerin özelliklerinin

tespit edilmesinde de yine rivayetlere ihtiyaç duymaktayız. Bu çalışmayla bu daldaki bütün sorulara cevap verdiğimizi düşünmüyoruz ancak bu sahaya bir katkı sağlamak ve daha sonraki çalışmalara da bir basamak olması dileğiyle...

KAYNAKÇA

- Abacî, Hasan b. Muhammed, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs İnde İbn Hacer fî Fethi'l-Bârî Dirâseten Tatbikiyyeten*, Melik Sud Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Din Eğitimi Bölümü, Dinî İlimler Dergisi, 26. Sayı, 1431/2010.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekr es-Sen'ânî (ö. 211/826), *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî, I-XI, el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrut 1403/1983.
- Agitoğlu, Nurullah, *Hadis ve Bağlam*, Kitâbî Yay., İstanbul 2015.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855), *el-Musned*, thk. Şu'ayb Arnaût ve diğerleri, I-XLV, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1421/2001.
- el-Ahmedî, Bedr b. Muhammed Salih b. Avd, *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadisi's-Şerîf'in tahkiki*, Medine İslam Ün. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1431/2009.
- Aksan, Doğan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, AÜDTCFY, Ankara 1978.
- Akyüz, Hüseyin, *Ot, Su ve Ateşin Ortak Kullanımı İle İlgili Bir Hadisin Güncel ve Evrensel Değeri*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, IV, I, 2015.
- Algün, Hüseyin, *Esved el-Ansî*, DİA., İstanbul 1995, XI, 440-441.
- Apaydın, H. Yunus, *İctihâd*, DİA., İstanbul 2000, XXI, 432.
- Atar, Fahrettin, *Azil*, DİA., İstanbul 1991, IV, 327-328.
- Aydınlı, Abdullah, *Sünen-i Dârimî Tercüme, Şerhi ve Tahkiki*, Madve Yay., İstanbul 1996.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV., İstanbul 2011.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed (ö. 855/1451), *'Umdetu'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, Tsz.
- Ayvallı, Ramazan, *Hadislerin Vurûd Sebeplerine Dair Çalışmalar*, SÜİFD., Sayı 1, 1985.
- _____, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ve Bunun İslam Teşriindeki Yeri ve Önemi*, AÜİF, basılmamış doktora tezi, 1979.

- _____, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs*, DİA., İstanbul 1995, XI, 363.
- Azizova, Elnure, *Tihâme*, DİA, İstanbul 2012, XLI, 153-154.
- Başoğlu, Tuncay, *Ta'zîr*, DİA, İstanbul 2011, XL, 198-202.
- el-Belâdiyyu, Âtik b. Gays, *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Coğrafiyye fi's-Siretin-Nebeviyye*, Daru Mekke, yy. 1982.
- Belâzurî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö.279/892), *Futûhul-Buldân*, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî (ö. 458/1066), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ', I-X, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.
- _____, *Şu'abu'l-Îmân*, thk. Muhammed es-Sa'îd, I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1989.
- Bilge, Mustafa L., *Bahreyn*, DİA, İstanbul 1991, IV, 492-495.
- _____, *Necran*, DİA, İstanbul 2006, XXXII, 508.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (ö. 1971), *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul Tsz.
- Bozkurt, Nebi, *Meclis*, DİA, Ankara 2003, XXVIII, 241.
- Bozpınar, Şit Tufan, *nakibüleşraf*, DİA., İstanbul 2007, XXXII, 322-324.
- Bulkînî, Ebû Hafs Ömer b. Reslân (ö. 805/1402), *Mukaddimetu İbni's-Salâh ve Mehâsinu'l-İstılâh* thk. Âişe Abdurrahman, Dâru'l-Me'ârif, Kahire Tsz.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, I-IX, Dâru Tavki'n-Necât, yy., 1422/2002.
- _____, *el-Edebu'l-Mufred*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut 1409/1989.
- _____, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Han, I-VIII, Dâiretu'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye, Haydarâbâd Tsz., III, 410
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, *Yüzük*, DİA, İstanbul 2013, XLIV, 55-57.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, AÜİF Yay., Ankara 1971.

_____, *Abdullah b. Mes'ûd*, DİA, İstanbul 1988, I, 114-117.

Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd (ö.393/1003), *es-Sihâh Tâcu'l-Lugati ve Sihâhi'l-Arabiye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, I-IV, Darü'l-İlmi li'l-Mulayîn, Beyrut 1399/1979.

Cihan, Sadık, *Hadisler ve Ortaya Çıkış Sebepleri*, Ankara Merkez İHL Öğrenci ve Mezunları Vakfı Yayınları, Ankara 2008.

Coşkun, Selçuk, *Hadise Bütüncül Bakış*, İFAV. Yay., İstanbul 2016.

Çakan, İsmail Lütfü, *Hadis Edebiyatı*, İFAV., İstanbul 2012.

_____, *Abdullah b. Abbâs b. Abdilmuttalib*, DİA, İstanbul 1988, I, 76.

Çakın, Kamil, *Geleneksel İslam Kültüründe Kadının Fitne Olarak Algılanması*, Dini Araştırmalar Dergisi Kadın Özel Sayısı, 2016.

Çelebi, İlyas, *Rukye*, DİA, İstanbul 2008, XXXV, 219-222.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995), *es-Sunen*, thk. Şu'ayb Arnaût ve diğerleri, I-V, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1424/2004.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman b. el-Fadl (ö. 255/869), *es-Sunen*, thk. Huseyin Selîm Esed, I-IV, Dâru'l-Muğnî, Riyad 1412/2000.

Davudoğlu, Ahmed (ö.1983), *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XII, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1983.

_____, *Selâmet Yolları Bulûğu'l-Merâm Tercümesi ve Şerhi*, I-IV, Sönmez Neşriyat, İstanbul Tsz.

Demir, Ömer, Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yay., İstanbul 2002.

Demir, Serkan, *Müstakilleşme Sürecinde Sebeb-i Vurûd Bilgilerinin Bazı Hadis İlimlerinde Kullanımı*, İÜİFD., C. 7, Sayı 2, 2016.

Demirci, Muhsin, *Esbâb-ı Nuzûl*, DİA., İstanbul 1995, XI, 360.

- DİB (Komisyoan: Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş,) *Kur 'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2008.
- Dihlevî, Şâh Velîyullâh (ö.1176/1762), *Huccetullahi'l-Bâliğa*, thk. es-Seyyid Sâbik, I-II, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1426/2005.
- Doğan, D. Mehmet, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yay., İstanbul 1994.
- Ebû Avâne, Ya'kub b. İshak el-İsferâînî (ö.316/928), *Mustahrec Ebî Avâne*, thk. Eymen b. Arîf ed-Dımeşkî, I-V, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1419/1998.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sunen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, I-IV, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, Tsz.
- Ebû Gudde, Abdulfettah (ö.1417/1997), *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, trc. Enbiya Yıldırım, İnsan Yay. İstanbul 1997.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî (ö.430/1039), *Delâil'un-Nubuvve*, thk. Muhammed Revâs Kalacî, Dâr'un-Nefâis, Beyrut 1406/1986.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed (ö.1403/1983) *el-Vasût fî Ulûmi ve Mustalahi'l-Hadis*, Âlemu'l-Marife, Cidde 1403/1983.
- Ebu Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Bağdâdî (ö.224/839), *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Ebû Enes Seyyid b. Receb, I-II, Dâru'l-Fadîle, Riyad 1428/2007.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsılî (ö.307/919), *Musnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsılî*, thk. Huseyn Selîm Esed, I-XIII, Dâru'l-Me'mûn li Turâs, Dımeşk 1404/1984.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Fıkıh Usûlü*, Çev. Abdülkadir Şener, Fecr Yay., Ankara 1997.
- Efendioğlu, Mehmet, *Tedvîn*, DİA., İstanbul 2011, XL, 268.
- Emîr Pâdişah, Muhammed Emîn b. Mahmud el-Buhârî (ö. 972/1564), *Teysîru't-Tahrîr*, thk. Mustafa el-Babî el-Halebî, Dârû'l-Kutbi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1403/1983.
- Erdim, Sinan, *"Hadîs Musannefâtında Niyet-Amel İlişkisi,"* Amasya İlahiyat Dergisi 12, Haziran 2019.
- Erdoğan, Mehmet, *el-Muvâfakât Tercümesi*, I-IV, İz Yay., İstanbul 1999.

- Etyûbî, Muhammed b. Ali b. Adem *İs'âf Zevî'l-Vetar bi Şerhi Nazmî'd-Dureri/ Şerhu elfîyeti's-Suyûtî Mektebetu'l-Ğurebâi'l-Eseriyye*, Medine 1414/1994
- Fayda, Mustafa, *Bedevî*, DİA., İstanbul 1992, V, 311.
- _____, *Devs (Benî Devs)*, DİA., İstanbul 1994, IX, 253.
- _____, *İfk Hadisesi*, DİA., İstanbul 2000, XXI, 507-509.
- _____, *Nesî*, DİA., İstanbul 2006, XXXII, 578.
- _____, *Âişe*, DİA., İstanbul 1989, II, 201.
- Fîrûzabâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb (ö.817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1426/2005.
- Güler, Zekeriya, *Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik Midir?*, Mehîr Dergisi, Yaz 1998.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, OTTO, Ankara 2014.
- Hâkim en-Nîsâburî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (ö. 405/1014), *el-Mustedrek Alâ Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, I-IV, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.
- _____, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Muazzam Huseyn, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut: 1397/1977.
- Halimî, Tarık Es'ad, *İlmu'l-Esbâbi Vurûdi'l-Hadis ve Tatbikâtihî İnde'l-Muhaddisîn ve'l-Usûliyyîn*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1422/2001.
- Hamidullah, Muhammed, (ö.2002) *İslam Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, çev. Salih Tuğ, I-II, İrfan Yay., İstanbul 1993.
- _____, *Hayber*, DİA, İstanbul, 1998, XVII, 20-22.
- _____, *Hudeybiye Antlaşması*, DİA, İstanbul, 1998 XVIII, 297-299.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Türk Dili Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî (ma'rifeti usûli) İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Sevrikî, İbrahim Ahmedî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Medine ts.,
- _____, *Târîhu Bağdâd ve Zeylihi*, thk. Mustafa Abdalbaki Atâ, I-XXIV, Dâru'l-Kutubil-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.
- Hatiboğlu, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, I-X, Kahraman Yay., İstanbul 1982.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (ö. 388/998), *Meâlimu's-Sünen*, I-IV, Matbaatu'l-İlmiyye, Halep 1352/1933.
- el-Hemevî, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/122), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dar Fikr, Beyrut Tsz.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebû Bekr (ö. 807/1405), *Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menbe'u'l-Fevâid*, thk. Husâmuddîn Kudsî, I-X, Mektebetu'l-Kudsî, Kahire 1414/ 1994.
- _____, *Bağyetu'l-Bâhis an Zevâidi Musnedi'l-Hâris*, thk. Huseyn Ahmed Sâlih, I-II, Mekez Hidmetu's-Sunne ve's-Sîreti'n-Nebeviyye, Medine, 1413/1992.
- Işık, Mustafa, *Sebebu Zikri'l-Hadis Bağlamında "Men Kezebe Aleyye" Örneği*, ERÜİFD., I, 2014.
- Itr, Nûruddîn, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*, Daru'l-Fikr, Dımeşk, Suriye, 1401/1981.
- _____, *Buluğu'l-Merâm Şerhi*, trc. Komisyon (Ahmed Efe, Fatih Muhammed Albayrak, Ahmed Hamdi Yıldırım, Nureddin Yıldız), I-IV, Tahlil Yay., İstanbul 2015.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî (ö.463/1071) *el-İstî'âb fî M'arifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Daru'l-Cîl, Beyrut 1412/1992.

- _____, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-'Ulvî, Muhammed Abdulkebir, I-XXIV, Vuzâratu Umûmi'l-Evkâf, el-Mağrib 1387/1967.
- İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiyy el-Curcânî, (ö. 365/976), *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, Abdulfettâh Ebû Gudde, I-IX, el-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1998.
- İbn Ca'd, Ali b. Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî el-Bağdadî (ö. 230/836), *el-Musned*, thk. Amir Ahmed Haydar, Muessesetu Nâdir, Beyrut 1410/1990.
- İbn Dakîki'l-İd, Takiyuddîn Ebû'l-Feth Muhammed b. Ali b. Vehb (ö.702/1302), *Şerhu'l-İlmâm bi-Ehâdîsi'l-Ahkâm* thk. Muhammed Hulûf Abdillâh, Dâru'n-Nevâdir, Suriye 1429/2008.
- _____, *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetu's-Sunne, Kahire 1414/1994.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *el-İlel*, thk. Sa'd b. Abdillâh, Halid b. Abdurrahmân, I-VII, Mutâbiu'l-Hamîdî, yy. 1427/2006.
- _____, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1271/1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Musannef fî'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-VII, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1409/1989.
- İbn Ebî Ya'la, Kâdî Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Ebî Ya'la (ö.526/1131) *Tabakâtu'l-Henâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, I-II, Matbaatu's-Sunneti'l-Muhammediyye, Kahire Tsz.
- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris Zekerîyya el-Kazvinî Ebu Husayn (ö. 395/1005), *Mucemu Mekâyîsi'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, I-VI, Darul-Fikr, yy., 1399/1979.

- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî (ö. 852/1449), *Kitabu Nuzheti'n-Nazar fî Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalehi Ehli'l-Eser*, thk. Abdulkerîm el-Fadîlî, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1425/2005.
- _____, *Takribü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Raşîd, Suriye 1406/1986.
- _____, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379/1959.
- _____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed, I-VIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994.
- İbn Hamza el-Huseynî, İbrahim b. Muhammed (ö.1120/1708) *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadisi's-Şerîf*, thk. Huseyn Abdulmecid Hâşim, I-III, Mektebetü'n-Nevâdir, Kahire 1973.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm ez-Zâhirî (ö. 456/1064), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I-VIII, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut Tsz.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî (ö. 354/965), *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belbân*, thk. Şu'ayb Arnaût, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1408/1988.
- _____, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâi ve'l-Mekrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyid, I-III, Daru'l-Va'î, Haleb 1396/1976.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Humeyrî el-Muafirî (ö.213), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Komisyon: Mustafa es-Sukâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafîz eş-Şelebî, I-II, Şirketü Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır 1375/1955.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk (ö. 311/924), *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, I-II, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1424/2003.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ed-Dîneverî (ö.276/889), *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, thk. Muhammed Muhyiddîn, el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrut, 1419/1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (ö. 273/887), *es-Sunen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-II, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1336/1918.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn b. Mukerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1414/1993.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînuddîn Muhammed b. Abdilğani b. Ebî Bekr b. Şucâ' el-Bağdâdî (ö. 629/1231), *et-Takyîd li Ma'rifeti'r-Ruvâti's-Suneni ve'l-Mesânîd*, thk. Şerîf b. Salih, Vezârtu'l-Evkâf, Katar 1435/2014.
- İbn Râheveyh, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrahim Muhalled b. İbrahim el-Hanzalî el-Mervezî (ö.238/852), *Musnedu İbni Râheveyh*, thk. Abduğafûr b. Abdilhak el-Belûşî, I-V, Mektebetu'l-Îmân, Medine 1412/1991.
- İbn Raslân, Şihâbuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Husayn b. Ali (ö. 844/1441) *Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*, I-XX, Dâru'l-Felâh, Mısır 1437/2016, XIV, 411.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî (ö. 795/1393), *Zeylu Tabakâti'l-Henâbil*, thk. Muhammed Abdurrahman b. Suleyman el-Useymin, I-V, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad 1425/2005.
- İbn Ruşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Hafîd (ö. 595/1198), *Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid*, thk. Abdullah el-İbâdî, I-IV, Dâru's-Selâm, Kahire 1416/1995, I, 109.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Hâşimî (ö. 230/845), *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, I-VIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.

- İbn Şahîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman b. Ahmed b. Eyyûb b. Ezdâd el-Bağdâdî (ö. 385/995), *el-Cuzu'l-Hâmis mine'l-Efrâd*, thk. Bedru'l-Bedr, Daru İbni'l-Esîr, Kuveyt 1415/1994.
- İbnu'l-'Attâr, Alâuddîn b. Ali b. Davûd, (ö.724/1323) *el-Udde fî Şerhi'l-Umde fî Ehâdisi'l-Ahkâm*, I-III, Dâru'l-Beşâiru'l-İslamiyye, Beyrut 1427/2006
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (ö. 597/1201), *Keşfu'l-Muşkili min Hadisi's-Sahîhayn*, thk. Ali Huseyn el-Bevâb, I-IV, Dâru'l-Vatan, Riyad Tsz.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (ö. 597/1201), *el-Mevzûât*, thk. Nureddîn Şukrî Boyacılar, Edvâu's-Selef, yy. 1417/1997.
- _____, *el-İlelu'l-Mutenâhiye fî'l-Ehâdisi'l-Vâhiye*, thk. İrşâdu'l-Hakk el-Eserî, I-II, İdâretu Tercumâni's-Sunne, Pakistan 1401/1981.
- İbnu'l-Esîr, Mecduddîn Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1209), *en-Nihâye fî Ğarib'il-Hadîs ve'l-Eser*, I-V, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut 1399/1979.
- İbnu'l-Humâm, Kemaluddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sîvâsî (ö. 861/1458), *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut Tsz.
- İbnu'l-Mulakkin, Siracuddin Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed (ö.804/1401), *el-Îlâm bi Fevâidi Umdeti'l-Ahkâm*, thk. Abdulaziz b. Ahmed, I-XII, Daru'l Asime, yy., 1417/1997.
- İbnu's-Salâh Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *'Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nûruddîn İtr, Dâru'l-Fikr, Dîmeşk 1406/1986.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm (ö. 728/1328), *Mecmu'u'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, I-XXXV, Mecma'u'l-Melik Fehd, Medine 1416/1995.

- _____, *el-Fetâvâ 'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ', Mustafa Abdulkâdir Atâ', I-VI, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1987.
- İbrahim Mustafa, Ahmed Ziyâd, Hamid Abdulkadir, Muhammed en-Neccâr (Komisyon), *Mu'cemu 'l-Vasît*, Dâru'l-Davet, Kahire Tsz.
- İlmihal, *İslam ve Toplum*, TDV. Yay., Ankara 2004, II, 77.
- el-İsfahânî, Râğib (ö. 502/1108), *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dar'l-Kalem, Dimeşk 1412/1992.
- İzz b. Abdisselâm, Ebû Muhammed (ö. 660/1261), *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1407/1987.
- Juynboll, G. H. A. *Hadis Tarihi'nin Yeniden İnşası*, Çev. S. Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.
- Kâdî İyâd, Ebû'l-Fadl el-Yahsubî (ö.544/1149), *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Muslim*, thk. Yahya İsmail, I-VIII, Dâru'l-Vefâ, Mısır 1419/1998.
- _____, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1399/1979.
- el-Kâfiyecî, Muhyiddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleyman (ö. 879/1474), *Kitâbu't-Teyisr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, Çev. İsmail Cerrahoğlu, AÜİF Yay., Ankara 1974.
- Kandehlevî, Muhammed b. Yusuf, *Hayâtu's-Sahabe*, thk. Başşâr Avvâd Ma'ruf I-V, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1420/1999.
- Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler Menş'i Tanıma Yolları Tenkidi*, İFAV. Yay., İstanbul 1997.
- _____, *Câbir b. Abdillâh*, DİA, İstanbul 1992, VI, 530-531.
- Karadâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Çev. Bünyamin Erul, Nida Yay., İstanbul 2009.
- Karaman, Hayreddin, *Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar*, İz Yay. İstanbul 2002.

- el-Kârî, Alî b. Muhammed Ebû'l-Hasen Nureddin (ö.1014/1605), *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ehbâri'l-Mevzûa*, thk. Muhammed Lutfî es-Sabbâğ, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1391/1971.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd (ö. 587/1191), *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986.
- Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn (ö.1332/1914), *Kavâidu't-Tahdîs Min Funûni Mustalehi'l-Hadis*, Dâru'l-Akîde, Mısır 1425/2004.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdilmelik (ö. 923/1517), *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Matbaatu'l-Kubrâ el-Emîriyye, Mısır 1323/1905.
- Kehhâle, Ömer Rıza (ö. 1408/1987), *Mu'cemu'l-Muellifîn Terâcimu Musannifî'l-Kutubi'l-Arabî*, I-XIII, Mektebetu'l-Musenna ve Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut Tsz.
- Küçükkaşıkçı, Mustafa Sabri, *Rûme Kuyusu*, DİA., İstanbul 2008, XXXV, 231-232.
- Koca, Ferhat, *İbnu'l-Hanbelî*, DİA., İstanbul 2000, XXI, 67-68.
- Koçkuzu, Ali Osman, *el-Beyân ve't-Ta'rîf*, DİA., İstanbul, 1992, VI, 30.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, AÜİFY, Ankara 1980.
- _____, *Hadis Usûlü*, TDV. Yay., Ankara 1998.
- Köktaş, Yavuz, “*Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs İlmi: Kapsamı ve İçeriğine Yeni Bir Bakış*” *Usûl*, 4, II, 2005.
- Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2009, Levililer, 15/19-27
- Kuzudişli, Bekir, *Bölgelere Göre 'Men Kezebe Aleyye' Hadisinin Rivayet Seyri*, Hadis Tetkikleri Dergisi, VI, I, 2008.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1406/1985.

Ma'luf, Luis, *el-Muncid fî'l-Lugati ve'l-Edebi ve'l-Ulûm*, el-Matbatu'l-Kâsûlikiyye, Beyrut 1960.

Ma'mer, Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (ö. 153/770), *el-Câmi* ' , thk. Habîburrahmân el-A'zamî, I-XI, (Abdurrezzâk'ın *el-Musannef* inin sonunda, X. cilt 19419 - XI. cilt sonuna - 21033- kadar) Beyrut 1403/1983.

Mes'ûd, Cubrân, *er-Râid*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 1413/1992.

Miras, Kâmil (ö.1376/1956): *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, DİB Yayınları Ankara 1978.

el-Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341), *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Beyrut 1400/1970.

Munâvî, Zeynüddin Muhammed Abdurraûf (ö. 1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Cami 'i's-Sağîr*, I-VI, Mektebetu't-Ticariyyetu'l-Kubra, Mısır 1356/1937.

Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (ö. 261/875), *el-Câmi 'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-V, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, Tsz.

Nesâî, Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şu'ayb (ö. 303/915), *Sunen (el-Muctebâ)*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, I-IX, Mektebetu'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Halep 1406/1986.

_____, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Abdulmun'im Şelebî, I-X, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1421/2001.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Muslim b. Haccâc*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1392/1972.

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV. Yay., Ankara 1992.

Ünver, Mustafa, *Tefsirin Temel Bir İlkesi Olarak Siyaka Riayet -Elmalılı Tefsiri Örneği*, Tefsir Araştırmaları Dergisi, I, I, 2017.

- _____, *Kur'ân'ı Anlamada Siyakın Rolü*, Sidre Yay., Ankara 1996.
- Okiç, Muhammed Tayyip, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, Atlas Yay., Ankara 2017.
- Önkal, Ahmed, *Mustalik*, DİA., İstanbul 2006, XXXI, 360-361.
- Özağşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, OTTO, Ankara 2015.
- Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yay. İstanbul 1997.
- _____, *Din, Vahiy ve Peygamberlik Işığında Hadis ve Sünnetin Mahiyeti*, İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu, TDV Yay., Ankara.
- Râmehurmuzî, Hasan b. Abdîrahmân (ö. 360/972), *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Ravi ve'l-Vâ'i*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984.
- Râzî, Zeynuddin Ebu Abdullah Muhammed Ebi Bekr b. Abdilkadir (ö. 666/1268), *Muhtâr's-Sahâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1420/1999.
- Sahnûn, Ebû Abdullah Muhammed b. Sahnûn b. Sa'îd et-Tenûhî (ö. 240/854) *el-Mudevvenetu'l-Kubrâ li'l-İmâm Mâlik b. Enes*, I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994.
- Sarı, Mevlût, *el-Mevârid Arapça -Türkçe Lûgat*, Bahar Yay., İstanbul 1982.
- Sarıçam, İbrahim, *Neccâr (Benî Neccâr)*, DİA., İstanbul 2006, XXXII, 480.
- Sibâî, Mustafa b. Husnî (ö.1384/1964), *es-Sunne ve Mekânetuhâ fi't-Teşrîi'l-İslâmî*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Mısır 1420/2000.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdîrahmân (ö.902/1496), *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis li'l-İrâkî*, thk. Alî Huseyn Ali, I-IV, Mektebetu's-Sünnet, Mısır 1424/2003.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân ve Bağlam*, Şule Yay., İstanbul 2012.
- Sofuoğlu, Mehmed, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, I-XVI, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1988.

- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ev el-Luma' fî Esâbi'l-Hadis*, thk. Yahya İsmail Ahmed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *el-Luma' fî Esâbi'l-Hadis*, thk. Giyas Abdullatif Dahdûh, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1425/2004.
- _____, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs*, (Çev. N. Tetik, A. Okçu), İhtar Yay., Erzurum 1996.
- _____, *Tedribu'r-Râvî*, thk. Mâzin b. Muhammed e's-Sersâvî, I-II, Dâr İbni'l-Cevzî, Riyad 1438/2017.
- _____, *Elfîyet's-Suyûtî fî İlmi'l-Hadis*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetu'l-İlmiyye, yy., Tsz.
- _____, *Elfîyeti's-Suyûtî fî Mustelehi'l-Hadîs*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Dâru İbni'l-Kayyim, Riyad 1425/2004.
- _____, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, I-IV, el-Heyettu'l-Mısıryyetu'l-Ammetu li'l-Kitâb, yy., 1394/1974.
- _____, *Tahzîru'l-Havâs min Ekâzîbu'l-Kussâs*, thk. Muhammed es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut 1394/1974.
- Şa'bân, Zekiyyuddîn, *Usûlu'l-Fıkıh*, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, TDV. Yay., Ankara 1996.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs, el-Kuraşî, (ö.204/819) *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetu'l-Halebî, Mısır 1359/1940.
- Şakîr, Ahmed Muhammed, *Müsned* Ahmed b. Hanbel Tahkik ve Şerhi, I-VIII, Daru'l-Hadis, Kahire, 2001.
- eş-Şâfiî, Ebû Sa'îd el-Heysem b. Kuleyb b. Serîc, *el-Musned li's-Şâfiî*, thk. Mahfuz er-Rahman Zeynullah, I-III, Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikme, Medine 1410/1990.

- Şâtîbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Ğirnâtî (ö.790/1388), *el-Muvâfakât*, thk. Muhammed Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl Semân, I-VII, Daru İbn Affân, 1417/1997.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî (ö. 1250/1834), *Neylu'l-Evtâr*, thk. 'Usâmuddîn Sabâbetî, I-VIII, Dâru'l-Hadîs, Mısır 1413/1993.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, Tsz. _____, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Târik b. 'Avadullah b. Muhammed, Abdulhasen b. İbrâhim el-Huseynî, I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415/1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Târîhu't-Taberî*, I-XI, Dâru't-Turâs, Beyrut 1387.
- Tehanevî, Muhammed Ali (ö. 1158/1746), *Keşşaf-u Istilahati'l-Funûn Ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dehruz, Mektebetu Lubnân, I-II, Beyrut 1417/1996.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (ö. 321/933), *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, thk. Şu'ayb Arnaût, I-XVI, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1414/1994.
- _____, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zuhri Neccâr ve diğerleri, I-V, 'Alema'l-Kutub, Mısır 1414/1994.
- Tartı, Nevzat, *Hadislerde Tarihsellik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Erzurum 2001.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, (ö.960/1553) *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevdû'âti'l-'Ulûm*, I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1995.
- Teyâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd (ö. 204/819), *Musnedu Ebî Dâvûd et-Teyâlisî*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, I-IV, Dâru Hicre, Mısır 1419/1999.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ (ö. 279/892), *es-Sunen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, I-V, Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1395/1975.

- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ (ö.279/892), *İlelu't-Tirmizî'l-Kebîr*, thk. Subhî es-Semrâî, Mektebetu'n-Nehdeti'l-Arabiyye, Beyrut 1409/1999.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2011.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Alî b. Ahmed (ö.468/1093), *Esbâb-ı Nuzûl*, thk. Asım b. Abdilmuhsin el-Humeydân, Dâru'l-İslâh, Demmâm, Suudi Arabistan, 1412/1992.
- Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yay. İstanbul Tsz.
- Yahya, İsmail Ahmed, "*Mukaddime*", Suyutî, *el-Luma' fi esbâbi vurûdi'l-hadis*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984.
- Yardım, Ali, *Hadis I-II*, Damla Yay., İstanbul 1997.
- Yardım, Ali, *İslâm'da Altın Yüzük Kullanımı*, Damla Yay., İstanbul 1998.
- Yavuz, Adil, *Hadislerde Mekkîlik ve Medenîlik*, Ebâbil Yay., Ankara 2007.
- Yavuz, Yunus Vehbi, Âyise, DİA., İstanbul 1991, IV, 253-254.
- Yavuz, Yunus Vehbi, *Hayız*, DİA., İstanbul 1998, XVII, 51-53.
- Yavuz, Yusuf Şevki-Casim Avcı, *İbnu'l-Cevzî*, DİA., İstanbul 1999, XX, 543-549.
- Yeğin, Abdullah, *İslamî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yay., İstanbul 1997.
- Yiğit, İsmail, *Tebûk Gazvesi*, DİA., İstanbul 2011, XL, 228-230.
- Yıldırım, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç Yeni Yaklaşımlar*, OTTO, Ankara 2015.
- _____, *Hadis Problemleri*, Rağbet Yay., İstanbul 2007.
- Yıldırım, Selahattin, *İbn Dakîki'l-İd'e Göre Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Siyâkın Rolü*, İÜİFD., C.7, sayı, 2, 2016.
- _____, *İbn Dakîki'l-İd ve Ahkâm Hadislerini Şerh Etmedeki Metodu*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2016.
- Yılmaz, Hayati, *Kudsî Hadis*, DİA., Ankara 2002, XXVI, 318.

- Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İFAV. Yay., İstanbul 2012.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Abdurrezzak el-Huseynî Ebu'l-Feyz Murtazâ ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-Arûs*, I-XL, Daru'l-Hidaye, yy., Tsz.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût danışmanlığında bir komisyon, I-XXV, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1405/1985.
- _____, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Mu'avviz, 'Âdil Ahmed Abdulmecîd, I-VIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- _____, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî, I-LIII, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1417/1996.
- _____, *el-Muğnî fî'd-Du'afâ*, thk. Nûruddîn 'Itr, I-II, yy., Trz.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer (ö. 538/1144), *Esâsu'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh (ö. 794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1391/1971.
- _____, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, I-IV, Daru'l-İhyai'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut 1376/1957.
- _____, *en-Nuket alâ Mukaddimeti İbnu's-Salâh*, thk. Zeynelabidin b. Muhammed, I-III, Edvâu's-Selef, Riyâd 1419/1998.
- Zeyla'î, Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf (ö.762/1361), *Nasbu'r-Râye fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, I-IV, Muessesetu'r-Reyyân, Beyrut 1418/1997.
- Zeynelabidin, Muhammed Asrî, *Sebeb-i Vurûdi'l-Hadis Devâbitu ve Me'âyîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1391/1971.

ÖZET

Saylan, İbrahim, Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vurûd, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Enbiya Yıldırım, XI+378s.

Bu çalışmada, genel olarak hadislerin vurûd sebeplerinin bilinmesinin önemi ve esbâb-ı vurûdun anlam üzerindeki etkisi ortaya konmaya ve bir hadisin vurûd zamanı, mekânı, münasebeti ve insicamı tespit edilmeye çalışılmıştır. Hadisin vurûd ettiği meclisi oluşturan fertlerin özelliklerinin, hadise etkisine vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamber'in hadisi irad ederken içinde bulunduğu hal ve sıfatlar izah edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında şunlara yer verilmiştir: Araştırmanın konusu, önemi ve amacı hakkında bilgi verilmiş ve çalışmanın planı ve metodu tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, kavramsal çerçeve başlığı altında esbâb, vurûd, nüzûl, siyâk, sibâk ve bağlam kelimelerinin lügat ve ıstılah anlamları açıklanmıştır. Esbâbu vurûdi'l-hadîsin tarihçesi ve bu sahada yazılmış eserler tanıtılmıştır. Esbâb-ı vurûd ile esbâb-ı nüzûl arasındaki ilişki mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise hadislerin vurûd zamanı ve mekânı çeşitli gruplara ayrılarak onlara örnekler verilmiştir. Hadislerin vurûd ettiği meclisler yönüyle de müminlerin ve gayr-i müslimlerin birlikte olduğu, eşref ve avamın, yaşlılar veya gençlerin, kadınların, tek kişi veya bir cemaatin bulunduğu şeklinde muhatap kitle esas alınarak gruplandırılıp örnekler verilmiştir. Zaman, mekân ve meclisin hadisin anlaşılmasında, katkısının ne olduğuna işaret edilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise esbâbu vurûdi'l-hadîsin faydaları ve bu faydanın elde edilmesi için istifade edilen temel kurallardan; tahsîsu'l-âmm, mutlakın takyîdi, mücmeli tafsîl, neshin tahdidi ve nâsihin mensûhtan ayırt edilmesi, hükmün illetinin beyanı ve müşkilin izah edilmesi gibi ilkeler örnekler ışığında açıklanmıştır. Sebeb-i vurûd: kaynak, işlev, açıklık-kapalılık, sebeplerin var olup olmaması ve dayanak

açısından, sebebe etki eden amiller, bir hadis için sebebin sayısı gibi gruplandırılarak örneklerle izah edilmeye çalışılmış ayrıca uydurma vurûd sebeplerinin varlığına örnekler verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise esbâb-ı vurûd anlam üzerindeki etkisi açısından incelenmiştir. Esbâb-ı vurûdun hadîslere tatbiki başlığı altında; hadislerin zaman, mekân, münasebet, illet ve hikmeti örnekler üzerinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak sebep inşası kısmında sebebi bilinmeyen hadislere örnekler verilmek suretiyle tarihî, sosyo-kültürel vb. unsurlardan faydalanılarak muhtemel vurûd sebepleri inşa edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: hadis, esbâb, vurûd, îrâd, siyâk, sibâk, bağlam, anlam bağlamı, nüzûl

ABSTRACT

Saylan, Ibrahim, Esbâb-ı Vurûd as a Method of Understanding Hadith, Ph.D. Dissertation, Supervisor: Prof. Dr. Enbiya Yıldırım, XI + 378 pages

In this study, we studied the importance of knowing the reasons of hadiths' vurûd and revealing the effect of esbâb-ı vurûd on content, determining the time of hadith's vurûd, location, relationship and coherence. The characteristics of the members that make up the community of hadith's vurûd to the effects on hadith are emphasized. The situations and the roles of our prophet while telling the hadiths are tried to be explained.

Our study consists of introduction, four chapters and result. In the introduction part, research about the subject, its importance and aim are given and the plan of the work and methods are determined.

In the first part of the study, the dictionary and term meanings of esbâb vurûd, nüzûl, siyâk, sibâk and context are examined in a contextual framework. The history of

Esbâbu vurûdi'l-hadith and the works written in this field are introduced. The relation between Esbâb-ı vurûd and Esbâb-ı nüzûl is handled comparatively.

In the second part, examples are given by grouping hadiths' vurûd time and place variously. Also examples are given by grouping the Muslims and non-Muslims who are together, nobles and plebeians, old or young people, women, a person or a community in the aspect of communities that hadiths' vurûd. The contribution of time, place and community to the understanding of hadith are pointed

In the third part of our study, the benefits of asbâbu wurûdi'l-hadith and the basic rules to obtain this benefit like tahsisu'l-âmm, absolute takyid, mücmeli tafsil, nesh tahdid and discrimination of nâsih from mensûh are explained by using examples. Sebeb-i wurûd is tried to be explained by using examples in terms of source, function, explicitness-obliqueness, the reasons existed or not, in terms of reference, the factors affect the reason, and the number of the reasons for a hadith, and also examples are given to the existence of the improvised vurud reasons.

In the fourth part, asbâb-ı wurûd is examined in terms of the effect on meaning. Under the topic of adaptation of asbâb-ı wurûd to hadith; the time of hadiths, place, relationship, its reason and aphorism are tried to be determined on examples. Finally, in the reason part, possible wurud reasons tried to be explained by giving examples to the hadiths of which reasons aren't known and using the factors such as historical, socio-cultural, etc.

Key Words: Hadith, asbâb, wurûd (the reason of occurrence), irad, siyaq, sibaq, context, context of meaning, revelation